

2422

P I E T R O S I L V A

ZGODOVINA
NAJNOVEJŠE DOBE

ZA SREDNJE IN SORODNE ŠOLE

ZGODOVINA
NAJNOVEJŠE DOBE
ZA SREDNJE IN SORODNE ŠOLE

SPISAL

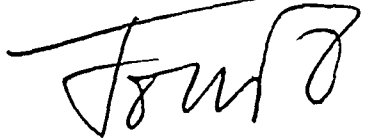
PIETRO SILVA

REDNI PROFESOR KR. UNIVERZE V RIMU

CENA L. 34.—

LJUBLJANA 1942-XX.

POKRAJINSKA ŠOLSKA ZALOŽBA V LJUBLJANI

Odobrena za pouk v šolah z odlokom Visokega Komisarja Ljubljanske
pokrajine IV. C. S. No. 2158 z dne 31. VIII. 1942-XX.

Inv. št.: I-2422
sig.: VIII-82.

NATISNILA TISKARNA MERKUR D. D. V LJUBLJANI
(predstavnik O. Mihalek)

KAZALO

	Stran
I. Restavracija, Sveta zveza	5
II. Tajne družbe in prva liberalna gibanja v Evropi	12
III. Avstrijska premoč in prva liberalna gibanja v Italiji	20
IV. Balkan in grška neodvisnost; dogodki v Ameriki	30
V. Evropski prevrati v l. 1830—31	39
VI. Josip Mazzini in ideja edinstva	48
VII. Karel Albert in obnova savojske države; Vincenzo Gioberti in novogvelfizem	54
VIII. Težnje italijanske politične misli; reforme in ustave	62
IX. Prva italijanska osvobodilna vojna; obramba Rima in Benetk	71
X. Camillo Cavour in desetletje priprave	81
XI. Druga osvobodilna vojna in pohod »tisočeric«	91
XII. Italijansko kraljestvo od l. 1866 do 1870	102
XIII. Evropske države od l. 1866 do berlinskega kongresa	110
XIV. Politika velikih evropskih držav od l. 1878 do 1914	119
XV. Izvenevropska vprašanja; kolonialna ekspanzija	131
XVI. Imperializmi in imperiji; socialne ideologije in gibanja	139
XVII. Notranja in zunanja politika Italije od 1870 do 1900; prve italijanske kolonije	152
XVIII. Italija od l. 1900 do l. 1914; osvojitve Libije; narodno prebujenje	163
XIX. Svetovna vojna in odločilni poseg Italije	172
XX. Od ruske revolucije do Vittoria Veneta	182
XXI. Mirovne pogodbe; delež Italije; pohod na Reko	189
XXII. Versajska Evropa in njeni politični in gospodarski problemi	198
XXIII. Italija od Vittoria Veneta do pohoda na Rim	209
XXIV. Fašistična država, njena notranja, zunanja in kolonialna politika	217
XXV. Etiopska vojna in gospodarsko obleganje; Sredozemlje in Italija	228
XXVI. Nemški odpor proti Versaillesu in druga evropska vojna	237

RESTAVRACIJA, SVETA ZVEZA

I. Restavracija. — Po dramatičnih dogodkih med l. 1814 in 1815 je Napoleonov padec odločil razpad političnega in teritorialnega reda, ki ga je bil ustanovil imperator v Evropi, ter prinesel zmago težnjam, ki so hotele kolikor mogoče obnoviti evropski red, ki so ga bili porušili pretresi in boji v revolucijski in napoleonski dobi. Tako je nastopila doba restavracije.

Ta doba se je pričela s kongresom na Dunaju. V njej se je izoblikoval in vladal sistem Svete zveze, ki je v zunanji politiki uporabljal načelo intervencije, v notranji pa avtoritativne metode vladanja. Med njenimi značilnimi potezami sta bili porast važnosti Cerkve in okrepitev katoliške verske struje, ki je pomagala podpirati stari red, vzpostavljen na Dunaju. Njen zaton se je začel z nastopom prvih narodno-liberalnih gibanj l. 1830—31 in se je končal z revolucijo l. 1848.

II. Dunajski kongres (od novembra 1814 do julija 1815). — Dunajski kongres je bil sklican po želji štirih velesil, zmagovalk nad Napoleonom, ki so smatrale za potrebno, da se sestanejo zastopniki vseh evropskih držav, da bi obnovili v Evropi mednarodni red po razsulu Napoleonove hegemonije. Sklep o sklicanju sestanka je bil sprejet v isti mirovni pogodbi, v kateri so zmagovalke naložile restavrirani dinastiji Bourbonov vrnitev Francije v meje iz januarja 1792 (l. pariški mir s 30. maja 1814).

Kongres se je uradno pričel na Dunaju v novembru 1814 in je nadaljeval svoje delo do junija 1815, tako da je delal več mesecev hkrati s »stodnevno vlado« (marec-junij 1815). V habsburški prestolnici se je zbralo poleg vladarjev Rusije in Pruske ter drugih knezov še okoli 200 ministrov, diplomatov in vodij odposlanstev z velikim spremstvom podrejenih uradnikov.

Kongres je bil največji sestanek oblastnikov in državnikov, kar jih je kdaj bilo. Glavne določbe o novi ureditvi pa so v resnici sklepali le predstavniki štirih zmagovitih velesil, katerim se je spretno pridružil tudi zastopnik Francije.

Ta je bil knez Talleyrand, ki je bil prešel v službo Bourbonov, potem ko je bil služil direktoriju, konzulatu in cesarstvu. Izrabljajoč

nasprotstva med zavezniki se je kot enak z enakimi in često uspešno pogajal z lordoma Wellingtonom in Castlereaghom, ki sta zastopala Anglijo, z avstrijskim kanclerjem Metternichom, z ruskim kanclerjem Nesselrodom in s pruskima ministroma Humboldtom in Hardenbergom.

Delo kongresa, ki se je razvijalo sredi nenavadnega sijaja in bučnih zabav, ki so se prirejale na Dunaju in stale avstrijsko državno blagajno 40 milijonov, je bilo težko in pogosto viharno zaradi neenakosti pogledov in zaradi interesnih sporov, ki so kmalu nastali med zmagovalci glede razdelitve plena. Šele tedaj, ko je z vrnitvijo Napoleona v Pariz marca 1815 znova vstala francoska nevarnost, so si predstavniki in vlade velesil prizadevali premostiti nasprotja in pospešiti delo kongresa, ki se je zaključilo s sklepno listino, podpisano 9. junija 1815, to je 9 dni pred Waterloojem.

Najtežja vprašanja, ki so jih reševali, so bila ureditev Poljske, Nemčije in Italije: car je namreč hlepel, da si pridobi večji del nekdanjega poljskega kraljestva; pruski kralj je hrepenel, da bi si pridružil vso Saško; avstrijski cesar je stremil za nadvlado v deželah nekdanjega nemškega cesarstva in na italijanskem polotoku; Anglija pa je v skladu s svojo tradicijo nameravala povečati svoje kolonije in se okrepiti na morju.

III. Načelo legitimnosti in smernice kongresa. — Pretkanemu Talleyrandu je uspelo, da so sprejeli načelo legitimnosti za vodilno pri delu kongresa. To geslo je vsebovalo obnovo oz. ohranitev kraljevin in legitimnih držav, ki so obstajale pred revolucijsko in napoleonsko vihro, obenem pa zatajevalo in odklanjalo načeli svobode in narodnosti, ki ju je proglasila francoska revolucija in so jih iste sile uporabljale in razširjale v boju proti Napoleonu.

Toda načelo legitimnosti se ni izvajalo v celoti. Zatrte in odpravljene so bile namreč tvorbe, ki bi morale v imenu tega načela vstati in nadaljevati svoje življenje. Niso se obnovile republike v Benetkah, Genovi in Lucci, ki so imele legitimno existenco pred francosko revolucijo, a jih je uničil Napoleon s silo; ni vstalo sveto rimsko cesarstvo s knezi, ki jih je odpravil Napoleon; razdeljeno je ostalo poljsko kraljestvo. To se je zgodilo zato, ker se je načelo legitimnosti moralo zlagati s smernicami, ki so jih štirje veliki zmagovalci upoštevali in uporabljali pri gradbi evropskega reda.

Dve taki smernici sta bili: prvič razdelitev napoleonskega plena med zmagovalce tako, da se ustvari med njimi ravnotežje; drugič ustanoviti vzdolž francoske meje od ustja Rena do Zahodnih Alp vrsto dovolj močnih državnih in političnih tvorb, ki bi mogle vzdržati sunek morebitnih novih ekspanzivnih poskusov Francije.

Delovanje in moč omenjenih smernic se pokažeta, brž ko pregledamo novi evropski red, ustvarjen na Dunaju.

IV. Politični položaj 1. 1815. — Takole so štirje veliki zmagovalci uporabili smernice, ki so nameravale ustaliti sistem ravnotežja:

Rusiji so potrdili aneksijo Finske, Besarabije in dela Moldavije; odreči se je morala sicer posesti vse Poljske, a dobila je nje večji del kot ustavno kraljevino z lastno upravo, katere vladar je postal car;

Pruska je obdržala Poznanjsko, to je oni del poljske zemlje, ki je služil za zvezo Brandenburške z Vzhodno Prusko; se znatno povečala na škodo Saške ter se usidrala ob Renu, kjer se je polastila pokrajin, ki sestavljajo Porensko Prusko (t. j. eno izmed tvorb, ki je bila določena, da vzdrži morebitne nove poskuse francoske ekspanzije); odreči pa se je morala Varšavski vojvodini, ki se je združila v poljsko kraljestvo.

Avstrija je dobila Lombardijo in vse ozemlje nekdanje Beneške republike, s čimer je dosegla nadvlado v Italiji in na Jadranu; pridobila je tudi politično premoč v Nemčiji spričo Pruske; odreči pa se je morala Belgiji, ki se je združila s Holandsko v nizozemsko kraljestvo, eno izmed držav na straži proti Franciji.

Anglija je obdržala dragocene pridobitve pomorskih oporišč in kolonij, ki jih je bila dosegla v teku dvajsetletnih bojov na škodo Francije in njenih zaveznikov: Malto, Jonske otoke, Helgoland, Kapsko deželo, Ceylon, del Guayane ter številne francoske in španske Antile. Kakor vedno je Anglija tudi sedaj iskala in dosegla okrepitev na morju in v kolonijah.

Drugo smernico, namreč ustvarjanje verige držav stražark okoli Francije, so uporabili pri teritorialni ureditvi vzdolž Rena in Alp. Te državnice so bile: na novo ustanovljeno nizozemsko kraljestvo; Porensko Prusko; povečana Bavarska, ki so ji pridružili Palatinat; povečana Švicarska zveza, ki se je z ustanovitvijo kantonov Ženeve, Valaisa in Neuchâtelâ povečala od 19 na 22 kantonov; povečano kraljestvo Sardinija.

Tem ureditvam so se prilagodile vse ostale, vedno sledeč smernicam, da se ohrani ravnotežje, pridobljeno z zamemami in odškodninami, ter da se zmanjša francoski vpliv.

Švedski kralj, ki je bil izgubil Finsko, anektirano od Rusije, je bil odškodovan s krono Norveške, odvzete danskemu kralju, ki je bil s tem kaznovan — kot je bil kaznovan saški kralj z izgubo enega dela svojega ozemlja —, ker je ostal do zadnjega Napoleonov zaveznik. Kot nezadosten nadomestek za izgubo Norveške in otoka Helgolanda, ki je prešel k Angliji, je dobil danski kralj nadvlado nad tremi majhnimi nemškimi kneževinami, Schleswigom, Holsteinom in Lauenburgom.

Holandskega kralja, ki ni dobil nazaj važnih kolonij, ki so jih bili zasedli Angleži (Ceylon, Kapsko deželo, del Guayane), so odškodovali z nadvlado nad Belgijo, nekdanjo avstrijsko posestjo, s čimer so zgradili protifrancosko pregrajo ob Spodnjem Renu.

Nemčija ni doživela obnove svetega rimskega cesarstva z njegovimi brezštevilnimi državicami, dediščine srednjega veka, ki jih

je za vedno pomela napoleonska vihra; sedaj je bila urejena v Zvezo 39 neodvisnih držav pod predsedstvom avstrijskega cesarja.

Francija je pod restavriranimi Bourboni ohranila od vseh pridobitev po letu 1789 samo Avignon in grofijo Venaissin. V Španijo in na Portugalsko sta se vrnili prejšnji dinastiji v nespremenjene meje. Otomanski imperij je obdržal nekdanje ozemlje, edino Besarabija je prešla v carjevo oblast.

V. Politična ureditev Italije 1815. — Posebno važnost ima po značaju in posledicah ureditev Italije. Izmed držav, ki so bile na polotoku pred revolucijo, treh niso obnovili: to so tri oligarhične republike v Benetkah, Genovi in Lucci.

Benetke so bile z vsem nekdanjim ozemljem na celini in s posestjo na Jadranu (razen Jonskih otokov, ki so bili izročeni pod pokroviteljstvo Angliji) žrtvovane Avstriji, ki je združila svojo prejšnjo posest v Lombardiji z novo posestjo Benetk v Lombardsko-beneško kraljestvo.

Genova je bila z ozemljem obeh Rivier vključena v oblast savojske dinastije.

Lucca, katere ozemlje je segalo le malo preko mestnih zidov, je tvorila začasno gospostvo Bourbonov iz Parme, ki so morali prepustiti svojo padsko kneževino Mariji Luizi Avstrijski, Napoleonomi ženi. Določeno je bilo, da se bodo po njeni smrti vrnili Bourboni v Parmo, Lucca pa bo tedaj združena v veliko vojvodino Toskano; to se je zgodilo 1847.

Obnovilo se je nekdanje južno-bourbonsko kraljestvo, ki je sicer moralo prepustiti toskanski vojvodini ozemlje prezidijev (Porto Longone, Porto Ercole, Orbetello, Talamone in Porto Santo Stefano), kasneje pa je dobilo ime Kraljestvo obeh Sicilij, s čimer se je razveljavila bolj ali manj dejanska avtonomija, ki jo je do tedaj imela Sicilija.

Enako je bila neokrnjeno obnovljena Cerkvna država, dasi ji je med kongresom skušala Avstrija odvzeti legacije. Pri vsem tem pa se je papež odrekel posesti Avignona in grofije Venaissina v Franciji.

Obnovili sta se tudi vojvodina Modena z dinastijo Este-Habsburško, ki jo je predstavljal Franc IV., in velika vojvodina Toskana z dinastijo Lotarinško-Habsburško, ki jo je predstavljal Ferdinand III. Velika vojvodina se je povečala s priključitvijo ozemlja prezidijev in vojvodine Piombina z Elbo; njej se je morala 1847 priključiti še Lucca.

Kraljevina Sardinija se je povečala s pridobitvijo Genove in njenega ozemlja ter tako dosegla enega izmed stoletnih ciljev v ekspanzivnosti Savojev. Avstrijske posesti, ki so mejile 1796 ob en del Lombardije, to je ob nekdanji vojvodini Milan in Mantovo, so se povečale ne samo v Padski ravnini, ampak tudi na Jadranu s pridobitvijo Benetk in njihovega ozemlja.

VI. Značaj in posledice politične ureditve leta 1815. — Dunajska ureditev je žrtvovala Poljsko, Nemčijo in Italijo, balkanske narode pa pustila v turški oblasti.

Nekdanja Poljska je ostala razdeljena na štiri dele: Kraljestvo poljsko je bilo izročeno carju; Poznanjska pokrajina je ostala Pruski; Galicijo je obdržala Avstrija; mala Krakovska samoupravna republika pa je bila obsojena k životarjenju in skorajšnjemu uničenju, ki se je zares izvršilo l. 1846 v korist Avstrije.

Nemčija in Italija sta ostali razcepljeni na razne državnice in sicer v korist dinastije Habsburžanov, ki so imeli nadvlado nad eno in drugo deželo. Ta ureditev se je upirala narodnemu čustvu tako Nemcev kakor Italijanov in razočarala težnje obeh dinastij, Hohenzollernov v Nemčiji in Savojevcev v Italiji. Zaradi tega položaja se je moralo razviti prav tako v Nemčiji kakor v Italiji med narodnimi strujami in razočarano dinastijo isto gibanje za zedinjenje v borbo proti Avstriji; to se je zgodilo v dobi med l. 1815 in 1866.

Namera, ki so jo imeli dunajski pooblaščenci, da se namreč ustvari ravnotežje, ki bi zagotovilo za nekaj časa mir, je bila v bistvu dosežena, kajti približno 40 let, to je vse do krimske vojne, niso več stopile velesile v oborožen spopad med seboj. Dosežena pa je bila z uporabo meril in smernic, ki so pomenile oživiljenje miselnosti in sredstev diplomacije 18. veka. Radikalno so prezirali in odklanjali nove ideje in težnje narodov, ki so bile posledica revolucijskih in napoleonskih viharjev.

Ureditev je bila določena in uresničena z modrimi računi in podrobnim pretresanjem raznih dinastičnih, gospodarskih, strateških in političnih interesov, a brez ozira na težnje in stremljenja narodov, o katerih usodi so sklepali. Tako so n. pr. združili heterogene elemente Belgije in Holandske, da bi dali odškodnino holandskemu kralju za izgubljene kolonije in ustanovili državo stražarko na mejah Francije.

Tudi v notranjem življenju držav so se vrnil k idejam prejšnjih režimov, kajti vlade, ki so se na kontinentu obnovile in organizirale po sklepu dunajskega kongresa, so v notranji politiki strogo uporabljale načelo avtoritete in zatiranja svobode. Položaj politične ustaljenosti in mednarodnega ravnotežja, ustvarjen na Dunaju, se je izvedel zoper načeli svobode in narodnosti. Toda v tej dobi niso več mogli zadušiti teh načel, ker so bila že bolj ali manj prodrla v vse kraje Srednje in Zapadne Evrope in so si jih usvojile tiste plasti ljudstva, ki so bile duševno najbolj razvite. Povsod so se nahajale skupine ljudi, ki so menile, da ima državna oblast svoj temelj v soglasju občestva, da imajo narodi pravico do življenja in neodvisnosti in da ima tudi vsak človek svoje svete in nedotakljive pravice, kot n. pr. osebno svobodo. In vse to toliko bolj, ker so tiste države, ki so jih sedaj kršile, omenjene ideje med boji zoper Napoleona izrabljale, da so dvigale narode proti despotizmu imperatorja in jih navduševale za njegovo uničenje.

Potemtakem so položaj, kakršen je bil ustvarjen na Dunaju, morali napasti in slednjič zrušiti narodni pokreti, ki so bili dvojni: liberalni v onih deželah, v katerih se je kršila svoboda, pa ne narodnost (kakor v Španiji in Franciji), in liberalno-nacionalni v onih krajih, v katerih je zatiranje svobode spremljalo razcepljenje narodne enote in suženjstvo pod tujci (kakor v Italiji in Nemčiji).

VII. Odprava trgovine s sužnji in njene posledice. — Med določbami dunajskega kongresa, potrjenimi v sklepni listini, je omeniti in posebej poudariti odredbo, ki odpravlja trgovino s sužnji. Ta kupčija, prevažanje zamorskih sužnjev iz Afrike in njih prodajanje, je bila spočetka vezana na kolonizacijo Amerike, kajti potreba po delovni sili pri napornem in nevarnem delu v ameriških rudnikih in na plantažah je ustvarila navado, da so v Afriki nabrali na tisoče in tisoče črncev, jih odpeljali na novi kontinent in jih tam zaposlili kot nesvobodne delavce.

Nastala je torej sramotna, toda donosna kupčija trgovcev s sužnji. Njej so se posvetili tudi angleški mornarji, ki se jim je posrečilo pridobiti si prvenstvo in nato v 18. veku uradno dovoljenje od Španije za kupovanje sužnjev v njenih kolonijah. Velikanska umrljivost, ki je razsajala med nesrečnimi črnimi sužnji, izpostavljenimi živinskim naporom in nečloveškemu postopanju, ter naraščajoče potrebe na ameriških nasadih in v rudnikih so povzročile, da je bilo povpraševanje po sužnjih vedno večje, hkrati pa so rasle kupčije in zaslužki trgovcev.

Proti temu se je dvignilo proti koncu 18. veka novo gibanje, ki je imelo idealne in verske pobude, ki so se javljale v propagandi misijonarjev in človekoljubov ter v društvih abolicionistov, katerih prvo je nastalo l. 1787 v Londonu. To gibanje pa je imelo tudi gospodarske nagibe, kajti razvilo se je naziranje, da je donosnejše svobodno delo nego delo sužnjev.

Pod konec 18. stoletja je bil zaseden na obali Sierra Leone v Afriki pas zemlje, ki je bil določen, da se na njem naselijo črnci, ki so bili pobegli trgovcem s sužnji. Tam je nastalo mesto s srečnim imenom Freetown (= svobodno mesto). Kasneje so 1807 odpravili Angleži za svoje ozemlje trgovino s sužnji.

Odprava trgovine s sužnji je bila sklenjena na dunajskem kongresu in je postala za vse obvezna. Tako se je morala ukloniti tudi Portugalska, ki se je do zadnjega upirala zaradi važnosti, ki jo je imelo delo črncev na njenih ogromnih nasadih v Braziliji.

Odprava suženjske trgovine je pripravila pot dogodku neizmerne socialne in človeške vrednosti, osvobojenju sužnjev. To se je pričelo z angleškim zakonom iz 1833, po katerem so se sužnji angleških kolonij pretvorili v delavce pripravnike, ki bi se nato, po še nekajletnem službovanju pri starem gospodarju, popolnoma osvobodili. Lastnikom sužnjev je zagotovila država denarno odškodnino. Dokončna osvoboditev se je izvršila med l. 1834 in 1838.

Tako je slavna in plodonosna zgodovina za osvoboditev in povzdig človeškega dostojanstva zabeležila nov in velevažen korak.

VIII. Sveta zveza. — Da bi se obdržalo politično in posestno stanje, ustvarjeno na Dunaju, se je ustanovila Sveta zveza (alianša). Nastala je na pobudo carja Aleksandra I., ko so po Waterlooju in padcu Napoleona zasedle čete zmagovitih zaveznikov Pariz in del Francije. Car je bil mož čudnega temperamenta in poln političnih ambicij, ki so težile po hegemoniji v Evropi, pa tudi fantastičnih in mističnih tendenc, ki so se javljale v gorečih verskih manifestacijah. Zato je mislil, živeč v svojih značilnih nazorih mysticizma in verske gorečnosti, da bo mir, pridobljen po tolikih naporih in s tolikimi žrtvami, bolj zavarovan, če se postavi pod vodstvo načel, ki jih vodita duh in morala krščanstva.

Njegovi zamisli sta se pridružila avstrijski cesar in pruski kralj. In tedaj so pripravili in podpisali trije vladarji, ki so predstavljali tri veje krščanske družine, svečano besedilo Svete zveze. Bilo je vse prepleteno z zagotovili, prepojenimi z vero in krščanskim duhom, s katerimi so se sopodpisniki zavezali, da bodo uravnavali svoje postopanje in delovanje po zapovedih večne vere v Rešenika, v pravico, ljubezen in mir. Sklenili so ostati povezani v vezi pravega in nerazrušljivega prijateljstva, nudeč si pri vsaki priliki in na vsakem kraju pomoč in podporo.

K zvezi, ki so jo podpisali trije suvereni v Parizu 26. septembra 1815, so nato pristopili ostali vladarji, počenši s francoskim kraljem Ludovikom XVIII.

Pogodba Svete zveze se je predstavljala kot manifestacija načel in idealnih obljub, objemajočih stremljenje po miru in po religioznosti, ki se je po revolucijski in napoleonski vihri začelo razvijati in širiti po Evropi.

Pakt pa je dobil tudi političen pomen, ko so 20. novembra 1815 štiri velesile, zmagovalke nad Napoleonom, v istem trenutku, ko so nalagale Franciji novo in težjo mirovno pogodbo (II. pariški mir z 20. novembra 1815), sklenile med seboj pravo politično zvezo, ki jih je obvezovala, da složno nastopajo za ohranitev položaja, ki ga je bila prinesla njihova zmaga, ter da se bodo sporazumevale na pogostih srečanjih in sestankih.

Tako je nastal sistem Svete zveze, na osnovi katerega so bile sklenjene v letu 1815 štiri pogodbe, in sicer: sklepna listina dunajskega kongresa (9. junija 1815), ustanovna listina Svete zveze (26. septembra 1815), pariška mirovna pogodba (20. novembra 1815) ter politična zveza (20. novembra 1815).

Ta sistem se je opiral na načelo intervencije ali vmešavanja, po katerem so prizadete sile mogle intervenirati in nastopati v notranji politiki držav in po želji vladarjev, ki bi jim neposredno grozila gibanja za porušitev obnovljenega reda. Načelo intervencije se je začelo uporabljati predvsem na pobudo avstrijskega kanclerja kneza Metternicha, ki je znal upogniti svojim na-

zorum carja in vladal v evropski politiki kot najpristnejši in najstrožji zagovornik položaja, ki so ga bile ustvarile pogodbe l. 1815.

Sistem Svete zveze je bil najbolj učinkovit po l. 1818, ko je bila tudi Francija sprejeta v skupino velesil, v tzv. evropski koncert. Delovanje Svete zveze se je razvijalo na kongresih, na katerih so se sestajali ministri in tudi vladarji, pretresali najvažnejša trenutna vprašanja in sprejemali potrebne sklepe za vzdržanje ustvarjenega reda. Izmed kongresov naj omenimo vsaj glavne: v Aachenu l. 1818 so sklepali o odpravi tuje zasedbe v Franciji, ki je trajala od l. 1815; v Opavi l. 1820 in v Ljubljani l. 1821 so se bavili z vstaškim gibanjem v Italiji; v Veroni l. 1822 pa so razpravljali o položaju v Španiji.

Ta sistem je imel za cilj vzdržanje miru. Toda ker so mir ogrožali nezadovoljni narodi, ki so bili prevarani v svojih stremljenjih po svobodi in narodnosti, je postal sistem usodno orodje boja in zatiranja liberalnih in nacionalnih gibanj ter izzval kazenske pohode in nasilne represalije. Od tod je ostal oni zasovraženi pomen zvezan z imenom Svete zveze, ki je bila prvotno zamišljena kot sistem miru in prijateljstva.

II

TAJNE DRUŽBE IN PRVA LIBERALNA GIBANJA V EVROPI

I. Ozračje restavracije. — Restavracija je doba, ko so v vladah raznih držav imeli premoč konservativni krogi in uporabljali načela avtoritete in sile. To se je godilo v ozračju, ki ga je obvladovala obnova verskega duha in vdanosti Cerkvi ter težnja po porušenju in uničenju tudi dobrodelnih in koristnih naprav in ustanov, ki so jih bili uvedli med revolucijsko in napoleonsko dobo.

Bila je to tudi doba velikih gospodarskih težav in omejitev, kakaj poveljna kriza je kot neizogibna posledica dvajsetletnih bojev, ki so pretresli ves kontinent, rodila v vseh deželah podobne pojave. Finance so bile obubožane in zadolžene z neizmernim bremenom dolgov; produktivna dejavnost je bila na vseh področjih ustavljena; gosta mreža zaščitnih carinskih pregraj, s katerimi so nameravale vlade ščititi domačo proizvodnjo proti tuji konkurenci, je zadala novih udarcev gospodarskemu prebujanju; pomanjkanje je bilo razširjeno predvsem v srednjih in nižjih slojih, ki so bili prizadeti tudi v svojem dostojanstvu in državljanski zavesti od teženj restavracije, da se uveljavijo prejšnje, zdaj že premagane oblike privilegijev.

II. Iberski državi. — V španskem in portugalskem kraljestvu se je restavracija, poosebljena v Ferdinandu VII. Bourbonškem in Ivanu VI. Braganškem, katerima so pogodbe iz 1815 vrnile dedne prestole, pokazala v najbolj nazadnjaških lastnostih.

Komaj se je vrnil Ferdinand VII. v Madrid maja 1814, se je že oprl povsem na klerikalno-reakcionarno strujo. Ustava, ki je bila proglašena med nacionalnim bojem proti Napoleonu 1812 in ki je pomenila močno okrepitev liberalnih struj, je bila odpravljena. Verski redovi so z jezuiti na čelu spet zadobili vso nekdanjo moč. Obnovila se je inkvizicija. Liberalce so na vse načine preganjali in njihove voditelje metali v ječe. Posledice take politike so ob enem z žalostnimi razmerami, ki so po šestih letih bojov in prask izčrpale deželo, kaj hitro zbudile nezadovoljnost, ki je počasi prodirala med vojaške kroge in v armado.

Nič drugačne niso bile razmere na Portugalskem, kjer je dinastija, ki je bila ob francoski okupaciji 1807 zbežala preko oceana v Brazilijo, tudi po padcu Napoleona še nadalje ostala v Rio de Janeiru, vodstvo Portugalske pa prepustila regentstvu, v katerem je imel glavno besedo Anglež, lord Beresford, nekdanji poveljnik angleških čet, ki so se borile na Portugalskem proti Napoleonu. Regentstvo, ki so ga imeli v oblasti reakcionarni elementi, je držalo deželo pod vojaškim pritiskom, kar je povzročilo proteste in številne apele na Ivana VI., naj se vrne v Lisbono.

III. Položaj in problemi Anglije. — Anglija je bila zmagovalka nad Napoleonom in je utrdila in povečala svoje prvenstvo na morju in v kolonijah. Kljub temu je bil njen notranji položaj poln težav in nevarnosti. Njene finance so bile obremenjene z državnim dolgom, ki je narasel na za tedanje čase ogromno vsoto okrog 900 milijonov šterlingov in bil posledica vojnih naporov in pomoči, ki jih je bila Anglija nudila svojim zaveznikom na celini. Njena industrija in trgovina sta zadobili težke udarce zaradi celinske zapore. Država je imela sicer moč in zmožnost, da si opomore, toda potrebno je bilo najprej rešiti velevažna življenjska vprašanja.

To stanje se je poslabšalo po l. 1815 zaradi zaščitnih ukrepov, ki jih je sprejel parlament, kajti zastopniki veleposestev, ki so bili v premoči, so imeli interes, da se obdrži žitu visoka cena in s tem ohranijo nespremenjeni njihovi dobički, kot so jih imeli za časa celinske zapore, ko je bil zaradi ukinjenega uvoza tujega žita ta pridelek v Angliji silno drag. Te zaščitne odredbe, ki so zbrane v »žitnih zakonih« (Corn Laws), med ljudstvom imenovanih »zakonih lakote«, so prepovedale uvažati v Anglijo tuje žito, dokler cena domačega ne bi preseгла 34.50 šterlinga za hektoliter. Na ta način so si zagotovili angleški pridelovalci žita velike dobičke, toda za ceno občutnega povišanja stroškov za življenje in za ceno nezaslišane bede v delavskem sloju ter pešanja industrije in trgovine, ki nista mogli dajati plač, ki bi ustrezale življenjskim stroškom.

Zato so od l. 1815 dalje pretresali Anglijo težki politični in socialni nemiri in nastala sta dva glavna problema: volivna in carinska reforma. Volivna reforma je zahtevala spremembo starega volivnega reda, ki je dajal v parlamentu premoč veleposestnikom (tories), carinska reforma pa je stremila po odpravi preobilnih

zaščitnih ovir. Oba problema so spretno in pametno rešili: volivno reformo 1832 po zaslugi lorda Greya, odpravo žitnih zakonov pa 1846 po prizadevanju Riharda Cobdena in Roberta Peela.

IV. Bourbonaska restavracija v Franciji. — Tudi v Franciji je bila povojna kriza silno težka, tem bolj, ker je morala Francija prenašati tudi posledice poraza in neizogibno maščevanje bivših emigrantov nad pristaši revolucije in Napoleona. Tako je imela do l. 1818 del svojega ozemlja zaseden od zmagovalčevih čet. Zelo težko je bilo vprašanje financ, zadolženih zaradi ogromnih izdatkov poslednje napoleonske dobe in zaradi odškodnine 700 milijonov, ki so jo zahtevali zmagovalci. Tu so se plodonosno obnesle družabne in zemljiške reforme, ki sta jih bila izvršila v Franciji revolucija in Napoleonov režim, kajti moči in naperi meščanstva ter malih in srednjih zemljiških posestnikov so dajali možnost za zopetni dvig. Vrhu tega je imel Ludvik XVIII. srečo, da je našel zmožnega in poštenega finančnega ministra v Genovežanu Ludviku Corvettu, ki je postal pravi rešitelj in obnovitelj francoskega državnega proračuna.

V politiki je bil položaj napet posebno prve čase po vrnitvi Ludvika XVIII. na prestol. Restavrirana dinastija Bourbonov je izdala ustavno listino, ki je ustvarjala režim, narejen po angleškem vzorcu. Ta je slonel na zbornici parov, ki jih je imenoval kralj in ki so prepuščali breme in čast svojim potomcem, ter na zbornici poslancev, ki jih je volil močno omejen krog volivcev, kajti volivna pravica je bila pridržana samo tistim, ki so plačevali davke v določeni višini. Ustava je imela konservativno-avtoritativen značaj.

V zbornici parov, sestavljeni na podlagi volivnega reda, določenega s to ustavo, so imeli premoči ultraroyalistični in reakcionarni elementi, ki so hoteli vrniti popolno veljavnost staremu režimu in neizprosno zatirati liberalne in demokratične elemente ter pristaše revolucije. Taki elementi so imeli za svojega eksponenta grofa Artoisa, ki je bil kraljev brat in določen, da mu bo sledil na prestolu, ker Ludvik XVIII. ni imel sinov. Najznačilnejši in najžalostnejši izraz ultraroyalističnih in reakcionarnih elementov je bil tzv. beli teror, ki je trajal na srečo le kratko, a uporabljal nasilne in okrutne ukrepe maščevanja proti pristašem in eksponentom tistih idej, ki so triumfirale za časa revolucije. Ta osveta se je izživljala bodisi v ljudskih pobjah bodisi v obsodbah izjemnih sodišč. Najslavnejša žrtev belega terorja je postal maršal Ney, ki je bil ustreljen 7. decembra 1815.

Ludvik XVIII., po svojem bistvu zmeren in nasproten nasilju, tega ni zakrivil, temveč se je samo vdal vplivu belega terorja in ultraroyalistične zbornice in mu je komaj uspelo, da je l. 1816 to zbornico razpustil ter razpisal nove volitve, pri katerih je zmagala večina z manj reakcionarnim značajem. Tako je hotel kralj s to novo zbornico pozvati na vlado zmernejše ministre in uporabiti zmerno konservativen način vladanja. Toda vedno se je moral ozi-

rati na konservativno-reakcionarne pristaše grofa Artoisa, ki so sistemu zmerne vlade, ki ga je hotel kralj, očitali, da podpira liberalizem in revolucionarnega duha, ki je hlepel po vstajenju. Medtem so se začeli republikanci in bonapartisti, ki so še dalje obstajali, organizirati in se tajno pripravljati na prevrat.

V. Nemška zveza in prusko kraljestvo. — Ureditev Nemčije v zvezo neodvisnih držav pod predsedstvom avstrijskega cesarja je pomenila zmago habsburške politike, ki je bila usmerjena v to, da brzda in odpravi nemško gibanje po narodnem zedinjenju, ki se je pojavilo v protinapoleonskih bojih in doseglo višek v Leipzigu l. 1813. Taka politika je zadala obenem težek udarec tudi težnjam pruskega kralja po prvenstvu v Nemčiji. Zato je bil pruski kralj, četudi se je po načelih Svete zveze strinjal z avstrijskim cesarjem glede uporabe avtoritativnih in reakcionarnih metod vladanja in glede borbe zoper liberalnega duha, z njim v nasprotju zaradi prvenstva v Nemčiji. Tak položaj je silil pruskega kralja, da se je moral postaviti na čelo nemškemu gibanju, kolikor se je razvijalo v protihabsburškem smislu.

Pot za razvoj take pruske politike je pripravila akcija na gospodarskem področju, ki je izrabila poostritev povojne krize v Nemčiji, povzročene po notranjih carinskih pregrajah med eno in drugo državo Nemške zveze. Te meje so ustvarjale silno težke ovire za razvoj gospodarske moči in so umetno dvigale domače cene. Ta položaj, katerega gospodarski nesmisel je pokazal v svetli luči veliki ekonom Friderik List, je napotil Prusko, da je začela l. 1818 delati naravnost na to, da se sklene med nemškimi državami carinska zveza. To se ji je posrečilo v teku 18 let (1818—1836) kljub oviram, ki jih je delal avstrijski cesar, ki je bil iz Zveze izključen. Ni pa dala samo močne pobude za razvoj nemške proizvodne delavnosti, temveč je tudi ustvarila gospodarsko podlago za izoblikovanje nemške enotnosti pod vodstvom Pruske, kar se je dokončalo med l. 1866 in 1871.

VI. Avstrijsko cesarstvo. — Avstrijsko cesarstvo so postavile pogodbe iz 1815 v tak položaj, da je moglo izvajati premoč in nadvlado v Nemčiji in Italiji, kar pa bi bilo možno le, če bi ostali Nemčija in Italija razdeljeni na večje ali manjše državnice.

Avstrijsko cesarstvo je imelo svojo značilnost v tem, da je bilo sestavljeno iz različnih narodnih elementov. V resnici je bilo znotraj njegovih mej in pod njegovo dinastijo stisnjeno šest narodnosti: nemška, madžarska, italijanska, romunska, južnoslovanska, poljska in češkoslovaška. Vse so bile združene in podvržene železnemu sistemu centralistične in avtoritativne vlade, ki jo je vodil Dunaj. Po vsem tem je postalo habsburško cesarstvo najstrožji in najmanj dostopni čuvar sistema iz l. 1815 nasproti prevratnim poskusom liberalcev in nacionalistov.

Dunaj, kjer je vladal cesarski kancler knez Klement Metternich, je postal trdnjava reakcije v Srednji in Zapadni Evropi. Toda

skozi dolgo let so se politični in narodnostni problemi prepletali s finančnimi in gospodarskimi, ki so bili zelo težavni, kajti država je v vojnah med l. 1792 in 1813, ki so jo posebno prizadele, izčrpala svoje finance, tako da je morala zmanjšati obresti državnega dolga, kar je bilo enako bankrotu. Da bi si opomogla, je morala preobteževati z bremenami lastne dežele, začevši z Lombardijo in Beneško, ki so ju začeli po načrtu izžemati. To je pomnožilo vzroke nezadovoljstva in upora.

VII. Rusija in Poljska. — Carjev imperij je bila država, v kateri so se oblike absolutističnega režima najbolj razvile. Sprva se je zdelo, da se car nagiba k olajšanju absolutizma in da je voljan dovoliti ustavo. Toda taka nagnjenja, ki so se javljala v dobi, ko je bil nemirni duh Aleksandra I. pod vplivom mističnih in verskih teženj, ki so mu bile navdihnile zamisel Svete zveze, so hitro popustila, deloma pod vplivom, ki ga je izvajal na carja Metternich, deloma zaradi skrbi, ki mu jih je vzbujal poskus vstaje v gardnem polku. Proti l. 1820 se je car povsem povrnil k absolutistični zamisli in k režimu najstrožjega zatiranja gibanj za spremembo in napredek, tako da je vlada nadzirala in preganjala tudi literarna in znanstvena gibanja.

Carjevo samovlado je podpiral privilegiran razred, sestojč iz maloštevilne aristokracije, ki je bila lastnica neizmernih zemljiških posestev. Pod tem privilegiranim razredom, ki ga je tvorilo okoli sto tisoč družin, je stala neskončna truma kmetov v položaju sužnjev (1857 je bilo med 61 milijoni prebivalcev 50 milijonov kmetov).

Poljsko kraljestvo, čigar krono je nosil car in ki je obsegalo večji del nekdanje Poljske, je imelo lastno ustavno vlado z eno zbornico, lastno vojsko ter je smelo uporabljati svojo zastavo in narodni jezik. V Varšavi je stoloval kot podkralj veliki knez Konstantin, carjev brat. Ko pa se je začel odmikati Aleksander I. od liberalno-ustavnih teženj, ki jih je bil vzljubil takoj po l. 1815, in se jel bližati absolutizmu, so se učinki spremembe občutili tudi na Poljskem, kjer so se predprave in ustavna jamstva omejila in tudi kršila, tako da so nehali sklicevati tudi sejm. Vse to je tako v Rusiji kakor na Poljskem rodilo nezadovoljstvo in upornost, ki sta se še poostrila ob smrti Aleksandra l. 1825, ko je postal car njegov brat Nikolaj, prototip reakcionarnega samovladarja.

VIII. Borbe zoper ureditev iz l. 1815 in delovanje tajnih družb. — Premotritvanje položaja raznih evropskih držav in dežel kaže povsod tako stanje, da je moralo privedi do gibanja po spremembi obstoječih razmer. To gibanje so morali začeti predvsem tisti sloji, ki so dejansko stanje najbolj težko čutili, to so bili sloji srednjega meščanstva. Bila so to liberalna in nacionalna gibanja, torej nove sile, ki so nastale za časa revolucije in Napoleona in ki jih je evropska ureditev iz l. 1815 odklanjala in zatirala.

Skoraj v vseh državah na kontinentu, od Španije pa do Rusije, kaže zgodovina petnajstih let od l. 1815 do 1830 zarote, prevrate in

vstaje, ki so imeli za cilj, da porušijo na Dunaju postavljeni politični red. Končno se je l. 1830—31 na novo porodilo v Franciji in se od ondod razširilo v mnoge druge države zmagovito revolucijsko gibanje, ki je prineslo važne spremembe stanja iz l. 1815.

Medtem ko so se na kontinentu med l. 1815 in 1830 razvijali taki dogodki, je na drugi strani Rokava zmagovalo gibanje za volivno reformo, ki je imela pripraviti pot gospodarski reformi v liberalnem smislu. Angleško gibanje se je razvilo v javnih diskusijah in polemikah, na shodih in v pouličnih demonstracijah ter se končalo z reformo, ki jo je 1830 začela vlada sama. Nasprotno pa so se gibanja na kontinentu končavala v vstajah in so jih na tajnem pripravljale družbe in zarote. Značilno za dobo med l. 1815 in 1830 je delovanje skrivnih družb, proti katerim so se borili policijski in reakcionarni sistemi, katerih predstavnik je bil Metternich.

Skrivne družbe te dobe moremo v glavnem šteti za veje prostozidarstva. Prostozidarstvo (masonstvo) se je rodilo na Angleškem v 18. stoletju in se od ondod razširilo po Franciji, Nemčiji in Italiji. Imelo je nenavadne simbolne oblike: njegovi privrženci so se imenovali bratje in njihova zbirališča lože; njihova znamenja so bila zidarsko orodje: dleto, trikotnik in šestilo; njihov program je bil izraz idej prosvetljenstva, ki so značilne za kulturo in mišljenje 18. stoletja. Hotelo je podreti staro stavbo zmot, praznoverja in absolutizma in jo nadomestiti z novo stavbo razuma, resnice in svobode. Zaradi teh svojih namer je bilo prostozidarstvo ena izmed sil, ki so pripravljale rojstvo in zmago revolucije ob koncu 18. veka, s čimer se je gibanje močno razširilo in uveljavilo.

Za Napoleona je dobilo masonstvo v Franciji in v deželah, ki so bile pod francosko vlado ali vplivom, skoraj uraden značaj, podpiralo je napoleonsko politiko in Napoleonov brat Josip je postal celo njegov veliki mojster. Te vladam prijazne tendence so v letih, ko je cesarjev režim poudarjal avtoriteto in despotizem, vznemirjale mnoge prostozidarje, ki so ostali zvesti starim liberalnim in ustavnim idealom družbe. Zato so se ti odcepili in ustanovili nove tajne družbe, ki so enako kakor prostozidarske slonele na simbolih, na zapletenih obredih in na hierarhiji stopenj, a so vztrajale pri zahtevi po svobodi in narodnosti.

Te družbe so bile številne in pogosto zelo delavne ter so bile udeležene tudi pri padcu napoleonskega režima. V naslednji dobi avtoritativnosti in nazadnjaštva Svete zveze so se začele boriti proti restavraciji. Omenimo naj v Nemčiji Krepostno zvezo in Dijaško zvezo, na Poljskem Rodoljubno društvo, v Grčiji Heterijo. Med temi družbami je bilo najvažnejše karbonarstvo, ki se je za Murata razširilo od juga do severa Italije ter v Francijo in Španijo. Dasi je prevzelo včasih različna imena in oblike, je vendar ohranilo

povsod osnovno črto programa: obnovo liberalno-ustavnega režima. O njem bomo razpravljali posebej pri premostrivanju italijanskih gibanj.

Tajne družbe niso nikoli prodrle v široke vrste ljudstva in pokreti, ki so jih izzvale, niso imeli nikoli resnične moči in niso nikoli ustvarili kaj trajnega. Končali so se večinoma v improvizacijah in so z isto lahkoto in hitrico, s kakršno so začeli zmagovati, nato tudi propadli sredi brezbriznosti ljudskih množic.

IX. Nemiri v Nemčiji ter kongresa v Karlovih Varh in na Dunaju l. 1819. — Že v dobi med l. 1815 in 1820 so se pojavile zarote in gibanja v raznih delih kontinenta in posebno v Nemčiji, kjer se je uveljavila delavnost dijaških družb.

Dogodka, ki sta razburila predvsem Metternicha, sta bila: proslava obletnice bitke pri Leipzigu in protestantske reformacije, ki so jo s hrupnimi manifestacijami narodno-liberalnega značaja priredili visokošolci 18. oktobra 1817, ter umor pisatelja Kotzebuja, eksponenta reakcionarnih tendenc in tajnega carjevega agenta v Nemčiji, ki ga je umoril visokošolec Sand v marcu 1819. Ta dogodka sta prisilila Metternicha, da je v avgustu 1819 sklical v Karlove Vare na sestanek ministre nemških držav. Na sestanku so sprejeli sklepe proti liberalni in revolucionarni struji, med drugim razpust dijaških društev in strogo nadzorstvo nad vseučilišči. Te ukrepe so ponovno pretresali in potrdili na sestanku, ki se je vršil malo kasneje na Dunaju.

X. Španska revolucija 1820. — Težji so bili dogodki, ki so se vršili naslednje leto v Španiji. Pravi vzrok gibanja je najti v nezadovoljstvu, ki ga je vzbudila politika Ferdinanda VII., to je tista politika, ki so jo ustvarile in vodile najbolj nazadnjaške misli, kar si jih moremo predstavljati. To nezadovoljstvo, razširjeno zlasti med vojsko, je olajšalo delovanje »oglarjev« (karbonarjev), ki so mogli izkoristiti tudi skrbi kralja in vlade zaradi dogodkov v Južni Ameriki, kjer so izbruhnili upori zoper špansko gospodstvo.

Prilika za karbonarske nemire se je ponudila v januarju 1820, ko je bilo v Cadizu zbranih mnogo čet, namenjenih za odhod v Ameriko proti vstašem. Številni privrženci oglarjev so se pod vodstvom dveh polkovnikov uprli povelju, da se vkrcajo na ladje, zahtevajoč obnovitev ustave iz l. 1812 in amnestijo za politične obsojence. Iz Cadiza se je gibanje razširilo v Madrid in kralj je bil v marcu 1820 prisiljen popustiti.

Tako se je obnovila v Španiji ustava predvsem po prizadevanju vojaštva, ki je ostalo gospodar položaja in imelo vladarja za ujetnika. Toda s tem so se začeli siloviti notranji nemiri. Nazadnjaški elementi, ki so bili najmočnejši med duhovščino in v ljudskih masah, so se vrgli v borbo z novim režimom, dočim so se njihovi podporniki razcepili v dve struji, v strujo zmernih konstitucionalcev

in strujo skrajnih liberalcev, ki sta se med seboj ostro pobijali. To se je končalo v kaosu, ki je dal Sveti zvezi priliko za oboroženo intervencijo. To so sklenili na kongresu v Veroni 1822 in naročili bourbonski monarhiji v Franciji, da organizira pod poveljstvom kraljevskega princa veliko ekspedicijo sto tisoč mož. Francoska akcija je imela hiter učinek, ker jo je na vse načine podpiralo tudi podeželsko ljudstvo. (Kako daljni so se zdeli časi, ko se je isto ljudstvo borilo z vsemi sredstvi proti Napoleonovim Francozom!) Konstitucionalni voditelji so bili prisiljeni na neprestano popuščanje in so se, vodeč s seboj kralja kot ujetnika, zatekli v Cadiz, kjer so se morali, potem ko so Francozi zavzeli trdnjavo Trocadero, predati 31. avgusta 1823.

Padcu liberalcev je sledila restavracija najstrožjega absolutizma, ki ga je izvajal kralj s krutimi obsodbami in tudi z nečloveškimi oblikami maščevanja.

XI. Uporna gibanja na Portugalskem l. 1820 in v Rusiji l. 1825.
— Španski upor je po svojih prvih uspehih dobil odmev tudi izven mejá. Poleti 1820 je začelo vreti na Portugalskem, kjer sta se uprli posadki v Oportu in Lisboni, zahtevajoč vrnitev kralja in ustavo, tako da je bila vlada prisiljena sklicati stanove (cortes), da bi izdali ustavno listino. Ti dogodki so napotili Ivana VI., da je zapustil Brazilijo in se vrnil v Lisbono; posledica je bila, da sta odpadli Brazilija in Portugalska in skoraj istočasno tudi španske kolonije v Ameriki, ki so se po zmagoviti revoluciji odtrgale od matične zemlje in postale neodvisne.

V istem trenutku se je pojavilo v Napoliju karbonarsko-ustavno gibanje, ki mu je sledila v marcu 1821 vstaja v Piemontu. Medtem pa se je na Balkanskem polotoku, kjer so že bili Srbi pod vodstvom Miloša izsilili od Turčije neko avtonomijo, začela grška vstaja.

Revolucionarna gibanja so se pripravljala tudi na drugem koncu Evrope, v carskem imperiju, in tudi tam zaradi delovanja vojske, in sicer skupine častnikov, ki so se na strani ruskih čet udeležili zasedbe Francije med l. 1815 in 1818 in se tam navzele zapadnih idej. Ruski nemiri so se pojavili v decembru 1825, takoj po smrti carja Aleksandra I., ko je pripadlo nasledstvo Nikolaju I. Nastal je tedaj upor v petrograjski posadki, ki so ga začeli nekateri častniki in ki je stremil za tem, da doseže od carja razglasitev ustave (upor dekabristov). Istodobno so nastala podobna gibanja tudi v nekaterih južnih pokrajinah.

Toda ljudstvo je ostalo brezbržno in mrtvo glede gibanja, ki so ga bili začeli vojaški krogi. Car je z lahkoto zadušil vstajo in je nastopil najstrože s procesi, smrtnimi obsodbami in izgoni v Sibirijo ter izdal ostre ukrepe zoper prodiranje in širjenje revolucionarnih idej zapada po Rusiji.

AVSTRIJSKA PREMOČ IN PRVA LIBERALNA GIBANJA V ITALIJI

I. Avstrijska premoč na Apeninskem polotoku in položaj v Lombardiji in Benečiji. — Gibanja v napolskem kraljestvu in v Piemontu med poletjem 1820 in pomladjo 1821, ki so se prepletala s karbonarskim gibanjem v Španiji, predstavljajo prvi poskus rušenja političnega položaja, ki so ga bile ustvarile v Italiji pogodbe iz 1815 in katerega značilne poteze so: teritorialna razcepljenost, uporaba avtoritativnih metod vladanja in premoč Avstrije.

Avstrijska premoč nad polotokom se je opirala razen na neposredno avstrijsko posest v Padski nižini in vzdolž jadranske obale tudi na dejstvo, da je vpliv Avstrije prevladoval v večjem delu ostalih italijanskih pokrajin. V vojvodini Parme je bila na prestolu Marija Luiza, hči avstrijskega cesarja; vojvodino Modeno je vladal Franc IV. in veliko vojvodino Toskano Ferdinand III., oba avstrijska nadvojvodi in nečaka Marije Terezije; ženi kraljev v Sardiniji in Napoliju sta bili avstrijski nadvojvodinji. Velikega vojvodo toskanskega in napolskega kralja je prisilil Metternich, da sta sklenila s cesarjem tajne zavezniške pogodbe in se obvezala, da se v notranji kakor v zunanji politiki ne bosta ločila od dunajskih smernic. Kar se tiče cerkvene države, je Avstrija zmanjšala njeno svobodo, kajti po pogodbah iz 1815 je avstrijska vojska vzdrževala posadke v trdnjavi Ferrari in enako v Piacenzi. Vsak poskus spremeniti ta položaj bi bil zadel ob interese ali postojanke Avstrije in bi ga avstrijska vlada zatrla, pa naj bi se pojavil na katerem koli kraju polotoka, tudi če bi bil daleč od ozemlja, ki jim je neposredno vladala Avstrija v Padski nižini.

Avstrijski režim v teh krajih se je ravnal po izjavi, ki jo je dal cesar Franc I. spomladi 1814 lombardskim poslancem, ko jih je sprejel v avdienco v Parizu: »Potrebno je, da Lombardi pozabijo, da so Italijani; pokorščina mojim željam bo vez, ki bo družila italijanske provincije z ostalimi v moji državi.« Ta izjava popolnoma prezira obljube neodvisnosti, ki jih je Lombardom svečano razglasil poveljnik avstrijskih čet ob priliki bojev za zrušitev Italskega kraljestva l. 1814.

Organizacija provincij Lombardije in Benečije se je uredila s cesarskim dekretom z dne 7. aprila 1815, ki je ustvaril Lombardsko-beneško kraljestvo. Na čelu sta mu stala podkralj in dve osrednji kongregaciji, ena za Lombardijo in druga za Benečijo, katerih funkcije pa so bile omejene na razdeljevanje davkov, določenih na Dunaju, in na izražanje želj brez političnega značaja.

Napoleonski zakonik se je nadomestil z avstrijskim; italijanska vojska je bila razpuščena in njene edinice so bile razpršene po garnizijah na Češkem, Ogrskem in drugih oddaljenih pokrajinah

cesarstva, dočim so v posadkah v Lombardiji in na Beneškem bili nemški, madžarski ali slovanski vojaki. Nemci so zasedli vsa važna mesta in funkcije in vsa navodila za vlado in upravo so prihajala z Dunaja. Jako strog je bil režim policijskega nadzorstva in silno težki so bili davki, katerih vsota je dosegala eno petino celokupnih dohodkov cesarstva.

Zaradi vsega tega se da avstrijsko vladanje v Lombardsko-beneški označiti kot režim političnega pritiska, narodnega zatiranja in gospodarskega izžemanja. Škode in izgube, ki jih je prizadejal ta režim, niso našle prave odškodnine v urejenosti in poštenosti, ki sta označevali upravo in sodstvo, pa le kadar ni šlo za državne koristi.

II. Značilnosti restavracije v raznih italijanskih državah. — Skupni znak obnovljenih vlad na polotoku je bila namera, da se čim bolj mogoče zbrisejo sledovi napoleonske dobe in oživi vzdušje starega režima. Vrnili so se do časti privilegiji plemstva in duhovščine; šolstvo je postalo zopet domena cerkve; udeležba državljanov pri državnem življenju je skoraj popolnoma prenehala.

V sardinskem kraljestvu je predstavljal restavracijo stari kralj Viktor Emanuel I., ki se je po dolgem izgnanstvu v Cagliariju vrnil maja 1814 v Torino pod pogojem, da vrne državo v položaj iz leta 1798, ko se je začela francoska okupacija. Sprva se je ta namera popolnoma izvršila, ko so na podlagi starega dvorskega koledarja iz l. 1798 razdelili in odkazali službe in službena mesta, kar je imelo za posledico na eni strani ponovni sprejem v službo in napredovanje starih, sedaj že dolgo vrsto let od državnega in vojaškega življenja oddaljenih uradnikov in oficirjev, na drugi strani pa odpust in zapostavljanje onih iz napoleonske dobe. Toda po l. 1818 so s prihodom Prospera Balba na oblast postopke te vrste opustili in uporabljali zmernejše in pametnejše vidike, v kolikor se je držal režim strogo avtoritativne smeri.

Precejšnje skrbi pa so delali vladi separatistični in protipiemontski elementi v Genovi in vobče v Liguriji, kjer je bila priklopitev k Piemontu vzbudila v mnogih odpor in proteste, in pa namere dunajske vlade, ki se je hotela vmešavati v življenje in politiko savojske države. Te težnje so težko prenašali in so kot reakcijo vzbudile stremljenje po obnovi ekspanzivne savojske politike proti vzhodu — v Lombardijo. Toda obnova ekspanzivne politike, s katero bi Savojska zadela ob Avstrijo, ni bila mogoča, dokler so Savojsci sledili istim smernicam kot Avstrija in se v notranji politiki naslanjali nanjo. Savojsko kraljestvo bi moglo voditi protiavstrijsko zunanjo politiko samo pod pogojem, da tudi notranjo politiko usmeri v protiavstrijskem pravcu, to je, da opusti nazadnjaška in konservativna stremljenja ter sprejme liberalne in ustavne oblike. To pa se je zgodilo šele med oktobrom 1847 in februarjem 1848, ko je Karel Albert izvedel liberalne reforme in razglasil ustavo.

V obeh emilijskih vojvodinah, v Parmi in Modeni, so se težnje restavracije kazale različno. Manj reakcionarne so bile v Parmi, kjer je Marija Luiza vladala milo, ohranila deloma francoske zakone in uredbe ter razvijala znatno delavnost v korist kulturnega in umetniškega razvoja. Bolj reakcionarne pa so bile v Modeni in to po želji vojvode Franca IV., tipičnega predstavnika legitimnosti in skrajnega nazadnjaštva, stremečega po popolni obnovi starega režima, ki se je opiral na plemstvo in duhovščino. Reakcionarne težnje so se v vojvodi družile s precejšno inteligenco in z veliko ambicijo.

V veliki vojvodini Toskani se je po zaslugi Ferdinanda III. in njegovih ministrov Corsinija in Fossombronija držal restavrirani režim zdravega razuma in zmernosti kot v nobeni drugi italijanski državi, izvzemši v Parmi, tako da so v Toskani živeli bolje nego v drugih predelih polotoka. Kljub temu je težil veliko vojvodino avstrijski vpliv in ljudstvo je bilo kot otrplo zaradi popustljivosti in nedelavnosti vlade.

V cerkveni državi je poskušal izvesti reformo vlade in uprave kardinal Consalvi, ki je bil na Dunaju branil nedotakljivost države proti avstrijskim željam, stremečim po legacijah, in ki je bil za papeža Pija VII. državni tajnik. Toda izvedbo bistvene reforme, ki bi dovolila laikom dostop v državne službe, je preprečil odpor reakcionarne struje, ki je bila silno močna med kardinali, dočim so jezuiti, katerih red je 1814 obnovil papež Pij VII., obdržali pravi monopol nad šolstvom. Tako sta pod vlado novega papeža Leona XII. in zlasti po odstranitvi Consalvija mračnjaštvo in vlada duhovščine triumfirala na vseh področjih.

Južno bourbonsko kraljestvo, največja država na polotoku, je po vrnitvi kralja Ferdinanda v Napoli dobilo novo ureditev. Ukinjena je bila ustava, ki jo je bil dal isti kralj Ferdinand otoku l. 1812, odpravljeni sicilska vojska in zastava, tesno povezana Sicilija in Napoli in vladar si je nadel naslov »Ferdinand I., kralj obeh Sicilij«. Od tod je nastalo med Sicilci, ki niso mogli pozabiti svoje nekdanje avtonomije, veliko nezadovoljstvo in začele so se razvijati separatistične težnje, ki so privedle do revolucionarnih gibanj med l. 1820 in 1848. Nova ureditev bourbonskega kraljestva se je postavila na podlago strogega centralizma in obnovitve starega režima, ki je zopet vzpostavil majorat in dal kleru vpliv na šolstvo. Uradniki in uslužbenci iz dobe Murata so bili degradirani in zapostavljeni za starimi in v zvestobi do Bourbonov preizkušeni možmi.

III. Pristaši in nasprotniki restavracije. — Režim, ki je bil v Italiji obnovljen po l. 1815 in čigar glavne znake smo videli, ni vzbudil sprva močne in številne opozicije, kajti večina prebivalstva ga je z lahkoto sprejela. To se je zgodilo iz mnogih razlogov. Predvsem zato, ker je bila večina kmečkega ljudstva pod vplivom plemstva in duhovščine, med katerima je imela restavracija s svojimi

zamislili in metodami najbolj prepričane pristaše. K temu pride dejstvo, da sta se po 20 letih nemirov in prevratov pojavila občutek utrujenosti in potreba po miru in olajšala naknadni sprejem obnovljenega reda.

Ceprav je bilo pri večini tako razpoloženje, vendar ni manjkalo skupin, ki so bile prežete z duhom in željo po borbi zoper sisteme in režime iz l. 1815. Te so imele idealno podporo v narodnem izročilu, ki je bilo prepojeno s spomini na starodavno veličino Rima in na svetlo dobo preporoda. Dobivale so moč od narodnostnega gibanja, to je od nove sile, ki je začela delovati v življenju narodov po dvajsetletni revolucijski in napoleonski dobi. Svoj delež pa so imeli tudi gospodarski razlogi, ki jih je povzročil razpad enotnosti, ki jo je bil z združitvijo ozemlja, politike in gospodarstva ustvaril na polotoku Napoleon. Ta enota se je razcepila na mnogoštevilne državnice, katerih vsaka je imela lasten denar, svoje uteži in mere in ki so bile med seboj ločene po carinskih mejah, tako da je bila n. pr. v Padski ravnini cesta med Torinom in Bologno štirikrat presekana s carinsko mejo. Lahko si mislimo, da je tak položaj ustvaril za trgovino same neprilike in nezadovoljstvo.

Opozicionalne skupine je tvorilo predvsem meščanstvo, to je tisti sloj, ki so ga spremembe minule dobe potisnile v ospredje in ki je sedaj videl, kako se mu delajo ovire na poti družabnega in gospodarskega napredka in kako je ogrožena celo tista enakost, ki je bila najdragocenejša pridobitev revolucije. Videlo se je tudi, da sta neodvisnost in svoboda sedaj mnogo bolj oddaljeni kot za časa Napoleona; tista neodvisnost in svoboda, ki so ju mnogi mislili doseči s tem, da so pomagali rušiti napoleonski režim l. 1814.

Toda tudi v višjih slojih ni manjkalo elementov, ki so se zavedali, koliko nesreče in škode so prinesli obnovljeni sistemi, ter so hlepeli po spremembi in izboljšanju. Take so bile tudi skupine liberalcev in demokratov, ki so se zlasti v Piemontu, Lombardiji in Benečiji usmerili čisto protiavstrijsko.

Iz teh plasti meščanstva in iz teh skupin plemstva so se morale dvigniti sile za boj in upor zoper restavracijo. Ljudske plasti, zlasti na deželi, so bile bolj mrtve in počasnejše v gibanju, deloma zaradi nevednosti, deloma zaradi vpliva duhovščine. Ljudstvo se je začelo udeleževati narodnega gibanja šele 1848.

Delovanje opozicije je bilo sprva neorganizirano in razcepljeno ter zato obsojeno na neuspeh. Da bi neuspeh in poraz zamenjali z uspehom in zmago, so morale težnje po boljšem redu in po reformah, ki so bile prej omejene na maloštevilne, neorganizirane in zbegane skupine, prodreti v široke in vplivne plasti javnega mnenja in jih pridobiti za jasen in organski načrt narodne obnove, poudarjajoč na prvem mestu neodvisnost in obenem borbo proti tujcu; vse to je zahtevalo združitev in vzporeditev vseh sil. To se je začelo uresničevati, ko so ponovne avstrijske intervencije v Napoliju, Piemontu in Emiliji pokazale, da ni nobeno gibanje mogoče, dokler sedi tujec na polotoku.

Treba je bilo, da obnovitveno in revolucionarno strujo podpira in hkrati uravnava redna in trdna moč organizirane države, ki bi svojo delavnost združila z njo. To se je začelo uresničevati, ko je savojska država, hoteč obnoviti stoletno izročilo širjenja v Padsko nižino, trčila ob Avstrijo, gospodarico Lombardije in Benečije, ob silo, katere prisotnost v Padski nižini je pomenila vzdrževanje narodne razcepljenosti in zatiranja.

Ta zgodovinsko-politični razvoj ni bil delo enega dne niti nekaj mesecev ali nekoliko let, temveč se je pripravljaj in vršil skozi pol stoletja. Označuje ga cela vrsta poskusov, naporov in bojov, spremljanih z uspehi in neuspehi, zmotami, žrtvami in junaštvom, ki tvorijo postaje na poti k cilju.

IV. Karbonarstvo in njegovo razširjanje po polotoku. — Revolucionarna delavnost opozicionalnih skupin se je začela razvijati po karbonarstvu ali oglarstvu. Ta tajna družba je nastala, kot smo že omenili, v Franciji kot odpor zoper Buonapartov cesarizem in se je za Murata razširila po južni Italiji po delovanju skupine prostozidarjev, ki so bili nezadovoljni, ker se je prostozidarstvo preveč udinjalo vladi, in se odcepili od stare družbe ter ustanovili novo. Iz Napolija, kjer so podpirali padeč Murata in vrnitev Bourbonov v nadi, da bodo dali ti ustavo v Napoliju, kot so jo bili dali na Siciliji l. 1812, se je razširilo oglarstvo po vsem polotoku in preko Alp ter si dalo tu in tam različna imena. Tvorile so ga majhne celice izvoljencev, ki so se imenovali med seboj »bratrance« in se shajali v zbirališčih, ki so jih nazivali »prodajalnice« ter imeli za znamenje orodje in opravila oglarjev (ogljje samo je simboliziralo delovanje, ki naj bi služilo kot netivo za sveti ogenj svobode).

Gibanje si ni osvojilo širokih plasti prebivalstva, temveč se je omejilo predvsem na pridobivanje pristašev med višjimi sloji, med civilnimi in vojaškimi uradniki ter med naprednejšimi sloji meščanstva. Nikoli ni imelo čisto jasnega in odrejenega načrta. Zadovoljilo se je s splošnimi obrazci prisege, ki se je opirala na obvezo slepe in popolne pokorščine voditeljem. Skupno teženje raznih skupin oglarjev je bila zahteva po ustavno-liberalni vladi, ki pa je dobivala različne oblike po tradiciji in krajevnih razmerah. Tako so se n. pr. napolski oglarji omejevali v splošnem na zahtevo po ustavi, ohranjajoč bourbonsko dinastijo in ne misleč na združitev z ostalimi deli Italije; oglarji v Romagni so zahtevali ustavo in tudi republiko, da bi se s tem otresli vlade duhovščine; v Lombardiji in Benečiji so združili zahtevo po ustavi z zahtevo po neodvisnosti, da bi se s tem znebili tujceve vlade; v Piemontu so družili ustavni program s programom boja proti grozeči vzhodni sosedu, Avstriji, in širjenja v Lombardijo.

Med raznimi programi in njihovimi nameni ni moglo priti do razjasnitve in sodelovanja, kajti sestanki, na katerih bi o tem razpravljali in se zedinili, so bili nemogoči, poleg tega pa so vladale med severom in jugom velike razlike in nasprotja. V glavnem

zaradi tega je bilo vse gibanje zbegano, neorganizirano in negotovo ter je imelo nesrečen konec.

Prve sile, ki so dale vstaškemu gibanju pobudo, so nastale med meščanstvom in med liberalno ter protiavtstrijsko aristokracijo. Med temi sloji so pridobivale svoje pristaše. Ti so bili mnogoštevilni tudi med vojaštvom, kajti oficirji so izhajali iz aristokratskih in meščanskih krogov. Tako je oglarstvo prodrlo v armado v Napoliju in Piemontu, ki sta bili edini močni vojaški sili izmed italijanskih držav. Zato so se prvi vstaški poskusi in nemiri začeli ravno v Napoliju in Piemontu na pobudo vojaških krogov.

V. Konstitucionalno gibanje v Napoliju (od julija 1820 do marca 1821). — V Napoliju je bourbonska restavracija razočarala in vznepoljila liberalne in karbonarske kroge, ki so vendar poprej delali proti Joahimu Muratu in v korist Ferdinanda. Razočaranje in nezadovoljstvo je izhajalo iz dejstva, da je kralj, namesto da bi dal ustavo tudi Napoliju, kakor jo je bil dal Siciliji l. 1812., odpravil sicilsko ustavo in organiziral kraljestvo po novem načinu avtoritativne vlade, ki je bila osredotočena v Napoliju. To je na eni strani razočaralo napolske liberalce, na drugi pa razsrdilo Sicilce tako zaradi ukinitve ustave kakor tudi zaradi uničenja njihove stoletne samouprave. Od tod se je rodilo ustavno-liberalno gibanje v Napoliju in separatistično na Siciliji. V Napoliju je dobilo mnogoštevilne pristaše med vojaštvom, kjer je oglarstvo spreobrnilo mnoge izmed privržencev stare muratovske vojske, ki so sicer ostali v bourbonski vojski, toda v manjšini in pod nadzorstvom.

Ti elementi, ki jih je glas o uspehih oglarjev v Španiji navdušil, so pritisnili na kralja, da bi dal ustavo. Vstaja se je pričela po zaslugi dveh konjeniških poročnikov, Morellija in Silvatija, dne 2. julija 1820 v mali pokrajinski posadki v Noli, dobila svojega voditelja v muratovskem generalu Viljemu Pepeju in se naglo razširila proti prestolnici. Kralj je 7. julija presenečen sprejel špansko ustavo in 13. julija prisegel nanjo. Tako je nastala v Napoliju ustavna vlada, ki pa je zaradi nezanimanja ljudstva ostala v naglem toku dogodkov pasivna. Nenadoma se je znašla pred dvema težkima vprašanjema: prvo je bilo notranjepolitično in se je tikalo separatistične vstaje, ki je buknila na Siciliji, drugo pa zunanjepolitično, ki ga je ustvarila grožnja z intervencijo Svete zveze, ki so jo sklenili na kongresu v Opavi v oktobru 1820 na zahtevo Avstrije, katero so napolski dogodki silno zaskrbeli.

Separatistično sicilsko vstajo je udušil z orožjem general Coletta, kar pa je naravno ustvarilo neko slabost za liberalno vlado. Grožnja tuje intervencije je postajala iz dneva v dan večja in hujša tudi zato, ker jo je kralj Ferdinand, boječ se novih nemirov in razdražen zaradi vedno obsežnejših zahtev ekstremnih liberalcev, v svojem srcu podpiral. To se je opazilo, ko je kralj, ki je bil v januarju 1821 odšel z dovoljenjem parlamenta na novi kongres v Ljubljano, namesto da bi se uprl sklepu o intervenciji, kakor je

bil obljubil, sprejel z velikim veseljem vest, da je intervencija sklenjena in da se je poverila Avstriji; avstrijske čete so se začele res pomikati v februarju iz Lombardije proti jugu.

Tedaj sta se pokazala v žarki luči nepripravljenost in slabost ustavnega režima in njegova šibka zaslomba med ljudstvom. Čete, ki jih je poslala ustavna vlada pod vodstvom generala Pepeja, da bi preprečile Avstrijcem dostop v kraljestvo, so se po prvem porazu blizu Rietija 7. marca 1821 naglo razpršile. Zlomljena je bila tudi druga obrambna črta, ki so jo postavili ob Volturnu. Avstrijci so zmagoslavno vkorakali v Napoli, kjer so nato ostali celih šest let. Ustavna vlada se je zrušila kakor papirnat grad. Absolutistični režim se je obnovil v celoti in začel s krutimi represalijami in kaznovanjem začetnikov ter glavnih predstavnikov ustavne vlade. Poročnika Morelli in Silvati sta bila usmrčena; zelo veliko jih je bilo obsojenih v ječo; drugi, kakor poslanec Poerio in Coletta, so bili izgnani; ostali, med njimi Viljem Pepe in pesnik Gabrijel Rassetti, so se izognili kazni z begom.

VI. Osvobodilno delovanje v Piemontu, Lombardiji in Benečiji. — Medtem ko se je pokret v Napoliju tako žalostno končal, je buknila in se nato naglo razplamtela vstaja v Piemontu, ki so jo tudi pripravile zarotniške družbe, ki so nastale v Piemontu in Lombardiji z imenom »Italijanska zveza« in imele malce različen program od oglarjev, s katerimi so prenehale sodelovati. Člani te zveze, med katerimi so prevladovali vojaški elementi, niso stremili samo po ustvaritvi ustavnega režima kakor oglarji, ampak tudi po vojni, ki bi izgnala iz Lombardije Avstrijce. Zaradi teh protiavstrijskih ciljev so piemontski zarotniki tajno obveščali lombardske, ki jih je vodil grof Friderik Confalonieri, to je tisti mož, ki se je v aprilu 1814 v prvih vrstah udeležil upora proti podkralju Evgeniju Beauharnaisu.

Protiavstrijska opozicionalna delavnost Confalonierija, ki je prej vodil opozicijo proti Francozom, je jako značilna za razočaranje in nezadovoljstvo, ki so ga izzvali med lombardskimi in beneškimi liberalnimi krogi dogodki po razpadu Italskega kraljestva.

Lombardski zarotniki so s svojo liberalno delavnostjo vzbujali že v prejšnjih letih zaskrbljenost avstrijske vlade. Na njihovo pobudo je izšel 1818 časopis z liberalnimi tendencami »Il Conciliatore« (Posredovalec), ki je štel med svoje sodelavce znamenite može, kakor filozofa Romagnosija in pesnika Silvija Pellica, slavnega pisatelja tragedije »Francesca da Rimini«. Po komaj enoletnem izhajanju ga je Avstrija v oktobru 1819 zatrla. Po njihovi pobudi se je nadalje ustanovila v Milanu oglarska družba, izvirajoča iz družb v Romagni. Ko jo je policija odkrila, so zaprli Pellica, njegovega prijatelja Petra Maroncellija in druge.

Toda ti udarci niso jemali poguma Confalonieriju in njegovim zvestim pristašem, ampak so jih celo izpodbujali k živahnemu delovanju v soglasju s piemontskimi zarotniki. Med temi so bili

mladi ljudje iz odličnih družin, kakor Karel di San Marzano, Santorre di Santarosa, Giacinto Provana di Collegno in Viljem Moffa di Lisio, sami oficirji, prežeti z duhom Alfierija ter nezadovoljni z nazadnjaškimi tendencami in strahopetno politiko nasproti Avstriji, kar je bilo značilno za restavracijo, ki jo je bil izvršil 1814 kralj Viktor Emanuel I.

VII. Karel Albert in zavezniki. — Vsi, ki so bili nezadovoljni in željni spremembe, so stavili svoje upe v prestolonaslednika, mladega princa Karla Alberta Savojsko-Carignanskega, čigar temperament in prejšnje delovanje je dajalo upati, da bo kot kralj notranjo politiko obnovil in odločno nastopil zoper Avstrijo. Princa, ki se je rodil v Torinu 1798, so dali starši 1800 v Pariz; nato je živel do 1814 v Švici in Franciji, daleč od nazadnjaške sredine savojskega dvora, ki se je bil za časa revolucije in Napoleona preselil v Cagliari; princ se je vzgajal v ozračju in v dotiku s spremembami te dobe. Kot šestnajstletni mladenič je dobil od Napoleona oficirski čin v cesarski vojski in letno apanažo. Ko se je po restavraciji vrnil v Torino in mu je kralj dal predpravice, ki pripadajo dostojanstvu rojenega princa in prestolonaslednika — kajti niti kralj niti njegov brat Karel Feliks nista imela moških potomcev —, je mladi Karel Albert često nastopil proti težnjam, ki so prevladovali na dvoru, in se pokazal naklonjenega visokim in drznim načrtom.

Zato so upali vanj zavezniki, ki so računali, da bodo imeli v njem idealnega voditelja pri gibanju za doseg ustave in vojne z Avstrijo. Pletle so se neke zveze in razgovori med princem in skupino mladeničev, med njimi s Santarosom, ki so delovali složno z zarotniško skupino Fr. Confalonierija v Lombardiji. Zdelo se je, da je princ pripravljen pridružiti se načrtu, čigar izvedbo so določili za 1. marec 1821, da bi tako izkoristili trenutek, ko je bil znaten del avstrijskih čet na pohodu iz Lombardije in Benečije proti Napoliju. Načrt je šel za tem, da bi se izzvala vojaška vstaja, ki bi prisilila kralja, da izda ustavo in napove vojno Avstriji. V začetku vstaje, med 6. in 9. marcem, pa je začel princ omahovati. Morebiti je zapazil, da so ga skušali zarotniki potegniti v akcije, ki niso bile združljive z njegovim položajem in njegovimi dolžnostmi kot princa; mogoče je spoznal, da se sardinski kralj ne namerava ukloniti, kot je bil to storil Ferdinand Napolski. Dejstvo je, da se je umaknil s poti, na katero so drugi menili, da so ga potisnili.

VIII. Vstaja v Piemontu marca 1821. — To gibanje se je začelo prav tako 10. marca z uporom posadke v Alessandriji in se je 13. marca razširilo na druge posadke vse do Torina. Tedaj je stari kralj pod pritiskom dogodkov, toda odločen, da ne bo dal koncesij, ker je vedel, da jih ne bo mogel držati, odstopil in prepustil krono bratu Karlu Feliksu, ki je takrat prebival v Modeni kot gost tamkajšnjega vojvode. Za odsotnosti novega kralja je pripadlo regentstvo Karlu Albertu. Ta se je pod pritiskom svojih prijateljev, ki so

postali gospodarji položaja, odločil, razglasiti ustavo po vzorcu one v Napoliju in Španiji, toda pod pogojem, da novi kralj odobri njegovo odločitev.

Dejanje je bilo nepremišljeno in se da razlagati samo s tem, da je bil princ zelo mlad in da je bil položaj, v katerem se je znašel, izredno težak. Posledice tega koraka so bile jako težke. Karel Feliks, ki je bil strogo nazadnjaških nazorov, je iz Modene kratko in malo preklical regentov odlok in mu ukazal zapustiti vladu in oditi v Novaro, kjer so se pod poveljstvom maršala Latoura zbirale čete, nasprotne revoluciji in zveste staremu režimu, katerim so se bili pridružili avstrijski oddelki, ki so takoj priskočili čez mejo na pomoč. Karel Albert se je moral pokoriti in se ločiti od začasne vlade, ki se je bila medtem sestavila v Torinu marca 1821. To je bil znak, da bo vstaja naglo propadla. Vlada, kateri se je postavil na čelo Santarosa, se je poskusila upirati in postaviti svoje sile proti onim, ki so se bile zbrale v Novari. Toda v spopadu blizu Novare 8. marca so bile ustavne čete prisiljene na umik in tedaj se je zgodilo v Torinu isto, kar se je bilo zgodilo nekaj dni prej v Napoliju: ustavni režim, ki je tudi tu imel dokaj šibko zaslonbo med ljudstvom, je propadel; odgovorne voditelje so poslali v izgnanstvo in popolnoma obnovili stari režim, ki je začel s preganjanji in obsodbami.

Iznani Santarosa se je šel nato borit v Grčijo in je junaško padel za grško svobodo l. 1825. Karel Albert je moral po ukazu kralja Karla Feliksa, ki je bil nanj silno ogorčen, oditi v Firenco k tistu velikemu vojvodi toskanskemu in ostati v prikritem izgnanstvu do l. 1823, ko se je smel na prošnjo udeležiti ekspedicije proti španskim ustavoborcem. Tedaj je dosegel, da se je smel vrniti v Torino, in je zopet dobil svoje mesto na dvoru, toda šele potem, ko se je pismeno obvezal, da ne bo spreminjal temeljev monarhije (decembra 1823). Dramatični dogodki, v katere je bil zapleten, grenke skušnje ter psovanje in obrekovanje zarotnikov, s katerim so ga obmetavali, misleč, da jih je izdal, vse to mu je vdihnilo tisto divjo mržnjo zoper liberalizem, ki ga je vodila tudi v prvi dobi njegovega kraljevanja od l. 1831 do 1847.

IX. Posledice gibanj iz let 1820 in 1821. — Liberalno gibanje se je izjalovilo tako v Napoliju kakor v Piemontu zaradi slabe priprave in nezadostne organizacije; zaradi prevelikega optimizma, ki je povzročil, da so podcenjevali težave in mislili, da se bo s končno zrušitvijo starega režima in z naglim nastopom novega rešil ves problem; zaradi pomanjkanja enotnega vodstva in ocenjevanja stališča, ki bi ga bila zavzela Sveta zveza, predvsem pa Avstrija; končno tudi zato, ker niso razumeli, da se španska ustava ne more presaditi in na mah uveljaviti med narodom, ki je bil na to docela nepripravljen.

Da je prišlo po polomu do uspehov, je bilo treba novih žrtev, dolgotrajnih naporov in preizkušenj. Medtem bi se morale pri-

praviti nove smernice in bolj stvaren ter resničnosti in zahtevam italijanskega položaja bolj ustrezajoč program. Potrebno je bilo tudi, da se spremeni mednarodni položaj, da se oslabi in zruši sistem Svete zveze, ki je imel ravno namen zadušiti vsak poskus spremembe stanja iz l. 1815. Pri vsem tem pa kljub njihovem neuspehu in polomu ne smemo misliti, da so bila gibanja iz l. 1820 in 1821 nekoristna in jalova. Med drugim imajo to veliko zaslugo, da so prva poskusila zlomiti politični in teritorialni sistem, ki je tlačil Italijo in ji bil poguben, ter vzbujala z zgledi junaštva in požrtvovalnosti nove sile in napore za bodoče borbe.

X. Politika reakcije ter procesi v Lombardiji in Benečiji. — Ko so bila zatrta uporna gibanja, so obnovili stare režime tako v Napoliju kakor tudi v Piemontu ter poostrili reakcionarni in avtoritativni sistem z zapiranjem, procesi in obsodbami.

Mnogim revolucionarjem se je posrečilo priti čez mejo na varno. Ti so prvi v žalostni in hkrati veličastni vrsti izgnancev, ki so za preporoda v izgnanstvu med tujci pričali o trpljenju Italije ter razvijali najučinkovitejšo propagando za domovino. K temu se pridružujejo izdatki za vzdrževanje avstrijske zasedbe, ki se je končala v Piemontu 1823, v napolitanskem kraljestvu pa trajala do 1827, kar je stalo državno blagajno nad 300 milijonov lir.

V napolitanskem kraljestvu se je politika zatiranja in preganjanja liberalcev in pristašev tajnih družb, ki jo je bil začel Ferdinand I., nadaljevala pod njegovim sinom Francem I. Ta mu je sledil l. 1825, ko je umrl Ferdinand I. po 65letnem vladanju, ki se je mnogo obetajoče začelo v dobi Bernarda Tanuccija, toda končalo v mračnem ozračju reakcije.

V sardinskem kraljestvu je bil nositelj nazadnjaštva Karel Feliks, ki je ukazal razpustiti uporne polke ter uvedel strogo nadzorstvo nad vseučilišči in visokošolci.

Reakcija pa se ni poostrila samo v obeh kraljestvih, ki sta bili pozorišči oglarskih vs'aj, ampak tudi v ostali Italiji. Piemontski dogodki leta 1821 so takoj glasno odjeknili v Lombardiji, kjer je avstrijska vlada marljivo zasledovala tiste, ki so imeli zveze z zarotniki v Torinu, in se trudila naprtiti odgovornost tudi Karlu Albertu. Medtem so se vršile preiskave proti Maroncelliju in Pellicu ter ostalim aretirancem iz oktobra 1820 in se končale v decembru 1821 s težkimi obsodbami. Takrat so bili zaprti kot sokrivci piemontskih zarotnikov Friderik Confalonieri, Pallavicini, Borsieri in drugi znani lombardski liberalci, ki so jih v sledečih procesih, končanih l. 1823, kaznovali z jako težkimi kaznimi.

Nič manj hude preiskave in obtožbe so bile leta 1821 tudi v Benečiji. Lombardske in beneške obsojence so prepeljali na Moravsko in jih zaprli v strašne ječe na Špilbergu, v katerih so eni umrli, drugi pa bili po dolgih letih neizrečnega telesnega in duševnega trpljenja izpuščeni na svobodo, med njimi Pellico in Maroncelli l. 1830, Confalonieri pa l. 1836. To mučeništvo je odkritosrčno

in ganljivo popisal Pellico v knjigi »Le mie prigioni« (Moje ječe). Ta drobna, preprosta in umerjena knjiga pomeni ravno zaradi te preprostosti in umerjenosti, posebno pa zaradi pisateljeve odkritosrčnosti, najstrašnejšo obsodbo avstrijskega zatiranja in njegovih metod. Silno se je razširila tudi izven Italije in škodila Avstriji bolj kot kaka izgubljena bitka, kakor so govorili, ko je izšla.

Po l. 1821 se je preneslo pozorišče žalostnih dogodkov v Romagno, kjer se je začela tragična vrsta političnih umorov in kamor je papež Leon XII., ki je sledil 1823 za Pijem VII., poslal s pooblastili in s posebno strogimi navodili kardinala Rivarola. Ta je nastopal z vso odločnostjo in brezobzirno zatiral tajne družbe in liberalne težnje; značilen primer tega je proces, ki se je končal avgusta 1823 z več kot sto obsodbami.

Toda tudi ostrejši režimi in policijski sistemi niso ovirali delovanja tajnih družb in liberalne propagande, ki se je še celo močno razširila med nove generacije meščanstva. Mladeniči, ki so se rodili v začetku stoletja, dorasli v ozračju napoleonskih časov in se bližali tridesetim letom, so bili sedaj v vsej moški moči in so goreče želeli, zasesti svoja mesta. Ti so postali nosilci novih poskusov in novih borb.

IV

BALKAN IN GRŠKA NEODVISNOST. DOGODKI V AMERIKI

Vtem ko so bile namere in metode Svete zveze nasproti vstajam v Italiji in Španiji uspešne, se pa niso obnesle nasproti drugim gibanjem, ki so se skoraj istočasno z italijanskim in španskim začela na Balkanskem polotoku in v Ameriki. Ta gibanja so se zmagovito razvijala in zadala prve udarce politični in teritorialni ureditvi, kot so jo bile ustvarile pogodbe iz l. 1815. Ta gibanja, ki so na Balkanskem polotoku ustvarila grško kraljestvo, so v romanski Ameriki po razpadu španskega in portugalskega gospostva ustanovila neodvisne republike.

I. Vzhodno vprašanje v 19. stoletju. — Vzhodno vprašanje je bilo iz raznih vzrokov zamotano in nevarno. Prebudila in razvijala se je narodna zavest med balkanskimi narodi pod turško oblastjo; med političnimi težnjami velesil, ki so imele interese v vzhodnem delu Sredozemlja, so nastala nasprotja in trenja; otomansko cesarstvo pa je politično in vojaško razpadalo.

Narodno prebujanje Turkom podvrženih balkanskih narodov, Romunov, Bolgarov, Srbov in Grkov, je bilo nujna posledica prebujenja narodnostnega duha. Olajšalo pa ga je tudi dejstvo, da so bili pod turško oblastjo ohranili skoraj nedotaknjene svoje narodne, verske in jezikovne značilnosti.

Med velesilami so nastala trenja predvsem zaradi nasprotstev med politiko Rusije na eni strani ter Anglije in Avstrije na drugi. Rusija je razvijala tradicionalno politiko ekspanzije proti Carigradu in Sredozemlju, in sicer z novo silo, ki jo je bila dobila zavoljo svoje vodilne vloge pri zrušenju po poli cesarstva. Ruskim težnjam je nasprotovala Avstrija, ki je že od konca 17. veka začela prodirati vzdolž Donave, kar jo je vodilo v spopad z rusko ekspanzijo od severa na jug. Nasprotovala pa je Rusiji tudi Anglija, v skrbeh zaradi posledic, ki bi jih imel za njene sredozemske interese prihod Rusije na vzhodno Sredozemlje. Ta nasprotstva so se bila pojavila že na dunajskem kongresu, kjer se je Rusija uprla avstrijski in angleški nameri, zagotoviti turškemu cesarstvu teritorialno nedotakljivost; Avstrija in Anglija pa sta se postavili po robu ruskemu načrtu, da bi dobile vojne ladje prost prehod skozi bosporske in dardanelske ožine.

Izredno važno je bilo politično in vojaško razpadanje otomanskega cesarstva. Upravo so imeli v rokah razni paše, ki so pokrajine slabo upravljali in se često upirali sultanu; janičarji, ki so bili nekdanj jedro armade, so postali nedisciplinirana in uporna vojaška drhal; oborožitev na morju in na kopnem je bila zastarela in nezadostna. Imperij je bil glede ozemlja na videz še skoraj nedotaknjen, kajti med revolucijsko in napoleonsko viхро je bil izgubil samo Besarabijo. Obsegal pa je še velik sklop dežel na obalah okoli vzhodnega Sredozemskega morja: v Evropi Balkanski polotok; v Aziji Sirijo, Mezopotamijo in Arabijo; v Afriki Egipt in severnoafriško obalo do Alžira.

Toda njegovo teritorialno razpadanje se je v resnici že pričelo: Arabijo so pretresali ponovno nemiri in vstaje; v Alžiru in Tunisu so vladali domači vladarji; v Egiptu pa je bil pravi gospodar razumni in sposobni paša Mehmed Ali. Ta mož, po rodu Albanec, ki mu je bil izročil sultan vlado v Egiptu nekaj let po končani francoski zasedbi, je znal nadaljevati francoske pobude za napredek nilske doline; ustanovil je po evropskem vzorcu vojsko in ladjevje ter se povzpел na jako trden položaj. V evropskem delu cesarstva je bila Črna gora že od začetka 18. veka majhna samoupravna država; Albanija je bila popolnoma v oblasti upornega paše Alija Tepelenskega; v donavskih kneževinah Moldaviji in Vlaški so imeli oblast domači knezi, imenovani gospodarji, ki so rajši gledali proti Petrogradu nego proti Carigradu.

Iz naštetih razlogov ima vsak balkanski dogodek v obdobju po l. 1815 skoraj isti potek, ki je ob kratkem tale: začne se upor tlačnega naroda, vanj posežejo velesile, zmanjšajo obseg turškega imperija, oslabe njegovo moč ter ustanove na njegove stroške novo državo.

II. Ustanovitev kneževine Srbije (1815—1830). — Še preden je izbruhnila grška vstaja, se je na zgoraj omenjeni način razvijal srbski upor. Srbi, ki so po propadu velikega srbskega kraljestva ob

koncu 14. veka živeli podjarmljeni pod oblastjo sultana in jim je vladal paša s sedežem v Beogradu, so se v celoti dvignili l. 1804 zaradi nasilja in grozodejstev, ki jih je nad njimi delal paša.

Vstaja se je pod vodstvom energičnega in junaškega Kara-džordža (Črnega Jurija), pradedu kasnejše dinastije v Jugoslaviji, po zavzetju Beograda naglo širila, zlasti po l. 1804, ko jo je podpiral car Aleksander I., ki je bil začel to leto vojno s sultanom, da bi osvojil Besarabijo, in ki je s podpiranjem Srbov stremil za tem, da ohrani in privede na Balkanu do zmage slovanstvo in pravoslavje ter oslabi Turčijo. Toda car se je l. 1812, ko mu je grozil Napoleonov napad, pomiril s sultanom in pustil Srbe na cedilu. Tedaj je zašla srbska vstaja v kritično dobo, ki jo označuje krut turški pritisk in ki je trajala do l. 1815, ko je Napoleonov padec znova omogočil zmagovitemu carju, da je posvetil pozornost Balkanu. Strah pred novim carjevim posredovanjem je prisilil sultana, da se je skušal pobotati z vstaši.

Pobotali so se s pogodbo, sklenjeno v decembru 1815, po kateri je novi vstaški voditelj Miloš Obrenović postal upravitelj srbske pokrajine, ob strani pa je imel svet, ki ga je tvorilo 12 Srbov.

To je bila prva stopnja v borbi za srbsko avtonomijo. Druga se je končala 15 let kasneje, ko je l. 1830 Obrenović, ki je izkoristil nove sultanove težave zaradi grške krize, s podporo carja Nikolaja I., spremenil Srbijo v kneževino z dedno pravico za svojo rodbino.

III. Grška vstaja. — Komaj se je končalo prvo obdobje srbskega upora, že se je v januarju 1821 začela vstaja Grkov. K temu je mnogo pripomogla živahna delavnost tajne družbe Heterije (Hetairia filiké), ki je nastala v Odesi l. 1814 z nameru, da pripravi splošen upor na Balkanu, in ki se je hitro razširila tudi po številnih kolonijah v večjih sredozemskih pristaniščih, kakor v Smirni, Aleksandriji in Marseillu. Zarotniki so nabirali orožje in denar ter razvijali med Grki propagando, ki je budila upornega duha tudi s spomini na slavo velike starogrške Helade. Vrh tega so upali na carjevo pomoč, zanašajoč se na to, da je bil med carjevimi vojnimi adjutanti na jako zaupnem mestu Aleksander Ypsilanti, sin nekega gospodarja iz Vlaške in član Heterije. Naposled je delovalo na zarotnike tudi podpihovanje janinskega paše Alija Tepelenskega, ki se je bil uprl sultanu.

Ko se je 1821 raznesel glas o uporu, ki ga je bil zanetil Ypsilanti v donavskih kneževinah, se je začela vstaja z vso silo. Sprva je nastala vrsta krajevnih uporov, ki so bili zaradi slabih zvez v neprehodnih in goratih krajih brez stika med seboj. Toda že l. 1822 so na sestanku v Epidavru, kjer so zastopniki vstašev razglasili grško samostojnost, poskusili organizirati sodelovanje. Sklenili so tudi poslati odposlanstvo na kongres Svete zveze v Verono, kjer so se bavili s španskimi zadevami. S tem so hoteli pridobiti za posredovanje velesile, predvsem Rusijo. Toda poskus se je izjalovil,

ker je Metternich, boječ se zmage revolucionarnega gibanja, za- držal carja, ki je na eni strani želel napasti in oslabiti sultana, na drugi strani pa se je bal dajati potuho revoluciji. Odposlanstva vstasev niso poslušali, niti sprejeli ga niso in vstaja je ostala navezana na lastno moč. Na pomoč pa so jim priskočila filhelenska društva, ki so nastala v mnogih krajih Evrope z namenom, da bi podpirala grški upor. Vstaši so dobili od njih orožje, denar in pro- stovoljce, med katerimi je poleg Rossarolla in Santorra di Santa- rosa, ki je slavno padel v bitki pri Navarinu l. 1825, omeniti veli- kega angleškega pesnika Georga Byrona, ki ga je pobrala mrzlica v Misolungiju.

Vrstile so se četniške borbe med gorami, napadi na mesta in pomorske bitke med starimi in neokretnimi turškimi ladjami in brzimi oboroženimi grškimi trgovskimi ladjami, ki so jih vodili pogumni mornarji, kot Pipinos in Kanaris, ki sta l. 1822 s svojimi ladjami zažgala v pristanišču Hiju del turškega ladjevja, ostalo pa prisililo, da je pobegnilo v Dardanele. Boj je bil dolg in na obeh straneh so se dogajala strahovita grozodejstva: tako so Turki l. 1821 obesili grškega patriarha v Carigradu in umorili 80 škofov, Grki pa pobili 6000 muslimanov v Tripolici na Moreji; na to so odgovorili podivjani Turki l. 1822 z okrutnostmi na otoku Hiju, kjer so 23.000 ljudi poklali, 50.000 pa jih prodali v sužnost.

IV. Mednarodni zapletljaji zaradi grškega vprašanja. — Sultan se je čutil l. 1824 brez moči, da bi s svojimi silami zavrnil vstaško gibanje, zakaj turška armada je bila v razsulu zaradi upora janičar-jev, ki so jih l. 1826 odpravili in skoraj vse pobili. Tedaj se je sultan odločil, da pokliče na pomoč svojega egiptovskega vazala Mehmeda Alija. Mehmed Ali se je odzval v nadi, da bo prejel plačilo zase in za svojega sina Ibrahima, ki je odšel na Grško z večjo armado in z naslovom morejskega paše. Poseg egiptovskih sil, ki so bile dobro organizirane in pod spretnim vodstvom, je v l. 1824—26 naglo zasukal bojno srečo v škodo Grkov. Takrat pa so posegle vmes velesile, dale vprašanju mednarodni pomen in rešile upornike. Intervencijo sta povzročila dva skoraj istočasna dogodka: nastop novega ruskega carja Nikolaja I. in preobrat angleške poli- tike, ki jo je vodil veliki minister George Canning.

Komaj je zasedel prestol Nikolaj I., mož jeklenega in odloč- nega značaja, precej različen od svojega omahljivega prednika, se je že odločil za intervencijo v grško-turškem boju, da bi našel tu novo možnost za ekspanzijo v smislu carističnega programa.

V istem trenutku je George Canning, boječ se posledic, ki bi jih imel na Balkanu nastop same Rusije, in svest si koristi, ki bi jih imela za angleško politiko na vzhodnem Sredozemlju Angležem prijazna Grška, skušal preprečiti, da bi intervenirala v grškem sporu Rusija sama. V ta namen je predlagal carju skupen angleški in ruski nastop, ki naj bi ustvaril podlago za spravo med sultanom in vstaši. Po Canningovem predlogu, ki ga je car sprejel, se je

sešla konferenca v Londonu, katere se je udeležila tudi Francija, Pruska in Avstrija pa ne. S tem je dobil sistem Svete zveze prvo razpoko. Londonska konferenca je v juliju 1827 sklenila, da se bo intervencija v grško-turškem boju izvršila v troje. To pa ni bila intervencija v korist vladarja proti vstašem in za ohranitev posestnega stanja, kot bi se moralo po duhu Svete zveze zgoditi, temveč intervencija za posredovanje v korist vstašev. Tako je začel sistem Svete zveze pokati, dokler se ni končno resnično zrušil.

Po sklepu trojne intervencije so odplule proti grškim vodam angleške, francoske in ruske pomorske sile, ki so imele nalogo, da onemogočijo turško-egiptovskemu ladjevju nadaljnje delovanje zoper vstaše. Zavezniki se niso hoteli spustiti v oborožen spopad; nameravali so le ustaviti sovražnosti in s tem pripraviti teren za posredovanje. Ko pa so se ladje treh velesil pojavile pred Navarinom, kjer se je v pristanišču zbralo močno turško-egiptovsko brodovje 90 ladij, oboroženih z 2400 topovi, je strel, ki ga je neka egiptovska ladja sprožila proti francoski, kar na lepem povzročil splošno hudo bitko, v kateri je bilo v dobrih dveh urah uničeno vse turško-egiptovsko ladjevje (bitka pri Navarinu 20. oktobra 1827).

V. Rusko-turška vojna (1828—29) in ustanovitev Grčije. — Zaradi nepričakovanega dogodka pri Navarinu je iz grškega vprašanja nastala rusko-turška vojna, kajti car je bil pripravljen, izkoristiti grožnje sultana, ki je besen zaradi uničenja svojega ladjevja od velesil zahteval odškodnino in opravičenje ter hujskal muslimane na sveto vojno. Medtem ko sta Anglija in Francija omahovali, je car odgovoril na sultanove grožnje s tem, da mu je napovedal vojno.

Vojna se je razdivjala od l. 1828 na 1829. Poleti 1829 so Rusi zlomili trdi turški odpor in prodrli do Odrina. Tedaj je bil sultan prisiljen skleniti odrinski mir (14. septembra 1829), v katerem je moral priznati ustanovitev grške države z mejami, ki jih bodo določile Rusija, Anglija in Francija; moral je prepustiti carju otoke ob izlivu Donave ter mnogo pristanišč in mest na obalah Črnega morja v Armeniji; moral je dovoliti trgovskim ladjam prost prehod skozi ožine ter potrditi avtonomijo Srbije, Moldavije in Vlaške. Ta pogodba je obenem pomenila začetek razkosavanja turškega imperija, priznanje narodnih gibanj na Balkanu ter ojačenje ruskega vpliva v vzhodnem Sredozemlju.

Ureditev grške države je doživljala razne viharje, med katerimi je postavil car za vladarja države svojega človeka, grofa Jurija Kapodistrijo. Toda ta je bil v nekem uporu ubit. Potem ko so izvršili novo razmejitev in razširili grške meje do Artskega zaliva, so l. 1832 posadili na prestol princa Otona Bavarskega namesto princa Leopolda Koburškega, ki se je bil l. 1830 odrekel grškemu prestolu, ker je bil medtem postavljen na belgijskega. Tako urejena grška kraljevina je zaradi ustavnih preprirov, v katere so se vmešavale velesile, dolgo imela burne čase in bila pozorišče vpli-

vov Rusije, Anglije in Francije. Bavarska dinastija je bila na prestolu do l. 1863, ko ga je prepustila princu Juriju Danskemu, varovancu Anglije, ki se je takrat odrekla pokroviteljstvu nad Jonskimi otoki in privolila, da se združijo z Grčijo.

Okrepitev ruskega vpliva in moči na vzhodnem Sredozemlju je seveda vzbudila zaskrbljenost v Londonu in na Dunaju. Zato sta se zopet sprijaznili Avstrija in Anglija. Na to je odgovoril car s tem, da se je približal francoskemu kralju Karlu X., kar je ta izrabil za pripravo in odpravo ekspedicije v Alžir junija 1830.

VI. Egiptovsko vprašanje in pogodba o ožinah (1831—41). — Važna posledica grškega vprašanja je bil spor med sultanom in egiptovskim pašo, ki je zahteval oblast nad Sirijo. Ko je paša zmagovito prodril do Marmarskega morja, se je sultan obrnil po pomoč k Rusiji, ki je poslala ladjevje in vojaštvo v ožine, odbila Mehmeda Alija, sultana pa prisilila, da je dovolil prehod skozi ožine samo ruskim vojnim ladjam (pogodba v Unkiar Skelesiju 1833).

Nekaj let nato je Mehmed Ali znova napadel turški imperij. Nevarnost, da bi Rusija spet nastopila, mogoče z namenom, dokončno zasesti ožine, je povzročila, da so sklicali v London konferenco velesil (1840—41), ki je po burnih debatah vrnila Sirijo sultanu, iz Egipta pa ustanovila samoupravno državo (Egiptovski kedivat ali podkraljestvo). Tako je nastala avtonomna egiptovska država in dobila vse pogoje, da se mogočno razcvete in zavzame važno mesto v sredozemskem življenju, zlasti po otvoritvi sueškega prekopa.

Istočasno so podpisali pogodbo o ožinah, ki je zabranila prehod skozi Bospor in Dardanele vojnim ladjam vseh držav. Tako je izgubila Rusija prednost, katero ji je bila zagotovila pogodba v Unkiar Skelesiju, Anglija pa je dosegla velik diplomatski uspeh in znatno politično korist.

VII. Vstaje v romanski Ameriki. — V istih letih, ko so srbske in grške vstaje začele rušiti turško gospostvo na Balkanskem polotoku, je močan politično-socialni prevrat uničil špansko in portugalsko oblast in na neizmernem ozemlju med severno mejo Mehike in skrajno točko Južne Amerike so se ustanovile neodvisne države.

Razen Brazilije, ki je pripadala Portugalski, so bile vse ostale dežele pod špansko nadvlado: organizirane so bile v štiri podkraljestva in osem generalnih kapitanatov. V vladi in upravi, ki jo je uvedla Španija v teh prostranih deželah, so bile vse službe dostopne samo uradnikom, ki so bili prišli iz matične dežele, nedostopne pa tistim, ki so se rodili v kolonijah, torej domačinom ali Indijancem, mesticem (potomcem križanja med Evropci in domačini) ter kreolom (potomcem španskih staršev, preseljenih v Ameriko). Temu krivičnemu političnemu monopolu se je pridružil še nič manjši pritisk gospodarskega monopola. Kolonije je izkoriščala izključno samo stara domovina in same niso smele izdelovati ničesar, kar bi pomenilo konkurenco stari domovini.

Zaradi vsega tega je nastalo nezadovoljstvo zlasti med kreoli, ki so bili nadarjen, delaven in izobražen sloj, stremeč po napredku in osvoboditvi iz političnih in gospodarskih vezi, ki so ovirale svobodno delavnost. Nezadovoljstvo je proti koncu 18. veka podkrepil zmagoviti boj angleških kolonistov proti domači deželi ter za ustanovitev Združenih držav. Ti dogodki so vplivali na južnoameriške kreole kot posnemanja vredni zgledi, toda sami kreoli niso mogli nastopiti, ker so španski guvernerji budno pazili nanje.

Položaj se je spremenil v korist kreolov, ko je Napoleon zasedel Španijo in posadil Josipa Buonaparta na madridski prestol (l. 1808). Guvernerji in uradniki španskih kolonij so se izjavili zoper novo stanje v Španiji in so, da bi se bolje pripravili na odpor zoper novega kralja in njegovo vlado, začeli organizirati in oboroževati tudi kreole. Ko pa so ti dobili orožje v roke, ga niso uporabili toliko za boj proti kralju, ki je stoloval daleč v Madridu, kolikor za svojo osvoboditev in za ustanovitev od Španije neodvisnih držav.

Tako so nastali proti l. 1810 skoraj istočasno upori zoper podkralje in španske guvernerje v Mehiki, Venezueli in Argentini. Vsem tem vstajam so stali na čelu junaški in silno delavni kreoli: v Argentini San Martin, v Mehiki Iturbide, oba nekdanja oficirja v španski vojski, in Simon Bolivar v Venezueli. Bolivar (1783 do 1830), ki se je rodil v Caracasu v Venezueli kot sin bogate plemiške družine in je poznal evropsko življenje in civilizacijo, ker je dolgo bival v Zapadni Evropi (1800—1806), je bil pravi junak in najodličnejša osebnost v velikem boju.

VIII. Ustanovitev španskih ameriških republik in brazilskega kraljestva. — Vstaši so imeli nekaj uspehov med l. 1810 in 1814. Toda po zopetnem nastopu Ferdinanda VII. in obnovi zakonite vlade v Madridu je zašlo vstaško gibanje v nevarnost, kajti iz Španije je zopet prihajalo orožje in vojaštvo, tako da se je Špancem posrečilo, pokoriti si vsa vstaška središča razen nekih krajev v Argentini. Tudi Bolivar je moral zapustiti bojišče in se zateči v angleško kolonijo Jamajko (1815). Toda kmalu nato je upor znova vzplamtel iz središč, ki so ostala živa v Argentini, in se na novo silno razširil tudi zaradi podpore Združenih držav in Anglije, ki sta hoteli Srednjo in Južno Ameriko odpreti svoji trgovini.

Od takrat pa, ko je kongres v Tukamanu razglasil neodvisnost Argentine (tedaj podkraljestva Buenos Aires 1816), je postala vstaja v vseh kolonijah strahovita. Simon Bolivar, ki se je bil vrnil v domovino in ki so ga Angleži močno podpirali, je zmagovito prodiral iz Venezuele proti zapadu (1819), medtem ko je enako zmagovito napredoval San Martin iz Argentine proti Čileju (1818). Združene države so izrabile položaj in zasedle Florido, ki jo je morala Španija prepustiti. Medtem pa je general Iturbide zanetil vojaški upor v Mehiki in se oklical za vladarja dežele (1821).

Namero Ferdinanda VII., da bi poslal v Ameriko proti upornikom novih sil, je preprečila oglarska vstaja, ki je izbruhnila med

četami, zbranimi v Cadizu, ter zaporedne notranje težave, ki so pretresale Španijo. Ko je bila l. 1824 v bitki pri Ayacuchu v Peruju uničena še poslednja španska armada, se je boj, ki je trajal skupno 15 let, končal s popolno zmago vstajev. Od vsega neizmernega kolonialnega imperija v Ameriki sta ostala Španiji samo še dva otoka v skupini Antilov, Kuba in Portoriko.

V isti dobi, samo po čisto drugačnih dogodkih, se je zrušilo tudi portugalsko gospostvo v Braziliji. Ta prostrana dežela je nudila zatočišče braganški dinastiji, ko jo je francoska invazija l. 1807 pregnala iz Portugalske. Tedaj je postal Rio de Janeiro sedež dvora in vlade in Brazilija se je spremenila iz odvisne kolonije v samostojno državo. To stanje je trajalo tudi še po padcu Napoleona in po braganški restavraciji na Portugalskem, zakaj kralj Ivan VI. je ostal z dvorom in vlado v Rio de Janeiru, kar je bilo v veliko zadovoljstvo brazilskemu ljudstvu, ki je nameravalo to izkoristiti in odpraviti podrejeni položaj Brazilije kot kolonije v primeri z domovino.

Toda vstaja, ki je l. 1821 nastala na Portugalskem, je prisilila kralja Ivana VI., da se je z dvorom in vlado vrnil preko oceana in se znova nastanil v Lisboni. Tako se je Brazilija, ki je ostala združena z matično državo, vrnila v podrejeni položaj, v kakršnem je bila l. 1807. Zaradi tega so se brazilski kreoli uprli in odcepili od matične države. Ker ni mogel don Pedro, sin kralja Ivana VI., ki ga je bil pustil kralj kot svojega namestnika v Rio de Janeiru, obvladati upora, se je moral prilagoditi novemu položaju in sprejeti od zmagovitih vstajev naslov in krono ustavnega cesarja Brazilije (1822). Brazilija se je obdržala kot cesarstvo do l. 1889, ko je novi upor prisilil Pedra II., sina in naslednika Pedra I., da je odstopil in so razglasili republiko.

IX. Monroejeva poslanica in Bolivarjev federalistični načrt. — Namera Svete zveze, da bi intervenirala v imenu legitimnosti, se je hitro razbila ob popolnoma nasprotnem stališču Anglije, ki je imela velik interes, da se dokončno porušita vlada in monopol Špancev v Ameriki in ustanove nove države, ki bi jih trgovsko in industrijsko izkoriščala. Zato se je Anglija odločila priznati novo nastale ameriške države in skleniti z njimi ugodne trgovinske pogodbe.

Poleg tega je že samo možnost intervencije zadostovala, da je severnoameriški predsednik Monroe podal v poslanici, ki jo je prečital na kongresu l. 1823, slovito izjavo, v kateri je zahteval, da, kakor se Američani ne vmešavajo v evropske razmere, se prav tako Evropci ne smejo več vtikati v ameriške. »Amerika Američanom« je bilo geslo omenjene izjave, ki je imela velikanski odmev in postala vodilo v zunanji politiki Združenih držav.

Medtem so na ozemlju, osvobojenem izpod španske oblasti, pretresali probleme nove ureditve. Simon Bolivar je hotel združiti vse nove države v eno samo zvezo (konfederacijo). Da bi svojo namero uresničil, je sklical zastopnike novih držav na kongres v

Panamo. Toda na kongresu, ki se je sestal po dolgem odlašanjju in po raznih težavah v Panami l. 1826, je Bolivarjev načrt doživel popoln poraz. Rajši kakor da bi se združile v zvezo, so se države, nastale v španski Ameriki, vedno bolj drobile, tako da so se razdelile v 15 republik, neodvisnih druga od druge.

Nove države so začele svoje življenje z razdraženimi strankarskimi boji, krizami vlad in režimov ter revolucionarnimi pretresi, kar je dalo njihovi zgodovini za skoro pol stoletja značaj nemirov in nereda. Kljub temu sta se začela razvijati omika in blaginja, kar so omogočili in olajšali deloma veliki naravni zakladi teh držav, deloma pa pritok izseljencev, med njimi veliko Italijanov, ki so od druge polovice 19. veka mnogo prispevali k razvoju novih držav.

X. Napredek Združenih držav. — Medtem ko so se v romanski Ameriki ustanovljale in utrjevale nove republike, so se začele v Severni Ameriki dvigati Združene države, katerih ozemlje se je postopoma širilo od Atlantika proti Pacifiku, prebivalstvo pa se je naglo množilo in začelo izkoriščati neizčrpne poljedelske in industrijske možnosti dežele. V severnih krajih se je razvijala predvsem industrija, v južnih pa so obdelovali polja in gojili nasade.

Ozemlje se je povečalo deloma s pridobitvijo Luiziane, ki jo je prepustil Napoleon l. 1803, in Floride, ki jo je odstopila Španija l. 1818, deloma s postopnim ustanavljanjem novih držav, ki so nastajale po naselitvi osrednjih predelov in krajev ob Atlantiku (Far West, Daljni Zapad). Ko so te nove države dosegle določeno število prebivalcev (60.000) in neko stopnjo gospodarskega razvoja, so postale sestavni del Unije in dobile enake pravice s starimi državami. K naraščanju prebivalstva je mnogo pripomoglo preseljevanje iz Evrope, ki je naraščalo, čim bolj se je širil glas o bogatih zakladih ameriške zemlje in čim bolj je uporaba parnikov v pomorski plovbi olajšala in skrajšala vožnjo čez Atlantik. Na ta način je prebivalstvo Združenih držav naraslo od 5 milijonov v letu 1800 na 23 milijonov v letu 1850.

Teritorialni, demografski in gospodarski razvoj je imel za naravno posledico okrepitev svobodoljubja politične samozavesti, kar se je v polni meri pokazalo v stališču, ki ga je zavzel predsednik Monroe l. 1823. To je tudi privedlo Združene države do tega, da so uveljavile svojo moč v oboroženem spopadu z Mehiko, ki se je l. 1846 uprla, da bi ozemlje Texasa, ki je zemljepisno pripadalo Mehiki, a so ga bili kolonizirali in organizirali severnoameriški naseljenci, postalo del Združenih držav. Boj je trajal od leta 1846 do 1848 in se je končal s popolno zmago Združenih držav, ki so tedaj iztrgale Mehiki ne samo Texas, ampak tudi Novo Mehiko in Kalifornijo. Po teh pridobitvah je ozemlje, strnjeno v Unijo, obsegalo površino 8 milijonov kvadratnih kilometrov.

Toda zdelo se je, da preti politični enotnosti Unije globoko nasprotstvo med severnimi in južnimi državami zaradi družabnih

in gospodarskih vprašanj: zaradi vprašanja suženjstva in carinskega režima. Južne države, ki so bile večinoma poljedelske, so bile za ohranitev suženjstva, kajti delo sužnjev na veleposestvih je bilo plodonosno in poceni, in za zmanjšanje oz. odpravo uvoznih carin, ker bi to olajšalo izvoz poljedelskih pridelkov in pocenilo uvoz strojev, zlasti kmetijskega orodja. Nasprotno pa so se severne države, ki so imele industrijski značaj, potegovala za odpravo suženjskega dela in za zaposlitev plačanih delavcev, katerih delo je bilo več vredno, ter za ohranitev visokih uvoznih carin, da bi tako ščitile svojo industrijo pred tujo konkurenco. Jug je bil torej za sužnje in liberalen, sever pa zoper sužnje in za zaščitne carine. Tu leže klice in vzroki za strašno borbo, ki se je razvnela l. 1861 ter spravila v nevarnost trdnost in moč Unije.

V

EVROPSKI PREVRATI V L. 1830–31

I. Pomen revolucije l. 1830. — Sistemu Svete zveze, ki so ga bili omajali že dogodki v Grčiji in Ameriki, je zadala še hujši udarec revolucija, ki je izbruhnila v Franciji julija 1830 in zrušila režim iz l. 1815. Močno je odjeknila preko francoskih mej v Belgiji, Nemčiji, Poljski, Švici in Italiji in nekaj časa se je zdelo, da se bo obnovilo v vsej Evropi revolucionarno ozračje iz l. 1792, kajti izzvala je ne le v notranjosti nekaterih držav, ampak tudi v mednarodnem položaju prevrate, ki so pomenili pravi razpad Svete zveze. Vse to je tudi podprlo razmah italijanskega narodnega gibanja.

II. Pripravljanje revolucije v Franciji. — Revolucijo v Franciji je zakrivila vedno bolj reakcionarna in konservativna usmerjenost bourbonske monarhije od l. 1820 dalje, ko je bil Ludvik XVIII. opustil v bistvu zmerno smer, v katero je bil krenil l. 1815. Konservativno-avtoritativno stališče je bilo posledica pritiska nazadnjaških elementov, ki jim je stal na čelu sam kraljev brat in prestolonaslednik grof Artois in ki so zahtevali odločnejšo politiko, boječ se revolucij, ki so se l. 1820 javljale v Španiji, Italiji in drugod, in pa tudi zaradi ogorčenja, ki ga je vzbudil umor vojvode Berryskega, sina grofa Artoisa, ki so ga umorili ekstremni elementi iz političnih vzrokov.

Vse to je starega kralja Ludvika XVIII. prisililo k ostremu nastopu in čisto protiliberalnim ukrepom, med njimi k ekspediciji v Španijo l. 1823. Reakcionarna politika se je še poostrila po letu 1824, ko je po smrti Ludvika XVIII. zasedel prestol grof Artois z imenom Karel X. Tedaj so se pojavila znamenja, da se bo v celoti povrnil stari režim; tako so n. pr. mazilili kralja v reimski stolnici na tako svečan način kakor v časih monarhije po milosti božji.

Nova smer je izzvala močno opozicijo zlasti med meščanstvom, ki je po končani povojni krizi v celoti obnovilo svojo proizvajalno delavnost ter stalno povečavalo svojo gospodarsko pobudo in moč. Med meščanstvom je nastala in se iz leta v leto krepila struja liberalne opozicije zoper nazadnjaško usmerjenost monarhije. V nji so se znašli finančniki kakor zloglasni bankir Lafitte, mladi študenti, pisatelji in vplivni časnikarji kakor Thiers, Guizot in Mignet ter sloveče osebnosti kakor stari, a še vedno delavni Lafayette. Ta struja je nameravala spremeniti politično smer in postaviti na prestol bratranca Karla X., Ludvika Filipa Orleanskega, ki je bil znan in priljubljen zaradi svojega domoljubnega delovanja v preteklosti, ko se je boril v revolucionarnih vrstah proti Avstrijcem pri Jemappesu, ter zaradi svojega demokratičnega in meščanskega nastopa.

Na strani liberalcev so bili še drugi opozicionalni elementi: republikanci, ki so imeli svoje privrženca med veterani revolucijske dobe, in bonapartisti, ki so želeli posaditi na prestol mladega Napoleonovega sina, vojvodo Reichstadtskega, ki je živel na Dunaju v neke vrste častnem ujetništvu. Vstajo je pripravil v Parizu »Kozmopolitski odbor«, katerega duša je bil Lafayette in ki se je delil v razne pododbore, ki so imeli nalogo, da pripravijo vstaje v raznih državah v zvezi z ono, ki naj bi izbruhnila v Franciji.

III. Alžirsko podjetje in julijska revolucija 1830. — Politika Karla X. je pospešila potek dogodkov. Leta 1829 se je kralj, ki se je prejšnje leto že kazal manj nazadnjaški, da bi vsaj deloma ustregel liberalcem, ki so bili čimdalje močnejši, nenadoma vrnil v najhujšo avtoritativnost in imenoval čisto reakcionarno vlado. To je pomenilo skoraj poziv na dvoboj z zmerno večino v poslanski zbornici. Zaradi nasprotja med zbornico in ministrstvom je kralj razpustil parlament in razpisal nove volitve, ki so znova prinesle večino zmernim liberalcem (junij-julij 1830).

Tedaj se je kralj odločil, da napravi državni udar, misleč, da mu bo uspel tudi zaradi tega, ker je monarhija poslala ekspedicijo v Alžir in jo prav tedaj srečno dokončala. To podjetje, ki so ga pripravili in izvršili pod pretvezo, da kaznujejo predrznega alžirskega vladarja in da uničijo nevarno gnezdo pomorskih roparjev, ki so nadlegovali severnoafriško obalo, je ustvarilo prvo podlago velikega imperija na Sredozemlju in v Afriki, ki ga ima danes Francija. Toda kljub temu ni moglo javno mnenje, ki je bilo popolnoma v oblasti opozicije, prenesti državnega udara, ki ga je izvršil kralj 26. julija 1830, ko je izdal zloglasne »julijske ordonance«. Po teh ordonancah je bila razpuščena poslanska zbornica, še preden se je sestala, odpravljena svoboda tiska, zmanjšano število poslancev in omejena volivna pravica.

IV. Julijska monarhija. — Na ordonance je odgovorilo razkačeno pariško ljudstvo z vstajo, ki je v treh dneh zlomila odpor monarhije in prisilila Karla X. k begu (27.—29. julija). Revolucija se je naglo razširila iz prestolnice na deželo in povsod zmagovala.

Zmago revolucije so izkoristili liberalci, ki so bili dobro pripravljene in so imeli spretne voditelje. Ti so takoj razglasili vojvodo Orleanskega za kralja z naslovom »Ludvik Filip, kralj Francozov«.

Ta naslov je hotel potrditi zmago suverenosti ljudstva, kar so takoj poudarile tudi druge okoliščine. Novi kralj je prisegel pred zbornico, da bo spoštoval v liberalnem smislu predelano ustavo; sprejel je trobojnico, slavno zastavo revolucije in Napoleona; razglasil je za vodilno smernico zunanje francoske politike načelo o nevmešavanju, ki je bilo nasprotno principu Svete zveze. S tem je hotel naglasiti, da noben tuj vladar in nobena tuja vlada nima pravice, da bi se vtikala v notranja vprašanja drugega naroda, ki se je z orožjem dvignil zoper vladarja ali vlado, in da bi se Francija vsakemu takemu poskusu postavila po robu. Iz vseh teh razlogov je pomenila nova francoska monarhija, imenovana tudi »julijska monarhija« ali »monarhija barikad«, zmagovito izzivanje Svete zveze in strahovit sunek v zgradbo iz l. 1825.

V. Belgijska vstaja. — Prvi odmev so našli pariški dogodki v onih provincah Nizozemske, kasneje nazvanih s skupnim imenom Belgija, ki so pripadale do francoske revolucije Habsburžanom in bile l. 1815 združene s Holandijo v Kraljevino Nizozemsko pod kraljem Viljemom I. — Oransko-Nassauskim.

Prebivalstvo teh provinc se je razlikovalo od onega v pravi Holandski po svojem latinskem izvoru, po francoskem jeziku in katoliški veri. Pritoževalo se je nad kraljem in njegovim vladanjem, ker je dajal povsod prednost Holandcem in vladal samovoljno, hoteč zatreti vse krajevne samouprave.

Ta kraljeva politika je slednjič zblížala obe glavni belgijski stranki: katoliško in liberalno, ki sta se združili, da vržeta avtoritarni režim in zahtevala avtonomijo. Nastop Ludvika Filipa je karčno sprožil izbruh revolucije.

Že 15. avgusta 1830, niti mesec dni po julijskih dogodkih, se je začel v Bruslju upor, ki je hotel doseči, da bi se Belgija in Holandska uredili kot dve samostojni pokrajini, vendar pod skupno dinastijo. Ko je kralj Viljem to zahtevo zavrnil in skušal Bruselj s silo pokoriti, se je iz upora razvila prava revolucija, katere cilj je bila ločitev Belgije od Holandske in nje neodvisnost. Uporniki so zbrali čete, ki so zavrnilo holandsko vojsko, in postavili začasno vlado, ki je 4. oktobra 1830 sklenila razglasiti neodvisnost in sklicati narodni kongres, ki naj bi pripravil ustavo nove države.

S tem trenutkom je vprašanje postalo mednarodno, kajti zdelo se je, da so Rusija, Prusija in Avstrija, ki jih je bila revolucija v Franciji znova tesneje združila, odločene, uporabiti načelo intervencije in pomagati s svojimi četami kralju Viljemu zoper upornike. Francija pa se je postavila na nasprotno stališče in izjavila, da je pripravljena, s silo se upreti morebitnemu nastopu drugih držav proti upornikom.

Do konflikta pa le ni prišlo, ker so upori v Nemčiji in na Poljskem zadržali one tri države, da niso mogle izvesti svojega načrta o intervenciji. Ureditev vsega vprašanja je bila nato prepuščena konferenci v Londonu, kamor so velesile poslale svoje zastopnike.

Na londonski konferenci je prišlo do sporazuma med Anglijo in Francijo, ki so ga sprejele tudi druge sile in s katerim je bila priznana neodvisnost in nevtralnost nove belgijske države (december 1830—januar 1831). Sklepom londonske konference so se pridružili sklepi narodnega kongresa v Bruslju, ki je izdelal ustavo nove države na liberalni podlagi in poklical na prestol princa Leopolda Saško-Koburškega (junija 1831). Kralj Viljem Holandski se je moral ukloniti in izprazniti Antwerpen, zadnjo postojanko, ki jo je imel še zasedeno v Belgiji (1832). Meje med obema državama so se pa dokončno določile šele l. 1839 in 1842.

Belgijski dogodki so z revolucionarno-narodnim gibanjem ljudstva zopet porušili eno od zgradb dunajskega kongresa in uveljavili načelo o neposeganju.

VI. Gibanja v Nemčiji, Švici in Poljski. — Ko je bila belgijska vstaja v polnem razvoju, so izbruhnile v septembru 1830 vstaje v Nemčiji, posebno v južnih državah. Ta gibanja so hotela doseči ustavne reforme v posameznih državah in novo ureditev Nemčije na nacionalni osnovi, z nemškim federativnim parlamentom namesto dotedanjega zveznega zbora v Frankfurtu. Nekateri vladarji, tako saški, hanoveranski, braunschweigski, hessen-casselski so bili voljni izvesti reforme ustavnega značaja; toda to narodno gibanje je takoj zajezila akcija sveta nemške zveze, katerega sta složno podpirali berlinska in dunajska vlada.

V zvezi švicarskih kantonov je rovarila liberalna stranka, ki je skušala doseči pravo zvezno vlado namesto partikularističnih sistemov, potem ko bi v posameznih kantonih dosegla bolj demokratske ustave. Ustavne borbe v letih 1830—1831 so privedle do vidnih uspehov v 11 izmed 22 kantonov; v teh so preosnovali svojo ustavo v najbolj demokratskem smislu. Tu je začetek švicarskega prepoda, ki je dosegel zmagovit razvoj v letu 1846.

Dogodki v poljskem kraljestvu, t. j. v ruski Poljski, kjer je carja zastopal podkralj, so povzročili še večji vtis zaradi svoje obsežnosti in dramatičnosti.

Že za vladanja Aleksandra I. so se Poljaki pritoževali in se protivili uredbam, katere je uvedel vladar. Te uredbe so smatrali za škodljive poljski avtonomiji, garantirani z ustavo leta 1815. Nezadovoljstvo pa se je še povečalo, ko je stopil na prestol trdi in oblastni Nikolaj I. (1825). Pod vtisom vesti o francoski in belgijski revoluciji so nastale priprave za novo vstajo, ki je izbruhnila leta 1830.

Upor je buknil ravno tedaj, ko se je zvedelo, da je car zapovedal mobilizacijo čet, da bi z njimi zatrl belgijsko vstajo. Tako je

ta upor preprečil izvedbo tega načrta ter je car moral zastaviti vse svoje moči proti poljski vojski v boju, ki je trajal do septembra 1831.

Poljska vstaja je imela prvotno omejen program. Po njem naj bi car vrnil Poljski avtonomijo in spoštoval ustavne določbe. Toda v januarju 1831 je prišlo zaradi nepopustljivosti carja Nikolaja I., ki se je protivil zahtevi po koncesijah ter je hotel vladati s silo, do proglasitve nezavisnosti.

Borba je bila dolga, ker so Poljaki razpolagali z vojsko. Francija ni poslala pričakovane pomoči in ruska vojska je bila v premoči. Tako je Varšava po junaških bojih v septembru 1831 padla in vstaja je bila popolnoma strta. Za rusko Poljsko je nastopila trda in žalostna doba zatiranja. Ustava je bila dejansko ukinjena in pričeli so se poizkusi rusifikacije države.

Strto in tlačeno Poljsko so trumoma zapuščali begunci ter iskali pribežališča na zapadu, v Franciji, v Švici in v Angliji. Tudi v pregnanstvu so gojili ljubezen do domovine in se bratili zlasti z italijanskimi emigranti ter skupno z njimi kovali načrte za nova nacionalno-revolucionarna gibanja.

VII. Priprava za italijansko vstajo v letu 1831. — Pozorišče italijanske vstaje, ki je nastala v zvezi s francosko julijsko revolucijo l. 1830, je bilo v emilijskih vojvodinah in v cerkveni državi. Ta revolucionarna gibanja je povzročila, kakor ona v letih 1820 in 1821, organizacija karbonarjev, v katero so l. 1830 vstopali mnogi mladeniči, ki se niso bali ostrih metod vedno hujše reakcije. Organizacija karbonarjev se je razvila v večjem delu polotoka po neuspelih vstajah v Napoliju in Piemontu.

Toda navzlic hudi reakciji so nastali tu in tam novi primeri zarot in uporov že v naslednjih letih po onih nesrečnih poskusih vstaje.

Tako je l. 1822 modenski vojvoda Franc IV. naperil politični proces (proces Rubiere) proti skupini zarotnikov ter končno obsodil na vislice duhovnika patriota Josipa Andreolija (oktobra 1822). V napolskem kraljestvu je nastal junija 1828 upor, ki se je razširil po vsej cilentski pokrajini. Upor so neusmiljeno zatrli, pri čemer se je žalostno izkazal zloglasni polkovnik Del Carretto.

Toda središče najmočnejšega delovanja zarotnikov je bilo v emilijski pokrajini, predvsem v Modeni, kjer se je osnovala skupina, ki je bila v tesnih stikih s »Kozmopolitskim odborom«. Njegov namen je bil, da povzroči revolucijo v Franciji in v sosednjih državah. Duša modenske skupine je bil mladi in zelo nadarjeni trgovec Ciro Menotti. Zvezo s Parizom je vzdrževal s pomočjo Enrica Misleya. Kakor so zarotniki v Piemontu l. 1821 poskušali zaplesti v svoj načrt princa Karla Alberta, tako so tudi modenski zarotniki iz l. 1831 stremili za tem, da si pridobe soglasnost in podporo modenskega vojvode Franca IV., čeprav je bil na glasu kot strog reakcionar in absolutist. Mislili so, da ga bodo pridobili s tem, da mu

ponudijo vladarsko krono v državi, povečani na račun avstrijske in cerkvene posesti. Gotovo je, da sta Misley kakor Menotti bila v zvezi z vojvodo; manj jasna pa je vsebina teh razgovorov, o katerih je vojvoda trdil, da so se omejevali na poslovne zadeve. (Franc IV. je bil osebno udeležen pri industrijskih in trgovskih podjetjih.) Konec leta 1830 se je vojvoda popolnoma ločil od zarotnikov ter celo kazal proti njim nezaupanje in sumnjo, kar pa ni zadržalo Cira Menottija, da bi ne pospešil priprav za upor, ki bi se naj začel 5. ali 6. februarja v vojvodinah in v cerkveni državi. V primeru avstrijske intervencije pa so se nadejali francoske pomoči, ki so jim jo obetali odgovorni predstavniki v Franciji julija 1830 na novo postavljenega režima.

VIII. Izbruh vstaj in avstrijska intervencija (febr. 1831). — V Modeni je vojvoda prehitel izbruh vstaje in je dal v noči od 3. na 4. februarja obkoliti hišo, v katero je Menotti sklical pristaše, da se sporazumejo še o zadnjih načrtih. Vse zarotnike je dal vojvoda zapreti. Toda zarotniško gibanje, prekinjeno v Modeni, je izbruhnilo v Bologni ter se od tod z veliko hitrostjo razširilo po vsej Romagni in po Markah, zrušivši z lahkoto papeško vlado, ki je takrat razkrila vso svojo slabost.

Vesti iz Bologne so prestrašile Franca IV. ter ga prisilile, da si je poiskal zatočišče v Mantovi pod okriljem avstrijskih bajeonotov. Tudi parmska vojvodinja Marija Luiza se je ustrašila osvobodilnega gibanja v mestu ter se zatekla v Piacenzo.

Liberalci so se čutili gospodarje položaja. Hiteli so s sestavljanjem provizoričnih vlad v Parmi, Modeni in Bologni. Vlada v Bologni je razširila svojo oblast nad vsemi cerkvenimi pokrajinami, ki so se pridružile uporu, ter dobila ime vlada združenih pokrajin (26. februarja).

Toda zmaga je bila kratkotrajna. Že proti koncu februarja se je avstrijska vlada odločila, da zatre »kugo revolucije«, kakor je rekel Metternich. Avstrijske čete so se pomikale proti upornim pokrajinam. Julijska monarhija, v katero so vstaši preveč verovali, se ni zganila, ker se je postavila na stališče nevmešavanja. Ludvik Filip namreč ni hotel tvegati z vojno šele pred kratkim pridobljenega prestola. Tako je bilo v štirih tednih vse končano. Vstaške vlade so se zrušile, brž ko so avstrijske čete prekoračile mejo. Edin poskus odpora so nudile čete bolonjske vlade pri Riminiju pod vodstvom generala Zucchija, veterana iz Napoleonove dobe (25. marca). Iste dne je kapitulirala Ancona.

Po kapitulaciji Ancone so se voditelji upora vkrcali na ladjo z namenom, da pobegnejo. Toda oddelek avstrijske mornarice pod vodstvom admirala Bandiere je ladjo zajel, voditelji pa so bili za dolgo vrsto let zaprti v avstrijskih trdnjavah.

Kakor l. 1820 in 1821, tako so tudi sedaj po neuspešnih upornih poskusih novo ustanovljene vlade kaznovale udeležence in izvajale represalije. V Modeni je bil obsojen na vislice Ciro Menotti.

Tudi namera pokreta za zboljšanje razmer v Romagni z reformami je propadla. Inicijativo za izvedbo reform so prevzele velike države, katerih zastopniki so na konferenci v Rimu poleti 1831, izdelali načrt za reforme, katerega je papež sprejel. Z njim so hoteli omogočiti avstrijskim četam odhod s papeškega ozemlja, s čimer bi bilo ugodeno tudi francoski zahtevi.

Ko so bile reforme sprejete, so avstrijske čete res izpraznile papeški teritorij. Toda že januarja 1832 so se morale vrniti, zakaj njihov odhod je povzročil nove nemire. Kot protiutež tej novi avstrijski okupaciji je Francija zasedla Ancono ter tu vzdrževala posadko vse do l. 1838, dokler so Avstrijci ostali v Bologni.

Ti dogodki so jasno dokazali, kako je posvetna moč papežev do temeljev izpodkopana in da se more vzdržati le s tujo pomočjo.

IX. Značaj karbonarskih gibanj in posledice njihovega propada. — Potek vstaj l. 1831 je pokazal iste značilnosti kakor gibanja v letih 1820 in 1821. Vlade in ustave v posameznih pokrajinah, oslanjajoč se na le slabo pripravljene in smeje manjšine, so pokazale skrajno slabost. Ostalo prebivalstvo je bilo brezbržno. Med posameznimi pobudami ni bilo nobene skupnosti, opazamo celo težnjo, obravnavati posamezne probleme z zgolj lokalnega stališča, tako da so l. 1831 nastale ločene vlade v Parmi, Modeni in Bologni. Edina važna razlika med pokreti l. 1820 do 1821 in onimi l. 1831 je ta, da so bili prvi delo izključno vojaških krogov (nastali so samo v dveh državah, ki sta imeli večjo vojsko), medtem ko je druge organiziral in pospeševal meščanski stan. Iz tega je bilo videti, da se je liberalna akcija značilno razširila.

Propad vstaje l. 1831, ki je sledil prav tako neuspeli vstaji v l. 1820 do 1821, je pomenil tudi razpad in likvidacijo organizacije karbonarjev, ki je bila gibalna sila narodnih uporov. Organizacija je pogrešila v štirih bistvenih točkah:

1. Zaupala je vladarjem ter sklepala z nekaterimi pogodbe, vladarji pa so jo zapustili ali izdali.

2. Slepila se je z rešitvami lokalnih problemov, pri tem pa se ni pripravila, da bi mogla nasprotovati morebitnemu vmešavanju Avstrije. In res, Avstrija se je vmešala l. 1821 kakor l. 1831 ter z železno energijo zatrla vse vstaje.

3. Zaupala je v francosko pomoč, toda Francija je pomagala samo z besedami.

4. Delovala je z udari, ki so jih tajno organizirali maloštevilni zarotniki, brez propagande med ljudstvom, brez jasnih in točnih načrtov, brez složnega in istočasnega nastopa. Kadar so se vstaje posrečile, so imele le omejen krajevni uspeh; bile so osamljeni trenutni uspehi brez trajne vrednosti; zato jim je bilo usojeno, da propadejo s prav tako lahkoto in hitrostjo, kakor so nastale.

Po teh neuspehih je bilo nujno, da se je morala karbonarska organizacija umakniti drugim revolucionarnim metodam, progra-

mom in oblikam. Stari možje, karbonarji, so odstopili svoja mesta novim, ki so se zbrali okoli Mazzinija v Mlado Italijo.

Toda karbonarsko gibanje ni bilo brez koristi, kajti navzlic vsem svojim pomanjkljivostim in neuspehom je vendar pokazalo Evropi italijansko vprašanje. Žrtve, ki so jih zarotniki žrtvovali tekom akcij, pa so prepričevalno dokazovale, da mora biti ta problem nujno rešen, obenem pa so dokazovale svetost in plemenitost italijanske stvari.

Drug važen uspeh, poln posledic, je bil nauk iz avstrijskih intervencij, ki so se izvršile s tako silno odločnostjo l. 1821 in 1831 v Napoliju, Piemontu, Emiliji in Romagni. To vmešavanje je jasno pokazalo potrebo, še pred notranjimi reformami in ustavami misliti na to, kako bi zapodili Avstrijce tja preko Alp. Kajti dokler je Avstrija vladala v Padski nižini, niso bile možne reforme niti v napolskem kraljestvu, dasi je bilo tako oddaljeno in navidezno tuje vprašanju zgornje Italije. To pomeni, da se je po l. 1831 jasno pokazalo, da je bilo vprašanje neodvisnosti tisto, ki bi ga bilo treba rešiti najprej, in to vprašanje bi bilo lahko rešeno le s skupnimi močmi, torej z edinstvom.

Tako pridemo v zgodovini italijanskega preporoda do dogodkov l. 1831, ki pomenijo odločilen preobrat, ko moremo jasno videti, kakšna je bila povezanost in razvoj gibanj, s katerimi je italijanski narodni odpor zmagal. Liberalno-nacionalne struje, ki so v prvi dobi bojev, od l. 1815 do 1831 stremile za civilnimi in političnimi reformami ter poskušale doseči lokalne ustave, so potem spričo ponovnih avstrijskih vmešavanj prišle do prepričanja, da je bistveni pogoj vsega neodvisnost. S poskusi borbe proti Avstriji za neodvisnost so uvideli, da je le-ta podrejena drugemu pogoju: edinosti. Tako je italijanski preporod prešel tri razvojne dobe:

1. Borbe za notranje reforme in ustavne ureditve v posameznih državah.
2. Borbe za neodvisnost.
3. Borbe za edinost.

Samo z dosego edinosti je bila zagotovljena možnost uresničenja in utrditve prvih dveh.

X. Mednarodni odmev vstaj l. 1830—1831. — Kakor smo že omenili, julijska revolucija l. 1831 in dogodki, povezani z njo, niso vplivali močno samo na notranje spremembe v nekaterih državah, marveč tudi na mednarodni položaj, s tem da so povzročili dokončen razpad svete alianse.

V pričetku jeseni 1830 je prišlo do značilnega zблиžanja med Rusijo, Avstrijo in Prusijo v varstvo avtoritarnih in konservativnih načel ter načela vmešavanja. Višek je doseglo to zблиžanje z dogovorom v Mnichovem Hradištu (Münchengrätzu, septembra 1833). Tu so se sestali car, avstrijski cesar in pruski kralj ter sklenili dogovor, s katerim so potrdili načela iz leta 1815. Nasproti zvezi teh treh držav pa je prišlo do zблиžanja in pogodbe med Francijo

in Anglijo. To zблиžanje je pomenilo odločno potrditev liberalnih načel in režimov, kajti v Franciji je bila nastopila nova orleanska monarhija, v Angliji pa je bila l. 1830 po prvem ministru lordu Greyu uvedena volivna reforma, ki je globoko preobrazila stari volivni red. Bila je ugodna za velike zemljiške posestnike in je olajšala dostop v parlament novim meščanskim slojem, ki so preusmerili angleško politiko v popolnoma liberalnem smislu.

Francija in Anglija sta l. 1834 vodili složno politiko z ozirom na Španijo in Portugalsko, kjer so se pričela in utrdila ustavna gibanja.

V Španiji je nastalo vprašanje nasledstva, ker se je kralj Ferdinand VII. odločil, obnoviti pravico ženskega dednega nasledstva. Na podlagi tega bi mu morala slediti namesto brata Don Carlosa hčerka Izabela, ki se mu je rodila v drugem zakonu z Marijo Kristino Napoleško. In res, po smrti Ferdinanda VII. (1833) je bila Izabela proglašena za kraljico, mati pa je postala regentinja.

Toda Don Carlos je izkoristil priliko ter si prisvojil prestol, naslanjajoč se na cerkvene, legitimistične in reakcionarne kroge. Regentinja Kristina se je pa naslonila na liberalce in razglasila ustavo.

Tako je prišlo do borbe med karlisti ali reakcionarji in kristini ali liberalci. Borba je trajala sedem let, od l. 1833 do 1839. Zmaga Kristinine stranke je zagotovila prestol kraljici Izabeli, s tem pa tudi obstoj ustave.

Medtem je tudi na Portugalskem vzplamtela podobna borba. Po smrti Ivana VI. je stopila na prestol njegova nečakinja Marija, hčerka brazilskega cesarja Don Pedra. Zoper nasledstvo mlade vladarice, ki je vladala z ustavno vlado po zgledu svojega deda in očeta, se je dvignil stric Don Miguel, Don Pedrov brat, oslanjajoč se na duhovščino in reakcionarje. Don Pedro je moral zapustiti Brazilijo, da pomaga z orožjem hčerki proti svojemu bratu Don Miguelu ter da brani ustavni režim (1831).

Končno se je borba odločila v prid ustavni stranki in Mariji, ki si je l. 1834 popolnoma zagotovila prestol.

Tako v Španiji kot na Portugalskem sta vladali ustavno dve mladi kraljici. Bili pa sta v neprestani borbi z obema pretendentoma za prestol, svojima stricema, ki sta se naslanjala na reakcionarje. Francija in Anglija sta podpirali obe kraljici ter z njima sklenili zvezo (1834). Tako je na zapadu nastala četvorna zveza liberalnih držav v nasprotju s trojno zvezo absolutističnih držav na vzhodu (1833 v Mnichovem Hradištu).

Tako se je razbil sistem svete alianse, ki je temeljil, kakor smo videli, na sporazumu in sodelovanju petih velesil. Iz tega nastali položaj je bil ugoden za razvoj italijanskega gibanja, čeprav so vstaje v l. 1831 propadle kakor one v l. 1820 in 1821. Novo stanje je nastalo ravno v trenutku, ko je italijanska stvar dobila nov in odločilen polet z zamisljivo in delom Josipa Mazzinija in Mlade Italije.

JOSIP MAZZINI IN IDEJA EDINSTVA

I. Mazzinijeva mladost. — Nova smer, ki se odraža iz bojev za italijansko narodno vstajo, potem ko so propadli načrti in poskusi karbonarjev, je posebljena v Josipu Mazziniju (1805—1872). Mazzini je ena najsjajnejših osebnosti v italijanski zgodovini XIX. stoletja ter največji in navztrajnejši zagovornik edinstva, ki se naj doseže s pomočjo prebujenja in delovanja narodnih množic.

Josip Mazzini je bil rojen 22. junija 1805 v Genovi, kjer je bil njegov oče, zdravnik doktor Giacomo, profesor na univerzi in v svoji mladosti za časa ligurske republike eden najbolj vnetih pristašev novih revolucionarnih francoskih idej. Giuseppe Mazzini je užival občudovanja vredno vzgojo matere Marije Drago, žene visokih moralnih in umskih lastnosti. Že v svoji mladosti je pokazal posebne zmožnosti. Aprila 1821 je napravil nanj mogočen vtis pogled na begunce iz Piemonta, ki so polnili ulice v Genovi na potu v pregnanstvo. Od tega dne se je navdušil za ideale svobode in veličino domovine.

Ko se je vpisal na univerzo, dobro podkovan v literaturi, zgodovini in filozofiji, se je posvetil pravnemu študiju, še bolj pa filozofskim in političnim razgovorom s svojimi mladimi prijatelji. Med njimi so se posebno odlikovali bratje Ruffini, od katerih je bil Mazziniju najljubši Jakob, ki se je žrtvoval za domovino v Genovi l. 1833. Druga dva brata, Avguštin in Ivan, sta sledila Mazziniju v pregnanstvo.

II. Romantika in rodoljubno gibanje. — Mazzini je mnogo let pozneje takole označil značaj in stremljenje te skupine požrtvovalnih in gorečih mladeničev, ki se je zbrala v Genovi l. 1825.: »Leta 1827. so razburjali duhove zagrizeni spori med klasicisti in romantiki; med starimi privrženci literarnega despotizma, čigar izvor je bil po njihovem star več kot dva tisoč let, in med možmi, ki so se ga hoteli otresti v imenu pravice do svobodnega izražanja. To smo bili mi mladi.«

In res, če hočemo razumeti ozračje, v katerem so rastle rodoljubne težnje, željne upora, in v katerem so se rodili pogumni možje, pripravljeni tvegati življenje in svobodo v zarotah in uporih, moramo upoštevati mogočni razvoj romantičnega gibanja v prvi polovici XIX. stoletja.

Z njim se je proti ateizmu in materializmu postavil prebujeni verski čut zdrave in globoke vere v moč duha. Nasproti kozmopolitizmu je vstal kult narodnih posebnosti v smislu neminljivega razvoja vsakega naroda. Posledica tega je bilo prepričanje, da se morajo izročila preteklosti kot sveta čuvati in ohranjati in da se morajo začetki in prvi pojavi narodnega življenja v srednjem veku z vso ljubeznijo raziskavati. Zgodovino srednjega veka, ki do sedaj ni bila upoštevana in celo kot doba mračnjaštva prezirana, je treba

raziskavati in postaviti v pravo luč. Končno naj vsak narod dobi pravico, popolnoma obnoviti in uveljaviti svoje pravo narodno bistvo.

Druga značilnost romantike je bila vroča želja po svobodi in po obnovi, ki ni trpela nobenih omejitev in nasilij, tako da bi se človeška duša lahko sprostila proti visokim idealom in najvišjim oblikam življenja ter strla vezi vsakdanjosti. Na isti način naj književnost in umetnost streta vezi in okove klasične tradicije in se dvigneta k novim drznim izrazom in oblikam.

Romantika je imela močan odmev v miselnosti, književnosti in umetnosti, za kar je zadosten primer Manzoni. Ta odmev je bil močan tudi na političnem polju, ker sta vera v moč duha in kult narodnih tradicij stremila k svobodi in nista trpela jarma. S tem so uporne sile, bistvene za osvobojenje domovine, dobile nov močoven zalet. Istočasno je prebujeno versko čustvo in kult življenjskih in nrvnih vrednosti v smislu dolžnosti, požrtvovalnosti in zavesti verskega poslanstva človeštva, prekaljeval značaje in duše, da so lahko kljubovale nevarnostim in dale, če treba, tudi življenje za idejo.

V resnici so zarotniki in mučeniki, katerih imena so z zlatimi črkami zapisana v zgodovini domovine, živeli v ozračju, kakršno je ustvarila in razširila romantika.

III. Mazzinijevo prvo politično delovanje. — Ljubezen do politike, ki je nastala ter se razvijala v Mazzinijevi duši po onem dogodku v aprilu 1821 in na vseučilišču, ga je dovedla okoli l. 1829 v vrste karbonarjev, kjer se je boril z vso gorečnostjo izpolnjujoč svoje dolžnosti. Posvetil se je aktivni propagandi. V teh letih je napravil svoje prve pisateljske poskuse ter med drugim sodeloval pri dveh časopisih: «L'indicatore genovese» in «L'indicatore livornese», ki pa sta kmalu nehala izhajati zaradi stroge cenzure.

Ko ga je novembra 1830 ovadil neki ovaduh, ga je policija aretirala in zaprla v trdnjavo Savono, kjer je ostal približno dva meseca, pričakujoč konec procesa. Ta doba je odločila njegovo nadaljnje življenje in delovanje. Zadnje dneve ječe je preživljal v času, ko so nastale nove vstaje karbonarjev l. 1831. Neuspeh le-teh ga je prepričal o nujnosti, da je treba za preporod domovine izbrati nove poti, druge programe in drugačen način dela. Temu se je posvetil z vsemi silami, odkar je zapustil ječo, in ni več prenehal z delom do svoje smrti. Za pregnanstvo se je odločil sam, potem ko so mu po končanem procesu, ki ni dal potrebnih dokazov za obsodbo, oblasti dale na izbiro: ali gre v konfinacijo v majhno mesto v notranjost Piemonta, ali pa zapusti domovino. Izbral si je pregnanstvo, ki mu je zagotavljalo svobodo gibanja in delovanja. Oboje mu je bilo potrebno za boj, kateremu se je hotel posvetiti z vsemi silami.

V začetku svojega življenja v pregnanstvu je upal, da se bo mogel udeleževati ekspedicij, ki so jih nameravali organizirati v

Franciji živeči italijanski begunci, da bi vpadli preko Alp in revolucionirali polotok.

Toda to upanje je bilo brezplodno, ker jih Ludvik Filip ne samo ni podpiral, temveč je celo razgnal zbrane prostovoljske oddelke.

Upal je tudi v Karla Alberta, ko je ta l. 1831 zasedel sardinski prestol. Nanj je naslovil pismo, polno gorečih čustev in visokih misli, da bi ga vzpodbudil, naj prevzame iniciativo in vodstvo v italijanski vstaji. Toda tudi te nade so mu splavale po vodi, kajti Karel Albert se je popolnoma navzel konservativnih in nazadnjaških smernic ter se približal Avstriji.

Tedaj si je Mazzini utrl svojo pot ter postavil nov program. Ustvaril je podlago združenju, ki naj bi prevzelo vodstvo v narodnem boju namesto že preživle organizacije karbonarjev. To združenje je imenoval Mlada Italija.

IV. Nasprotje med karbonarstvom in mazzinianizmom. — Novo združenje in njegov program sta bila popolno nasprotje programu in organizaciji karbonarjev. Ta se je zadovoljevala z zvezo monarhij, Mazzini je postal globoko nezaupljiv do vladarjev zaradi njihovega zadržanja v letih 1921—1831 in je bil prepričan, da je italijansko vprašanje mogoče rešiti le z edinstvom in republiko. Karbonarji so pričakovali pomoči od Francije, vtem ko je bil Mazzini mnenja, da bo Italija našla zadosti sile sama v sebi (*L'Italia farà da sé*) ter da bo lahko služila za zgled drugim. Karbonarska organizacija je delovala v ožjem krogu in se obračala na vladarje; ni imela zaupanja ne v ljudstvo ne v ljudska gibanja. Vendar italijansko gibanje ni smelo pričakovati pomoči ne od tujine in ne od vladarjev, moči za upor je moralo dobiti iz naroda. Zato so se morali revolucionarji obrniti na narod in ga prepričati, da mora vladata Italiji sam na podlagi splošnih volitev, ne pa da bi ji vladali oligarhi. Karbonarji so izzvali krajevna gibanja, ne da bi jih spravili v sklad, Mlada Italija pa je hotela splošno in istočasno akcijo. Vstaja, ki bi buknila na enem mestu, bi se morala kakor ogenj hitro razširiti povsod. Karbonarji so imeli tajen in meglen program, njihovi člani so bili edini v rušenju, toda brez skupnosti, ko je bilo treba graditi na novo. Program nove organizacije pa je moral biti jasen in točen, zato, ker so morali pristaši dobro poznati stvar, ki ji služijo, da bi v trenutku nastopa ne moglo priti do nesoglasij, kakor tudi zato, da bi narod pripravili na obnovitveno delo. Organizacija karbonarjev se je posluževala spletk in imela smešne in zapletene obrede, nova organizacija pa je bila preprosta in jasna. Imela je osrednji odbor za vodstvo in vzporeditev gibanj ter odbore po posameznih pokrajinah.

V. Mlada Italija (avgusta 1831). — Po tej zamisli je bila ustanovljena Mlada Italija v Marseillu avgusta 1831. Tajna so bila samo imena pristašev, da bi jih ne doletela politična preganjanja, sicer pa je imela organizacija jasen program s čisto določenimi cilji, kar je razvidno tudi iz prisege, ki jo je moral priseči vsak

član: združena Italija v demokratski republiki s splošno volivno pravico. Ta program naj izvede revolucija, predvsem pa bi bilo potrebno izgnati Avstrijce.

Mlada Italija je poudarjala torej štiri glavne točke: edinstvo, nezavisnost, svobodo, republiko. Glede prvih treh točk je bil Mazzini nepopustljiv, medtem ko je glede četrte točke, republike, včasih toliko odnehal, da je v nekaterih odločilnih trenutkih lahko podpiral delo savojske monarhije za edinost in nezavisnost. Mazzini je bil predvsem unitarec in Italijan in šele v drugi vrsti republikanec. To dokazuje, njemu v prid, da je stavil domovino nad politično stranko.

Prav tako občudovanja vredna kot njegova trdna vera v edinstvo je bila njegova vztrajnost v propagandi za nezavisnost. Od prvega dne svojega delovanja kot izgnanec in agitator je zastopal z neomajno trdnostjo načelo, da je ta borba ne le potrebna, ampak da ji je tudi uspeh zagotovljen.

Organizacija, ki jo je osnoval Mazzini, je dosegla velik razvoj. V mnogih predelih Italije so se razvijale njene celice navzlic vsem težavam in nevarnostim, ki so jih morali prenašati organizatorji in pristaši. Ta razvoj dokazuje, da je program Mlade Italije bil prilagojen potrebam novega položaja, pa tudi nenavaden vpliv ter propagandistične in organizatorične sposobnosti Mazzinijeve, ki je, čeprav zelo mlad, nenadoma prišel v prve vrste najvidnejših evropskih agitatorjev, s katerimi so imele sitnosti in skrbi vse policije, zlasti pa avstrijska.

V vrste Mlade Italije so vstopali skoraj vsi zastopniki novih italijanskih političnih generacij z Garibaldijem na čelu. In v vseh, tudi v onih, ki so se pozneje ločili od učitelja in šli druga pota, kot n. pr. Gioberti, je ostal neizbrisen vtis Mazzinijevih idej.

VI. Mazzini in nacionalna ideja. — Mazzini je izhajal iz domneve, da je habsburško cesarstvo neizogibno obsojeno na smrt pod udarci nacionalnih gibanj. Obstoj cesarstva je namreč zanikal narodno misel, ki pa je po Mazziniju pomenila novo neukrotljivo silo življenja in zgodovine. Mazzini je to dokazal z bistro presojo razmer avstrijskega cesarstva, pri čemer ga ni motilo dejstvo, da je bilo cesarstvo takrat močna vojaška sila na kontinentu.

Mazzini je poudarjal, da je avstrijsko cesarstvo mozaik narodov pod pritiskom vojaške, cerkvene in civilne birokracije, mozaik, ki ga sestavlja 7 narodov: Madžari, Čehi, Italijani, Nemci, južni Slovani, Romuni in Poljaki. Od teh sta bila samo prva dva povsem vključena v cesarstvo, medtem ko je ostalih pet tvorilo drobce narodov, podvrženih deloma tudi drugim zatiralcem: despotskim italijanskim in germanskim vladarjem, ruskemu in turškemu cesarstvu.

Po Mazziniju je bila narodna zavest že prebujena sila, ki ni tlela le v italijanskem narodu, temveč tudi v vseh drugih tlačanih in razkosanih narodih. Propaganda za narodne pravice je bila tedaj silno orožje, s katerim bi mogli zadeti in uničiti Avstrijo. Povzro-

čila bi velike spremembe in evropske revolucije, ki naj bi se razširile razen po Apeninskem polotoku tudi v Nemčiji, v ruskem in turškem cesarstvu. Z razpadom starih despotizmov bi se pripravil nov zemljevid Evrope; tako naj bi Mlada Italija pripravila pot Mladi Evropi.

Mazzinijeva prerokba se je uresničila ob koncu svetovne vojne.

VII. Mazzinijev filozofsko-verski nazor. — Mazzini je menil, da mora imeti veliki revolucionarni pokret, ki naj bi povzročil v evropskem redu tako globoke spremembe, svoj začetek in navdih v Italiji. Mazzini se ni imel samo za političnega agitatorja, politični program kot tak mu ni bil sam sebi namen, marveč izraz nekega verskega nazora, temeljčnega v treh pojmi: bivanje Boga, zakon napredka, enotnost človeštva. Ta nazor bi naj imel svoje središče v nesmrtnem Rimu, od koder bi se razširjal.

Po Mazziniju stremi človeštvo tekom stoletij dvigniti se k Bogu, s čimer bi doseglo popolnost ter bi različni svobodni narodi tvorili eno samo družino. Bistveni pogoj za doseg take popolnosti je, da raztrgajo narodi svoje verige in si ustvarijo svobodno narodno enoto, da torej dovrše svoje politične revolucije. Iz nastalih enot svobodnih držav bi bilo mogoče doseči moralno in versko enotnost. Naravno središče te enotnosti bi bil Rim, kajti že dvakrat ga je bil Bog določil za središče velikih gibanj za edinstvo: prvokrat za rimskih cesarjev, ko je osvojil in združil svet okoli Sredozemskega morja, torej z zavojevanjem, z dejanjem, drugič v dobi širjenja krščanstva, ko je združil svet v veri, torej z mislijo.

Cesarskemu in papeškemu Rimu pa naj bi sledil tretji Rim, Rim narodov, kateremu je usojeno, da zedini svet s tem, da dá pobudo k osvobodilnim revolucijam in z novo vero v edinstvo, torej z mislijo in dejanjem.

VIII. Mazzini in narod. — Ves Mazzinijev verski in politični nauk sloni, kakor je razvidno, na moči naroda, katero je treba prebuditi s pomočjo propagande.

Dvig naroda je bistven pogoj ne samo za prerojenje domovine, temveč tudi za zmago vere v človečnost.

Ta dvig ne sme biti samo moralen in intelektualen, marveč tudi socialen in gospodarski, kajti narod mora uveljaviti tudi svoje materialne pravice. Mazzini je hotel rešiti tudi socialno vprašanje. Podpiral je pravice delavskega razreda za izboljšanje gmotnih razmer ter se s tem postavil v ostro nasprotje z ostalimi pisatelji te dobe, kot sta bila Cantù in Pellico, ki so pridigovali delavskemu razredu vdanost in odpoved.

Ko je obravnaval socialno vprašanje, je postavljaval dve trditvi, da namreč socialno vprašanje ne more biti rešeno pred narodnim, to je pred osnovanjem združene in nezavisne domovine, in da je rešitev doseči s sodelovanjem vseh družabnih razredov, ne pa z nasilnim prevratom in razrednim bojem.

Po Mazziniju se mora narod boriti predvsem za obnovo, za svobodo in za obrambo domovine. Šele potem, ko bo domovina obnovljena in svobodna, naj bi uveljavil svoje pravične težnje za moralni in gmotni napredek.

»Socialno vprašanje«, je pisal v letih narodnih bojev, »je pregodnje vprašanje. Vsi vemo, da ne sme biti revolucija, iz katere bo nastala Italija, v prid samo enemu razredu, temveč da mora biti v prid vsemu narodu in posebno onemu delu naroda, čigar položaj je najslabši. Toda vsi vemo, da ni mogoče ničesar narediti za narod, dokler ni Italije.«

IX. Mazzinijeva rešitev socialnega vprašanja. — Mazzini je bil pri reševanju socialnega vprašanja, ki se mora reševati po rešitvi narodnega, popoln nasprotnik prevratnih agitatorjev, ki so poudarjali potrebo razrednega boja in nespravljivo nasprotje med kapitalističnim meščanstvom in delavskim razredom. Zanj si interesi raznih razredov niso bili nasprotni, temveč so se dali spraviti v sklad v višjem interesu domovine. Hotel je, da bi delavec, dvignjen v svoji zavesti, našel možnost, dvigniti se tudi gmotno z delom, ki bi mu zagotovilo primerno plačilo. To bi bilo mogoče doseči v obliki združništva in sodelovanja kapitala in dela, vodstvenih in izvajalnih poslov v industrijski in poljedelski proizvodnji. Ti gospodarsko-socialni pogoji, skladni v okviru velikih interesov naroda in domovine, so privedli Mazzinija v zadnjih letih življenja do tega, da se je ostro boril proti socialističnemu gibanju, ki ga je vodil Karel Marx in je slonelo na popolnoma materialistični zamisli razrednega boja.

Druga značilna misel Mazzinijeva, popolnoma nasprotna socialističnemu materializmu, je pojem dolžnosti, ki je glavni in najvažnejši, ne pa preveč materialistični pojem pravice, ki je zmagal v francoski revoluciji. Mazzini je pojasnil to svoje pojmovanje v zlati knjižici: »Dolžnosti človeka«.

Še bolj pa ga je pojasnil s svojim življenjem, ki je svetel primer umske, moralne in fizične energije, vse posvečene poslanstvu: izpolniti svojo dolžnost v duhu žrtvovanja, z nesebičnostjo in vročo vero, ki ostanejo neminljiva slava in opomin za Italijane.

X. Prvi mazzinijevski poskusi (1833—1834). — Mazzini je zašel v zmoto, da je previsoko cenil borbene moči in zrelost ljudskih množic. Narod, ki je o njem mislil, da je nova delovna sila zgodovine in že zrel za dejanja, je bil v resnici po večini mrtva in nezavedna množica.

Zato so se poskusi vstaj, katerih organizaciji se je Mazzini posvetil od ustanovitve Mlade Italije in se jim ni odrekel niti proti koncu svojega življenja, končali skoraj vedno z neuspehom. Vrsta neuspehov se je pričela s prvima dvema poskusoma vstaje l. 1833 in 1834.

Ko je l. 1833 ustanovil na drugi strani Alp in posebno v krajevini Sardiniji prve skupine Mlade Italije, je Mazzini poskušal vladati nad Piemontom, kjer je imel posebno mnogo pristašev v

savojski vojski, da bi mogel tako pričeti vojno z Avstrijo. Obširno zaroto je policija razkrila in mnogo zarotnikov pozaprla in obsodila, med njimi dvanajst na smrt. Iacopo Ruffini, vodja zarotnikov v Genovi, se je sam usmrtil v ječi.

Mazzini pa ni izgubil poguma. Naslednje leto se je preselil iz Marseilla v Ženevo, kjer je organiziral skupino prostovoljcev, ki naj bi prodrla v Savojo. Medtem naj bi završale vstaje v Genovi in Piemontu. Četa, ki naj bi prodrla v Savojo, je bila sestavljena razen iz italijanskih izgnancev še iz prostovoljcev iz drugih evropskih držav, med njimi mnogo Poljakov. Poveljstvo je prevzel Girolamo Ramorino, ki se je udeleževal borb v Poljski leta 1831.

Ta poskus je važen; ker je z njim v zvezi prvo politično delovanje drugega predstavnika italijanskega preporoda, Josipa Garibaldija. Bil je dve leti mlajši od Mazzinija (rojen v Nizzi l. 1807.), po poklicu mornar in kapitan trgovske mornarice. Njegova vroča in plemenita duša je bila prepojena z duhom Mazzinijevih idej. Da bi pripomogel k uspehu vstaje, se je mladi Garibaldi brez obotavljanja javil v vojno mornarico, kjer je vršil revolucionarno propagando in pripravljaval upor. S tem svojim prvim nastopom je Garibaldi pokazal tiste značilne lastnosti, ki prevladujejo v njegovem nenavadnem življenju; občudovanja vredno drznost in takojšnja pripravljenost, uresničiti misel z dejanjem.

Tudi vstaja l. 1834 se je ponesrečila in sledile so težke posledice. Za Italijo je bila sreča, da se je Garibaldiju posrečilo zbežati čez mejo, medtem ko so ga z Mazzinijem vred obsodili na smrt. Napotil se je čez ocean v borbeno in trdo življenje, kjer je kmalu pokazal poleg velikodušja tudi nenavadne sposobnosti kot mož dejanja in vojskovodja. Bil je hraber borec v bojih v Braziliji ter nato v vojni med Uruguajem in republiko Argentino.

Mazzini je poskušal razširiti območje zarotniških gibanj ter včleniti italijanski upor v splošno evropsko borbo za zmago vseh tlačanih narodov. V ta namen je osnoval v Bernu l. 1834 Mlado Evropo. Toda njegovi napori so naleteli na velike ovire in Mazzinijevo delovanje je bilo prekinjeno l. 1836 z odlokom o izgonu, ki ga je želela Francija. Sedaj je bil prisiljen, da si poišče novo zatočišče še dalje od domovine, v Angliji.

VII

KAREL ALBERT IN OBNOVA SAVOJSKE DRŽAVE. VINCENZO GIOBERTI IN NOVOGVELFIZEM

I. Karel Albert na savojskem prestolu (27. aprila 1831). — Medtem ko je Mazzini odhajal v pregnanstvo in začel svoje delo kot agitator, je po smrti Karla Feliksa spomladi 27. aprila 1831 zasedel prestol Karel Albert. Temu vladarju je bilo usojeno, da postane 17 let pozneje, spomladi 1848, vodja borbe proti Avstriji.

Po prvi dobi vladanja Karla Alberta se ni moglo sklepati na stališče, ki ga je vladar zavzel leta 1848. Novi vladar je takoj, ko je zasedel prestol, poudarjal avtoritarno politiko, kot se je razvijala že za njegovega prednika Karla Feliksa. Z Avstrijo je sklenil tajno pogodbo o obojestranski pomoči.

K temu je pripravil Karla Alberta deloma grenki spomin na dogodke l. 1821 in na sovražnosti, naperjene proti njemu od voditeljev ponesrečene vstaje in od karbonarjev, deloma strah in zaskrbljenost z ozirom na dogodke francoske revolucije l. 1830 in na posledice te revolucije v ostalih delih Italije in Evrope. Zasedel je prestol v času, ko so poslednji drhtljaji uporov še razburjali Emilijo in Romagno in so kipela revolucionarna gibanja tudi v ostalih državah, kakor v Poljski. Tako je bil novi savojski vladar prisiljen naslanjati se na avtoritarno politiko.

Nato so sledile zarote in poskusi Mlade Italije v l. 1833 in 1834, ki so razsrdile Karla Alberta in ga prisilile k ostrim protiukrepom tudi zato, ker je v teh zarotah in poskusih videl nevarnost za razkroj vojske in vojaške organizacije, to je one sile, na kateri je gradil obrambo države in razvoj svojih političnih načrtov.

Gotovo je, da je prva doba vladanja Karla Alberta doba konservativne in avtoritarne politike, katere simbol je postal l. 1835 reakcionarni grof Clemente Solaro della Margherita, ki je dolgo ostal na položaju ministra za zunanje zadeve.

Dasi je Karel Albert v tem času ohranil popolnoma avtoritaren značaj vlade, je vendar znal izvesti mnoge važne in globoke reforme, ki so utrdile ustroj in moč savojske države ter jo tako pripravile na težavno borbo v narodni vstaji.

II. Obnova savojske države. — Prvi jasen in pomemben dokaz kraljevega reformnega programa je bila ustanovitev državnega sveta (avgusta 1831), to je organa za presojanje in proučevanje zakonov ter za kontrolo finančnega poslovanja. Sledili so zakoni za reorganizacijo vojske, reforme, ki so odpravile na Sardiniji fevdalno sodstvo, preostalo na otoku še iz srednjega veka, reforme zakonikov, razni ukrepi za povzdigo poljedelstva, industrije in trgovine v Piemontu, s čimer se je povzdignil gospodarski napredek, ukrepi za povzdigo kulture in razvoja vseh vrst šol. Leta 1842 je Karel Albert dovolil ustanovitev Kmetijske družbe za ves Piemont, ki ni postala le središče za obravnavanje gospodarskih in znanstvenih vprašanj, ampak tudi političnih. Leta 1844 je podprl razvoj otroških vrtcev in učiteljišč. S tem je odpravil monopol jezuitov v šolstvu.

S temi reformami je savojska država opozorila nase italijanske rodoljube, ki so videli v njej središče v narodni borbi. Osebnost njenega vladarja je zbudila splošno pozornost, ker se je zdelo, da je sposoben prevzeti važno mesto v italijanski politiki. Še posebno pozornost so zbudile njegove resnično pomembne besede, katere je naslovil na Massima d'Azeglia, ko ga je vrnivšega se s potovanja

po Romagni sprejel v avdienco l. 1845: »Povejte onim gospodom, da naj mirujejo in se ne ganejo, ker ta trenutek ni primeren za kaka dejanja; toda naj bodo prepričani, da bodo, kadar pride čas, moje življenje in življenje mojih sinov, moje orožje, moji zakladi, moja vojska — vsi na razpolago za italijansko stvar.«

III. Napolsko kraljestvo in Ferdinand II. — V nasprotju s sardinskim kraljestvom je bilo kraljestvo obeh Sicilij, na čigar prestol je l. 1830 stopil dvajsetletni kralj Ferdinand II., sprejet z mnogimi simpatijami in pozdravljen od liberalnih struj. Zanimivo je, da je veljal Karel Albert ob svojem nastopu za predstavnika reakcije, vtem ko je Ferdinand II. Napolski zbujal upanje in navdušenje liberalnih krogov.

V prvi dobi svoje vladavine je mladi Ferdinand II. res pokazal reformno delavnost in skušal uvesti pomembne novosti na upravnem, gospodarskem in sodnem področju. Toda reforme so razočarale liberalce, ker niso spremenile železnega avtoritarnega sistema, s katerim je kralj izvajal svojo oblast, pa tudi zato, ker so večinoma ostale na papirju in sta kljub reformam uprava in sodstvo slabo delovala.

Tako je kmalu prenehalo dobro razmerje med Ferdinandom II. in liberalnimi krogi. Napolsko kraljestvo so pretresala zarotniška gibanja, ki so odkrivala nezadovoljstvo že v letih 1831 in 1832. Leta 1837 so izbruhnile vstaje v Pennu v Abrucih in v Cosenzi. V istem letu so nastali težki upori na Siciliji v Messini, Siracusi in Cataniji. Te upore je povzročilo med prebivalstvom razširjeno prepričanje, da je divjanje kolere na otoku povzročila vlada s strupe-nimi praški, s katerimi je zastrepila vodnjake. Tem gibanjem, posledicam neznanja in praznoverja, so se kmalu pridružile težnje po ustavnih spremembah in po avtonomiji. Protiukrepi, katere je odredil kralj in jih je policijski minister Del Carretto neusmiljeno izvajal, so imeli težke politične posledice, ki so še povečale prepad med narodom in dinastijo.

Še globlji je postal prepad nekaj let pozneje ob priliki ekspedicije Attilia in Emilia Bandiere v Kalabrijo l. 1840.

Oba brata, sina admirala, ki je marca l. 1831 zajel ladjo z begunci iz Ancone, sta bila častnika avstrijske mornarice. Prepogena z Mazzinijevimi idejami sta dezertirala in skupaj z drugimi hrabrimi možmi, kakor Domenico Moro in Nicola Ricciotti, izdelala načrt, da bi se izkrcali na obali napolskega kraljestva in pomagali v veliki vstaji, ki naj bi buknila istočasno na Siciliji in v Kalabriji.

Sicilija pa se ni zganila in vstaja v Kalabriji se je omejila na osamljen upor v Cosenzi, ki je bil takoj zatrt. Mnogoštevilne bourbonske čete so z lahkoto obvladale malo skupino pod vodstvom Bandiere, ki se je izkrcala v Kalabriji pri Crotonu 16. junija 1844. Vsi udeleženci so bili zajeti in 25. julija 1844 ustreljeni v dolini Roviti pri Cosenzi, kjer je bilo štirinajst dni prej ustreljenih pet krivcev marčne vstaje v Cosenzi.

Ta kruta kazen, ki so jo obsojenci hrabro sprejeli in pred smrtjo zaklicali: »Živela Italija, živela svoboda, živela domovina!«, je vrgla temno senco na bourbonski režim, ki si je s tem vedno bolj odtujeval meščanstvo in liberalne kroge.

IV. Novi nastopi mazzinijancev in njih posledice. — Poskus bratov Bandierov je bil popolnoma v duhu Mazzinijevem, dasi je ta, poučen o resničnem položaju v Kalabriji, skušal v zadnjem trenutku zadržati predrzneže, ki so pa hoteli na vsak način kljubovati smrti, prepričani, da bo njihov zgled dal vstašem novih sil in razgibal Italijane.

Po svojem značaju in po zvezah bratov Bandierov z Mazzinijem se je poskus l. 1844 izkazal kot propagandni primer nacionalne in revolucionarne akcije, ki jo je razvijal Mazzini v Londonu. V prvih časih londonskega bivanja je moral premagati hud napad malodušja in dvomov, ki so ga zajeli l. 1837, moral je obnoviti in zbrati na novo vrste Mlade Italije, razbite zaradi neuspehov v letih 1833 in 1834.

Z izredno vztrajnostjo in organizatorično sposobnostjo se je pregnancu l. 1840. posrečilo dati temu gibanju novo življenje in silo. Žarišča zarotnikov so nastajala v Romagni, v srednji Italiji in v kraljestvu obeh Sicilij. Kot poganjki Mlade Italije so nastale druge skupine, kot n. pr. Esperia, katero sta osnovala brata Bandiera in ki se je vrinila v vrste avstrijske mornarice, sestavljene večinoma iz Italijanov.

Pripravljali so se novi poskusi udarov, med katerimi je treba omeniti razen onega bratov Bandierov zlasti gibanja v pokrajini Romagni. Romagna in sploh ozemlje cerkvene države je nudila ugodna tla za revolucionarna gibanja zaradi nezadovoljstva med dolgim vladanjem nazadnjaškega papeža Gregorja XVI. (leta 1831 do 1846.)

Novo uporno gibanje je izbruhnilo leta 1843 in doseglo svoj vrhunec pri poskusu udara na Bologno. Središče druge vstaje je bilo v Riminiju l. 1845. Toda tudi te vstaje so se končale s krvavimi neuspehi. Njihov žalostni uspeh je bilo sedem obglavljenj in cela vrsta obsojenih, ki so napolnili kot politični kaznjenci papeške ječe v Rimu, San Leu in Cività Castellani.

Ali smemo spričo teh številnih in krvavih neuspehov smatrati poskuse, ki jih je povzročila mazzinijevska propaganda, za nepotrebne? Ne! Tudi o mazzinijevstvu moremo reči isto, kar smo rekli o karbonarskih poskusih, in še celo z večjim poudarkom. Mazzinijevi poskusi imajo večji obseg in so uspeh propagande, ki ni omejena samo na ozek krog zaupnikov, temveč se razširja v vedno širše kroge. Vstaje, polne primerov junaštva, smelosti in žrtev so jasno pokazale Evropi potrebo rešitve italijanskega vprašanja. Kri mučenikov je bila vedno najboljša in najmočnejša propaganda za vsako dobro stvar. Vse to je neobhodno potrebno za zmago ideje.

Ti ponovni poskusi vstaje in neuspehi mazzinijevstva proti l. 1840 so rodili prepričanje, da italijansko vprašanje obstaja in se bliža svoji rešitvi, in da sta bila program in način, po katerem ga je hotel rešiti Mazzini, zgrešena.

Iz tega prepričanja je sledil sklep, da je z ozirom na to, da vprašanje obstaja in da se je Mazzini zmotil v programu in metodi, treba postaviti nov program in poiskati novo metodo.

Po usodni igri akcije in reakcije, teze in antiteze, po kateri se plete in razvija zgodovina, se je po l. 1831 kot reakcija in antiteza na karboñarsko gibanje razvil program mazzinijevstva. Kot reakcija in antiteza na ta program pa se je razvil po l. 1840 nov program, katerega je v glavnem ustvaril Gioberti in ki ga moremo imenovati zmernega, reformističnega in federativnega. Razlika je le, da je Mazzinijev program prekosil in odpravil karbonarje, medtem ko novi zmerno reformistični program ni prekosil in likvidiral Mazzinijevega. Postavil se je proti njemu, pa tudi sodeloval je z njim, da pripravi pot za rešitev nacionalnega vprašanja.

V. Značilnosti zmerno-reformističnega programa. — Da pokažemo razlike med zmerno-reformističnim programom in Mazzinijevim, je dovolj, če poudarimo njegove bistvene točke: ne tajne družbe, ne revolucije, marveč reformno delovanje vladarjev, katere je treba prepričati, da je za trdnost njihovih držav veliko bolje vladati zadovoljnemu in mirnemu narodu kakor pa nemirnemu in upornemu.

Gioberti in njegovi somišljeniki so bili mnenja, da za izboljšanje državnega položaja vladarjem niti ni treba dovoliti ustavo in izvoljen parlament. Zadostovale bi reforme, s katerimi bi se izboljšale sodne in upravne uredbe. Odpravile naj bi se carinske meje med posameznimi državami, kar bi pospešilo trgovino, gradile naj bi se nove železniške zveze ter ustanovili posvetovalni organi, po katerih bi narod lahko izražal svoje težnje. Omogočila naj bi se v nekih mejah tudi svoboda tiska in govora.

Ko bi tako prišlo do sporazuma med vladarji in narodi, bi se države lahko združile v zvezo, ki bi nato mogla rešiti problem neodvisnosti.

Postanek tega programa ni samo reakcija na Mazzinijev program in njegove metode, temveč je tudi v zvezi z novimi političnimi in gospodarskimi razmerami, kot so se razvile v dobi po revoluciji leta 1830.

Na zapadu, v Angliji, Franciji, Belgiji, Španiji so napredovale, kot smo videli, liberalne ideje in gibanja. Njihov vpliv se je čutil tudi v Italiji, kjer so z velikim zanimanjem in simpatijo sledili angleškemu pokretu za volivne in carinske reforme. Na italijanskem polotoku je nastalo pravo navdušenje za nove pobude in za novo delo, kar dokazujejo razvoj industrije, gradnja prvih železnic, povečanje trgovine in zanimanje za gospodarska in socialna vprašanja.

Dobro bo, če kratko pregledamo ta razvoj na vseh poljih delavnosti, ker je mogočno pripomogel k osvoboditvi.

VI. Pregled gospodarskega razvoja in napredka italijanskega. — Industrija se je razvila posebno v padski pokrajini, v Piemontu in v lombardsko-beneški pokrajini, kjer je cvetela tekstilna industrija z izdelki iz svile, bombaža in volne. V volneni industriji sta slovela v prvi polovici XIX. stoletja Biella v Piemontu in Schio v Benečiji. Pa tudi Toskana in Napoli nista zaostajala glede volnene in bombažne industrije za ono na severu; tekmovala sta z njo tudi v proizvodnji svile. V Toskani se je razen tega razvijalo rudarstvo. V padski pokrajini in Toskani opazamo velik napredek v tehniki in donosnosti poljedelstva.

Splošno proizvodnjo je povečalo uporabljanje strojev, katerih je bilo pred l. 1830 še zelo malo v obratu. Njihova uporaba pa se je razširila v sledečih tridesetih letih in v padski pokrajini je nastalo mnogo velikih tovarn s strojnim obratom.

Povečana produkcija je imela za posledico živahnejši promet in trgovino, kar je zopet ugodno vplivalo na razvoj prvih železnic in trgovinske mornarice, v kateri je parnik postopoma zamenjal jadrnico.

V desetletju od septembra 1839, ko je bila slovesna otvoritev prve železnice med Napolijem in Porticijem, do septembra 1848, ko je bila speljana železnica v Piemontu med Torinom in Moncalierem ter med Chivassom in Ivreo, se je zgradilo v Italiji skupno 265 km železniške proge.

Bourboni, ki so v Napoliju zgradili prvo italijansko železnico, so se mogli pohvaliti, da so dali prvo pobudo italijanski parni plovbi, ko so spustili v morje ladjo »Ferdinand I.« (l. 1818), ki je bila opremljena s strojem, zgrajenim v Angliji. Srečen izid prvega potovanja »Ferdinanda II.« na progi Napoli—Livorno—Genova—Marseille je naravno povzročil posnemanje in tako se je poleg plovbe z jadrnicami pričela razvijati še plovba s parniki. Nastale so važne paroplovne družbe, ki so uvedle redno pomorsko službo: družba Raffaele Rubattino, ustanovljena v Genovi l. 1840, in družba Vincenzo Florio, ustanovljena na Siciliji l. 1848, ki sta se potem združili v Navigazione Generale Italiana.

Razvoj parne plovbe poleg jadrnic, ki so imele veliko tradicijo, izboren material in osebje, je vidno povečal promet med lukami. Zadostuje, če omenimo porast prometa genovske luke, in sicer od 350.000 ton l. 1825 na 2 milijona ton l. 1861.

Razvoj in porast proizvodnje prometnih zvez in prometa sta seveda vedno bolj dokazovala škodljivost politične razcepljenosti in mnogih carinskih meja. Zato so se vzporedno z gospodarskim napredkom pojavljali novi nagibi za rešitev narodnega vprašanja, ki naj bi si ustvarila bolj ugoden položaj, razvoj produktivne delavnosti.

VII. Vincenzo Gioberti in »Primat«. — Prvi, ki je oznanjal novi zmerno reformistični program, je bil opat Vincenzo Gioberti. Rodil se je v Torinu l. 1801. Bil je učen filozof in oster mislec ter najprej pristaš Mazzinijev. L. 1833 je moral nekaj mesecev presedeti v ječi, nato pa je odšel v pregnanstvo v Pariz in Bruxelles. Tu je dozorela njegova ločitev od Mazzinijevih nazorov. Porodile so se mu nove ideje, ki jih je prepričevalno zbral in objavil l. 1843 v knjigi »Del primato morale e civile degli Italiani« (O moralnem in civilnem prvenstvu Italijanov).

Povzdigujoč slavno italijansko preteklost, je Gioberti trdil, da čaka Italijo novo poslanstvo, da povede Evropo v novo civilizacijo, kakor je že to napravil Rim v antični dobi in v srednjem veku s krščanstvom in papeštvom.

Iz tega sledi, da je vsak napredek Italije tudi v interesu Evrope. V tej zamisli se čuti odmev mazzinijevstva glede poslanstva Italije. Toda medtem ko je Mazzini pričakoval, da bodo ljudske množice in splošna revolucija preporodile Italijo, kar naj bi zlomilo posvetno papeško moč in pripravilo prihod novi veri, je Gioberti pričakoval italijanski preporod s pomočjo katolicizma in njegovega voditelja papeža. Poslanstvo Cerkve je učiti v svetu pravico. Ker pa sta svoboda in nezavisnost Italije stvar pravice, je dolžnost Cerkve, da reši to vzvišeno nalogo.

Potemtakem je bil papež poklican, izvesti notranje reforme, ki bi mogle ustvariti miren položaj in zadovoljstvo podložnih, ter tako pričeti z vzvišenim poslanstvom, katero mu je namenila božja Previdnost. Moč zgleđa bi pritegnila ostale vladarje, da bi ga posnemali, in tako bi v splošnem italijanskem položaju, preoblikovanem na ta način, nastali ugodni pogoji za zvezo italijanskih držav, katere »dož in gonfaloniere« naj bi bil papež. Ta zveza bi predstavila Evropi obnovljeno Italijo, ki je zmožna prevzeti antične tradicije omike in slave.

VIII. Novogvelfizem. — V duhoviti in prepričevalni obliki izraženi Giobertijev program si je pridobil mnogo pristašev med duhovščino in množicami katoličanov. Z veseljem so pozdravljali tako rešitev italijanskega vprašanja, ki je dopuščala združiti ljubezen do domovine z zvestobo sv. stolici in z obstojem cerkvene države. Ta rešitev je papežu celo dajala prevladujočo in vodilno vlogo.

Pod vtisom velikega uspeha »Primata«, ki se je povsod razširil, je nastalo pristno in samostojno gibanje, katero so nasprotniki imenovali novogvelfizem, ker je hotelo vrniti papežu in Cerkvi v Italiji XIX. stoletja položaj, kot sta ga imela za časa bojev proti nemškemu cesarstvu.

Kritike in pomisleki nasprotnikov so malo vplivali na vedno širše plasti javnega mnenja, ki je navdušeno pritrjevalo Giobertijevim idejam, kajti te ideje niso bile prevratne in revolucionarne kakor Mazzinijeve, pa vendar bi se mogle uresničiti in doseči zedinjenje. Bile so sprejemljive z ozirom na obstoječi italijanski politič-

ni red in z ozirom na dolžno spoštovanje Cerkvi in njenemu poglavarju.

Osnovna zamisel, na katero se je opiral Giobertijev program, je združitev katoliškega pojmovanja s preporodom Italije. Enake ideje so se širile predvsem v Franciji vse do l. 1820, ko se je vršila agitacija za zблиžanje Cerkve narodu in združitev svobode in vere.

IX. Cezar Balbo in problem neodvisnosti. — Toda ta program je zapostavil bistveno vprašanje, vprašanje neodvisnosti, ker se namenoma ni dotikal problema tujega gospostva v Lombardiji in Benečiji. Izkušnje iz l. 1821 in 1831 so pa dokazale, da Avstrija kot gospodarica Padske nižine ne bo trpela nobenih reform in sprememb v Italiji.

Zaradi tega je med liberalci reformisti nastala struja, ki je sicer sprejela načelo federacije s papežem na čelu, toda osnovno in bistveno nalogo je videla v odstranitvi tujca iz Padske nižine. Rešitev te naloge bi bila mogoča edino pod pogojem, da bi bodoča zveza imela na razpolago potrebno vojaško moč, s katero bi mogla ogroziti ali napasti habsburško cesarstvo. Tako moč bi ji lahko zagotovila edino savojska država, ki je imela dobro vojaško organizacijo in je težila v Padsko nižino; savojska država bi torej v zvezi morala imeti vodilno vlogo.

Ta teza je bila lepo razložena v drugi znameniti knjigi: »Upi Italije«, ki je izšla l. 1844. Napisal jo je znameniti zgodovinar in piemontski politik Cezar Balbo, ki je mislil, da je odstranitev Avstrije bistveno važna za obstoj zveze in za uspeh reform. Bil je naziranja, da bi se moglo to doseči tudi brez vojne. V nadaljnjem razvoju vzhodnega vprašanja je pokazal možnost, da bi habsburška monarhija mogla pridobivati ozemlje na vzhodu, kar bi lahko povzročilo njeno oddaljitev od Padske nižine in tudi preprečilo preveliko njeno povečanje, ki bi porušilo evropsko ravnotežje.

Če bi bila italijanska zveza naslonjena na trdno vojaško moč, bi po Balbovem mnenju mogla prepričati dunajsko vladu, da je bolje, da se odpove italijanskim pokrajinam, da se izogne spopadu s to vojaško silo in si rajši pridobi njeno podporo pri svoji politiki razširjenja na vzhod.

X. Nasprotstvo med Mazzinijevim in zmernim programom. — Giobertijeve in Balbove ideje, ki so dale osnove zmerno reformističnemu programu, so bile pravo zanikanje in nasprotje Mazzinijevega programa.

Mazzini je hotel edinstvo, zmerni so se zadovoljevali s federacijo. Mazzini ni zaupal vladarjem ter je hotel delovati z revolucionarno silo naroda, zmerni so pričakovali rešitev od vladarjev, od katerih so zahtevali samo previdne in delne reforme. Mazzini je pričakoval novo vero človečanstva, zmerni pa so povzdigovali katolicizem ter videli v papežu preporodno silo Italije. Mazzini je hotel, da bi se italijansko gibanje združilo z gibanjem drugih narodov, ki

jih je tlačila Avstrija, ter tako doseglo veliko skupno moč, ki bi zrušila habsburško cesarstvo in prinesla zmago vseh narodnih gibanj. Zmerni pa so smatrali, da je to cesarstvo bistvene važnosti za ohranitev evropskega ravnotežja ter so mu hoteli nadomestiti izgubo italijanskega ozemlja z razširjenjem proti dolnji Donavi, kjer bi si podredilo druge narode.

VIII

TEŽNJE ITALIJANSKE POLITIČNE MISLI. REFORME IN USTAVE

I. Težnje italijanske politične misli in njihova nasprotja. — Živahno razpravljanje o nasprotjih med revolucionarnim Mazzini-jevim programom in zmerno reformističnim je bilo važno in koristno za intelektualno prebujenje Italijanov, ki je postajalo vedno bolj intenzivno, čim bolj so pisatelji in misleci razvijali svoje nazore, ki so se približevali onim o primatu ali pa so jih spreminjali in jim ugovarjali, vendar vedno v soglasju z liberalnimi in reformnimi idejami.

Zmerni program je imel močnega zastopnika v Massimu d'Azegliu, priznanem pisatelju dveh rodoljubnih zgodovinskih románov »Ettore Fieramosca« in »Niccolò de' Lapi«. Zmerno reformistično tezo je d'Azeglio razlagal v spisu »Program za narodni nazor« in v drugem spisu »O zadnjih dogodkih v Romagni«, v katerem je opisoval neuspeh nekega mazzinijskega poskusa l. 1845 in poudarjal potrebo, odpraviti sekte, istočasno paboljšati slabo papeško vlado z reformami.

Neki drug Piemontez, Durando, se je v svojem delu »Politični in vojaški poskus italijanske narodnosti« zavzemal za to, da bi se Italija preuredila samo v tri velike države: Eridanija na severu pod savojskimi vladarji, Apeninika v sredini in na jugu (Rim bi ostal papežu) in Insulare s papeževo Sardinijo in Sicilijo pod Lorenci. Ostali vladarji bi naj dobili nadomestila v obrobnih pokrajinah: v Savoiji, Nizzi, Istri.

Giobertijeva teza, ki je odmerila vodilno vlogo papežu, je izzvala kritike in ugovore posebno v Toskani. Tako je Niccolini, pisatelj slovitih tragedij (med njimi »Arnaldo da Brescia«) postavil tej zamisli popolnoma nasprotno zamisel, imenovano novogibelizem, ki je bila laična in proticerkvena. Tudi satira je delovala kot polemično sredstvo. Giuseppe Giusti je smešil idejo liberalnega papeštva, ki bi po njegovem mnenju ne mogla uspeti zaradi opozicionalnega stališča absolutističnih vladarjev. Vincenzo Salvagnoli je z epigramom, ki je kmalu zaslovel, označil za utopistično Giobertijevo zamisel o papežu, pospeševalcu italijanskega preporeda, in Balbovo, da je treba Avstrijo oddaljiti s tem, da se prične širiti proti vzhodu na sultanov račun.

Medtem pa je Mazzini iz pregnanstva v Londonu, navzlic revščini še vedno delaven, neumorno pobijal v svojih pismih in političnih spisih zmerne nazore in neupogljivo vztrajal na tem, da je treba rešiti italijansko vprašanje z revolucijo.

II. Intelektualno gibanje. — Tako ugovarjanje kakor pritrjevanje Giobertijevim in Balbovim tezam je živahno razgibalo politično in državljansko zavest, ki se kaže tudi v rastočem zanimanju za filozofska in zgodovinska raziskavanja.

V obnovi filozofskega študija je zavzel važno mesto pisatelj Primata, Vincenzo Gioberti. Uveljavile so se tudi druge močne in originalne osebnosti, kakor Trentinec Antonio Rosmini in Kalabrijec Pasquale Galluppi, oba zastopnika spiritualističnih stremljenj.

Na polju zgodovinskega študija je stal v prvi vrsti Cezar Balbo, avtor »Upov Italije« in klasičnega dela »Pregled zgodovine Italije«. Napolitanec Carlo Troya je bil učen raziskovalec zgodovine srednjega veka, Sicilijanec Michele Amari pa je opisoval muslimansko gospostvo na Siciliji in borbe po sicilskih večernicah. Središče najvažnejšega kulturnega gibanja je bila Firenca, kjer so se zbirali mnogi italijanski geniji.

Tudi v literaturi se opaža visok državljanski in patriotični duh. V tej dobi je nastajala in se širila strastna lirika Giovannija Bercheta in Giovannija Pratija, takrat je pisal svoje drame Giambattista Niccolini, čigar dela so bila polna slavnih in junaških dogodkov iz italijanske zgodovine. Na isti način se je razvijala delavnost romanopiscev in pisateljev. Poleg že omenjenih romanov Massima d'Azeglia so omembe vredni romani Francesca Dominica Guerrazija iz Livorna, predvsem »Obleganje Firenze«, ki je ganil celo Mazzinija.

Značilni izrazi tega intelektualnega gibanja so bili kongresi italijanskih znanstvenikov. Prvi se je sestel l. 1830 v Pisi. V naslednjih letih do 1847 je prvemu kongresu še sledilo drugih osem v ostalih važnih središčih polotoka. Imeli so vedno večji uspeh. Znanstvene razprave so se vodile v ozračju patriotičnega duha ter so privedle do pomembnih manifestacij, n. pr. v Benetkah, v času zadnjega kongresa l. 1847, ko so v razpravah pritrjevali liberalizmu in reformni delavnosti Pija IX.

Preporod, ki je pripravljajal italijanski narod na zmagoviti boj za življenjske pravice, se je razvijal v soglasju s splošnim prebujenjem in razvojem nacionalnih in liberalnih sil po vsej Evropi izvzemši Rusijo.

Preden nadaljujemo z italijanskimi dogodki, moramo zato pregledati gibanje, ki mu je bilo namenjeno, da se razvije v veliko revolucijo l. 1848.

III. Anglija v letih 1830—1848. — V Angliji se je pričelo živahnejše politično življenje po izvedbi volivne reforme (1832), ki je zastopnikom meščanstva olajšala vstop v parlament. Izmenoma sta si sledili na oblasti dve tradicionalni politični stranki: wigh in tory,

ki sta prevzeli imeni liberalcev in konservativcev, da bi bolje izrazili politično plat svojih programov. V takih okoliščinah se je razvila znamenita gospodarska borba za ukinjenje carine na žito. Njen najodličnejši predstavnik in vodja je bil Rihard Cobden.

Borbo je začela in podpirala »Zveza zoper carino na žito«, ustanovljena v Manchestru, ki je postal središče, iz katerega so se širile liberalne ideje. Vršila se je na razpravah v parlamentu in pa z živahno propagando širom dežele. Najdelavnejši član zveze je bil borbeni Rihard Cobden, ki je dosegel največji uspeh s tem, da je pridobil za svoje ideje Roberta Peela. Robert Peel, eden izmed najjačjih stebrov takratne britanske politike, je ukinil carino na žitarice, ko je prišel znova na oblast (1846). S tem je bil zadan prvi udarec zgradbi britanskega protekcionizma, ki je v štirih naslednjih letih popolnoma propadel, uničen od posledic nadaljnjih zakonov, tako da je Anglija proti sredi XIX. stoletja zajadrala v čisto liberalen režim.

Istočasno s to, po Cobdenu sproženo gospodarsko borbo se je razširilo socialno gibanje prevratnega značaja, ki je skušalo doseči zmago ljudskih pravic in ga je izzvalo skrajno uboštvo delavskih slojev. Gibanje si je nadelo ime kartistov, ker je bil njegov program, čigar glavna točka je bila zahteva po splošni volivni pravici, sestavljen v obliki ljudske ustave (charter). Izbruhnili so poskusi uporov, najresnejši med njimi na spomlad l. 1848, toda gibanje je prenehalo, ne da bi doseglo svoj namen. Pustilo je le v delavskem sloju kali, iz katerih je vzklilo organizatorično gibanje, ki se je pozneje razvilo v laburistično (delavsko) stranko.

Druga važna plat britanske politike te dobe je ojačena težnja po razširjenju kolonialne posesti. V tem času so Angleži postopno zasedli Avstralijo, ki je okoli l. 1850 bila razdeljena v pet velikih kolonij; prilastili so si Novo Zelandijo, pri čemer je bilo skoraj popolnoma iztrebljeno domače pleme Maorov (1840). V istem času je Kanada segla do obal Tihega oceana in dobila l. 1867 samoupravo z lastno ustavo, ki je postala vzor ustavam drugih britanskih kolonij. Medtem je bil pod vodstvom Vzhodnoindijske družbe podvržen ves ogromni indijski polotok, ki je postal l. 1858 neposredno podložen Angliji.

Iz Indije in od Bengalskega zaliva se je britanska težnja po razširjenju obrnila proti Daljnemu vzhodu in se zasedla najprej v Singapuru (1824 — Singapur je bil ustanovljen 1819), zasedla nato otok Hong-Kong ter prisilila Kitajsko, da je odprla vrata angleški trgovini (pogodba v Nankingu 1842). To poslednje so dosegli Angleži z vojno kar najogabnejše vrste, ki je nastala zato, ker je pekinška vlada prepovedala uvoz opija na Kitajsko, pri čemer je bila predvsem prizadeta Vzhodnoindijska družba. Londonška vlada je podpisala ugovor družbe zoper to prepoved, od tod spor in vojna, katere namen je bil v bistvu prisiliti Kitajsko, da naj uvaža škodljivi strup, smrtonosen Kitajcem. Ta vojna ni zagotovila britanski sili samo novega polja udejstvovanja, odprla je tudi vrata

evropskemu prodiranju na Kitajsko in Rumeno morje, ter tako postavila temelje danes tako perečemu vprašanju Daljnega vzhoda.

Istočasno z ogromnim povečanjem britanskega cesarstva sta se naselila na njegovih ozemljih tudi večja delavnost in blaginja kot posledica odprave privilegijev, monopolov in omejitev, ki so ovirale kolonialno gospodarstvo v starem sistemu. Spremembo so povzročile: uvedba svobodne trgovine, odprava suženjstva ter uvedba svobode dela v kolonijah.

Ti dogodki iz l. 1833, katere smo že omenili, so imeli veliko нравno vrednost, ker so bili izraz in posledica novega pojmovanja človeške osebnosti. Imeli pa so tudi velik gospodarski in socialni pomen, ker je bilo delo svobodnih delavcev neprimerno bolj uspešno kot delo sužnjev.

V dobi, ko je Anglija dosegla veliki napredek, ki smo ga pravkar opisali, je vladala na njenem prestolu žena, kraljica Viktorija, ki je leta 1837 sledila po svojem stricu Viljemu IV. Vladala je do leta 1901. Njena dolga vladarska doba je ostala v britanski zgodovini zapisana pod imenom »viktorijanska doba«.

IV. Julijska monarhija. — Iz julijskega prevrata l. 1830 izhajajoča monarhija je v početku sledila narodno-liberalnim smernicam, ker so prišli v notranji politiki na oblast liberalni demokratje, združeni v napredni stranki. Njih težnja je bila iz julijske revolucije izviraюще gibanje nadaljevati do skrajnih meja. V zunanji politiki pa je bilo proglašeno načelo nevmešavanja. Kot protiutež se je ustanovila takoj stranka odpora, sestavljena iz zmernih liberalcev, ki so se upirali nadaljnjemu revolucionarnemu razvoju in hoteli utrditi nov režim zmernega značaja.

Simpatije Ludvika Filipa so se prav kmalu nagnile k tej novi stranki, ki se je oddaljila od preveč liberalne in skrajne smeri, hoteč jo čimbolj oslabiti ali celo izločiti.

Konservativna smer je popolnoma zmagala po letu 1848, ko je prišel na vlado François Guizot, eksponent zmerne struje. Ostal je na vladi in užival polno kraljevo zaupanje do zloma monarhije. Nova smer se je uveljavila tudi v zunanji politiki, kjer opažamo po l. 1848 težnjo po oddaljevanju od Anglije in po zblizanju z Avstrijo.

Vse to je izzvalo nov močan val demokratsko-liberalne opozicije. Njen programatični temelj je bila zahteva po novem volivnem redu. Nove plasti ljudstva naj bi dobile volivno pravico, da bi se na ta način zlomila premoč konservativcev. To je bil enak bojni položaj, kot so ga zavzeli angleški liberalci v letih 1815—1830.

Poleg liberalne opozicije, katere glavni vodja je bil Adolf Thiers, so grenile življenje julijski monarhiji še druge opozicionalne sile. Tako je močna republikanska struja želela začeti novo prevratno gibanje, da bi se polastila oblasti, ki se je republikancem izmuznila iz rok ob revoluciji l. 1830. Obstajala je dalje bonapartistična stranka, katere vodja je bil po smrti vojvode reichstadtskega (1832) princ Ludvik Napoleon, sin bivšega holandskega kralja in

Hortenze Beauharnais. Prvič se je pojavil v ospredju, ko je sodeloval pri prevratnih poskusih v Romagni l. 1831. Dvakrat se je postavil na čelo poskusom, ki so hoteli vreči Ludvika Filipa; prvič l. 1836 pri udaru v Strasburgu, drugič l. 1840, ko se je izkrcal v Boulognu. Spodletelo mu je prvič in drugič. Obrnil pa je pozornost nase, zlasti po drugem poskusu, ki se je končal z njegovo aretacijo in obsodbo na dosmrtno ječo v trdnjavi Hamu, od koder je po šestih letih (1846) na romantičen način pobegnil.

Proti konservativnemu režimu Ludvika Filipa sta delali tudi dve novi struji, ki sta nastali in se razvili v ozračju, ustvarjenem po revoluciji l. 1830. Bili sta to katoliško-liberalno in socialistično gibanje. Prvo je težilo po zbližanju Cerkve z ljudstvom in se zavzemalo za demokratično obliko vlade. Njegov voditelj je bil Lammenais, ki pa je, obsojen po Cerkvi, zapustil katolicizem, postal pristaš nekake vere človečanstva ter se približal socialističnemu gibanju. To gibanje so vodili misleci in agitatorji kot Saint Simon in Louis Blanc, ki so težili za popolnim prevratom političnega in socialnega reda, da bi ga nato zgradili na čisto novih temeljih, tako da bi zmagale pravice delovnega ljudstva, posebno še tovarniških delavcev.

Razvoj teh sil in struj je razburkal francosko politično in socialno življenje in v njegovem nemiru so poganjale kali novih prevratnih gibanj. Francosko kakor tudi angleško politično ozračje po letu 1840 je bilo torej močno vneto za nove ideje, nove politične sile in nova gibanja, ki so vsa težila za preosnovo v smislu vedno večje svobode. Pod njihov vpliv je prišel tudi mladi Camillo di Cavour, ki se je dolgo časa mudil v Parizu in Londonu.

Medtem ko so vrele nove ideje in politične sile v Franciji, je vlada Ludvika Filipa vedno bolj kostenéla v konservativnosti, kar jo je močno slabilo in spodkopalo njeno trdnost. Niti njen uspeh pri razširjenju kolonialne posesti ni zaustavil te postopne oslabitve in ni dal julijski monarhiji novih sil. Ta uspeh je bil dosežen z osvojitvijo celega Alžira v desetletju med l. 1837 in 1847, s čimer so bili položeni temelji sredozemsko-afriškemu imperiju Francije.

V. Zvezni državi Švica in Nemčija. — Težke krize so zajele tudi obe zvezni državi, ustanovljeni l. 1815 na Dunaju: Švico in Nemčijo.

Švica je bila v letih 1830 do 1832, kakor smo že omenili, pozorišče nemirov in gibanj, ki so dovedla do ustavnih sprememb v smislu demokratizma v 11-ih izmed 22-ih kantonov. Liberalno gibanje, ki se je s tem utrdilo, je še naraslo v sledečem razdobju ter dovedlo do ustanovitve demokratsko-radikalne stranke, ki je zahtevala boj proti jezuitom in drzne novotarije v zvezni ustavi.

Te težnje so vzbudile nasprotovanje v kantonih s katoliško večino, ki so se združili v »Posebno Zvezo« (Sonderbund), da bi se laže uprli zvezni skupščini oziroma osrednji vladi zvezne države,

v kateri so prevladovali liberalci in radikali. Toda skupščina je s pomočjo zvezne vojske odločno nastopila zoper nazadnjaško in odcepitveno gibanje Sonderbunda in ga s silo zatrla (1847). Posledica tega je bila nova zvezna ustava, ki je ohranila samostojnost posameznih kantonov ter okrepila osrednjo oblast, katere vrh je postal Zvezni svet, ustanovljen namesto prejšnje skupščine. Tako so bili položeni temelji moderne Švice.

V Nemčiji so liberalne in narodne težnje dobile novo moč v nemirnem letu 1830. Stremile so istočasno za svobodoumnejšimi vladami in za preosnovno zveze na narodni podlagi. Ustanovitev carinske zveze (Zollverein) l. 1836 je bila važen korak v tej preosnovi, ker ji je postavila gospodarske temelje.

L. 1840, ko je, kakor smo videli pri razmotrivanju egiptske krize, grozil evropski konflikt, so se v Nemčiji pojavila stremljenja, ki so pokazala, kako daleč so se že razvile narodne ideje. Pojavila se je močna narodna zavest, in večina Nemcev je bila pripravljena stopiti ob stran Prusije, če bi izbruhnila vojna s Francozi na Renu, kar se je nekaj časa zdelo prav verjetno.

Razvoj teh novih liberalnih in narodnih tokov je oviral avtoritarni sistem, ki se je še vedno držal v glavni nemški državi — kraljevini Prusiji. Leta 1840 je stopil na prestol kralj Friderik Viljem IV. V njegovi duši so še dolgo avtokratična stremljenja prevladovala nad željo, ki mu je sicer že klila v srcu, da bi se postavil na čelo nemškega narodnega gibanja.

Drug znak novih sil, ki so razgibale nemško življenje, je bilo zborovanje voditeljev nemškega liberalnega gibanja v Heppenheimu l. 1847, ki je postavilo zahtevo po ljudskem parlamentu in skupni vladi.

VI. Habsburško cesarstvo. — Medtem je tudi habsburška monarhija, katere politiko je še vedno obvladoval in posebljal Metternich, kazala znake globokega notranjega trenja. Na prestolu je sedel cesar Ferdinand I., ki je sledil svojemu očetu Francu I. l. 1835. Bil je podvržen božjasti in ni mogel obvladati težav, ki jih je ustvarjalo gibanje probujajočih se narodov.

Ti znaki narodne probuje se niso pojavili samo pri Italijanih v Lombardiji, temveč pri vseh narodih habsburške monarhije.

Na Ogrskem je parlament terjal svoje prestare pravice in izglasoval prve reforme v korist kmetu. Veliko priljubljenost si je pridobil mladi odvetnik Ludvik Košut, prvobornik madžarske ideje, za katero se je skrivala zahteva po popolni neodvisnosti ogrskega naroda. Na Hrvaškem so leta 1845 v zagrebškem saboru zahtevali uvedbo narodnega jezika, medtem ko je škof Strossmayer deloval na probujenju vseh južnih Slovanov. Na Češkem so se zganili Čehi, hoteč zlomiti nadvlado Nemcev, ter so zahtevali uvedbo svojega jezika. Tudi Galicijo je stresalo nezadovoljstvo Poljakov, ki je dobilo nove pobude, ko je l. 1846 bila ukinjena in priključena avstrijskemu ozemlju od l. 1815. samostojna krakovska republika.

Knez Metternich, čigar moč je vedno bolj pešala, si je zaman prizadeval, da bi s svojimi vladnimi načini, temelječimi na samovoljnem centralizmu in policijski strogosti, zavrl in ustavil ta gibanja, ki so vsak dan močnejše naraščala in se bližala revolucionarnemu izbruhu.

VII. Razvoj evropskih liberalnih in narodnih gibanj. — Slika razmer, kot so nastale v zapadni in srednji Evropi po prevratih v l. 1830—1831 bo popolnejša, če pregledamo še manjše države na zahodu in severu.

Na Iberskem polotoku se je po zmagah kraljice Marije Portugalske l. 1834 in Izabele Španske l. 1839 utrdila ustavna vladavina. V Belgiji se je politično življenje redno razvijalo po vladah, vzetih iz parlamentarne večine. Na Holandskem je bila po l. 1840, za časa Viljema II., ustava iz l. 1815 spremenjena v liberalnem duhu. V kraljevinah Švedski in Norveški, združenih pod krono iste dinastije, je moral kralj Karel XIV. († 1844) v poslednjih letih svojega življenja popustiti pritisku demokratskih in liberalnih elementov, ki so zahtevali reforme. Na Danskem so liberalci dosegli l. 1834 ustanovitev voljenih zbornic, ki so v začetku imele zelo omejeno moč, a bile vendar izhodišče za poznejši napredek.

Medtem so se na Balkanu razvijale Srbija, Grčija in romunske kneževine, ki so se bile otesle turškega gospostva. Njihov vpliv na podjarmljene krvne in verske brate je pomagal slabiti otomansko cesarstvo, ki je moralo izginiti, da je postala možna nova Evropa, zgrajena na temelju narodnega načela.

Slika evropskega položaja, ki smo jo tako izpopolnili, nam kaže, kako so v resnici sredi devetnajstega stoletja v Evropi prevladovali narodni in liberalni tokovi. Dogodki v Italiji, h katerim se sedaj povrnemo, so bili tesno povezani z razvojem teh tokov.

VIII. Nastop Pija IX. (16 junija 1846). — Reformna in zmerna stremljenja, ki so se uveljavila v italijanskem življenju po l. 1840, so bila potrjena po zmagovitem uspehu, ko je konklave v juniju 1846 izvolil za papeža kardinala Giovannija Mastai-Ferrettija, s papeškim imenom Pija IX. (1846—1878).

O novem papežu, ki je stopil na prestol sv. Petra, je šel glas, da je blaga duša in da goji simpatije do liberalnih in reformnih stremljenj. Ta glas je nastal zaradi njegovega milega vladanja v škofijah Spoletu in Imoli in ker je odobral Giobertijeve nazore o primatu. Njegovo priljubljenost pri liberalnih krogih so še povečale govorice, da je skušala Avstrija preprečiti njegovo izvolitev za papeža.

V resnici je bil novi papež velikodušen in plemenit ter je imel najboljše namene; toda njegova politična preudarnost ni bila na višku. Pij IX. je, namesto da bi on vladal dogodke, ki so se začeli tako rekoč naslednji dan po njegovi izvolitvi razvijati v Italiji, bil sam obvladan in končno zrušen od njih. Toda prvi čas njegove vlade, vse do aprila 1848, sta njegova oseba in delo bili nedvomno

vodilni v italijanski politiki. Zdelo se je, da bo z njegovim nastopom zapihal v Vatikanu, kjer je 15 let vladala miselnost Gregorja XVI., nov veter. Komaj mesec dni po svoji izvolitvi, dne 16. julija, je Pij IX. izdal politično amnestijo, ki sicer ni bila splošna, vendar bolj široka ko amnestije njegovih prednikov; vsi, ki so je bili deležni, so morali podati izjavo zvestobe. Navzlic tem omejitvam, ki so zmanjševale pomen amnestije, je vendar imela velik odmev, posebno, ker je prišla istočasno z nekim drugim nastopom Karla Alberta, ki so ga smatrali za dokaz, da bodo vladarji na polotoku postali privrženci italijanske obnove, kot je to predvideval Gioberti in drugi zastopniki reformne in zmerne struje.

Omenjeni nastop Karla Alberta je bil sledeč: v začetku l. 1846 je nastal med Avstrijo in Piemontom neki spor carinskega značaja, ki ga je savojski kralj razglasil v članku, ki je izšel v uradnem listu »La Gazzetta Piemontese«. Pozneje se je izvedelo, da je kralj v ministrskem svetu rekel: »Če izgubimo Avstrijo, bomo našli Italijo in tedaj si bo Italija sama pomagala.«

Nekaj mesecev pozneje je bil izvoljen za papeža kljub avstrijskemu nasprotovanju Pij IX., ter je tej izvolitvi sledila obširna politična amnestija.

To je zadoščalo, da je navdušenje in pričakovanje velikih dogodkov zajelo ves polotok, ki je že prej bil prežet z Giobertijevo miselnostjo. V teh dogodkih naj bi papež v zvezi z ostalimi knezi imel najvidnejšo vlogo. In tako pridemo v dobo reform, ki jih je napovedoval Gioberti.

IX. Reforme (1846—1847). — Z reformami je pričela cerkvena država, kjer so papeža poveličevali v navdušenih manifestacijah in ga prisilili, da je šel preko mejá, ki jih je prvotno postavil svojemu reformnemu delu.

Marca 1847 je Pij IX. izdal uredbo o časopisju, ki je ublažila cenzuro in olajšala ustanovitev in izhajanje časopisa »Državni svet («Consulta di Stato»), pri katerem so sodelovali tudi laiki. Nato je ustanovil ministrski svet ter v juliju meščansko stražo. Novotarski in italijansko-narodni pomen je prišel posebno do izraza v avgustu, ko je avstrijska vlada z grozilnim namenom raztegnila vojaško zasedbo Ferrare na vse mesto, medtem ko je imela po dunajskem miru samo pravico do vzdrževanja posadke v trdnjavi. Papež je temu ugovarjal, po mnogih delih otoka pa so javno izražali simpatije in pritrjevali njegovemu koraku.

Medtem je v Toskani veliki vojvoda posnemal papeževe reforme v cerkveni državi. Dovolil je maja 1847 nekaj svobode časopisju in ustanovil meščansko stražo. Podobno gibanje se je razvilo tudi v Piemontu po zaslugi Karla Alberta, ki je že v avgustu, ko je izbruhnila ferrarska napetost, odkrito stopil na papeževo stran in mu ponudil svoje vojaške sile v pomoč. Oktobra 1847 je savojski kralj odpustil ministra grofa Solara della Margherita, zna-

čilnega zastopnika tesnosrčne politike, pričel izvajati neke upravne reforme ter dal nekaj svobode tisku.

Tudi v Piemontu so začeli izhajati novi časopisi, med temi »Preporod« (»Il Risorgimento«), pri katerem se je udejstvoval politični genij Camilla di Cavourja.

Oktobrske reforme iz leta 1847 so obrnile notranjo politiko Piemonta v svobodoumno smer in s tem je bil ustvarjen pogoj za nov sunek Savojske preko Ticina, torej za vojno proti Avstriji.

Kajti, dokler je notranja politika Piemonta slonela na konservativni in avtoritarni podlagi, na isti podlagi torej kakor habsburška, njegova zunanja politika ni mogla postati odločno protiavstrijska. Šele, ko je njegova notranja politika postala avstrijski nasprotna, je bilo to mogoče.

Vsi trije vladarji, ki so krenili po poti reform, so jeseni 1847 pričeli z medsebojnimi pogajanja za ustanovitev italijanske carinske zveze. Prvi dogovor je bil podpisan v Torinu 3. novembra 1847. Tako so se torej pokazali obrisi gospodarskega zedinjenja, v katerem so mnogi videli predznak političnega zedinjenja.

X. Ustave (januar - februar 1848). — Med večjimi državami polotoka edino Napolsko kraljestvo do konca 1847 še ni pokazalo volje, da bi šlo po poti, ki jo je nakazal papež. Napolski kralj je ponosno rekel, da so upravne reforme, izvedene v cerkveni državi, v Toskani in v Piemontu pri njem že dolga leta v rabi, zato da ne namerava odstopiti od poti, po kateri je vedno hodil.

Ta postopek se je ujemal s postopkom avstrijske vlade, ki je nadaljevala s politiko železne roke in takoj odločno zatrla vsako svobodoumnejše stremljenje. Tako je 3. januarja 1848 policija v Milanu neusmiljeno nastopila zoper protiavstrijske demonstracije liberalcev, ki so sklenili škodovati državnemu erarju s tem, da so opuščali kajenje.

Ferdinand II., napolski kralj, se je znašel januarja 1848 v zelo kočljivem in težavnem položaju. 18. januarja je namreč v Palermu vzplamtela vstaja, ki so jo zaman skušali zadušiti in se je razširila preko celega otoka. Bila je to nasilna in zmagovita ponovitev dogodkov iz leta 1820. Sicilske novice so povečale vrenje v Napoliju, ki ga je močno razburila še odločna obsodba bourbonske vlade, ki jo je pod naslovom »Protest naroda obeh Sicilij« spisal Luigi Settembrini. Ogrožen tudi v Napoliju, je Ferdinand II. sklenil, prehiteti z enim samim mahom ostale vladarske reformatorje s tem, da je kar privolil v ustavo, posneto po francoski iz leta 1830. Obljubil jo je 29. januarja, razglasil pa 10. februarja 1848.

Seveda so napolske novice razburile liberalne duhove v Piemontu, Toskani in cerkveni državi. Vladarji, ki bi se bili radi ustavili pri svojem reformatorskem delu v mejah že dovoljenih reform, so bili zaradi napolskega zgleda in pritiska liberalcev prisiljeni, dovoliti ustave. V Toskani je bila izdana 18. februarja, v Piemontu objubljena 18. februarja, razglašena 4. marca, v Rimu

razglašena 14. marca. Reformistični program je tedaj slavil večje zmage nego so jih pričakovali pisatelji, ki so se zanj borili. Zdelo se je tudi, da spremlja te zmage misel na federacijo, saj je že carinska zveza, sklenjena novembra 1847, prehajala v pravo narodno politično zvezo.

Vsi ti dogodki in gibanja so obetali zmago reformističnih zamisli Giobertijevih v nasprotju z Mazzinijevimi revolucionarnimi načrti. Toda pripravljali so se novi dogodki, ki so privedli na površje poleg reformističnih metod tudi revolucionarne. Porodili so se nenadoma sredi napetosti, vstaj in borb, ki so se začele konec februarja 1848 v Franciji in se širile z veliko hitrostjo po vsej srednji Evropi.

IX

PRVA ITALIJANSKA OSVOBODILNA VOJNA. OBRAMBA RIMA IN BENETK

I. Februarska revolucija v Parizu in njene posledice. — Iskra novega revolucionarnega požara je zažarela v Parizu 24. februarja 1848. leta.

Med koncem l. 1847 in začetkom l. 1848 so postali napadi raznih opozicijskih sil na naraščajočo okostenelost konservativne vlade Ludvika Filipa močnejši kot kdaj prej. Povod jim je dalo tudi odklonilno in konservativni Avstriji naklonjeno stališče te vlade do liberalnega gibanja v Italiji, medtem ko je Anglija odkrito podpirala liberalce.

Ta francoska politika pri ljudstvu ni bila priljubljena. Razne opozicijske skupine so se borile za doseg volivne reforme z namenom, da omajejo vlado. Ta pa je skušala borbo zatreti ter je prepovedala vse manifestacije, napovedane v Parizu, kar je dne 22. februarja povzročilo velike izgrede. Odpor proti vladi se je hitro razširil v upor proti režimu Ludvika Filipa. Ko se je ponesrečil poskus odpora z vojaško silo, je kralj moral opustiti borbo, se odpovedati prestolu in odpotovati na Angleško, posnemajoč tudi v tem svojega prednika (24. februarja 1848).

V tem položaju je največ pridobila republikanska stranka, ki je hitro dosegla oklicanje republike in prevzela oblast. V začasni vladi so bili poleg najvidnejših mož republikanskega gibanja, med temi slavni pesnik Lamartine, tudi predstavniki socialistov, kot n. pr. Louis Blanc. Prvi odlokčasne vlade je skliceval ustavodajno skupščino z namenom, da pripravi novo ustavo. V Franciji je torej namesto propadle monarhije vstala republika, ki je s skrajno demokratskimi elementi in s socialisti na čelu imela izrazito revolucionaren značaj.

Odmev francoskih dogodkov se je hitro in močno razlegal po habsburški monarhiji in po Nemčiji ter pokazal, kakšno moč je dobilo liberalno-narodno gibanje v vsej srednji Evropi.

V Budimpešti se je 3. marca na pobudo Ludvika Košuta pričelo gibanje, ki je zahtevalo samostojno vlado za Ogrsko in ustavo za vse dele cesarstva. Deset dni kasneje je na Dunaju nastal prevrat. Metternich je moral bežati, cesar pa dovoliti svobodo časopisju, ustanoviti meščansko stražo in sklicati ustavodajno skupščino. Par dni potem je začelo vreti med Čehi in Hrvati, ki so tudi zahtevali svoje narodne pravice. Zdelo se je, da je habsburška monarhija na tem, da se zruši pod silo probujenih narodov, prav kakor je govoril Mazzini.

Medtem se je nemir razširil po Nemški zvezi, kjer se je pojavilo istočasno dvoje različnih gibanj: prvo je težilo za reformami in notranjo ustavo v vsaki posamezni državi, drugo splošno pa je zahtevalo preosnovo Nemčije na pravih narodnih temeljih.

Posebno važni so bili dogodki v Berlinu, kjer je kralj Friderik Viljem IV. bil po uporih prisiljen obljubiti novo ustavo (18. marca 1848. leta).

Splošno nemško gibanje je prisililo vladarje, da so dovolili ustanovitev nemškega narodnega parlamenta, sestojечеga iz poslancev, katere je izvolil ves nemški narod. Njegov namen je bil pripraviti novo ustavo Nemčije. Parlament, čigar člani so bili najodličnejši sinovi nemškega naroda, se je sestal v navdušenem in upa polnem ozračju dne 18. maja v Frankfurtu.

V ta skup dogodkov in prevratov so vpleteni tudi upori v Italiji.

II. Italijanski upori v marcu 1848. — Novice o dogodkih na Dunaju in v Budimpešti ter o Metternichovem begu so dospele v Lombardijo in Benečijo ravno v trenutku, ko je razburjenje liberalnih krogov doseglo svoj višek, deloma zaradi uspehov, ki jih je gibanje doseglo v cerkveni državi, Piemontu in Toskani z uvedbo reform in ustave, deloma zaradi ostrejših nastopov avstrijskih oblasti. Poostritev napetosti med liberalci in oblastjo je doseglo svoj višek v prvih mesecih 1848, ko so se začela v Paviji in Milanu nasilja in prelivanje krvi.

Komaj so se 18. marca razširile po Milanu vesti o dunajskih dogodkih, že je vzplamtel ljudski upor proti močnim avstrijskim silam, ki so šteje 20.000 mož pod poveljstvom maršala Radeckega. To je bil jasen dokaz, kako je narasla borbena moč ljudstva.

Po petih dnevih bojov (18.—22. marca) je bil avstrijski odpor zlomljen in Radecki prisiljen izprazniti Milan, potem ko je pustil za seboj 400 mrtvih in mnogo ranjenih. Tudi uporniki so imeli okoli 400 mrtvih. Istočasno je v Benetkah ljudstvo pod vodstvom Daniela Manina in Nikolaja Tommasea zrušilo avstrijsko vlado. Po vzoru Milana in Benetk je završalo tudi po ostalih središčih Italije in avstrijske čete so se morale zateči v tako imenovani »štirikot«. Posledice avstrijskega poraza so se čutile v emilijskih vojvodinah, Parmi in Modeni, katerih vladarji so bili ozko navezani na dunajsko politiko. Njihove vlade so bile odstranjene in na njihovo mesto

so stopile začasne vlade iz vrst zmagovitega upornega naroda, prav kakor v Milanu in Benetkah. Ta ljudska gibanja in njihovi uspehi so potrdili pravilnost Mazzinijeve zamisli in njegove metode, prav tako kakor so reforme, ustave in pogajanja za carinsko zvezo v Piemontu, Toskani, Rimu in Napoliju pokazale uspehe Giobertijeve zamisli in metode.

V početku prve osvobodilne vojne sta se torej začela v dejanju rvajati tako Mazzinijev program, ki je hotel, da nastopi ljudstvo, kakor Giobertijev program, ki je hotel nastop vladarjev.

Italijanska zgodovina v l. 1848—1849 je zgodovina zaporednih poskusov in neuspehov zdaj enega zdaj drugega teh programov.

III. Poseg Karla Alberta v Lombardijo. — Zmaga milanskih upornikov nad Avstrijci je bila predigra k prvi osvobodilni vojni, ki se je začela s posegom Karla Alberta v lombardske dogodke. Za pomoč so prosili uporniki sami, ko je še bitka divjala po Milanu. Toda kralj se je odločil za ta veliki korak šele 23. marca po končani milanski bitki. To obotavljanje je bila velika vojaška in politična napaka.

Vojaška napaka zato, ker je zakasnitev dovolila Radeckemu neoviran umik za obrambno črto trdnjavskega štirikota. Ko bi bile piemontske čete nastopile, dokler so bili Avstrijci še v Milanu, bi jim bile lahko preprečile umik. Politična napaka pa zato, ker je kralj prišel v Lombardijo, ko je Milan že bil svoboden. Mnogi so tako v njem bolj videli tistega, ki išče dobiček od tuje zmage, kot pa osvoboditelja.

Ta za uspeh podjetja škodljiva zakasnitev je bila posledica kraljeve neodločnosti in strahu, da se mu za hrptom ne dvignejo republikanci. Kljub temu je poseg imel velik zgodovinski in politični pomen. Dokazal je, da se savojska dinastija drži starih tradicij, ki ji narekujejo širjenje v Lombardijo v smislu italijanskih narodnih teženj. To dejstvo je nekako simbolizirano z novo zastavo, ki jo je prevzel Karel Albert: trobojnico s savojskim grbom.

Prva osvobodilna vojna se je razvijala v ozračju splošne evropske obnove, ki je sledila velikim prevratom v Franciji, Nemčiji in Avstriji.

Odločitev Karla Alberta je vzbudila v Italiji splošno navdušenje, med rodoljubi pa mnogo upov. Povsod so se zbirale skupine prostovoljcev za »sveto vojno«. Iz Južne Amerike je jadral s svojo legijo Giuseppe Garibaldi, slavni vojskovodja, iz brazilskih in urugvajskih bojev, ki je hotel prispevati svoj delež k osvobojenju domovine.

V Florenci, Rimu in Napoliju so se vršile demonstracije za borbo proti tujcu tako, da so tamošnji vladarji bili prisiljeni dovoliti zbiranje in odhod prostovoljskih čet, kakor tudi poslati v Padsko nižino oddelke rednih čet. S tem ukrepom so hoteli predvsem pridobiti čas, medtem pa počakati na izid dogodkov. Navdu-

šeno rodoljubno javno mnenje pa ga je pozdravilo kot dokaz, da se tudi drugi italijanski vladarji pridružujejo Karlu Albertu na njegovem velikem pohodu za narodno osvobojenje.

Po vsem tem se je zdelo konec marca, da bosta na pobudo Karla Alberta in s pomočjo ostalih ustavnih vladarjev program in metoda federalistično-liberalne stranke poklicana, da vodita usodo polotoka.

IV. Prva osvobodilna vojna in propad federalizma. — Vojna je bila vse prej kot lahka. Karel Albert je imel proti sebi vajenega sovražnika, ki je imel močno oslombo v trdnjavah in ki je lahko dobival pomoč z druge strani Alp. Radecki je s svojo taktiko skušal pridobiti na času, nasprotnik pa naj bi se utrudil z mučnim in težkim obleganjem. Karel Albert je res pričel vojno z obleganjem trnjave Peschiere, potem ko je dosegel uspehe pri Goitu in Pastrengu (aprila).

Po navdušenju prvih dni so se pojavile resne politične težave v razlikah in nasprotjih med Karlom Albertom in ostalimi vladarji, ki so se bali, da ne bi vojna koristila samo Karlu Albertu in premaknila ravnotežja sil v Italiji v prid sardinskemu kraljestvu.

Zaradi te bojazni so vladarji, preden bi stopili v vojno, skušali na podlagi politične zveze z jasnimi pogodbami o sodelovanju ugotoviti, kakšen naj bi bil delež posameznih držav na dobičku ob koncu vojne. Karel Albert pa je poudarjal, da je treba najprej misliti na vojno in se šele potem pogajati, ko bo končana.

Poleg tega je imel Pij IX. kot vrhovni poglavar Cerkve velike skrbi s posledicami, ki bi mu jih nakopala udeležba v tej vojni pri avstrijskih in nemških katoličanih. Ferdinanda II. pa je skrbela resnost položaja v Napoliju zaradi pretiranih zahtev skrajnih liberalcev in na Siciliji, kjer so uporniki ojačili svoje separatistično gibanje in sklenili ponuditi krono mlajšemu bratu Karla Alberta, genoveškemu vojvodi.

Tak je bil torej položaj, v katerem so dozorevali nepričakovani dogodki 29. aprila in 15. maja 1848. Ko je 29. aprila general Durando, poveljnik v Bologni zbranih papeževih čet, prestopil mejo Benečije, je papež imel v konzistoriju nagovor, v katerem je izjavil, da se ne more pridružiti vojni, kajti njegovo poslanstvo da mu nālaga objemati vse narode z enako skrbjo in očetovsko ljubeznijo. 15. maja je kralj Ferdinand II., potem ko je zatrl poskus skrajnih liberalcev, da bi spremenili ustavo v bolj demokratskem smislu in razpustil parlament, sklenil, odpoklicati sile, ki so bile odposlane pod poveljstvom Guglielma Pepeja v severno Italijo.

Odločitvi papeža in napolskega kralja, čeprav upravičeni z ozirom na koristi njihovih držav, sta močno škodovali italijanski stvari, ker sta povzročili neslogo in zmedo v trenutku, ki je zahteval največjo edinost. Pokazalo se je, da je obstoj papeževe države in napolskega kraljestva nasproten narodnim koristim in to je zadalo prvi težak udarec federativni zamisli.

Vse odpoklicane čete se pa niso vrnile. Dva tisoč Napolitancev je šlo z generalom Pepejem branit Benetke; papeževi z generalom Durandom pa so ostali na Beneškem; toda nastali so razdori, ki so rušili slogo in edinost med vladarji.

V. Poraz Karla Alberta. — Sardinski kralj je torej ostal sam v boju, pomagali so mu pa oddelki prostovoljcev, med katerimi so bili v toskanskih vrstah številni dijaki in profesorji z visokih šol v Pisi in Sieni, ki so dostojno zastopali učečo se mladino, poslej pridobljeno za ideje domovine in sposobno, da jo brani z orožjem v roki. Nadaljeval je obleganje Peschiere in 30. maja 1848 dosegel dva važna uspeha. Na ta dan so sardinske sile v bitki pri Goitu popolnoma porazile avstrijsko vojsko, ko je hotela vpadeti v hrbet piemontski armadi in katero so že prejšnji dan ustavili Toskanci pri Curtatonu in Montanari. Istočasno se je predala tudi trdnjava Peschiera.

Uspehi Karla Alberta so povzročili, da je ljudstvo upornih pokrajin s plebisciti proglašilo zedinjenje s Piemontom in sicer v Lombardiji in Emiliji 29. maja in junija v Benečiji. Zdelo se je torej, da je narodna volja ustvarila prastaro težnjo savojskih vladarjev — kraljevino Severno Italijo.

Toda kmalu se je kolo sreče zavrtilo Italiji v škodo. Vojaške operacije so tekom junija zastale tudi zato, ker je prišlo do mirovnih pogajanj, ki naj bi pustile Karlu Albertu Lombardijo. Posredovala je Anglija, ki je v lastnem interesu želela vojno hitro zaključiti, ker se je bala, da bi revolucionarni razvoj dogodkov v Italiji odprl pot francoskemu vplivu čez Alpe, kot leta 1792. Pogajanja so se začela v kritičnem trenutku za habsburško monarhijo, ko je na Dunaju izbruhnila vstaja, pred katero se je moral cesar maja meseca zateči z dvorom v Innsbruck, a so se končala brezuspešno.

Medtem ko so se Piemontezi mučili z obleganjem Mantove, se je Radecki pripravljaj na končno protiofenzivo. Napad vzdolž vse dolge piemonteške bojne črte od Rivolija do Governola se je pričel 22. junija.

Po štirih dneh bojev, ki so bili najhujši in najvažnejši okoli Custozze, je bil Karel Albert premagan in prisiljen k umiku.

Tudi poskus, zaustaviti Avstrijce pred Milanom, 4. avgusta, se ni posrečil. Karel Albert je moral kloniti in skleniti premirje, podpisano v Vigevanu. Podpisal ga je general Salasco, podnačelnik sardinskega generalnega štaba (Salascovo premirje 9. avgusta 1848). Po določbah tega premirja je Karel Albert moral izprazniti vse postojanke onkraj nekdanjih mejá ter tako prepustiti usodi Milan kakor tudi Benetke, čeprav so le-te šele pred nekaj dnevi glasovale za združitev s Piemontom, kot je to že maja storil Milan.

VI. Italijanski dogodki od avgusta 1848 do februarja 1849. — Poraz Karla Alberta po odpadu ostalih vladarjev je bil smrtni udarec za zmerno-reformistično stranko in njeno federativno zamisel

države. In res so v sledečih mesecih od avgusta 1848 do februarja 1849 v vseh italijanskih državah izvzemši Napoli, kjer je Ferdinand razpustil parlament, in Milan, kamor so se vrnili Avstrijci, prevladale ljudsko-demokratske struje.

V Benetkah je Daniele Manin v avgustu proglasil republiko in ljudstvo je pod njegovim vplivom sklenilo, da se bo do skrajnosti upiralo Avstriji. V Toskani so demokrati pod vodstvom Guerrazzija in Montanellija meseca septembra vrgli zmerno stranko in prišli na oblast z namero, da skličejo italijansko ustavodajno skupščino. Veliki vojvoda je prišel v zelo težak položaj, moral je zapustiti Firence in potem celó državo in pribežati v Gaeto (februarja 1849). V Toskani je vladal demokratski triumvirat, čigar duša je bil Guerrazzi.

Bolj resni in značilni so bili rimski dogodki. Papež Pij IX. je imel od maja dalje proti sebi vedno bolj sovražne demokratske struje, katere je razdražil njegov govor dne 29. aprila. Njegova priljubljenost je hitro padala. Hoteč obvladati položaj, je izročil vlado jako sposobnemu Pellegrinu Rossiju, zastopniku politike reda in avtoritete tako nasproti reakcionarjem kot nasproti skrajnim demokratom.

Toda Rossi je bil 15. novembra umorjen in ta tragični dogodek je sprožil divje demonstracije, na katerih je ljudstvo zahtevalo demokratsko vlado in vojno proti Avstriji. Prestrašeni papež se je vdal in poklical na vlado demokrate. Nenadoma pa je zbežal v Gaeto pod okrilje napolskega kralja. Demokratje, ki so tedaj postali gospodarji položaja, so sklicali ustavodajno skupščino, ki je 9. februarja 1849 proglasila rimsko republiko. To je pomenilo zmago Mazzinija, ki se je vrnil v Rim burno pozdravljen ter stopil na čelo republike v triumviratu s Karlom Armellinijem in Aurelijem Saffijem.

Medtem so v Piemontu demokratske struje, ki so imele na svoji strani italijanske vstaše ter se zavzemale za odločno obnovev vojne z Avstrijo, pridobivale na terenu. Karel Albert je sprva skušal zajezi te struje s pomočjo ministrstva pod predsedstvom Vincenca Giobertija (december 1848 — februar 1849), pozneje pa je moral poveriti oblast demokratom pod vodstvom Chioda in Urbana Rattazzija. Program teh dveh je bil nadaljevanje vojne, pri čemer bi se okoristili z revolucionarnim gibanjem, nastalim na Ogrskem. In res je bilo 12. marca Salascovo premirje odpovedano.

Vojna se je pričela marca 1849, ko so imeli v Piemontu, v Benetkah, Toskani in Rimu oblast demokrati in ko so se na Siciliji vstaši divje borili proti četam Ferdinanda II. Novica o nadaljevanju vojne je sprožila ljudska gibanja v raznih mestih Lombardije, med drugimi v Bresciji. Lahko rečemo, da so glavna sila italijanskega gibanja v marcu 1849 bili Mazzinijevi demokrati, medtem ko so v marcu 1848 to bili zmerni giobertinci.

VII. Novara in propad vstaškega gibanja. — Kakor je bila med marcem in avgustom 1848 brez uspeha poskušana rešitev italijanskega vprašanja po zmerni metodi, enako se med marcem in avgustom 1849 tudi demokratska metoda ni izkazala.

Vojna, ki jo je Piemont znova pričel proti Avstriji 20. marca 1849, se je končala s porazom pri Novari (23. marca 1849). Piemonteške čete pod poveljstvom tujca, Poljaka Chrzanowskega, so se sicer pogumno borile, toda Radecki jih je spravil v nered in obvladal. Po tem težkem udaru se je Karel Albert odpovedal prestolu v korist svojemu sinu Viktorju Emanuelu II., ki je bil prisiljen podpisati z zmagovalcem premirje v Vignalu. Karel Albert je odpotoval v prostovoljno pregnanstvo v Oporto, kjer je čez nekaj mesecev dne 28. julija 1849 žalostno končal svoje nemirno življenje.

Avstrijska zmaga je imela takoj najresnejše posledice v Lombardiji, Emiliji in Toskani. Uporna Brescia je bila ukročena po desetih dnevih junaškega odpora (23. marca do 2. aprila).

Avstrijci so zasedli tudi Bologno ter prodirali proti Anconi. Medtem so v Florenci zmerni vrgli vlado demokratske stranke z Guerrazzijem na čelu ter so skušali privabiti velikega vojvoda, upajoč, da bo ohranil ustavo (12. aprila 1849). Toda veliki vojvoda je iz Gaete naprosil za pomoč Avstrijce, da bi v polni meri vzpostavil stari režim. Avstrijci so hitro napredovali in zlomili odpor ljudstva v Livornu (maja). Istočasno je s padcem Palerma (11. maja 1849 leta) propadla sicilska ljudska vstaja. Med izgnanci, ki so v tem času zapustili rodni otok, je bil tudi Francesco Crispi.

Tako je bilo v maju 1849 vse demokratsko gibanje omejeno na republiko v Rimu in Benetkah. Toda tudi njuna usoda je bila že zapečatenata, kajti v vsej Evropi je zmagovala reakcija, ki je zatrla gibanja in ustavne spremembe iz preteklega leta.

VIII. Francija, Avstrija in Nemčija od spomladi 1848 do poletja 1849. — Demokratska smer v francoski politiki iz začetka leta 1848 se je proti koncu istega leta umaknila klerikalno-konservativni smeri, predvsem iz strahu pred socialističnimi elementi, ki so se skušali polastiti vse oblasti s pomočjo novih uporov. Najresnejši teh uporov je buknil v juniju; trajal je tri dni, od 23. do 26. junija, in ga je s krvavo silo zadušilo vojaštvo (junijski dnevi). Hude skrbi so povzročale tudi drzne socialne novotarije Louisa Blanca, ki je ustanovil narodne delavnice, kjer naj bi na stroške države dobili delo vsi brezposelni. Denar za izdatke naj bi krili novi zemljiški davki, kar je izzvalo resno nezadovoljstvo med kmeti.

Zato se je jeseni ustanovila močna stranka reda s čisto konservativnim programom. Prvikrat se je izkazala pri volitvah predsednika republike v decembru 1848, ko je zmagal z ogromno večino njen kandidat Ludvik Napoleon. Ta se je povrnil v Francijo po februarški revoluciji in se dal izvoliti za člana ustavodajne skupščine. Zbiral je pristaše in privrženca za svoj program reda in socialnega miru.

Njegova izvolitev je pomenila premoč klerikalno-konservativne stranke, kar se je takoj pokazalo, ko je bila sklenjena intervencija v Italiji v korist papežu in proti rimski republiki. Nekaj mesecev kasneje, maja 1849, se je pri volitvah v zakonodajno skupščino ta premoč zopet uveljavila ter pripravila razpoloženje za državni udar 2. decembra 1851, ko je bilo ustanovljeno drugo cesarstvo na avtoritarni podlagi.

Francija se je torej obrnila od skrajnega demokratizma k avtoritativnemu konservatizmu in ta razvoj se je jasno pokazal že v začetku leta 1849.

V istem času si je v habsburški monarhiji dinastija zopet osvojila položaj, ki ga je bila zgubila nekaj mesecev poprej.

Po begu z Dunaja o priliki novega upora, se je cesarju in dvoru posrečilo dobiti nazaj vso oblast po zaslugi zveste vojske, ki je med nevihto ostala nedotaknjena. In res je v juniju—juliju 1848 general Windischgrätz na čelu močne armade ponovno zasedel Dunaj ter udušil češki upor v Pragi; medtem se je v Lombardiji in Benečiji sreča nagnila na stran Radeckega, ki je šel nad Milan. Na Ogrskem je septembra meseca bilo razglašeno obsedno stanje. Poveljstvo čet, katerih naloga je bila ukrotiti upornike, so izročili Jelačiću, vodji Hrvatov, največjih sovražnikov Madžarov. Dunaj, od koder je moral cesar ponovno bežati, so zavzeli meseca oktobra z naskokom kot kako sovražno mesto ter ga postavali pod strog vojaško upravo. Ustavodajna skupščina se je morala preseliti v Kromeriž na Moravskem, kjer je bila čez nekaj časa z odlokom razpuščena.

Istočasno je prišlo do spremembe na prestolu. Cesar Ferdinand I., ki je bil očitno vsak dan bolj nezmožen kljubovati težavnemu položaju, se je moral odpovedati prestolu in ga prepustiti svojemu osemnajstletnemu nečaku Francu Jožefu (decembra 1848).

Novemu cesarju je bilo torej treba rešiti le vprašanje Ogrske, kjer so se boji trdovratno nadaljevali, kajti ukinitve fevdalnih privilegijev je zblížala gospodo in kmete v obrambi novega režima proti Dunaju. Prav v marcu 1849, ko se je začela nova vojna s Piemontom, je ogrska vstaja najhuje divjala. Toda poleti 1849 so prišle habsburškim četam na pomoč ruske sile, ki si jih je cesar izprosil od carja, da bi ukrotil upor.

Medtem so propadla tudi gibanja v nemških deželah, predvsem v Prusiji, kakor tudi splošno nemško gibanje, ki je imelo svoje središče v parlamentu v Frankfurtu. Prusko gibanje je zadušil kralj Friderik Viljem jeseni 1848 s pomočjo vojske, ki mu je ostala zvesta; to je omogočilo udar proti ustavodajni skupščini, ki je hotela izdati preveč svobodomiselno ustavo. Skupščina, katere dvorano so zasedle čete, je bila dokončno razpuščena z odlokom od 5. decembra 1848. Kralj je sam prevzel nalogo pripraviti ustavo, ki je seveda še utrdila njegovo oblast.

Nemški parlament v Frankfurtu je bil dolge mesece pozorišče viharjih razprav; borili sta se med seboj dve struji, imenovani

velikonemška in malonemška. Prva je zahtevala ustanovitev nemške zvezne države z Avstrijo vred, druga pa je hotela Avstrijo izključiti, kar bi privedlo do premoči Prusije.

Razprave so se končale marca 1849 z zmago malonemške struje in s sklepom, da okličejo pruskega kralja za cesarja. Takoj po tem glasovanju je pričel frankfurtski parlament pešati. Nakopal si je smrtno sovraštvo avstrijskega cesarja ter manjših nemških vladarjev, ki so postali ljubosumni na pruskega kralja. Le-tá pa cesarske krone, ki mu jo je ponujal parlament, ni hotel sprejeti, da ne bi s tem priznal suverenosti narodne volje.

Cesar in drugi vladarji so poklicali iz Frankfurta zastopnike svojih držav in od parlamenta je ostalo le še 105 republikansko usmerjenih članov, ki so se podali v Stuttgart. Tudi ta ostanek so čete würtenerškega kralja razgnale, medtem ko so čete pruskega kralja zatrle poslednje vstaške poskuse v Palatinatu in na Badenskem. Tako lahko rečemo, da je poleti 1849 bilo narodno in liberalno nemško gibanje zatrto, enako kot narodno gibanje v habsburškem cesarstvu in demokratske struje v Franciji.

IX. Obramba Rima in Benetk. — V obnovljenem reakcionarnem ozračju Evrope sta bili obe preostali italijanski demokratski republiki obsojeni na naglo smrt.

Konec maja so avstrijske čete pričele oblegati Benetke. Papež je iz Gaete pozval vse katoliške države, naj mu pomagajo osvoboditi Rim iz rok nasilnikov, ki so se ga polastili. Tako je nazval rodoljube, ki so oklicali republiko, jo upravljali in jo hoteli braniti. Med njimi so bili Giuseppe Mazzini, triumvir, Giuseppe Garibaldi, poveljnik enega dela vojske, Ligurca Mameli in Nino Bixio, Emilijci kot Angelo Masina, Lombardi kot Enrico in Emilio Dandolo, Luciano Manara, Emilio Morosini in stotine in stotine drugih, cvet mladine z vseh koncev Italije. Isti pojav vidimo v Benetkah, kjer sta bila med branilci Guglielmo Pepe in Carlo Poerio, Napolitanca. Ta pojav omenjamo kot svetel dokaz, da so padle vse partikularistične in pokrajinske pregraje ter da so se razni deli Italije spojili v skupni narodni zavesti.

Na papežev klic so se odzvale Avstrija, Francija, Španija in napolsko kraljestvo. Od konca aprila do začetka junija je rimska republika branila z orožjem v roki svoj obstoj. Avstrijci so si naredili nalogo, da prodro vzdolž Jadranskega morja od Bologne proti Anconi (maj—junij 1849). Neznatni španski ekspedicijski oddelek je omejil svoje delovanje na bivanje v Terracini, kjer se je izkrcal, in na rimsko Campagno. Napolitanci so pričeli z operacijami v maju in napredovali v Laciju. Toda po bitkah pri Palestrini (9. maja) in Velletriju (19. maja), kjer so se jim odločno postavile v bran Garibaldijeve čete in jih odbile, so se vrnili preko meje. Vzrok povratka je bil deloma tudi ta, da je pariška vlada namenila operacije okoli Rima francoskim četam.

In res so francoske čete, ki so se izkrcale v Civitavecchiji dne 25. aprila, napadle rimske utrdbe. Princ-predsednik Ludvik Napoleon je hotel intervencijo bodisi zaradi notranje politike, hoteč si pridobiti podporo klerikalcev, ki jo je potreboval pri svojih ambicioznih načrtih za restavracijo cesarstva; bodisi zaradi zunanje politike, ker ni maral, da bi Avstrija sama urejevala italijanske razmere ter tako dobila premoč na polotoku. Francoska vojska, po številu deset tisoč mož, je na pohodu proti Rimu dne 30. aprila doživela neprijetno presenečenje. Garibaldi jo je s četami rimske republike napadel in potisnil nazaj proti Civitavecchiji. Te operacije so bile prekinjene s premirjem, ki naj bi služilo za mirovna pogajanja. Velika klerikalno-konservativna zmaga pri francoskih volitvah 16. maja 1849 je razdrila pogajanja in borba se je 3. junija znova pričela z boji okoli vrat sv. Pankracija na Janikulskih višinah. Ves mesec so branilci vzdržali v junaški borbi, v kateri je izteklo mnogo dragocene krvi in kjer se je Garibaldi izkazal z mnogimi junaštvi. Kljub vsemu je moral 1. julija junaški odpor prenehati. Francozi so prišli v mesto in obnovili papeževo oblast. V znak protesta je ustavodajna skupščina istočasno oklicala na Kapitolu republikansko ustavo.

Mazzini se je vrnil v izgnanstvo. Garibaldi, ki je zaradi rimskih junaštev postal narodni junak, se je skušal z nekaj tisoč svojih pristašev prebiti skozi Italijo, da bi prišel na pomoč Benetkam, ki so se še vedno bojevale.

Svoj drzni načrt je moral opustiti spričo nasprotnikove premoči ter razpustiti svojo vojsko na ozemlju republike San Marino. Sam z nekaterimi zvestimi tovariši je pa vendar še poskušal izvesti to zamisel, toda avstrijska križarjenja po gornjem Jadranu so to preprečila. Bežal je skozi močvirja pri Comacchiju ter izgubil svojo junaško družico Anito, ki mu je stala ob strani v vseh dramatičnih dogodkih. Za las je utekel zasledovalcem in zopet zapustil domovino.

Tudi obramba Benetk se je bližala koncu. Po zavzetju Marghere konec maja so Avstrijci vedno bolj tesno oklepali mesto in ga obstreljevali. Razširila se je tudi kuga in nastopila je lakota. Navzlic nemogoči zmagi so se branilci pod poveljstvom Daniela Manina in Guglielma Pepeja junaško branili. Šele 24. avgusta, potem ko je bil zlomljen poslednji ogrski odpor pri Vilagošu (13. avgusta) in ko je Piemont spremenil vignalsko premirje v mir v Milanu (10. avgusta 1849), so se Benetke predale. Zmagovalci, ki so priznali veliko junaštvo branilcem, so se zadovoljili z izgonom 40 meščanov, med katerimi sta bila tudi Tommaseo in Manin.

X. Posledice in nauk dogodkov v letih 1848—1849. — Prav tako kakor so se leta 1849 revolucionarni poskusi ljudstva končali z neuspehom, so propadli tudi liberalni poskusi vladarjev leta 1848. V Italiji je zopet dobila premoč Avstrija, in kar je huje, reakcionarna smer v soglasju s splošnim položajem, ki je nastal po vsem kontinentu.

Dasi so bile sile, ki so razgibale polotok, trenutno zlomljene, niso bile uničene, temveč so imele možnost, da se zopet dvignejo in okrepijo. Že izkušnja iz leta 1848—1849 je pokazala, da je narodni preporod preko meščanstva prodril med preprosto ljudstvo, ki je v veliki meri in junaško sodelovalo pri bitkah, kot n. pr. v Milanu, Benetkah, Bresciji in Rimu. Že ta razvoj in poglobitev narodnega gibanja zadostuje, da moremo smatrati dogodke med l. 1848—1849, dasi so ostali brez uspeha, za plodno dobo, ki je bila odločilne važnosti za osvobodilno borbo.

Po drugi strani so izkušnje iz l. 1848—1849 omogočile prerešati oba programa in obe metodi, ki sta bila takrat preizkušena v dejanju in na podlagi tega iskati potov za novo delavnost in novo borbo.

V zmerno reformistični zamisli sta bili dve osnovni ideji: da mora biti italijanski problem rešen na federativni podlagi ter da je za vsako akcijo potrebno vodstvo vladarja in moč zakonite vlade. Vzporedno s tema dvema temeljnima idejama gre Mazzinijeva revolucionarna zamisel: da je mogoče rešiti italijanski problem samo z edinstvo in da zadostuje za rešitev revolucionarna sila naroda.

Izkušnja iz l. 1848—1849 je dokazala pravilnost načela, ki so ga zastopali zmerni, da je za vsako akcijo potrebna sila vladarja in zakonite vlade, da pa je utopistična njihova ideja o federaciji in o možnosti soglasja vladarjev. V Mazzinijevem programu se je izkazala za pravilno trditev, da je edinstvo edina možna rešitev, za utopistično pa zamisel, da je revolucionarna sila dovolj zrela in dovolj močna, to je, da sama sila naroda zadostuje za rešitev problema.

Iz teh izkušenj je bilo torej treba dobiti nauk za nove poti in smernice dela. Iskati in najti jih je bilo mogoče edinole v združenju bistvenih delov obeh programov: v monarhiji in edinstvu.

To je storil Piemont v desetletju med l. 1849 in 1859.

X

CAMILLO CAVUOR IN DESETLETJE PRIPRAVE

I. Reakcija v Italiji. — Položaj v Italiji spomladi 1849 lahko označimo kot zmago reakcionarnih tendenc po vseh državah, izvzemši sardinsko kraljestvo.

V Napoliju, Rimu in Florenci so bile ustave iz leta 1848 ali začasno ukinjene ali sploh odpravljene. Politične procese s težkimi obsodbami so vodili proti glavnim predstavnikom liberalnih in revolucionarnih gibanj. Avstrijske posadke so ostale v Toskani in v cerkveni državi, francoske pa v Rimu. Parmski in modenski vojvoda, katerima je avstrijska zmaga vrnila prestol, sta zvesto sledila navodilom in pobudam dunajske vlade, ki je po volji novega

cesarja ohranila vse protiliberalne in protinarodne smernice Metternichove dobe.

Železni režim avstrijskih reakcionarjev se je občutil zlasti v Lombardiji in Benečiji, kjer je ostal predstavnik najstrožje politike stari maršal Radecki. Poskusi zarot ali liberalnih gibanj so bili z neusmiljeno oestrojto zatrti. Leta 1852 je bila v Mantovi obtožena skupina rodoljubov, da so razširjali zadolžnice posojila, ki ga je razpisal Giuseppe Mazzini. V ponovnem izgnanstvu je neumorno pripravljaval osvoboditev in hotel s temi zadolžnicami zbrati sredstva, potrebna za novo borbo.

Mantovski procesi so se končali z obsodbami v ječo in devetimi smrtnimi obsodbami, ki so bile izvršene v mantovski utrdbi Belfiore. Med mučeniki iz Belfiora so bili plemiči kot grof Carlo Montanari, meščani kot zdravnik Carlo Pomo, Angelo Scarsellini, Bernardo Canal, Giovanni Zambelli, Tito Speri, junak iz Brescije, duhovniki kot don Henrik Tazzoli in don Jernej Grazioli, osebe iz nižjih slojev kot Peter Frattini.

Leta 1851 so bili usmrčeni meščan Anton Sciessa v Milanu, duhovnik Giovanni Grioli v Mantovi in tiskar Luigi Dottesio v Benetkah.

Avstrijska vlada je dobila l. 1853 novo priliko za preganjanja in obsodbe po poskusu upora, ki ga je v Milanu organiziral Mazzini, v upanju, da se bo ponovil čudež petih milanskih dni (1848), upor pa je nesrečno propadel.

Nekaj let pozneje, v juniju 1855, je prišel na vrsto pogumni vojak, kapitan Pierre Fortunato Calvi, junak iz Cadore leta 1848, ki je leta 1853 ponovno poskusil z uporom.

Kakor vidimo, imajo vsi stanovi in vse družabne plasti svoje zastopnike v knjigi italijanskih mučenicov, kar jasno in neovrženo dokazuje, da je bilo prebujenje narodne zavesti popolno. Neusmiljeno avstrijsko zatiranje je le še poglobilo prepad med lombardskim in beneškim ljudstvom ter dunajsko vlado, kar je moralo neizogibno privedi do ponovne borbe za svobodo.

II. Ustavni Piemont. — Srečno nasprotje temu ozračju reakcije, ki se je razširilo preko vsega polotoka, je sardinsko kraljestvo.

Novi vladar Viktor Emanuel, ki je stopil na prestol po usodni novarski bitki, še ni bil star trideset let, a že so ga čakale težave in nevarnosti, ki so zahtevale močan značaj in velike vladarske spretnosti. Moral je sklepati mir z zmagovitim sovražnikom, potlačiti vstaško gibanje, ki se je sprožilo v prvih dneh aprila v Genovi, premagati nezaupanje in sovražno razpoloženje parlamenta, dvigniti državo iz položaja, v katerega so jo spravile politične in gospodarske posledice izgubljene vojne. Pri vsem tem pa je še moral spoštovati ustavni režim.

Težavna naloga se mu je popolnoma posrečila. Po napornih pogajanjih je bila podpisana mirovna pogodba v Milanu 6. avgusta 1849. Pogoji so bili ugodnejši, kakor se je pričakovalo. Avstrija,

ki je sicer zahtevala odškodnino 75 milijonov, je po drugi strani dovolila ukiniti carinske tarife, ki so dotlej toliko škodovale piemontskemu vinarstvu, ter se ni dotaknila imetij lombardskih in beneških beguncev v Piemontu. Poslanska zbornica, v kateri so prevladovali goreči demokrati, pa je bila proti temu in je hotela preprečiti ratifikacijo mirovne pogodbe. Kralj se je odločil za drzen korak. Razpustil je zbornico in razpisal nove volitve, obrnivši se naravnost na javno mnenje z znamenitim moncalierskim proglasom (20. novembra 1849), v katerem je rotil ljudstvo, naj voli take može, ki dobro poznajo težave in potrebe časa. Dosegel je zaželeni uspeh in nova zbornica je bila sestavljena iz bolj zmernih elementov. Dne 9. januarja 1850 je ratificirala mirovno pogodbo, kar je bilo nujno spričo mnogih perečih vprašanj in potrebne notranje preureditve.

Kraljev politični nastop je bil trden, pravičen in v celoti moder, kajti bil je zmožen in pogumen mož, ki se je v vojni hrabro izkazal. Massimo d'Azeglio, njegov prvi minister, je bil previden in moder svetovalec. S svojim delovanjem kot predsednik vlade (1849—1852) si je zaslužil narodno hvaležnost. V prvi vrsti je prispeval k uspehu in utrditvi ustavnega režima; premagal je vse težave, tudi tiste, katere je l. 1850 povzročila burna agitacija cerkvenih krogov, katere je papež podpiral, proti zakonom, ki jih je predložil minister za pravosodje Siccardi.

Siccardijevi zakoni so odpravili pravico cerkvenega zatočišča ter duhovska sodišča. Skrčili so število praznikov ter zavrli naraščanje imetja verskih organizacij. Z eno besedo: težil so za odpravo starih cerkvenih predprav, ki so postale nezdržljive z ustavnim načinom vladanja, kateremu je prvo načelo enakost vseh državljanov pred zakonom.

Odpor proti tem zakonom je izzval poulične nemire, agitacijo škofov ter burne razprave v parlamentu. D'Azeglijevi ministri, čeprav vsi dobri katoličani, so pa odločno vzdržali borbo, zakoni so bili sprejeti in so se izvajali, kar je bilo jasen dokaz trdnosti ustave.

III. Piemont kot narodno središče. — Medtem ko je po ostali Italiji besnela reakcija, se je ustavni sistem sardinskega kraljestva izkazal krepak in sposoben za delo. To je imelo važne posledice za poznejši razvoj italijanskega preporoda. Mala podalpska kraljevina, ki je ohranila in izvajala ustavo, je postala središče, kamor so bili uprti vsi pogledi in upi liberalcev iz ostalih delov Italije. To tem bolj, ker so v Piemontu dobili zatočišče in važna mesta v upravi in političnem življenju begunci iz ostalih držav, tako: Paleocapa iz lombardske Benečije, Farini iz Emilije, Mancini in De Sanctis z juga. V Piemontu, malem podalpskem središču, je nastajalo veliko italijansko narodno središče. Torino je postala idealna prestolnica rodoljubja in narodnih čustev. V Piemontu in Torinu se je zaradi prišlecev iz ostalih delov Italije pokazalo isto, kar smo opazili v Rimu in Benetkah med obrambo 1849, ko so junaško pomagali

Liguri, Lombardi, Emilijci in Napolitanci, namreč padec vseh pokrajinskih in partikularističnih pregraj. Razvoj in ritem življenja in dela izgubljata vedno bolj svoj omejeni in pokrajinski značaj ter postajata vsenarodna in italijanska. Kot bi to slutil, je Vincenc Gioberti po izkušnjah l. 1848—1849 v svoji poslednji knjigi »Obnova« (»Il Rinnovamento«, izšla 1851), tik pred svojo smrtjo opustil zamisel federalizma in »Primata« in naznačil savojsko monarhijo kot silo, ki bo izvedla osvobojenje.

Dvig Piemonta v političnem in gospodarskem oziru je dobil nov zagon, ko je nastopil v političnem življenju Camillo di Cavour in se kmalu dvignil nad druge.

IV. Camillo di Cavour. — Rojen je bil l. 1810 iz plemiške rodbine in določen za vojaški stan. Z dvajsetimi leti je postal podporočnik pri ženijski četi, toda kmalu se je naveličal častniškega življenja. Slekkel je vojaško suknjo in se posvetil drugačnemu delu, ki je bolj prijalo njegovi naravi. Potoval je in bival dolgo v Švici, Franciji, Angliji in Belgiji, proučeval politične razmere teh dežel, se zatopil v probleme gospodarstva in poljedelstva in iskal stikov z glavnimi predstavniki političnega in gospodarskega liberalizma.

Dobro podkovan v teh strokah, je razvil tudi plodno praktično delavnost, posvetivši se upravljanju in izboljšanju rodbinskega posestva v Leriju. V kratkem času je dosegel velik uspeh, da je posestvo postalo vzor v pogledu naprav, nasadov, namakalnih sistemov in tudi donosnosti. Poljedelska delavnost pa ga ni odtrgala od proučevanja in razmotrivanja gospodarskih in političnih pojavov tako italijanskega kot evropskega življenja. Pri tem je s pazljivim očesom zasledoval razvoj liberalnih struj ter uspeh in napredek najvažnejših novih pridobitev, kakor n. pr. železnice. Nekateri njegovi članki, objavljeni v revijah, kažejo njegovo visoko politično-gospodarsko znanje in široko razgledanost.

Ko je politično življenje v Piemontu po liberalnih reformah Karla Alberta in uvedbi ustave dobilo nov ritem, je Cavour stal v prvih vrstah. Nastopal je kot časnikar v listu »Risorgimento«, katerega je sam osnoval, ter kot poslanec v poslanski zbornici. Znamenit je bil njegov članek z značilnim naslovom »Usodna ura savojske dinastije je odbila«. Napisal ga je za »Risorgimento« dne 23. marca 1848, ko je Karel Albert sklenil poseči v lombardske dogodke. Za časa boja zaradi Siccardovih zakonov leta 1850 je bil med privrženci vlade in teh zakonov. Imel je ob tej priliki velik govor, v katerem je trdil, da mora ustavni sistem dokazati svojo življenjsko silo in možnost napredka s tem, da se takoj loti izvajanja potrebnih reform ter da s pritegnitvijo skrajnih elementov pod okrilje zakonitosti izloči ali vsaj zmanjša nevarnost revolucije.

Póložaj, ki si ga je na ta način ustvaril v zbornici, mu je odprl oktobra 1850 pot v vlado, kamor ga je poklical D'Azeglio ter mu zaupal najprej ministrstvo poljedelstva in potem financ.

V. Cavourjeva gospodarska politika. — V obeh ministrstvih, ki sta mu bili poverjeni, je imel Cavour široko polje za uveljavljanje svojih gospodarskih nazorov, ki so izhajali iz najčistejših načel onega liberalizma, ki je po letu 1846 zmagal v Angliji in katerega je razložil, še preden je postal poslanec, v odličnih razpravah, posvečenih angleški žitni zakonodaji ter britanski trgovski politiki.

Svoje liberalne nazore je pričel uveljavljati pri sklenitvi trgovske pogodbe s Francijo l. 1850; leto kasneje se je držal istih načel pri sklenitvi trgovskih pogodb z Anglijo in Belgijo. Temu so sledili novi carinski zakoni. Tako je bila prej kakor v dveh letih na Cavourjevo pobudo izvedena prava gospodarska revolucija, protekcionistični sistem je bil zamenjan z liberalnim.

Delu na gospodarskem polju se je pridružilo delo na finančnem torišču, kjer so bile naloge še težje zaradi velikega deficita v proračunu. Tudi tu je nastopil Cavour z energičnim pogumom, ne meneč se za nepriljubljenost novih davkov, katere je moral naložiti ne samo, da pokrije primanjkljaj, temveč tudi zaradi velikih javnih del, s katerimi so se izboljšale razmere v državi in omogočile proizvodne sile.

Ko je jeseni 1852 Cavour prevzel vodstvo vlade, ni opustil gospodarskih in finančnih smernic, ki si jih je osvojil kot minister poljedelstva in financ, temveč jih je celo okrepil. Mnogovrstno delovanje velikega državnika je bilo resnično čudovito. Čeprav zaposlen z velikimi problemi notranje in mednarodne politike, je vendar še našel dovolj časa, da je posvetil svojo skrb in energijo gospodarskim in finančnim problemom ter napredku na vseh poljih savojske države.

Podpiral je poljedelstvo in industrijo, kateri je našel nove trge. Pospeševal je razvoj prometa z ustanavljanjem železnic, kot n. pr. zveze Torino—Genova, končane 1854, predora pod sedlom Fréjus (začet 1859, končan 1871); z graditvijo omrežja prekopov v Vercelese, katero nosi njegovo ime in ki služi tudi rednemu namakanju velikih poljedelskih ozemelj. Dal je pobudo trgovski mornarici, istočasno pa ustanovil veliki vojni arzenal v Speziji.

Ta mnogovrstna delavnost je dala gospodarskemu življenju Piemonta zagon, o katerem pričajo sledeči podatki:

Izvoz, ki je znašal leta 1850 112 milijonov na leto, je poskočil na 307 milijonov v letu 1855 in na 321 milijonov v letu 1858. Še večji je napredek v izvozu v istih letih: od 94 milijonov na 132 in 237. Gospodarski napredek pa pomeni povečanje gospodarstva in finančne sposobnosti države, kar se jasno vidi iz dejstva, da je Piemont premagal posledice resne vinogradniške in poljedelske krize leta 1853, posledice krimske vojne in prenesel povečanje stroškov za vojsko, kar je služilo v podporo odločni nacionalni politiki. Javni dolg, ki je znašal leta 1856 120 milijonov, se je v desetih letih, do 1856 povečal za več kot petkratno vsoto in je dosegel 630 milijonov. Državne finance so z lahkoto vzdržale to po-

večanje, kar je dokaz gospodarskega in finančnega zdravja, ki dokazuje tudi kredit piemontske države v inozemstvu.

Vse to je bil pogoj in temelj za odločno in drzno nacionalno politiko, ki je predvsem prinesla slavo Cavourju.

VI. Cavour kot predsednik ministrskega sveta. — Izrazito politično delovanje grofa Cavourja se je pričelo, ko je bil še minister poljedelstva in financ v D'Azeglijevi vladi. V početku 1852 se je namreč sporazumel z vodjo levice Urbanom Rattazzijem za ustanovitev nove politične skupine z bolj drznim in energičnim programom, kot ga je imel D'Azeglio. V novi skupini so bili združeni desničarji, ki so želeli postopen razvoj reform v liberalnem smislu, z levičarji, ki niso bili pristaši predrznih poskusov skrajnega krila. Na ta način se je ustvarila neka liberalna napredna sredina, ki se je izognila nevarnosti demokratskih uporov, kot tudi povratku reakcionarjev. Po tem sporazumu Cavour ni mogel več ostati v desničarskem ministrstvu in ga je maja 1852 zapustil. Toda njegov odhod je bil kratkotrajen. Vlada, oslABLJENA zaradi njegove odsotnosti, je padla v novembru istega leta in D'Azeglio je tedaj sam svetoval kralju, naj zaupa Cavourju sestavo in vodstvo nove vlade.

Tako je Cavour prevzel v novembru 1852 vodstvo vlade ter ga obdržal brez prekinitve do julija 1859.

Prvi časi so bili težavni: na znotraj zaradi že omenjene žitne in viničarske krize (1853), ki je privedla do nemirov proti novemu predsedniku vlade; na zunaj zaradi resnega incidenta z Avstrijo, ki je izrabila poskus mazzinijske vstaje v Milanu 6. februarja l. 1853 ter obtožila soudeležbe lombardske begunce v Piemontu in jim za kazen zaplenila njihova imetja. Vsi napor, da bi pripravili dunajsko vlado do tega, da bi ukinila zaplembo, so 'bili zaman.

Ta incident z Avstrijo je spravil Cavourja v težak položaj ter mu dokazal, kako škoduje Piemontu politična osamljenost.

Ravno takrat pa je nastal nov zapletljaj v vzhodnem vprašanju in ustvaril položaj, ki ga je znal Cavour izkoristiti, da je pridobil sardinskemu kraljestvu koristne in plodnosne zveze z zapadnimi velesilami Anglijo in Francijo.

VII. Krimska vojna. — Zapletljaj na vzhodu je nastal zaradi težnje ruskega carja Nikolaja I., nadaljevati staro rusko politiko, da bi uničil otomansko cesarstvo in se polastil Carigrada. Car se je odločil za ta poskus, bodisi ker je hotel napraviti konec reorganizaciji turških kopnih in pomorskih sil, ki jo je sultan pričel po l. 1840 na pobudo Anglije, bodisi ker je hotel izrabiti težave, v katerih so bolj ali manj bile vse evropske države po pretresih v letih 1848—1849. Tak položaj je opogumil carja, ki je mislil, da bo lahko nastopil, ne da bi zadel na kak odločen odpor v mednarodnih krogih.

Dejstvo je, da je v poletju 1853 po neuspelem poskusu ukloniti sultana pod nekako rusko pokroviteljstvo, car pričel napadati Turčijo na kopnem in na morju. Proti tej carjevi politiki sta se

brž združili Anglija in Francija, hoteč preprečiti, da bi se ravnotežje v vzhodnem Sredozemlju spremenilo v prid Rusiji. Tako se je rusko-turški spor spremenil v vojno Anglije, Francije in Turčije proti Rusiji. Najbolj krvavo bojišče v tej vojni je bilo od spomladi 1854 dalje na polotoku Krimu okoli trdnjave Sebastopola, ki so jo napadale angleško-francosko-turške sile in ki so jo Rusi uporno branili.

Ta silno težavna in mučna vojna je primorala Anglijo in Francijo, da si poiščeta novih zaveznikov. Pariška in londonska vlada sta zlasti z vsemi napori poskušali pritegniti Avstrijo, katere interesi na vzhodu so bili nasprotni ruskim. Vendar se dunajska vlada ni upala vojaško pomagati, dasi je 2. decembra sklenila sporazum z Anglijo in Francijo. Morebiti ni hotela dvigniti meča zoper carja, ki je še l. 1849 pomagal Habsburžanom ukrotiti ogrsko vstajo, ali pa se je bala, da ne bi nastala nevarna gibanja v Nemčiji ali Italiji tačas, ko bi bile avstrijske sile zaposlene na vzhodu.

V takem položaju je prišlo do nastopa Piemonta.

VIII. Piemontski nastop na Krimu. — Razvoj dogodkov, ki so privedli 15.000 Piemontezov pod ozidje Sebastopola, je sprožilo vprašanje zaveznikov v Torinu, kakšni bi bili nameni piemontske vlade, če bi Avstrija intervenirala na Krimu. Ta korak je imel namen pomiriti avstrijsko vlado glede Piemonta in jo opogumiti, da bi pomagala z orožjem proti Rusiji.

Tu sta Viktor Emanuel in Cavour našla priliko, da se zvežeta z zapadnima silama in tako pomagata Piemontu iz osamljenosti, v kateri je tičal in ki je postala zlasti nevarna po incidentu z dunajsko vlado zaradi zaplembe imetja beguncev. Ponudila sta Parizu in Londonu pomoč 15.000 mož.

Na ta način sta upala doseči od zaveznikov določene obveze glede podpiranja italijanskih teženj, toda Francija in Anglija takih obveznosti nista hoteli prevzeti, da ne bi razdražili in odbili Avstrije, na katero sta še vedno upali.

Vendar sta bila kralj in njegov minister pripravljena sprejeti zavezništvo tudi brez zagotovljenega plačila, da bi le rešila Piemont iz osamljenosti.

Stvar je bila jako tvegana. Komaj je bila pogodba o zavezništvu, ki Piemontu ni prinesla nobene protivrednosti, dne 26. januarja 1855 podpisana, že se je z mnogih strani oglasilo obžalovanje in obsojanje politike, ki je zahtevala samo žrtve in stroške za neko daljno podjetje, popolnoma tuje narodnim interesom. Cavour je moral dobojevati v parlamentu težko borbo, preden je dosegel ratifikacijo pogodbe.

Ta tvegana stvar pa je prinesla mnogo koristi. Na Krim poslanih 15.000 Piemontezov pod poveljstvom generala Alfonza La Marmora, se je odlično izkazalo kljub trdi borbi in divjanju kolere. Dne 16. avgusta 1855 so dosegli lep uspeh ob reki Černaji in zavrnili ruski poskus vdora v vrste oblegovalcev. S tem so pri-

pomogli k zavzetju Sebastopola, ki je padel v prvih dneh septembra po skoraj celoletnem obleganju.

Ravno takrat, ko je udeležba v krimski vojni izzvala v Piemontu strastne razprave in borbe glede zunanje politike, so se vnele nič manj strastne razprave in borbe glede notranje politike zaradi skupine zakonov, ki jo je leta 1855 predložil notranji minister Rattazzi. Ti zakoni so skušali znižati preveliko število verskih kongregacij v Piemontu in delno zapleniti njihovo imetje.

Tudi to pot, prav kot leta 1850 o priliki Siccardovih zakonov, je skušala močna opozicija cerkveno-reakcionarnega značaja spodkopati zakone in povzročiti padec ministrstva. Toda tudi to pot se je ustavni sistem, ki se ga je kralj zvesto držal, dobro izkazal. Nevihta je bila premagana in zakoni sprejeti.

Savojska ustavna kraljevina je, čeprav s težavami, borbami, žrtvami in nevarnostmi, delala, napredovala in živela plodno in intenzivno življenje. V ostalih delih polotoka je pa življenje zastajalo pod težo nazadnjaških policijskih sistemov.

Sadovi tega dela so v prid savojski kraljevini in narodni stvari kmalu dozoreli.

IX. Kongres in mirovna pogodba v Parizu. — Padec Sebastopola je povzročil konec vojne in sklicanje pariškega kongresa, ki naj bi izdelal mirovno pogodbo (februar-marec 1856). V Parizu je zastopal Piemont grof Cavour, ki je s spretnim nastopom in s pridobitvijo osebnih simpatij Napoleona III. in angleškega zastopnika lorda Clarendona znal priboriti Piemontu enako mesto, kot so ga imele druge sile. Kongres se je pričel 25. februarja 1856 pod predsedstvom grofa Walewskega, zunanjega ministra Francije.

Kongres je zaključila mirovna pogodba, podpisana 30. marca l. 1856, ki je važen mejnik v zgodovini vzhodnega vprašanja. Pogodba je določala teritorialno nedotakljivost turškega cesarstva, potrjeno sporazumno po vseh evropskih silah, zaporo morskih ožin za vse vojne ladje, kakor je bilo že določeno v dogovoru iz l. 1841, nevtralizacijo Črnega morja, to je razorožitev Rusije v tem morju ter avtonomijo Moldavije in Vlaške, katerima je morala Rusija odstopiti del Besarabije in ki sta združeni pozneje tvorili Romunijo, novo neodvisno državo na Balkanu.

Vsi ti rezultati so pomenili veliko izgubo za Rusijo, ki so ji bile odslej zaprte tako zaželenne obale Sredozemskega morja. Da nadomesti te izgube, je ruska politika pričela širiti svoj vpliv v vzhodno Azijo proti obalam Tihega oceana, kjer je skušala najti prost izhod na morje, ko mu ga je na Sredozemskem morju zaprla pariška konferenca. Druga posledica te pogodbe je bila zamera in jeza Petrograda na Avstrijo, katero so dolžili zahrbtnosti zaradi njenega dvoumnega zadržanja med vojno, in na Anglijo, ki so jo imeli za glavnega krivca, da so spodleteli ruski načrti. Zboljšali pa so se odnošaji med Rusijo in Francijo, ker je Napoleon III. takoj

po padcu Sebastopola in med pariškim kongresom skušal obvarovati Rusijo pred večjo škodo.

Poleg teh za vzhodno vprašanje in mednarodno politiko tako važnih rezultatov je imel pariški kongres še velik moralni uspeh z ugodnimi posledicami za Piemont in Cavourjevo politiko. Na seji 8. aprila je med razpravo o splošnem evropskem položaju prišlo na pobudo Francije in Anglije na vrsto tudi italijansko vprašanje. Poudarili so zle posledice slabega vladanja v napolskem kraljestvu in v cerkveni državi pod avstrijsko zasedbo. Na tej seji je povzel besedo Cavour ter pojasnil značaj in namen savojske politike. Razprava se je končala brez določenega sklepa; toda dovolj značilno je bilo, da je na mednarodnem kongresu zastopnik Piemonta lahko dvignil svoj glas v zaščito italijanske svobode.

Dogodki so to kmalu dokazali. Lahko rečemo, da sta že drugi dan po pariškem kongresu vsemogočni francoski cesar Napoleon III. in sardinsko kraljestvo navezala stike za nastop proti Avstriji. Cesar je hotel na ta način spodkopati avstrijski vpliv v Italiji na korist Francije, poleg tega pa je hotel doseči za mejo Alpe, kar je bila stara francoska težnja.

X. Italijanski položaj leta 1857. — Medtem se je v Italiji razvilo med liberalnimi in nacionalnimi strujami v posameznih državah močno gibanje za priključitev h Cavourjevi italijanski politiki in k savojski dinastiji.

To dokazuje ustanovitev »Narodnega društva« v avgustu 1857, čigar program je bil: edinost in neodvisnost pod savojsko dinastijo in čigar propagandni odbori so uspešno delovali po važnejših mestih Italije. Zelo značilno je, da so bili med ustanovitelji številni bivši republikanci, n. pr. Danijel Manin, Garibaldi in La Farina, ki sta bila podpredsednik oziroma tajnik. Garibaldi se je vrnil v Italijo l. 1854 po svojem drugem izgnanstvu, ki je sledilo junaški obrambi Rima. Zavzel je odklonilno stališče do Mazzinija ter se približal savojski monarhiji, posebno v dobi po krimski vojni.

Tak razvoj mnogih republikancev je okrepil politiko Viktorja Emanuela II. in Cavourja in pripomogel, da so Mazzinijevi poskusi propadli. Mazzini namreč ni zaupal savojski politiki in je nadaljeval s pripravami za revolucionarni upor.

Med Mazzinijevimi poskusi je bil najvažnejši poslednji, v juniju 1872, ki je znan v zgodovini pod imenom »Pohod na Capri«. Vodila sta ga dva begunca napolskega kraljestva, oba iz plemenitih rodbin in prepričana republikanca, Karel Pisacane in Ivan Nicotera. Poskus je bil organiziran v Genovi. Njegov namen je bil, izkrcati na napolitanskih obalah skupino drznih mož, ki naj bi v bourbonskem kraljestvu zanetili revolucijo, istočasno pa naj bi izbruhnile vstaje v Genovi in Livornu. Drzni načrt je popolnoma propadel; upora v Genovi in Livornu sta bila zatrta, Pisacane in Nicotera, ki sta se s svojim spremstvom izkrcala blizu Caprija dne 28. junija, sta naletela na odpor pri prebivalstvu in bila premagana od moč-

nejših bourbonskih čet. Med žrtvami je padel Karel Pisacane, Nico-tera pa je bil ranjen in ujet; zaprli so ga v favignansko ječo, kjer je ostal do leta 1860.

Tragični konec te epizode je izzval nove močne kritike in obsodbe mazzinijevskih metod. Res pa je Mazzinijeva vztrajnost, s katero je oznanjeval revolucionarno akcijo, pospešila razvoj protiavstrijskih načrtov tako pri Cavourju kakor pri Napoleonu. Ti Mazzinijevi poskusi so namreč dokazovali na vedno bolj jasen način, da bo v trenutku, ko redne avstrijske čete ne bodo več mogle obvladati italijanskega vprašanja, prešla iniciativa v roke revolucionarjev.

Po drugi strani je potrebo hitre akcije narekovalo dejstvo, da je avstrijska vlada, ko se je prepričala, da nasilje in pritisk samo izpodkopujeta njeno gospostvo v Italiji in napeljujeta vodo na piemontski mlin, pričela te metode opuščati in jih nadomeščati z milejšimi. Zato je bil poslan v Milan leta 1857 nadvojvoda Maksimilijan, da bi nasledil neprikljubljenega Radeckega in začel politiko miru in sprave. Enak razvoj opazamo istočasno v ostalih italijanskih državah. V Toskani je veliki vojvoda odpustil avstrijske čete in se skušal približati liberalcem. Podoben poskus zблиžanja z liberalci je napravil papež spomladi 1857 med obiskom v Markah in v Romagni, ko je hotel dokazati tamkajšnjemu prebivalstvu, kako zelo se zanima vlada za njegove potrebe in življenjske pogoje.

Pomen teh istočasnih dogodkov v Lombardiji-Benečiji in v cerkveni državi ni ušel Cavourjevemu očesu. Vlade, ki so poprej uveljavljale nazadnjaške in reakcionarne težnje, so se hotele znebiti madeža, ki so ga dobile kot tlačiteljice svojih narodov in hotele preprečiti, da ne bi ti obračali pogledov v Torin kot v središče, od koder pričakujejo osvoboditve.

XI. Sestanek v Plombièru. — Vse to je Cavourju narekovalo potrebo hitrega nastopa, bodisi da okrepi narodne struje, ki so se z zaupanjem obračale na Piemont, bodisi da onemogoči Mazzinijevo akcijo in prepreči morebitne nevarne posledice pomirljive avstrijske politike v Lombardiji in Benečiji.

Tudi Napoleon III., ki je vedno bolj želel utrditi svoj prestol z novimi političnimi in vojaškimi uspehi, je spoznal nujnost hitre protiavstrijske akcije, pri kateri bi se lahko poslužil savojskih teženj po Lombardiji in pa Habsburžanom sovražne italijanske narodne zavesti. Pri tem je z gotovostjo lahko računal na pomoč ali pa vsaj na blagohotno nevtralnost ruskega carja, ki je bil Avstriji sovražen zaradi njenega zadržanja v krimski vojni, s Francijo pa se je pobotal. Cesarju je torej bilo mnogo ležeče na sporazumnem nastopu s sardinskim kraljestvom. Te želje ni spremenil niti nepremišljeni atentat revolucionarja Feliceja Orsinija, ki je 14. januarja 1858 skušal umoriti cesarja, da bi v Franciji in Italiji zmagala svoboda. Cesar je celó vzal po spretnem Cavourjevem prigovarjanju ta atentat za nov povod za hitro akcijo, ki naj bi preprečila, da ne bi

v Italiji prevladala revolucionarna iniciativa. Proces proti Orsiniju je cesarja še pobudil v tem prepričanju. Tako je prišlo do sestanka med Napoleonom III. in Cavourjem v Plombièresu 21. do 22. julija l. 1858, kjer je bil sklenjen sporazum, ki je največje važnosti za italijanski preporod.

Cesar se je obvezal prihiteti na pomoč s 150.000 možmi, če bi Avstrija napadla Piemont. Francosko-piemontska vojna naj bi privedla do ustanovitve kraljestva severne Italije, ki bi segalo od Alp do Jadranskega morja. Njegov kralj Viktor Emanuel II. bi nagradil svojega zaveznika z odstopitvijo Savojske in morda Nice ter bi dal svojo hčer Klotildo za ženo princu Girolamu Napoleonu. Drugi sporazumi so se tikali ureditve ostalega dela polotoka, kjer naj bi bilo ustanovljeno kraljestvo srednje Italije, v Napoliju pa naj bi morda princ Lucian Murat zamenjal Ferdinanda II. Papež bi dobil Lacij in mesto predsednika v konfederaciji, ki bi jo sestavljale severno, srednje in južno kraljestvo.

Kakor vidimo, bi po plombièreskem načrtu Italija postala federacija, ki bi težila proti Parizu. Istočasno pa bi Francija dosegla popolno uresničenje svojih teženj v Italiji. Dobila bi meje na Alpah, odpravljeno avstrijsko hegemonijo pa bi nadomestil francoski vpliv.

Cavour je načrt sprejel, kajti bistveni pogoj za vsako podjetje proti Avstriji je bila francoska pomoč; to pa je bilo mogoče dobiti edino s tem, da je sprejel Napoleonove ideje.

Toda sila vseitalijanske narodne zavesti, ki se je sedaj popolnoma prebudila, je bila tako velika, da je onemogočila Napoleonov načrt francoske nadvlade na polotoku. Ta sila bi se tudi pokazala zmožno zasledovati svoje lastne cilje preko Napoleonovih načrtov in proti njim. To dokazujejo dogodki l. 1859 do 1860.

XI

DRUGA OSVOBODILNA VOJNA IN POHOD „TISOČERICE“

I. Na poti k vojni. — Sporazum, ki sta ga sklenila v Plombièresu Napoleon III. in Cavour, je privedel do formalne pogodbe o francosko-piemontski zvezi, ki je bila podpisana v Torinu o priliki poroke Jérôma Napoleona s princeso Klotildo (30. januarja 1859). Še preden je bila pogodba podpisana, sta dva dogodka v istem mesecu januarju Evropi nekoliko odkrila sporazum. Na novega leta dan je Napoleon III. pri sprejemu v Tuillerijah v razgovoru z avstrijskim poslanikom omenil, da so se francosko-avstrijski odnošaji poslabšali, nekaj dni nato pa je Viktor Emanuel ob otvoritvi parlamenta imel zelo bojevit govor in je med drugim dejal, da sardinsko kraljestvo ni brezčutno za krik trpljenja, ki prihaja z mnogih strani Italije.

Ta dogodka sta hitro ustvarila veliko domoljubno navdušenje in močno napetost med Torinom in Dunajem. Mladeniči so začeli trumoma prihajati v Torino, kjer so se zbirali prostovoljci, alpski lovci, katerih vodstvo je prevzel Garibaldi, ki je popolnoma prešel na stran monarhije, prepričan, da bo akcija, ki jo je pripravljalo sardinsko kraljestvo, uresničila zedinjenje, ki je bilo njegov življenjski ideal. Medtem je Avstrija okrepila svoje čete v Lombardiji in Benečiji, na kar je odgovoril Cavour s tem, da je začel oboroževati Piemont. Liberalno javno mnenje ostalih delov Italije, ki ga je marljivo obdelovalo Narodno društvo, je s simpatijami in vedno večjim pritrjevanjem spremljalo domoljubno akcijo, katere središče je bil Piemont.

Tako se je avstrijsko-piemontski spopad vsak dan bolj bližal, dokler ni med februarjem in marcem 1859 nenadoma skušal razjasniti položaj predlog po sklicanju kongresa, ki naj bi rešil italijansko vprašanje, prej pa naj bi se izvedla razorožitev. Pri predlogu je imela glavni delež Anglija, ker je želela preprečiti vojno, ki bi povečala francoski vpliv v Italiji in s tem v Sredozemlju, kar bi bilo nasprotno angleškim interesom. Napoleon je predlog sprejel, morda, ker je bil v zadnjem hipu neodločen ali pa ker se je bal, da nima zadosti pripravljene vojske.

Diplomatsko delovanje, ki se je razvijalo marca in aprila o predlogu glede kongresa in razorožitve, je prineslo Cavourju težke dni, kajti skrbelo ga je, da ne bi to delovanje prineslo rešitve, usodne za njegovo politiko. Te težave je razpršil ostri nastop avstrijskega cesarja, ki je 23. aprila 1859 nenadoma poslal v Torino ultimatum, zahtevajoč takojšnjo razorožitev. To zahtevo je sardinska vlada odbila. Tedaj je Avstrija nastopila z vojsko in napadla Piemont. Zaradi tega je stopila v veljavo klavzula francosko-sardinske zvezne pogodbe, ki je nalagala Franciji, da pride na pomoč Piemontu, če ga bo napadla Avstrija. Napoleon III. je zvest pogodbi zbral vojsko in jo poslal v Padsko nižino deloma čez Alpe (preko prelaza Cenis) deloma po morju proti Genovi.

II. Dogodki v Toskani. — Prav tedaj, ko so se začele sovražnosti med Sardinijo in Avstrijo, to je 27. aprila 1859, so se zgodili važni dogodki v Toskani, ki so takoj pokazali smer, v katero bo šlo narodno gibanje, ko se bo razširilo preko mej Padske nižine.

Po dogodkih leta 1849 in obnovi vlade velikega vojvode se je v Toskani čedalje bolj širil prepad med liberalci in velikim vojvodom, ki je poklical avstrijske čete v deželo, jih tam držal več let ter zatrl ustavo. Možje, kakor Gino Capponi, Ubaldino Peruzzi in Bettino Ricasoli, ki so bili do pomladi 1849 še vendar zvesti lotarinški dinastiji ter so delali na to, da se zruši Guerrazzijeva demokratična diktatura in da se veliki vojvoda, ki je bil zbežal v Gaeto, pokliče nazaj, so kasneje zaradi reakcionarnega in avstrijantskega vladanja velikega vojvode spremenili svoje stališče in se približali demokratom, ki so bili v opoziciji proti Leopoldu II.

Tako je moglo Narodno društvo dobiti v Toskani ugodna tla za svojo propagando, ki je imela za cilj zedinjenje Italije pod savojsko dinastijo.

Nasledki tega so dozoreli v trenutku, ko se je 1859 vnela vojna, in to tem bolj, ker je veliki vojvoda prav tedaj odbil zvezo, ki mu jo je bil ponudil Cavour; odklonil je ustavo ter se postavil na stran Avstrije. Takrat pa se je izvršil v Firenci prevrat, pri katerem so se združili demokrati in liberalci, da bi zrušili vlado velikega vojvode. Nasproti temu je Leopold II., ne da bi se sploh skušal upirati, 27. aprila z vsem dvorom zapustil Firenco in Toskano. Ko so odstranili velikega vojvodo, so sestavili začasno vlado, v kateri je imel prvo besedo Bettino Ricasoli, ki je ponudil diktaturo Viktorju Emanuelu II. Podoben prevrat kakor v Firenci se je izvršil v Massi in Carrari, ki sta bili pod vlado modenskega vojvode. Vsa Toskana se je tedaj obrnila do sardinskega kralja kot prvoboritelja za italijansko stvar. Na te ponudbe, ki so prišle iz Toskane, je odgovoril kralj s tem, da je sprejel pokroviteljstvo nad deželo in določil svojega komisarja pri začasni vladi. Medtem je Napoleon III. poslal v Livorno del svoje vojske pod vodstvom princa Jérôma nemara v upanju, da pripravi tla za ustanovitev napoleonske države v Srednji Italiji.

III. Viktor Emanuel II. voditelj v narodnem boju. — Kretnja, s katero se je toskansko ljudstvo, osvobojeno izpod avstrijakantske vlade Leopolda II., obrnilo po pomoč k sardinskemu kralju, je bila prvi znak usodnega širjenja narodnega gibanja iz Padske nižine na ves polotok. Obenem pa je pomenila glasno priznanje moralnega in političnega ugleda, do katerega se je bil dvignil sardinski kralj pri liberalnih in patriotskih krogih.

Tako je začel Viktor Emanuel obirati zaslužene čudovitega dela kot odkrit, pošten in ponosen vladar in Italijan, dela, ki ga je začel s prvim dnem kraljevanja in ga nato venomer nadaljeval. Viktor Emanuel, ki je kot komaj 29leten mladenič zasedel prestol v tragičnem trenutku, ko je bila država zaradi poraza pri Novari in zaradi očetovega odstopa v hudi nevarnosti, in ki se je nekdanj boril na bojiščih prve osvobodilne vojne kot junak, razodevajoč tradicionalnega vojaškega duha savojskega rodu, je takoj pokazal samostojnost in zrelost za razsodno politiko in zmožnost, da se dobro orientira in najde pravo odločitev kljub svojim mladim letom. Z nasveti in s pomočjo prvovrstnih mož, Massima d'Azeglia in Camilla Cavourja, ki ju je znal najti in obdržati na svoji strani kot ministrska predsednika, mu je uspelo prebroditi dramatične in skrajno težke trenutke, kakršni so bili za časa borbe za ratifikacijo mirovne pogodbe z Avstrijo in med nevihto, ki se je bila dvignila zaradi Siccardijevih zakonov. Njegovo poštenost kot človeka in vladarja je bila jasno razodela trdna volja, da ohrani ustavo tudi tedaj, ko so nastale nevarne zapreke, kakor ob razpravljanju mirovne pogodbe v zbornici in takrat, ko je sprejel l. 1850 in 1855

po vladi pripravljene in v parlamentu odobrene zakone zoper duhovščino, čeprav so se upirali njegovemu čustvu gorečega vernika. Vse to je obenem z neutajljivim napredkom in uspehom Piemonta pod njegovim kraljevanjem ovenčalo krepko postavbo Viktorja Emanuela z avtoriteto in dobrim glasom, kar je priznala tudi tujina s sprejemi, ki so jih priredili kralju v Parizu in Londonu, ko je jeseni 1855 uradno obiskal obe prestolnici.

Ustanovitev Narodnega društva l. 1857 s programom zedinjenja Italije pod savojsko rodbino in s pristopom mnogih starih republikancev je bil še drug zgovoren dokaz, da stopa sardinski kralj na visoki položaj prvega borca v italijanski vstaji. Tega položaja, ki ga je dosegel 1859, ko je zopet prijel za orožje zoper Avstrijo, ni kasneje več zapustil, ampak ga vedno častno ohranil. Ta položaj ga je po 11 letih velikih dogodkov privedel na sam Kapitol in Kvirinal.

IV. Vojna l. 1859. — Četudi so se začele sovražnosti med Piemontom in Avstrijo uradno že 26. aprila, je bil prvi zares pomembni spopad šele 20. maja pri Montebellu blizu Voghere. Do tega trenutka so bile sardinske čete v defenzivi, ker so pričakovale francosko pomoč. Medtem so Avstrijci, ki so bili prekoračili Ticino in vdrli v Piemont, mogli prodirati le zelo počasi, ker je bil njihov poveljnik general Gyulai neodločen in ker so Piemontezi povzročili poplave okoli Vercellija. Ko je prišlo nad sto tisoč mož napoleonske vojske, so začele francosko-sardinske čete močno protiofenzivo. Zmagale so pri Palestru 31. maja, prekoračile Ticino in se pomikale proti Milanu. Medtem so Garibaldijevi prostovoljci uspešno nastopali okrog Varesa in Coma.

Avstrijski poskus, da bi ustavili francosko-sardinsko prodiranje proti Milanu, se je izjalovil v veliki bitki pri Magenti 4. julija, nakar so se Avstrijci umaknili do reke Mincia in odpoklicali čete iz Parme, Modene in Romagne.

Ti dogodki so imeli važne nasledke. Viktor Emanuel in Napoleon III. sta prišla 8. julija sredi prekipajočega veselja kot osvoboditelja v Milan. Vladarja Modene in Parme in papeževe uradnike iz Romagne, ki so ostali brez avstrijskega varstva, je ljudstvo zapodilo in razglasiločasne vlade, podobno kot v Toskani ob koncu aprila. Tudi tu je prevzel Viktor Emanuel pokroviteljstvo in postavil svoje komisarje.

Vstaja v cerkveni državi se je skušala razširiti od Romagne do Mark in Umbrije, toda tu, zlasti v Perugiji (20. junija), so jo udušili s strogim nastopom.

Avstrijska vojska, ki je bila organizirana in okrepljena na svojem oporišču v Veroni in postavljena pod neposredno poveljstvo cesarja Franca Jožefa, ki je nalašč zato prišel v Italijo, se je pripravila na veliko ofenzivo, da zopet zasede Milan. To je dovedlo do krvave bitke pri San Martinu in Solferinu 24. junija. Izredno besni boji so se končali s francosko-sardinsko zmago, vendar za

ceno velikih izgub na obeh straneh. Že se je zdelo, da bodo nove zmage odprle pot zavezniški akciji onstran Minchia v Benečiji, in to tem bolj, ker so francosko-sardinske pomorske sile prišle v Jadransko morje, kar je nenadoma ponudil francoski cesar 8. julija Francu Jožefu premirje za sedem dni, 11. julija pa sta cesarja podpisala v Villafranchi preliminarni mir.

V. Preliminarni mir v Villafranchi in njegovi nasledki. —

V tem miru je bilo določeno: Avstrija prepusti Lombardijo Napoleonu III., ki jo sme izročiti sardinskemu kralju; knezi, ki so jih vrgle revolucije s prestolov, se smejo vrniti, toda s pogojem, da se to zgodi brez podpore tujih čet; ustanovi se Zveza italijanskih držav, ki bi ji načeloval papež in ki bi obsegala tudi Benečijo, kateri bi dala Avstrija ustavno in na pol avtonomno vlado. Te določbe, ki so bile nato v Zürichu spremenjene v definitivno mirovno pogodbo, so merile v bistvu na to, da se oživi Giobertijeva federalistična zamisel. Toda poskus se je izjalovil, ker je bilo to zamisel že prehitelo unitaristično gibanje, kot so nadaljnji dogodki kmalu pokazali.

Napoleon III., ki je bil dal pobudo za premirje in pogajanja, je imel za svoj korak resne nagibe: skrbela ga je težka vojna, ki se je bolj zavlekla in bila bolj krvava, kot je predvideval; v skrbeh je bil zaradi nezadovoljnosti francoske klerikalne stranke, ki jo je razvoj italijanskih dogodkov vedno bolj vznemirjal; bal se je, da ga utegne ob Renu napasti Pruska, ki je bila zoper to, da bi se preveč oslabil Avstrija ter čez mero povečala francoska moč; končno ga je razočaral razvoj dogodkov v Srednji Italiji, ki so kazali, da se je italijansko gibanje razvilo daleč prek mej in načrtov, ki so jih bili postavili v Plombièresu in ki so bili ugodni za francoske interese. Francija bi sicer dovolila ustanovitev kraljestva Gornje Italije pod svojim vplivom, ne pa, da bi se to kraljestvo razširilo na ves polotok. Taki so bili razlogi za odločitev Napoleona III. in Viktor Emanuel se je moral tej odločitvi ukloniti. Zato je odpoklical svoje komisarje iz Firence, Bologne, Modene in Parme. Toda medtem ko je bil kralj prisiljen ukloniti se, se je besno razplamtila ogorčenost domoljubov. Ta je našla svoj najznačilnejši izraz, ko je Cavour vznejevoljen zapustil vlado. Napoleon III. se je moral seveda odreči Nizzu in Savoji, ker se ni držal zvezne pogodbe, ter zapustiti Italijo, kjer je izgubil veliko priljubljenost, ki jo je užival nekaj tednov prej.

VI. Priključitev Srednje Italije. — Mir v Villafranchi je ustvaril posebno nevaren položaj v Emiliji, Romagni in Toskani, ker je bilo ljudstvo, ko je Viktor Emanuel II. odpoklical komisarje, prepričano samemu sebi in morebitni vrnitvi odstavljenih vladarjev. Medtem je bilo prevzelo vlado v Piemontu ministrstvo Lamarmora-Rattazzi, ki je imelo hude skrbi, med drugim tudi vprašanje združitve Lombardije s savojsko državo.

Toda položaj, o katerem se je zdelo, da ga je bil mir poslabšal, se je iz raznih razlogov naglo popravil: zaradi domoljubja in politične zrelosti liberalcev v vojvodinah Emiliji, Romagni in Toskani, ki so se, prepuščene samim sebi, organizirale pod vodstvom energičnih in sposobnih diktatorjev Ludvika Karla Farinija in Bettina Ricasolija, ki sta bila odločena, po vsej sili preprečiti vrnitev pregnanih knezov (tu so se pokazali blagodejni učinki propagande Narodnega društva od l. 1857 dalje); zaradi domoljubja in nesebičnosti Mazzinija, ki se je potegoval za zvezo z Napoleonom in ki ni izkoriščal ogorčenja in razočaranja zastran julijskih dogodkov, da bi dvignil republikansko zastavo, temveč je odšel v Toskano, da bi delal skupno z Ricasolijem za priključitev k Piemontu, ki jo je smatral za etapo na poti k zedinjenju (tu se je pokazalo, da je bil Mazzini najprej unitarist in šele potem republikanec); končno zaradi pomoči, ki jo je od julija dalje dobivala italijanska stvar od Anglije, ki je bila nezaupljiva in nasprotna vojni l. 1859, ker se je bala, da bi se utegnil povečati francoski vpliv v Italiji, a si je mnogo prizadevala, da se ustvari na polotoku velika država, ki se ne bi uklonila francoskemu vplivu na Sredozemskem morju, ampak se mu postavila po robu.

Te okoliščine je znal spretno izrabiti Cavour, ki se je vrnil na vlado januarja 1860. Velikemu ministru se je v manj ko dveh mesecih posrečilo rešiti vprašanje Emilije in Srednje Italije s tem, da je preprečil namere po restavraciji knezov in zvez, kar so bili določili v Villafranchi in kasneje potrdili v züriški mirovni pogodbi (10. novembra 1859). Cavour je znal tudi pridobiti Napoleona za popuščanje s tem, da je izrabil zadrego, v kateri je bil cesar, ker je moral pokazati francoskemu javnemu mnenju košč, plačilo za vojne žrtve l. 1859 pridobitev Nizze in Savoje ter mejo na Alpah.

Pogajanja, ki so se mrzlično nadaljevala od januarja dalje, so prinesla dvojen uspeh; prepustitev Nizze in Savoje Franciji (pod krinko plebiscita) in pridružitvev Emilije in Toskane Piemontu po resničnem plebiscitu. Tako je nastala velika država, ki je segala od severa do sredine polotoka in se imenovala kraljevina Severne in Srednje Italije (marca 1860).

VII. Vprašanje Južne Italije. — Ti uspehi so pomenili silno važen korak na poti k unitaristični rešitvi italijanskega vprašanja. Nujno pa je bilo potrebno, da se reši vprašanje do konca, ker novo kraljestvo ni bilo trdno in mu je na vzhodni meji grozila Avstrija. Iz tega položaja je izhajala neizprosna dilema: ali bo novemu kraljestvu uspelo, da se hitro razširi, zlasti proti Srednji in Južni Italiji, ali pa bo obsojeno na razpad, ker so bile njegove meje tako umetne.

Popolna rešitev vprašanja je bila odvisna predvsem od Južne Italije, kjer je bila največja država na polotoku napolsko kraljestvo. V tem kraljestvu je po l. 1849 vodil kralj Ferdinand II. avtoritativno in reakcionarno politiko, s tem da je odpravil ustavo iz l. 1848 ter uprizoril velike politične procese, ki so napolnili bour-

bonske galeje z obsojenci, medtem ko so se mnogi vplivni liberalci, kakor De Sanctis, Spaventa, Mancini in Scialoia, rešili ječe, samo tako, da so odšli v pregnanstvo. To je bilo poostrilo ločitev izobraženega in bolj razvitega dela prebivalstva na jugu od bourbonskega režima ter prineslo nove nemire in upore, zlasti na Siciliji, kjer je živel neukrotljiv protibourbonski in separatističen duh, ki ga je bil poostril pritisk iz l. 1849. Ravno novembra 1857 je bil nastal na Siciliji upor, ki ga je vodil baron Franc Bentivegna, in je bil le s težavo udušen. Nekaj mesecev nato, poleti 1857, se je poskusil upreti Pisacane.

To so bila znamenja skorajšnjega razpada bourbonske države. Dokler je živel Ferdinand II., je kot spreten in izkušen vladar s silo zadrževal razpadanje. Toda Ferdinand II. je umrl maja 1859 in dobil za naslednika slabotnega in neizkušenega sina Franca II. To je bilo za narodno stvar ugodno. Franc II., ki je nastopil kraljevanje ravno za francosko-piemontske vojne proti Avstriji, je vedno bolj spravljal v nevarnost svoj položaj nasproti liberalcem, ko je l. 1859 odbil Cavourjeve predloge, da bi dal ustavo ter se zvezal s Piemontom, in ko se je vrhu tega postavil na sovražno stališče nasproti liberalno-nacionalnemu gibanju, ki je tedaj zmagovalo v Severni in Srednji Italiji.

Te okoliščine so pomagale ustvariti položaj, ki je omogočil slavno podjetje »tisočeric«, s katerim je unitaristično gibanje doseglo svoj višek. Podjetje je bilo čisto mazzinijevsko. Pobudo zanje je dal zares Mazzini, ki je menil, da je treba takoj obnoviti načrt, ki sta ga že poskusila s svojo ekspedicijo brata Bandiera in Karel Pisacane, namreč, da se pošlje zbor prostovoljcev na pomoč vstaji, ki bi se dvignila v Južni Italiji. Podjetje je pripravljaval veliki Franc Crispi, ki je v pregnanstvu postal goreč unitarec in Mazzinijev pristaš in se je drznil preoblečen oditi na Sicilijo, da bi zanetil upor, ki se mu je postavil na čelo junaški Rosolino Pilo. Za svojega občudovanja vrednega voditelja je imelo podjetje Josipa Garibaldija, ki je bil postal pristaš savojske monarhije, svojo domoljubno-unitaristično zamisel pa si je izoblikoval po Mazzinijevih naukih; izhajal je iz prvih slavnih vrst Mlade Italije.

VIII. Josip Garibaldi. — Z ekspedicijo »tisočeric« se je Josip Garibaldi dvignil v narodnega junaka in nastopil kot najbolj občudovanja vredno poosebljenje dejanja, ki bi po Mazzinijevi zamisli moralo spopolniti in ojačiti vero, in tako omogočiti vstajenje Italije.

Ob času ekspedicije je imel Garibaldi že 53 let; kljub temu je bil na višku svojih izrednih sil, ki so jih bile dodobra utrdile mnogotere preskušnje njegovega burnega življenja, v katerem so se vrstili boji za domovino in svobodo z borbami in naporji, da bi preskrbel svoji družini potrebna sredstva za vsakdanji kruh.

Njegovo nemirno in pestro življenje se je začelo v rani mladosti, ko se je Garibaldi, doma iz Nizze, še kot deček posvetil mornarstvu in bil najprej mornarski učenec, nato mornar in naposled

kapitan majhne trgovske ladje. In v tem pustolovskem mornarskem življenju, ki ga je bilo zaneslo daleč v Črno morje, je prišel usodni dan, kakršna je bila v Mazzinijevem življenju tista aprilska nedelja l. 1821, ko je srečal begunce na ulicah Genove. Ta dan je bil odločilen za vse njegovo življenje.

Kot 26leten mladenič, je Garibaldi l. 1833 v neki gostilni v Taganrogu ob Azovskem morju dobil od nekega člana Mlade Italije prvo sliko o bedi zatirane domovine in o svetosti in potrebi boja za njeno vstajenje.

Poznamo že Garibaldijevo življenje v prvem četrstoletju, od časa Mazzinijeve zarote l. 1834 do vojne l. 1859. Srečali smo ga kot zarotnika v Genovi l. 1834; bil je izgnanec v Ameriki od l. 1835 do 1848 in junaški borec v borbah države Rio Grande del Sud v Braziliji in v bojih med Urugvajem in Argentino; vodil je legijo Italijanov, ki so na prvi glas o sveti vojski prihiteli iz Amerike v Italijo l. 1848; bil je junaški in legendarni branilec rimske republike l. 1849; bil je ponovno izgnanec od l. 1849 do 1854 in je živel trdo življenje, ko je bil celo prisiljen delati kot delavec v tovarni za sveče v New Yorku in je moral zopet postati trgovski mornar na vožnjah med Ameriko in Avstralijo.

Vemo tudi, da je bila njegova vrnitev v Italijo l. 1854 združena s spremembo politične smeri tako, da se je Garibaldi ločil od stroge in brezpogojne Mazzinijeve republikanske formule ter se približal monarhistično-savojski zamisli. Sodeloval je po ustanovitvi in delu Narodnega društva in nato l. 1859 prevzel poveljstvo nad alpskimi lovci, ki so se borili na levem krilu francosko-piemontske vojske v pokrajini med Velikim in Komskim jezerom.

Njegov zares nenavadni pogum, vojaške zmožnosti in domoljubna vnema, s katerimi je izvajal na množice in na svoje pristaše nekakšen magnetni čar, so se ujemali s preprostim in skoraj primitivnim načinom trdega življenja. Za to svoje življenje je našel idealen prostor na divjem in skalnatem otočiču Capreri blizu severnega rta Sardinije, ki si ga je bil pridobil po drugi vrnitvi v Italijo in ki mu je postal najljubše bivališče.

Po skušnjah druge osvobodilne vojne in po razočaranju, ki ga je prinesel mir v Villafranchi, je zadel njegovo srce hud udarec: bila je to bolečina zaradi izročitve Nizze in Savoje Franciji. To ga je uradno odtujilo tisti domovini, za katero je toliko deloval. V takem duševnem razpoloženju se je zdela Garibaldiju možnost, da povede drzno ekspedicijo v Južno Italijo, bolj zapeljiva kakor kdaj koli, ker mu je dopuščala, da bi mogel z dejanji in novimi borbami dati duška prekipevajoči bolečini in ogorčenju, ki sta mu napolnjevali srce.

IX. Pohod »tisočerice«. — Priprave za ekspedicijo so bile osredotočene v Genovi. Medtem so v aprilu 1860 v raznih krajih na Siciliji, posebno v Palermu, nastali upori, pa jih je policija obvla-

dala. Le v notranjosti otoka so ostale pod orožjem čete »pičotov«, to je kmečkih fantov, improviziranih vojakov v boju za svobodo.

V Genovi se je organizirala ekspedicija »tisoč prostovoljcev« (natanko 1089), skoraj samih rokodelcev, trgovcev in dijakov, ki so bili cvet italijanskega patriotizma. Odpluli so od pečine Quarta blizu Genove v noči med 5. in 6. majem na dveh ladjah s pomenljivima imenoma »Lombard« in »Piemont« ter se izkrkali v Marsali 11. maja, izognivši se bourbonskim križarkam. V Salemiu je Garibaldi tri dni kasneje prevzel diktaturo v imenu Viktorja Emanuela, kralja Italije, ter tako proglasil spojitev dveh živih in tvornih sil narodne vstaje, unitaristične in monarhistične ideje.

Vstaja se je razvijala s čudovitim uspehom, ker jo je pospeševal velik del tamkajšnjega prebivalstva z vstopanjem v drzne čete »pičotov«, ki so podpirali napredovanje garibaldincev. Zmaga pri Calatafimi 15. maja je odprla pot proti Palermu, kamor je prispel Garibaldi 27. maja, izogibajoč se s spretno taktiko bourbonskim četam, ki so ga poskušale ustaviti in iznenaditi. V sicilski prestolnici so tri dni divjali srditi poulični boji, dokler niso zvečer 30. maja bourbonci prosili premirja, po katerem so morale čete Franca II. zapustiti mesto.

Ta veliki uspeh je v hipu pokazal slabost bourbonskega režima in moč narodnega gibanja tudi v Južni Italiji. Tedaj je napolski kralj, medtem ko so prihajale iz Gorenje Italije nove čete prostovoljcev in okrepile Garibaldijeve čete, začel v obupu iskati rešitve s tem, da je dal ustavo, sam ponudil Piemontu zvezo, ki jo je bil pred nekaj meseci odklonil, ter prosil tuje vlade, predvsem francoško, da bi posredovale njemu v prid.

Toda bilo je prepozno. Cavour, ki je bil sedaj prepričan o uspehu narodnega gibanja, si je prizadeval le preprečiti, da bi se gibanje razvilo v republikansko smer, ker se je bal, da bi mogli okoli Garibaldija prevladati Mazzinijevi pristaši, ki so se bili udeležili ekspedicije. Zato se je odločil poslati v napolske vode ladjeveje pod poveljstvom admirala Persana, da bi nadzoroval potek dogodkov in morda dobil povod za upravičeno intervencijo redne piemontske vojske. Prošnje Franca II. za tujo pomoč so bile brez uspeha, zlasti zaradi stališča Anglije, ki je v prepričanju, da italijansko gibanje teži po ustanovitvi velike enotne države, naravnost podpirala Garibaldijev uspeh in ovirala morebitne namere Napoleona III., da bi pomagal omahljivemu napolskemu kralju. Avstrija, ki bi imela neposredno interes, da intervenira, ni mogla nastopiti, ker so jo ovirali notranji ustavni boji.

Tako je Garibaldi, ki si je z zmago pri Milazzu 20. julija pridobil tudi vzhodni del Sicilije, lahko pripravil in izvršil prehod preko Mesinskega preliva in krenil iz Kalabrije proti Napoliju. Vsi poskusi odpora so se izjalovili, čete, ki so bile poslane, da ga zadržijo, so se razpršile (avgusta 1860). Medtem ko je Garibaldi prodiral proti Napoliju, je Cavour nameraval s Persanovo akcijo izzvati v Napoliju protibourbonsko vstajo, v kateri bi mogel z za-

sedbo po redni sardinski vojski prehiteti Garibaldijeve revolucionarne čete. K temu ga je venomer silila skrb glede morebitnih izgredov in stranskih poti revolucionarne akcije, ki se je je udeleževalo toliko republikancev.

Toda namera se ni posrečila, dasi se je vse napolsko ladjevje razen ene ladje izneverilo bourbonski stvari. Tako je Garibaldi vkorakal v Napoli 7. septembra, Franc II. pa se je bil iz strahu pred bližnjim prihodom Garibaldijevim umaknil v Gaeto s poslednjimi zvestimi četami (okoli 50 tisoč mož).

X. Pohod v Marke in Umbrijo. — Zmagoslavno zasidranje Garibaldija v Napoliju je povzročilo hude nevarnosti. Okrepljen in ohrabren po veliki zmagi je diktator razodeval načrt za nadaljnji razvoj revolucionarne akcije proti papežu v Rimu in proti Avstriji na Beneškem. Če bi začel izvajati te naklepe, bi mogli biti ogroženi vsi do tedaj doseženi uspehi, ker bi se dvignila proti Italiji istočasno ne samo Avstrija, ampak tudi Napoleon III. Ta ni mogel dovoliti, da bi se papeževa posvetna oblast popolnoma odpravila, kvečjemu naj bi se omejila na Lacij, kakor je bil namignil v Plombièresu.

Nevarnost Garibaldijevih načrtov je prisilila Cavourja k drzni odločitvi, da prepreči razširjenje grozečega revolucionarnega gibanja na sever od Napolija z redno intervencijo Piemonta v hipu, ko se ne bi dala akcija zadržati v Napoliju. Sklenil je poslati ekspedicijo v Marke in Umbrijo, ki je obetala doseči razen teh še druge za narodno stvar zelo važne uspehe. Z njo bi zanesel unitaristično gibanje v cerkveno državo; uspešno nastopil zoper bourbonske položaje v Kapui in Gaeti, kjer so se bile utrdile precejšne za obrambo pripravljene sile in končno bi dobila savojska monarhija aktivno in odločilno vlogo v zaključnem razdobju preporeda.

Cavour je bil prepričan, da sme računati na podporo Anglije, ki je bila čedalje bolj naklonjena unitarističnemu gibanju, in da se bo dal upogniti Napoleon III., ki je bil pripravljen sprejeti piemontsko zasedbo Mark in Umbrije kot manjše zlo, namesto večjega: revolucije v Rimu; Avstrija pa da bo zaradi notranje krize ostala pasivna.

Njegov načrt se je popolnoma obnesel. Akcija v cerkveni državi, ki jo je upravičevalo grozeče stališče, ki so ga bile zavzele papeževe čete pod poveljstvom Francoza Lamoriciéra, se je pod vodstvom generalov Fantija in Cialdija naglo razvijala in bila ovenčana z zmago pri Castelfidardu 18. septembra in s padcem Ankone 27. septembra. Po teh dogodkih je piemontska vojska, katere poveljstvo je prevzel Viktor Emanuel II., prekoračila mejo napolskega kraljestva, kjer je medtem Garibaldi zadušil bourbonski odpor z zmago ob reki Volturnu 1.—2. oktobra. Osvoboditev Mark in Umbrije sta potrdila plebiscita 4. in 5. novembra.

Zmagovito napredovanje redne vojske Viktorja Emanuela II. je povzročilo, da se je Garibaldi na srečo odločil zadržati revolucionarno akcijo, to pa posebno zaradi tega, ker so mu težave, na

katere je bil naletel v bitki ob Volturnu in kakršne je predvideval pri obleganju Kapue in Gaete, pokazale korist intervencije dobro oborožene in oskrbovane vojske, da bi se strl poslednji žilavi odpor bourboncev. Tako se je diktator odločil, napovedati plebiscit za priključitev Sicilije in napolskega ozemlja (21.—22. oktobra) in izročiti oblast kralju, katerega je sprejel in pozdravil blizu Teana (26. oktobra). V sestanku med vladarjem, poveljnikom vojske ustavnega kraljestva, ki je osvobodilo Srednjo Italijo, in med diktatorjem, vodjem revolucionarnih čet, ki jih je bila pripravila in organizirala Mazzinijeva unitaristična propaganda, lahko vidimo simbol izvršene spojitve bistvenih delov Mazzinijeve in Gioberti-jeve misli.

XI. Razglasitev italijanskega kraljestva. — Po sestanku pri Teanu in po prihodu kralja v Napoli se je Garibaldi umaknil in postal poljedelec na svojem otoku Capreri, odklanjajoč vsako službo in sleherno odškodnino. S to svojo preprostostjo in nesebičnostjo je še povečal slavo, ki ga je obdajala.

Redne čete, ki so nadomestile Garibaldijeve, so strle poslednji bourbonski odpor, ki je bil močan zlasti v Gaeti, kjer se je Franc II., ki ga je podpirala pogumna žena Marija Zofija, neustrašeno držal do 13. februarja 1861, ko se je moral brezpogojno vdati. Odstavljena dinastija se je zatekla v Rim, ki je postal središče bourbonskih spletk in brezupnih načrtov, da bi se vrnili na prestol.

Veliki dogodki l. 1860 so dosegli višek z razglasitvijo italijanskega kraljestva, ki jo je slovesno izvedel prvi italijanski parlament v Torinu, 18. februarja 1861. Narodna skupščina je bila sestavljena iz 214 senatorjev in 443 poslancev, ki so zastopali vse pokrajine Italije razen tistih, ki so bile še podložne Avstriji in papežu. Toda vanje so bile uprte misli in želje vseh; te je izrazil sklep z dne 27. marca 1861, ki je razglasil Rim za »naravno prestolnico Italije«. Medtem je delavna stranka, ki jo je vodil Garibaldi, pripravljala nove upore v Benečiji in cerkveni državi. Tako se je beneško in rimsko vprašanje postavilo ob razglasitvi kraljevine narodu kot nova naloga.

Kmalu nato je pretresla italijansko narodno življenje velika nesreča: umrl je Kamilo Cavour, ki ga je nagloma pobrala bolezen 6. junija 1861. Dosegel je komaj 51 let, a izčrpali so ga veliki napor, skrbi in težave zadnjih let, čemur se je pridružil še težki udarec, ki mu ga je bil zadal spor z Garibaldijem, ki je aprila meseca pred polnoštevilno zbornico silovito napadel vlado, dolžeč jo nepoštenosti in verolomstva pri ravnanju s prostovoljci. Ta bolesteni konflikt, ki so ga skupni prijatelji s ponovnim posredovanjem poravnali, kaže, kako so se razplamtile strasti, v katerih so se bili končali junaški napor za vstajenje Italije. Cavour je umrl ravno tedaj, ko je poskušal rešiti rimsko vprašanje v sporazumu s papežem in ko je zastavljal vse svoje sile za ureditev nove države. Umrl je, ko je imel v Evropi največji ugled in sloves, ki sta bila potrebna za vodstvo na novo oživljene Italije.

ITALIJANSKO KRALJESTVO OD L. 1866 DO 1870

I. Težave nove Italije. — Razglasitev zedinjene Italije je bil dogodek neizmerne zgodovinske važnosti: nastala je nova Italija, ki je prevzela nalogo, da obnovi na polotoku teritorialni in politični položaj, ki ga je bil ustvaril stari Rim in so ga bili kasneje, v 5. in 6. veku, porušili barbari; obenem je bila zasluženno ovenčana doba junaštva in sijajnih in slavnih dejanj.

Toda ne smemo misliti, da so bili s tem dejanjem rešeni vsi narodni problemi in da je nova Italija nastopila lahko in varno pot. Zedinjenje se je moralo ne le izpopolniti s pridružitvijo Rima in pokrajin, ki so ostale pod avstrijskim jarmom, ampak tudi ustaliti in utrditi z izgraditvijo enotnega državnega organizma in enotnega narodnega življenja v novi državi. To je bila silno težka naloga za državo, kjer so živele pokrajine cela stoletja ločeno življenje in imele različne, včasih celo nasprotne politične in gospodarske ustanove.

Prav tedaj, ko se je novo življenje šele začinjalo, je Italija izgubila veleumnega in mogočnega državnika, ki bi bil zares kos tedanjim nalogam tako po svojih posebnih zmožnostih kakor po ugledu in veljavi, ki jo je imel v Italiji in Evropi. Njegovi nasledniki v vodstvu države Ricasoli, Rattazzi, Minghetti in La Marmora so vso svojo delavnost posvetili mnogoterim in silno težkim nalogam, obenem pa so morali bojevati v Južni Italiji pravo pravcato gverilsko vojno z razbojniki (briganti). Bili so časi uporov in oboroženih spopadov med kmečkim ljudstvom v nekdanjem napolskem kraljestvu. Ljudstvo se je dvignilo proti obvezni vojaški službi in proti velikim davkom, ki jih je bil uvedel novi režim; hoteli so ga zrušiti v zvezi z Bourboni, ki so te upore iz Rima podpirali in podžigali. Boj je besnel več let, prav do l. 1865, dogajala so se strašna dejanja in vlada je bila prisiljena porabljeni izjemna sredstva.

II. Ureditev kraljevine. — Za okrepitev in utrditev enotnega režima so odpravili vse oblike pokrajinskih avtonomij ter razširili ustavo in uredbe Piemonta na vso Italijo. Za to je govoril važen razlog: da se namreč kar najbolj utrdi enota s strogim sistemom vladanja in uprave ter da se prepreči, da bi se mogle uveljaviti partikularistične in regionalistične težnje. Take težnje, ki bi bile doseženemu zedinjenju nevarne, so bile razumljive iz položaja, ki so ga bila ustvarila v teku stoletij razcepljenost in nasprotstva med posameznimi pokrajinami.

Nova kraljevina se je delila na 59 pokrajin, ki so jih upravljali od osrednje vlade v Torinu odvisni prefekti. Pokrajine so se delile v občine in okraje, ki so imeli vsi iste uredbe. Na vseh področjih je nastopila jako stroga unifikacija; eden izmed prvih takih ukre-

pov, ki ga je izdal Ricasoli, se je tikal pokrajinskih sistemov uteži in mer, ki so jih odpravili in nadomestili z dekadičnim merskim sistemom.

Vojska je prevzela oblike in uredbe od piemontske armade in nabiranje vojakov se je vršilo na naborih, ki so se uvedli po vsej Italiji. Uvedla se je praksa, da so pošiljali vojake služiti daleč od rodnega kraja; to prakso so porabljali tudi za razmestitev civilnih uradnikov; oboje pa z namenom, da bi se bolj zbližalo ljudstvo raznih pokrajin in se med njim pospeševalo vzajemno poznavanje in razumevanje, kar je bilo nujno potrebno za dosego prave narodne skupnosti.

Zaradi unitarističnega in centralističnega režima se je ustvaril velik birokratičen organizem, ker je bila uprava obširna in zapletena. Poleg uradnikov starega sardinskega kraljestva so služili še upravni uradniki razpadlih držav; tako so tudi v vojsko in mornarico vstopali poleg častnikov iz piemontske armade in mornarice še oficirji iz vojaških enot drugih držav, posebno iz nekdanjega južnega kraljestva, ki je imelo precejšno armado in brodogradnjo.

Druge važne naloge je nalagala vladi zedinjene Italije potreba, upravičiti in obenem utrditi zedinjenje z novimi ukrepi na vseh področjih, da bi se pokazalo izboljšanje in napredek. Potrebna so bila velika javna dela: ceste, mostovi in vodovodi; treba je bilo zgraditi nova in hitrejša prometna sredstva: železnice in telegrafske zveze; potrebovali so šol, zlasti ljudskih, da bi se odpravila silno skeleča rana nepismenosti (ljudsko štetje iz l. 1861 je pokazalo, da je bilo 75 % prebivalstva nepismenih); treba je bilo zbuditi in spraviti v pogon vse sile, od katerih je bil odvisen razvoj narodnega življenja in blaginje.

Na teh področjih se je zelo veliko storilo. Železniško omrežje, ki je l. 1859 obsegalo 1758 km železnic, izmed katerih je bilo 803 km v nekdanjem sardinskem kraljestvu in samo 98 km v prejšnjem napolskem kraljestvu, je l. 1870. preseglo 6000 km; v tako izpopolnjenem železniškem omrežju so imele posebno važnost velike železniške proge, ki so tekle s severa na jug vzdolž Tirenskega morja in preko Srednje Italije in so zelo veliko pripomogle k utrditvi medsebojnih vezi. S podobno naglico je napredovala gradba državnih cest in telegrafskih prog.

III. Finančna politika in delo Kvintina Sella. — Uspehi na teh področjih so tem pomembnejši, ker niso bili doseženi v dobi prosevanja, ampak v hudih finančnih stiskah, ker se je morala zedinjena država od dneva svojega nastanka dolgo vrsto let boriti s primanjkljajem v državnem proračunu.

Ta kritični položaj državnega proračuna je bil usodna posledica ogromnih stroškov, ki so jih zahtevali boji za zedinjenje, in nič manjših stroškov, ki so bili po doseženem zedinjenju potrebni za življenje in razvoj nove velike države. Letni stroški, ki so se l. 1859 sukali okoli 500 milijonov, so od l. 1861 poskočili na 900 mi-

lijonov. Cavour je pričakoval to ogromno povečanje izdatkov; za njih kritje pa se je bilo treba zateči k posojilom; eno teh posojil iz l. 1861 je znašalo 500 milijonov. Toda posojila so povečala obresti, ki so se morale plačati; l. 1861 so požrle obresti 143 milijonov državnih dohodkov. To je spravilo dohodke in izdatke močno iz ravnotežja in l. 1861 je znašal primanjkljaj pol milijarde. Nadaljevati to pot je pomenilo toliko kakor iti naproti finančnemu polomu. Da bi se izognili bankrotu, so morali s skrajnim varčevanjem zmanjšati izdatke, z novimi davki pa povečati dohodke. Mož, ki je med drugimi prvi zagovarjal in porabljal to načelo, je bil Piemontez Kvintino Sella, zaslužni finančni minister in začetnik uravnovešenja državnega proračuna. Izhajal je iz družine, ki je imela tovarno za volno v Bielli, in znal porabljati v upravljanju države iste modre smernice, s katerimi je dosegel razcvet svoje tovarne. Sella se je držal načela varčevanja do skrajnosti, obenem pa je imel pogum, povečati stare davke, kakor zemljiškega, in vpeljati nove davke na potrošnjo. L. 1865 je predložil tudi davek na mletev žita, s katerim je povzročil podražitev kruha. Predlog je zbudil tako nevoljo, da je moral Sella odstopiti, toda čez tri leta so bili prisiljeni vrniti se k temu predlogu in ga sprejeti.

Ta finančna politika, katere glavni zastopnik je bil Sella, je bila dokaj nepriljubljena zlasti v Južni Italiji, kjer so bili davki v dobi Bourbonov nizki, zato ker ni bilo velikih izdatkov za javna dela. Vendar je ta politika, četudi počasi, obrodila zaželene uspehe. Leta 1863 se je primanjkljaj zmanjšal na 328 milijonov, se l. 1865 znižal na 265 milijonov in l. 1870 padel na 200 milijonov kljub velikim stroškom za vojno l. 1866, ki je stala okrog poldrugo milijardo. Pet let nato, ko je bil Sella še finančni minister, je bilo doseženo ravnotežje s pomočjo stroge finančne uprave ter discipline in požrtvovalnosti italijanskega naroda, ki je vzel nase nova težka bremena in s svojim delom povečal narodno bogastvo.

IV. Rimsko vprašanje. — Problemom finančne politike so se pridružile hude skrbi in težave v dveh narodnih vprašanjih: v rimskem in beneškem. Delovna stranka, katere duša je bil Garibaldi, je hotela rešiti obe vprašanji hitro in z revolucionarnimi sredstvi, kakor je bila nastopila v Južni Italiji. Nasprotno pa so hotele odgovorne vlade, zlasti v rimskem vprašanju, doseči mirno rešitev s sporazumom, ki bi ga ustvarili stiki in pogajanja z Vatikanom in Napoleonom III., ki je še vedno imel v Rimu posadko in bil odločen zagovornik papeštva. V takem smislu je načel vprašanje Cavour v poslednjih mesecih svojega delovanja nekaj s koraki, ki jih je bil storil v Rimu in Parizu, nekaj s sijajnim govorom, ki ga je imel v zbornici 25. marca 1860 in v katerem je izrekel slovito geslo: svobodna Cerkev v svobodni državi, ponujajoč papeštvu v zameno za izgubljeno posvetno oblast popolno in absolutno svobodo na duhovnem področju. Po Cavourjevi smrti je šel po tej poti njegov naslednik Bettino Ricasoli, toda zaradi nepopustljivosti Vatikana,

kjer je imel prvo besedo državni tajnik papeža Pija IX., kardinal Antonelli, se ti poskusi niso obnesli. Za Rattazzijevega ministrstva (od februarja do septembra 1862) se je delovna stranka, ki je že poprej mislila na možnost vdora v Trentino z obmejnega ozemlja v Bergamu in Bresciji, odločila, da nastopi na lastno pest.

V. Aspromonte in septembrski dogovor. — Tako se je zgodilo, da je poskusil Garibaldi ponoviti drzno ekspedicijo »tisočerice«; za izhodišče pohoda si je izbral Sicilijo, kjer je bil prav posebno priljubljen. Res je odšel na otok julija 1862 in začel organizirati prostovoljce, s katerimi je krenil v vzhodni del Sicilije, da bi šel preko Mesinskega preliva in prodiral iz Kalabrije. Toda vmes je posegla grožnja, da bo nastopil Napoleon III. Tedaj se je morala italijanska vlada odločiti, da zavrne Garibaldijev pohod. Kraljevske čete so se 29. avgusta 1862 srečale z Garibaldijevimi na planoti Aspromonta. Žal, da se je v spopadu prelivala bratovska kri, dasi je Garibaldi, ki je bil ranjen v nogo, dal povelje ne streljati. Pohod je bil zavrnen, Garibaldija pa so kot ujetnika odpeljali v trdnjavo Varignano blizu Spezije. S politično amnestijo, ki je bila razglašena ob priliki poroke Marije Pije Savojske s portugalskim kraljem, so se previdno izognili škandalu, ki bi ga bil dvignil proces proti Garibaldiju. Toda dogodek je kljub temu zapustil neprijeten spomin v narodni duši. Medtem je moral Rattazzi, ki so ga obdolžili ne-previdnosti, zapustiti vlado.

Njegov naslednik Marko Minghetti je imel za potrebno, vrniti se na pot pogajanj, predvsem z Napoleonom III., da bi vzel rimskemu vprašanju najhujšo ostrino: trajno navzočnost francoske posadke v Rimu. To prizadevanje je dovedlo do dogovora 15. septembra 1864, po katerem so morale francoske čete zapustiti Rim najkasneje v dveh letih; papež pa je bil pooblaščen nabrati vojsko prostovoljcev, vtem ko se je italijanska vlada obvezala, da prepreči napade in nakane proti papeževi posvetni oblasti. Tem obvezam se je pridružila obljuba, preložiti prestolnico iz Torina v Firenco v dokaz, da se je vlada vsaj začasno odrekla prenosu prestolnice v Rim.

Toda septembrski dogovor, ki so ga imeli za nesrečen in malo časten kompromis, je povzročil hude nemire, zlasti v Torinu. Prestri nastop proti temu, kar je bil ukazal Minghetti, je razdražil kralja, da je ministrstvo odslovil in poklical na vlado generala La Marmora. Medtem je papež Pij IX. zavzemal čedalje strožje stališče ne samo v obrambi posvetne oblasti, ampak tudi v borbi zoper ideje novega časa. Jasen dokaz tega je prinesla decembra 1864 objava »Silaba«, ki je obsegal v 80 stavkih načela in misli, ki jih je papež obsojal kot »glavne zmote našega časa«. Med njimi je bilo načelo verske svobode in tudi nauk, da je odprava posvetne oblasti za Cerkev koristna.

Vlada je pod predsedstvom La Marmora dala ratificirati parlamentu septembrski dogovor in prenesla prestolnico v Firenco. Da bi odvrnili javno mnenje od kočljivega rimskega vprašanja, je

obenem posvetila vlada svojo pozornost rešitvi beneškega vprašanja, izrabljajoč pri tem spopad, ki se je pripravljajl v Nemčiji med Prusko in Avstrijo; to je dajalo Italiji možnost, skleniti s Prusko zvezo, ki jo je podpiral Napoleon III.

VI. Beneško vprašanje in zveza s Prusko. — Tudi na rešitev beneškega vprašanja s pomočjo protiavstrijske zveze s Prusko je mislil že Cavour in ji pripravil pot od l. 1861 dalje s prizadevanjem, da bi ustvaril stike s prusko vlado. Na drugi strani je bilo jasno, da Benečija ne more ostati za dolgo iztrgana iz političnega in gospodarskega okvira italijanskega kraljestva, glede na močno narodno gibanje v tej pokrajini, ki je bilo v popolnem skladu z željami in namerami drugih delov polotoka in glede na oviro, ki jo je povzročala gospodarstvu Benečije carinska meja, ki jo je ločila od ostalega polotoka.

Po Cavourju začeto delo je obnovil l. 1865 La Marmora, ker se je takrat pruska politika odločno obrnila proti Avstriji. Tako stališče je zavzel Oto Bismarck, ki ga je bil pruski kralj Viljem I. poklical na vlado l. 1862 in ki je kot pruski ministrski predsednik nadaljeval s svojo politikó smer Friderika Velikega: namreč izpopolniti teritorialno zedinjenje Pruske in organizirati Nemčijo pod vodstvom Hohenzollernov, ne pa Habsburžanov.

Prvi korak za razvoj take politike je napravil Bismarck l. 1864, ko se je skupno z Avstrijo vojskoval zoper Dansko zaradi treh vojvodin Schleswiga, Holsteina in Lauenburga, ki jih je hotel danski kralj vključiti v svojo državo s tem, da jim je vzel avtonomijo in posebno vlado, ki so jo imele od l. 1815. Vojna se je za avstrijsko in prusko orožje hitro in zmagovito končala, in vse tri vojvodine so ostale na razpolago zmagovalcem. To je rodilo med Avstrijo in Prusko prepire glede razdelitve plena in med Dunajem in Berlinom je nastala napetost, ki jo je nameraval Bismarck izrabití za vojno.

Tedaj se je začel La Marmora z Berlinom pogajati za zvezo zlasti, ker se je njegov korak, ki ga je bil napravil na Dunaju za mirno rešitev vprašanja, docela ponesrečil. Po daljših razgovorih in pogajanjih je bila 8. aprila 1866 sklenjena zveza: oba zaveznika da pojmeta skupno v vojno, če bi v treh mesecih napadla Avstrija Prusko; za plačilo dobi Italija Benečijo, Pruska pa primerno teritorialno povečanje v Nemčiji. Vojna se je vnela v drugi polovici junija. Italijanske vojne sile so bile v premoči nad onimi, ki jim jih je mogla Avstrija v Benečiji postaviti nasproti; kajti bila je prisiljena boriti se tudi s Prusko v Nemčiji. Toda številčno premoč so odtehtala preslaba strnjenost in razna nasprotstva med heterogenimi elementi, ki so sestavljali takó vojsko kakor mornarico. V vojni l. 1866 se je občutilo, da delo za ustvaritev resničnega zedinjenja, to je dokončnega zlitja različnih pokrajin in raznih teženj, združenih v kraljevino, še ni doseglo zaželenih uspehov.

VII. Tretja osvobodilna vojna. — Vojska na kopnem je operirala ob reki Minciu in ob spodnjem Padu ter bila razdeljena v dve krili; eno je vodil La Marmora, ki je bil prepustil vodstvo vlade Ricasoliju, drugemu pa je poveljeval Cialdini. Toda generala se nista bila dodobra sporazumela glede načrta operacij, kar je povzročilo bolesten dan pri Custozzi (24. junija 1866) in njegove posledice. Pri Custozzi so bile čete pod vodstvom La Marmora, ki je hotel prodirati od Mincia proti Veroni, glavnemu oporišču avstrijskih sil, nenadoma napadene; napad so izvršile sovražnikove čete, ki niso ostale v defenzivi, kot je pričakoval La Marmora, ampak so prešle v ofenzivo.

Bitka se je končala s porazom, četudi so se italijanske čete junaško držale; izgube pa so bile na obeh straneh enake. Bilo bi mogoče, da si Italijani opomorejo, toda to se ni zgodilo, ker so nasprotstva, ki so nastala med poveljnikoma pri Custozzi, za več ko dva tedna onemogočila vsako akcijo.

Nič bolje niso potekale pomorske operacije na Jadranu, kjer je italijanska mornarica kljub precejšnji premoči nad avstrijsko ostala v bistvu pasivna v svojem oporišču v Ankonu do 16. julija, ker njen poveljnik, admiral Persano, ni imel trdnega načrta za nastop in se ni strinjal z drugima dvema admiraloma Vaccom in Albinjem. Ko se je odločil za nastop, je hotel napasti otok Vis, toda 20. julija, medtem ko je bil napad v teku, je nenadoma navallila nanj avstrijska mornarica, ki jo je vodil z veliko spretnostjo in drznostjo admiral Tegetthoff.

Kakor pri Custozzi je dajal tudi boj pri Visu priliko za posamezne epizode čudovitega junaštva Italijanov. Toda izid bitke je bil zanje neugoden, ker je avstrijsko ladjevje ustavilo napad na Vis s tem, da je potopilo dve veliki italijanski vojni ladji. Tudi po tem porazu, ki so ga Italijani doživeli kljub majhni premoči nad sovražnikom, sta nezmožnost in nesoglasje med poveljniki onemogočila vsak nadaljnji napad.

Nasprotno pa je na Tridentinskem (po zaslugi Garibaldija, ki je zmagal 26. julija v bitki pri Bezecchi ter Medicija) in v smeri proti Soči italijansko orožje doseglo uspehe, zaradi katerih bi bili mogli dospeti do Trenta in na Kranjsko, ko ne bi bilo medtem nastopilo premirje.

VIII. Premirje v Krminu in njegove posledice. — Medtem je bila Pruska izvojevala veliko zmago pri Sadovi (3. julija 1866), ki je pokazala svetu novo vojaško silo Prusije, ustvarjeno v prvi vrsti po zaslugi generala Moltkeja. Poraz pri Sadovi je zbudil na Dunaju največjo zmešnjavo in prisilil cesarja Franca Jožefa, da je odpoklical vojsko iz Italije, da bi okrepil obrambo ob Donavi pred morebitnim pruskim prodiranjem proti Dunaju. Tako niso italijanske čete, ki so proti 10. juliju, ko se je naposled končala kriza, ki je nastala v poveljstvu po bitki pri Custozzi, začele zopet prodirati v Benečiji, več našle pred seboj sovražnika.

Na drugi strani se je Bismarck, ki je s krivičnim sumničenjem gledal italijansko nedelavnost po porazu pri Custozzi in ki se je bal, da bi mogel, če bi se vojna nadaljevala, intervenirati Napoleon III. ob Renu, nenadoma odločil, da konča vojno in sklenil z Avstrijo 27. julija premirje v Mikulovu, ki je določalo, da prepusti Avstrija Italiji Benečijo v smislu italijansko-pruske zvezne pogodbe z dne 8. aprila. Vest o sklenjenem premirju je dospela v Italijo prav tedaj, ko so se Garibaldijeve čete bližale Trentu, redne čete pa začele dosegati Sočo z namenom, da bi prodirale proti Trstu.

Sprejem premirja od strani Italije je pomenil, da se je odrekla tistim ciljem, ki jih je narodno čustvo znova zahtevalo. Toda ker je Pruska prenehala z vojno, je bilo nemogoče, da bi Italijani sami nadaljevali boj. Zato je bilo neizogibno potrebno ukloniti se in skleniti z Avstrijo premirje v Krminu (12. avgusta 1866), ki je določalo, da italijanske čete zapustijo zasedene postojanke na Tridentinskem in v smeri proti Soči. Ob tej priliki je dal Garibaldi nov dokaz veličine svojega duha in svojega smisla za disciplino, ko je na ukaz, naj se umakne, poslal lakonski odgovor: Poslušam! Bili so za Italijo silno težki in bolesteri dnevi, ki jih je zapečatil podpis mirovne pogodbe na Dunaju 3. oktobra 1866.

Izid vojne l. 1866, ki je pustil nerešeno vprašanje Tridentinskega in Jadrana in dal na vzhodu nezanesljive meje, je rodil kal irendentizma, to je gibanja, ki je težilo za pridobitvijo italijanskih ozemelj, ki so ostala pod Avstrijo, in ki je bilo eno izmed odločujočih sil, katere so pospešile vstop Italije v svetovno vojno 1915. leta. Tak izid je bil predvsem posledica dejstva, da po petih letih zedinjenja še ni bila utrjena državna enotnost. Treba je bilo drugačnih pogojev za pripravo in notranjo strnjenoost, da bi se mogla nova Italija postaviti po robu habsburškemu cesarstvu, stoletni trdni stavbi. Te pogoje je znal italijanski narod doseči v naslednjih 50 letih s čudovito vztrajnim, žilavim in požrtvovalnim naporom.

IX. Žalolgra pri Mentani (3. novembra 1867). — Turobnim dnem l. 1866 so sledili po enem letu, v jeseni 1867, nič manj žalostni dnevi, ko je delovna stranka, ki jo je še vedno pogumno vodil Garibaldi, hotela rešiti na drzen način rimsko vprašanje, ki je po rešitvi beneškega prevladovalo v narodnem življenju. Bil je trenutek, ko so morale v smislu septembrske pogodbe zapustiti francoske čete Rim. Tudi tokrat vlada, ki ji je znova predsedoval Rattazzi, ni hotela ali ni mogla preprečiti organizacije prostovoljskih čet, ki so ob koncu oktobra 1867 prekoračile meje cerkvene države. Načrt je računal z izbruhom revolucije v Rimu in istočasnim prodiranjem garibaldijevske ekspedicije proti večnemu mestu. Toda nemiri, ki so nastali v Rimu, so se omejili samo na eksplozijo mine v neki vojašnici in majhen spopad pri vratih cerkve sv. Pavla. To je povzročilo žrtev peščice junaških garibaldijevcev (okoli 70), ki sta jih vodila Ivan in Henrik Cairoli in ki so že

20. oktobra vdrli na papeško ozemlje in dospeli do Vile Glori pod griči Parioli, da bi hitro prinesli pomoč vstaji, ki naj bi se dvignila v Rimu. Junaško četico so 23. oktobra papeževci obkolili in jo premagali. Nekaj dni nato so prostovoljci, ki jih je vodil Garibaldi, porazili papeževce pri Monterotundu. Medtem pa se je v Cittavecchiji izkrcal oddelek francoske ekspedicije, ki jo je bil odposlal Napoleon III. iz Toulona na prvo vest o Garibaldijevem pohodu.

Med garibaldijevci in Francozi je prišlo do spopada pri Mentani 3. novembra 1867. Bolje oborožene in številnejše francoske čete so z lakoto zmagale. Ta dogodek je poostril odnose med Francijo in Italijo zlasti, ker je po Mentani francoski minister Rouher bahavo izjavil, da Francija nikoli ne bo dovolila, da bi se Italija vgnezdila v Rimu.

Dokler je Napoleon III. pod pritiskom klerikalne okolice in svoje žene nastopal kot branilec papeževe posvetne oblasti, je bilo nemogoče doseči sporazum med Francijo in Italijo. Spodleteli so torej poskusi, da bi se sklenila med Italijo, Avstrijo in Francijo zveza proti Pruski, za kar so si prizadevali prav do začetka vojne med Francijo in Prusko l. 1870. Napoleon III. je ostal osamljen in je doživel poraz pri Sédanu, kar je omogočilo Italiji, da končno reši rimsko vprašanje.

X. Osvoboditev Rima in garancijski zakon. — Komaj so bile francoske čete zapustile Lacij in je prispela v Firenco vest o padcu francoskega cesarstva, ki se je zrušilo 4. septembra 1870, se je že italijanska vlada odločila, da nastopi za osvoboditev Rima. Nekaj tednov prej pa se je zaključil vesoljni cerkveni zbor, ki ga je bil sklical papež Pij IX. v maju 1869, da bi dal svetu veličasten dokaz moči in ugleda papeštva. Zbor je razglasil dogmo o papeški nezmotljivosti 18. julija 1870.

Akcija italijanske vlade za osvoboditev Rima se je odločno razvijala, potem ko se je izjalovil korak, ki ga je bil napravil Viktor Emanuel osebno pri papežu, da bi se ta prostovoljno odrekel posvetni oblasti. Bombardiranje Porte Pie 20. septembra je imelo za nasledek, da so ustavili papeževci svoj odpor in so mogle italijanske čete vkorakati v Rim. To veliko dejanje je potrdilo ljudstvo z glasovanjem 2. oktobra 1870. Prestolnico pa so prenesli v Rim šele v juliju 1871, potem ko je parlament sprejel garancijski zakon, ki je hotel urediti novo stanje, ki je nastalo za papeža po izgubi posvetne oblasti, in mu zagotoviti popolno svobodo in neodvisnost v izvrševanju njegovih duhovnih dolžnosti (13. maja 1871). Zakon je jamčil papežu suverenske časti ter priznal Vatikan, Lateran in grad Gandolfo za papežovo posest, kamor ne seže sodna oblast italijanske države (eksteritorialnost). K temu je prišla še letna dotacija, država pa se je odrekla vsakega vmešavanja v življenje Cerkve.

Zakona pa papež ni sprejel, ampak je ostal nepopustljiv. To je rodilo v rimskem vprašanju novo dobo, ko je bilo treba pripra-

viti papeža do tega, da sprejme stanje, ki ga je ustvarila izguba Rima. Vprašanje je imelo notranjepolitičen značaj, ker je dal papež italijanskim državljanom stroga navodila, naj ne sodelujejo v življenju nove države; imelo pa je tudi zunanjepolitičen značaj, ker je poskusil papež z obširno diplomatsko igro izrabiti težave italijanske politike ali pa delati nove. Vprašanje se je ugodno rešilo, kakor bomo videli, šele 11. februarja 1929.

XIII.

EVROPSKE DRŽAVE OD L. 1866 DO BERLINSKEGA KONGRESA

I. Problemi in značilnosti evropskega položaja po 1866. Otvoritev sueškega prekopa. — Leta, ko se je italijansko narodno gibanje z osvoboditvijo Benečije in Rima bližalo cilju, so bila polna odločilnih dogodkov v zgodovini velikih držav in v mednarodni politiki.

V tem času se je z veliko vojno končalo zedinjenje Nemčije pod vodstvom Pruske in ustvarilo nemško cesarstvo, ki je dobilo premoč na evropski celinii; v vzhodnem vprašanju se je pripravljala nova doba zaradi narodnega prebujanja v Bolgariji in Macedoniji in zaradi nove ruske in avstrijske akcije proti Balkanskemu polotoku; javljal se je nov zagon britanske ekspanzije za povečanje že itak prostranega kolonialnega imperija (ta zagon je v vseh državah sprožil ekspanzivno akcijo proti Afriki in Aziji, kar je rodilo nove vzroke za tekmovanje in spore); medtem so se v Ameriki in Aziji razvijale Združene države in Japonska v novi sili svetovnega pomena.

Politični problemi so se torej množili in zapletali, zgodovinska dogajanja so začela zavzemati vedno večje področje, tako da je evropska zgodovina prehajala čedalje bolj v svetovno.

Evropska ekspanzivna sila je dobila dragoceno sredstvo z dovršitvijo sueškega prekopa, ki je bil odprt za promet l. 1869. To zares velikansko delo, ki so ga delali deset let (1859—1869), je izvršila posebna družba, ki jo je ustanovil Francoz Ferdinand Lesseps. Lesseps, ki je užival podporo egiptovskega kediva, je sledil idejam in pobudam Italijana Luigija Negrellija iz Trenta, ki je bil napravil načrt za zgradbo prekopa, na katerega je že v 16. veku mislila Beneška republika. Z otvoritvijo sueškega prekopa je Sredozemsko morje zopet dobilo pomen glavne poti za svetovno trgovino in življenje, to je tisti pomen, ki so mu velika odkritja ob koncu 15. veka in kasneje zadala hud udarec. Otvoritev prekopa je morala imeti koristne posledice za življenje in razvoj ene izmed najbolj sredozemskih dežel — za Italijo.

II. Nemčija, Avstrija in Pruska po l. 1866. — Bitka pri Sadovi (3. julija 1866) in njej sledeči mir v Pragi sta bila odločila v korist Hohenzollernov dolgotrajno borbo med njimi in Habsburžani za prvenstvo v Nemčiji. Pruski kralj je dobil ozemlje med Brani-borsko in Porensko Prusko (Hessen-Kassel, Hannover, Nassau in Frankfurt ob Majni), ki je bilo tako razmeščeno, da je prusko kraljestvo delalo trdno in nepretrgano celoto, ki je segala od ruske do francoske meje. Istočasno se je na mesto stare »Nemške zveze« pod predsedstvom avstrijskega cesarja dvignila nova državna tvorba »Severnonemška zveza«, v kateri so bile združene pod vodstvom pruskega kralja in v tesni odvisnosti od Berlina vse nemške države razen štirih južnonemških (Hessen-Darmstadt, Bavarska, Würtemberška in Badenska).

Oslabitev habsburške monarhije je prisilila Avstrijo, da je ugodila zahtevam svojega najbolj upornega naroda — Madžarov. Po pogodbi iz l. 1867 je bila monarhija razdeljena na dve polovici: na avstrijsko cesarstvo (pokrajine zahodno od reke Litve) in na ogrsko kraljestvo. V prvem delu so vladali Nemci, v drugem pa Madžari; oba dela so družile samo skupna dinastija in skupne zunanje, vojne in finančne zadeve. Kljub temu je med ostalimi narodi, razdeljenimi med oba vladajoča naroda (dualizem), vrelo naprej.

Ker je bila habsburška monarhija spodrinjena iz Nemčije, je bila prisiljena, obrniti se proti jugu in vzhodu, kakor je bila storila to že po tridesetletni avstrijski nasledstveni vojni. Tako je prišlo do ostrejšega tekmovanja z Rusijo, kar je bilo prvi vzrok za svetovno vojno.

Pruska je pod varnim vodstvom kanclerja Otona Bismarcka usodno težila po popolnem zedinjenju Nemčije s tem, da bi vključila v Severnonemško zvezo štiri države na jugu od Majne. Toda njihov tradicionalni partikularizem se ni dal premagati drugače kakor s skupnim nastopom proti staremu skupnemu sovražniku — proti Franciji. Zato je začel Bismarck pripravljati vojno zoper drugo cesarstvo.

III. Zaton drugega cesarstva. — Bismarckovo politiko je olajševalo dejstvo, da je povečanje in ojačenje Prusije po vojni l. 1866 izzvalo v francoskih vodilnih krogih nezaupanje, ki je tiralo v bojaželjno politiko tudi Napoleona III., ki je potreboval nekega uspeha, da z njim ojači cesarski režim, ki se je začel majati. Po l. 1863 je videl Napoleon, kako se je zaradi ponesrečenega poskusa, intervenirati v korist poljskih vstašev nasproti Rusiji, začelo krhati prijateljstvo z Rusijo, na katerem je gradil svojo zunanjo politiko od pariškega kongresa dalje. K temu so nepričakovano prišli še zapletljaji v rimskem vprašanju, ki so dosegli višek v žaloigri pri Mentani in skalili prijateljstvo z Italijo.

Istočasno so zadali Napoleonovi politiki težek udarec dogodki v Mehiki. Napoleon III. je od l. 1863, izkoriščajoč državljansko

vojno, ki je divjala v tej deželi, skušal tam razviti francoski vpliv s tem, da je podpiral ustanovitev cesarstva, kateremu je postavil na čelo nadvojvodo Maksimilijana, brata avstrijskega cesarja, in ki naj bi bilo izhodišče za širjenje francoskega vpliva onstran oceana. Ostvaritev tega načrta je stala Francijo ogromne žrtve v ljudeh in denarju. Na koncu pa je vse tragično propadlo, ko so morale francoske čete zapustiti Mehiko na pritisk vlade Združenih držav, ki po Monroejevi doktrini ni dovolila tuje intervencije v Ameriki (1866—67). Nesrečni Maksimilijan, ki ga je prepustil Napoleon njegovi usodi, je bil premagan, ujet in ustreljen v Queretaru 19. junija 1867.

Ti neuspehi so potisnili v pozabo družabni in gospodarski napredek in razcvet, ki ga je bilo prineslo drugo cesarstvo. Napoleon III. je skušal pritegniti in vpreči v cesarski režim delavske sloje z vrsto ukrepov in ustanov, ki naj bi izboljšali razmere med delavstvom. Ustanovil je Pokojninski sklad za starostno zavarovanje delavcev (1850), »Prestolonaslednikovo družbo«, ki je nastala l. 1862 z namenom, da bi dajala delavcem predujme za nabavo delovnega orodja, in Zavarovalnico zoper nezgode pri delu (1869). Ta zakonodaja je v marsičem prehitela zakonodajo drugih držav. Združila se je z razvojem gospodarskega razcveta in napredka na vseh področjih: od poljedelstva, kjer se je n. pr. pridelek žita dvignil od 80 na 120 milijonov hektolitrov, do industrije, zlasti kovinske, železarske in sladkorne; od gradbe prometnih zvez, kjer se je železniško omrežje od 3000 km l. 1852 razširilo na 18.000 km l. 1869, do urbanistike, ki je temeljito spremenila lice Pariza ter ustvarila moderno prestolnico. Sadove napredka Francije za drugega cesarstva sta videla Evropa in ostali svet na dveh svetovnih razstavah, ki sta bili v Parizu l. 1856 in 1867. Kako je obogatela država, dovolj dokazuje sledeče dejstvo: ko je vlada l. 1868 razpisala posojilo 400 milijonov, se je oglasilo kar 800 tisoč državljanov, ki so ji ponujali znesek 15 milijard.

Na kolonialnem področju je drugo cesarstvo razvilo uspešno ekspanzijsko politiko v Afriki in Aziji; nove pridobitve so prinesle Franciji kolonialno posest, ki je za angleško največja na svetu, kot bomo videli pri obravnavanju izvenevropskih vprašanj.

IV. Priprave na francosko-prusko vojno. — Po dogodkih leta 1866—67 se je v Franciji ustvarilo nemirno in težko ozračje. Mislili so, da se je z ojačenjem Prusije v Nemčiji in ob francoskih mejah premaknilo razmerje sil med evropskimi velesilami v korist Pruski in da mora Francija v odškodnino za to povečati svoje ozemlje proti Renu, tako kot se je l. 1860 razširila proti Alpam, ko se je ustanovilo italijansko kraljestvo. Pod vplivom takega javnega mnenja se je med l. 1866 in 1867 poskusil Napoleon III. pogajati z Bismarckom, da bi dosegel njegovo soglasje in pomoč za morebitno pridružitve dela Luksemburške in Belgije k Franciji.

Bismarck se je na videz spustil v takšno pogajanje, da bi s tem pridobil časa in dobil v roke dokaze, ki bi pokazali francoske tež-

nje in želje nasproti Belgiji (taki dokumenti so mu bili dragoceni ob začetku vojne s Francijo l. 1870, da je zagotovil Pruski dobrohotno nevtralnost Anglije). Ko je to dosegel, je pruski kancler pogajanja opustil.

Razdražen zaradi Bismarckovega ravnanja je poskusil Napoleon III. doseči svoj cilj z nastopom zoper Prusko s tem, da se je začel l. 1868 in 1869 bližati avstrijski vladi in se pogajati z njo za zvezo proti Pruski. Pogajanja so se razširila tudi na Italijo in so prispela tako daleč, da je bila v maju 1869 pripravljena za podpis zvezna pogodba med Francijo, Italijo in Avstrijo in če bi se bila ta pogodba sklenila, bi bila spremenila potek dogodkov l. 1870. Toda pogajanja so se razbila zaradi trdovratnosti Napoleonove vlade, ker ni hotela glede Rima opustiti svojega italijanskim željam nasprotnega stališča, na katero se je bila postavila po Mentani in ki jo je bilo dovedlo do sklepa, znova poslati v Rim francosko posadko.

V. Liberalno cesarstvo in začetek vojne. — Medtem ko je morala napoleonska zunanja politika beležiti same neuspehe, tako nasprotno uspehom, doseženim v gospodarsko-socialni in kolonialni politiki, se je v notranji politiki poskusila okrepiti majava življenjska sila cesarskega režima s pomočjo ustavne reforme, ki je odpravila avtoritativni značaj režima na ta način, da je povečala pravice zakonodajne zbornice ter naredila vlado odgovorno parlamentu (1869). Tako je nastalo tako imenovano »liberalno cesarstvo«, ki ga je zrušila katastrofa pri Sédanu. Ustavna reforma, četudi jo je ljudsko glasovanje s 7 milijoni glasov sijajno potrdilo, ni pomirila čedalje drznejših in številnejših nasprotnikov cesarstva, zlasti republikancev, ki so bili zelo delavni v propagandi.

Vtem se je pripétil dogodek, ki je zanetil vojno s Prusijo; namreč kandidatura princa Leopolda Hohenzollernskega za španski prestol. Ta se je bil izpraznil v septembru 1868, ker je kraljica Izabela morala zapustiti svojo državo zaradi vojaškega upora, kakršni so se izza bojev med karlisti in kristinci redno ponavljali v nemirnem španskem življenju. Po sklepu državnih stanov (cortes) v Madridu, da se ohrani monarhija, so med l. 1869 in 1870 ponudili prestol princu Leopoldu Hohenzollernskemu, sorodniku pruskega kralja. Ta kandidatura, postavljena v trenutku, ko so bili francoski nacionalistični krogi razkačeni na Prusko, je izzvala v Parizu in po vsej Franciji tako silen vihar nevolje, da sta bila cesar in vlada prisiljena postaviti se po robu ter to stališče uradno sporočiti pruskemu kralju, dasi je bila kandidatura že propadla, ker jo je princ Leopold odklonil (julija 1870).

Ta korak, s katerim so hoteli obvezati pruskega kralja, da ne bo niti v bodoče dovoljeval takih kandidatur, je izvršil francoski veleposlanik Benedetti pri kralju Viljemu, ki se je mudil prav tedaj v Emsu; toda korak ni uspel. Čeprav je kralj pri jutrnjem sprejemu vljudno razpravljajal s francoskim veleposlanikom, je izjavil, da ne

more prevzeti obvez, ki bi ga omejevale kot suverenega vladarja. Ko je Benedetti istega dne popoldne (13. julija 1870) dvakrat nujno prosil razgovora s kraljem, je bil zavržen. O tem dogodku je dal Viljem I. obvestiti Bismarcka, ki je bil ostal v Berlinu, z dolgo brzojavko, ki jo je Bismarck skrajšal na nekoliko vrst, iz katerih nista bila razvidna ne kraljev pristanek na bratrančevo odpoved niti vljudnost, s katero se je razgovarjal s francoskim veleposlanikom; vrstice so govorile samo, da je kralj odklonil prevzeti obvezo in da ni poslaniku dovolil popoldne razgovora. Tako objavljena brzojavka, ohranjena v zgodovini pod imenom »emska depeša«, je imela osoren ton, ki je — kakor je Bismarck predvideval — samo še bolj razburil francosko javno mnenje in povzročil v Parizu pravi vihar ogorčenja in narodne užaljenosti, kar je prisililo vlado, da je napovedala Pruski vojno (19. julija 1870).

VI. Vojna 1. 1870—71. — Začetek vojne je našel Francijo v diplomatskem pogledu osamljeno, ker ni mogla računati na nobenega zaveznika, v vojaškem oziru pa ni bila zadostno pripravljena, ker je bila njena armada v sredi reform. Nasprotno pa je imela Prusija vojsko, ki jo je bil Moltke z genialnimi reformami izvrstno pripravil, in se je smela zanašati na blagohotno nevtralnost Anglije, ki je bila nezaupljiva do Francije zaradi Napoleonovih naklepov za razširjenje ozemlja na škodo Belgije — te nakane je bil odkril Bismarck — in na podporo Rusije, ki je bila pripravljena onemogočiti kak protiruski nastop Avstrije. Prusko so obenem podpirale vse nemške države, tudi južne, kjer se je zgodilo, kar je bil Bismarck predvideval: komaj se je pripravljala francoski napad na Ren, že so se Nemci združili pod vodstvom Pruske.

V teh okoliščinah izid boja ni bil dvomljiv, naj bi se bili Francozi še tako junaško borili. Vojna je imela dva dela: cesarsko vojno in vojno narodne obrambe. Prva se je končala med 1. in 2. septembrom s porazom pri Sédanu, kjer je prišla v prusko ujetništvo skupno z Napoleonom III. vsa tista francoska armada, ki je operirala v Alzaciji pod poveljstvom maršala Mac Mahona. Druga armada, ki jo je vodil maršal Bazaine in ki je operirala v Loreni, je bila prisiljena zapreti se v trdnjavo Metz in se je morala v oktobru nazadnje prav tako vdati.

Poraz pri Sédanu in Napoleonovo ujetništvo sta povzročila padec cesarstva. Dne 4. septembra so razglasili v Parizu republiko in sestavili začasno vlado, ki je organizirala vojno narodne obrambe v upanju, da se bodo ponovili čudeži iz l. 1792—93. Začasna vlada, ki se je preselila v Tours in nato v Bordeaux, se je pod diktatorsko oblastjo Leona Gambetta, po rodu Italijana, lotila obrambe Pariza, da bi mogel vzdržati sovražno obleganje, ki se je začelo 19. septembra, in da bi organizirala v provincah čete, ki bi za hrbtno zagrabile napadalce. Tega boja se je udeležil tudi Garibaldi, ki je prihitel s svojimi prostovoljci braniti republiko in se je uspešno boril v pokrajini okrog Dijona (novembra 1870 — januarja 1871).

Vojna narodne obrambe je pokazala življenjsko silo francoškega naroda in mu rešila vojaško čast; uspeha pa ni imela: Pariz se je moral po dolgem obleganju od septembra do januarja nazadnje vendarle vdati, ker je ljudstvo trpelo silno bedo.

Za obleganja glavnega mesta Francije se je v Versaillesu, starodavnem razkošnem dvoru francoskih kraljev, izvršila 18. januarja 1871 mogočna slovesnost: nemški knezi, zbrani okrog Viljema I., so ga razglasili za cesarja. Tako se je ustanovilo cesarstvo z železom in ognjem zmagovite vojne: Hohenzollernci in Prusija so prišli na čelo Nemčije in dovršilo se je narodno zedinjenje Nemcev.

Kapitulacija Pariza se je izvršila istočasno s premirjem, sklenjenim 28. januarja 1871. Premirje je določalo sklicanje francoske narodne skupščine, ki naj bi obravnavala po zmagovalcu stavljenе pogoje za mir. Skupščina se je sestala v Bordeauxu in je izvolila za šefa izvršilne oblasti Adolfa Thiersa; ta je dobil kasneje naslov predsednika republike in se je z Bismarckom pogajal o mirovnikh pogojih, katerih končno besedilo je bila mirovna pogodba v Frankfurtu ob Majni, podpisana 10. maja 1871. Pogoji so bili zelo trdi: Francija je morala prepustiti Nemčiji Alzacijo in večino Lorene; plačati pet milijard frankov vojne odškodnine in dovoliti zasedbo nekih departementov dotlej, dokler ne bo celotna odškodnina plačana.

Škodam in razdejanju zaradi vojne z Nemci se je pridružila še nesreča divje državljanske vojne, ki jo je zanetila vstaja, v zgodovini znana kot vstaja pariške »komune«, ta je buknila v Parizu za premirja in hotela ustanoviti revolucionarno vlado socialistov. Udušila jo je redna vlada šele s pravim vojaškim nastopom zoper glavno mesto, ki se je končal z grozovitim klanjem, pustošenjem in požiganjem (18. marca do 28. maja 1871).

VII. Nadvlada Nemčije in konservativna Bismarckova politika po l. 1871. — Zmagovita velika vojna in frankfurtska mirovna pogodba sta prinesli Nemčiji resnično nadvlado na evropskem kontinentu. Na tem položaju je ostala do svetovne vojne, zlasti ker se je mogočni vojaški sili nemškega cesarstva pridružil čudovit demografski, industrijski in trgovski razmah, s čimer je nemški narod dosegel eno izmed prvih mest v svetu.

Glavni cilj Bismarckove politike je bil, s trdnim mirom zavarovati prevladujoči položaj, ki si ga je bila Nemčija pridobila. Od l. 1870 pa do svojega padca l. 1890 je bil zato Bismarck zastopnik miru in konservativne politike. Zato je čutil potrebo, ustvariti sistem zvez in sporazumov, katerih središče bi bila Nemčija in s katerimi bi Francijo osamil in ji onemogočil možnost povračila (revanše). Francija si je od posledic porazov l. 1870—71 opomogla z izredno naglico, kar je bil dokaz življenjske sile francoškega naroda, ki je mogel plačati ogromno vojno odškodnino petih milijard predčasno znebena tuje zasedbe in si pridobila svobodo gibanja.

Da bi se zavaroval pred maščevanjem, je Bismarck l. 1873 dosegel, da se je sklenila med vladarji Nemčije, Rusije in Avstrije

zveza za ohranitev posestnega stanja (status quo), ki so jo imenovali »zvezo treh cesarjev«. V istem trenutku se je Italija, v skrbeh zaradi grozečega stališča Francije, usmerila k Nemčiji in Avstriji z obiski, ki jih je napravil Viktor Emanuel pri Viljemu I. in Francu Jožefu; oba cesarja sta vrnila obisk italijanskemu kralju l. 1875, prvi v Benetkah, drugi v Milanu. To so bili prvi znanilci pripravljajoče se trozveze, ki so jo nato sklenili v maju 1882.

VIII. Francija od 1871 do 1876. — Preden se je mogel uveljaviti republikanski režim, naglo vzpostavljen po Sédanu, je Francija preživela dobo notranjih težav. Medtem ko je država uradno bila republika s predsednikom Thiersom na čelu, so imeli večino v narodni skupščini monarhistični elementi, razdeljeni v tri različne skupine: bonapartisti so podpirali napoleonsko dinastijo; legitimisti so bili za grofa Chambordskega, vnuka Karla X.; orleanisti pa so se potegovali za grofa Pariškega, vnuka Ludvika Filipa.

Te tri skupine, razlikujoč se med seboj glede osebe vladarja za obnovljeno monarhijo v Franciji, so se strinjale v eni stvari: v mrznji zoper Italijo, ker ni pomagala Franciji l. 1870 in ker je poleg tega izrabila francosko nesrečo v to, da je iztrgala papežu Rim. Zato je bila francoska politika prva leta po 1870 nasproti Italiji silno sovražna in je postala jeseni 1873 kar grozeča, ko se je zaradi sporazuma legitimistov z orleanisti zdelo, da je obnova monarhije v Franciji pred durmi. Thiers, ki se je trudil ojačiti republikanski režim, je odstopil, na njegovo mesto pa je prišel maršal Mac Mahon, izvoljen za predsednika, da bi pripravil obnovitev kraljestva v osebi grofa Chambordskega, ki bi si nadel kot kralj ime Henrika V. V strahu pred to restavracijo se je Italija jeseni 1873 približala osrednjim silam.

Toda razglasitev Henrika V. je nenadoma propádlá, ker je hotel novi kralj nadomestiti trobojnico s staro bourbonsko zastavo. To je bilo ugodno za republikance, ki so si z živahno propagando pridobili tal po vsej Franciji, tako da so si zagotovili večino pri volitvah l. 1876. Šele tedaj, ko se je izjalovil tudi poskus prevrata po maršalu Mac Mahonu l. 1877, se je mogla Francija končno urediti kot republika.

IX. Anglija od Gladstona do Disraelija. — Anglija se v pravkar obravnavanem razdobju ni zanimala za velike probleme na celini. Volivna reforma iz l. 1867 je razširila volivno pravico tako, da se je število volivcev povečalo od poldruega milijona na dva milijona in pol. S tem so ustregli malomeščanstvu in delavstvu, ki sta začela uveljavljati v notranji angleški politiki svoje zahteve po gospodarskih in družabnih reformah. Pri volitvah, ki so se vršile po novem volivnem redu, so zmagali liberalci in demokrati ter dobili veliko večino v parlamentu. Tedaj je vodja liberalcev Viljem Gladstone sestavil ministrstvo z liberalno-demokratskim programom, ki je v bistvu obsegal reforme v notranji politiki.

Zaposlitev s temi reformami je odvrnila vlado od velikih problemov mednarodne in kolonialne politike, ki so nastopili po padcu

drugega cesarstva in ustanovitvi nemškega cesarstva ter po otvoritvi sueškega prekopa in obnovi ruske politične delavnosti na Bálkanskem polotoku. Politični nasprotniki so začeli napadati Gladstona in njegove pristaše in jih dolžili, da so zagovorniki »male Anglije«. Opozicionalno gibanje, ki ga je vodil konservativec in imperialist Benjamin Disraeli, je pri volitvah l. 1874 zadalo vladi hud poraz in prineslo večino opozicionalcem, ki so bili za »večjo Anglijo«, to je za obnovo imperialistične politike v Evropi in izven nje. Disraeli je začel očitno kazati smernice nove politike, ko je dal kraljico Viktorijo razglasiti za »cesarico Indije« in ko je od egiptovskega kediva pridobil $\frac{9}{20}$ delnic sueškega prekopa. Obenem je Disraeli interveniral proti Rusiji v vzhodnem vprašanju, ki se je znova pojavilo po obnovljenem ruskem delovanju na Balkanu.

X. Rusija pod Aleksandrom II. — Ponovni nastop Rusije na Balkanu je bila zasluga carja Aleksandra II. in njegovega kanclerja kneza Gorčakova, ki sta se strinjala v nameri, da bi se Rusija otresla ponižanja in spon pariške mirovne pogodbe. Aleksander II., ki je bil zasedel prestol med krimsko vojno l. 1855, je v ruski zgodovini znamenita osebnost. V notranji politiki je izvedel med l. 1861 in 1864 vrsto zelo pomembnih reform. Odlok iz l. 1861 je začel agrarno-socialno reformo. Tlačani, to je ogromna večina ruskega prebivalstva, so postali svobodni. Na zemljo navezani kmečki tlačani, sedaj osvobojeni kmetje, so se združili v kmečke zadruge (mir). Vsaka izmed njih je mogla odkupiti od plemstva del zemlje, pri čemer je štiri petine potrebne odkupne vsote založila država. Odkupljena zemlja se je razdelila na deleže, ki so jih obdelovale izmenoma družine »mira«. Družabni in zemljiški reformi iz l. 1861 so sledile še druge temeljite reforme. Izboljšala sta se sodstvo in organizacija pouka na vseučiliščih. Izvedla se je obširna upravna reforma z uvedbo ljudskih okrajnih zastopov (zemstev), ki so bili neke vrste voljeni občinski in pokrajinski sveti (1864).

V zunanji politiki je položil car temelje širjenju Rusije na Daljnem vzhodu. Zasedel je pokrajino ob Tihem oceanu, ki jo je bil iztrgal l. 1860 Kitajski, in ustanovil Vladivostok. Hotel je tudi obnoviti politično delavnost na Balkanu, kjer njegov prednik Nikolaj I. ni imel sreče. Prvi korak v to smer je napravil car, ko je naznanil Evropi oktobra 1870, da ne priznava več klavzule pariške mirovne pogodbe iz l. 1856, ki je določala nevtralnost Črnega morja. Ta smeli korak se je posrečil, ker je carja podpirala Pruska, tedaj zmagovalka nad Francijo, in ker se Anglija pod vodstvom Gladstona ni zanimala za velike mednarodne probleme. Temu koraku je sledilo rusko oboroževanje na Črnem morju, kateremu se je pridružila mrzlična delavnost ruskih agentov v Bolgariji in Macedoniji, da bi se tamkajšnje ljudstvo dvignilo zoper sultana za osvobojenje. S tako politiko do Slovanov, ki so bili še podložni Turkom, je bil car nositelj idealov preporeda in širjenja slovanstva, postavljenih na vseslovanskem kongresu, ki se je vršil pod ruskim vodstvom v Moskvi l. 1867.

XI. Bolgarsko-macedonski upor in rusko-turška vojna 1877—78.

— Delavnost in propaganda ruskih agentov sta našli v Bolgariji in Macedoniji dobro pripravljena tla, ker je tamkajšnje ljudstvo želelo slediti zgledom ostalih balkanskih narodov, ki so si bili pridobili svobodo. Že prej ustanovljene države, Srbija, Grška in Romunija, so se utrdile, četudi z notranjimi krizami, in tudi mala Črna gora, stisnjena v svoje gore, si je z rusko pomočjo pridobila popolno neodvisnost. Tako je dozorela nova faza krize na vzhodu, ki je nastala l. 1875 z uporom v Bolgariji in Macedoniji.

Bolgarsko-macedonski upor, ki je buknil l. 1875, je dal Turkom povod za najokrutnejše zatiranje. Strli so tudi poskus Srbov in Črnogorcev, da bi prišli na pomoč upornikom. Tedaj je nastopil car, ki je znal izkoristiti sočutje in ogorčenost, ki ju je dvignila v Evropi okrutnost turškega zatiranja. Tako se je začela aprila 1877 nova rusko-turška vojna. Da bi napadel Turčijo, je moral car poslati svoje čete preko Romunije, ki se je pridružila Rusiji. Car je upal, da bo vojna jako kratka, a raztegnila se je do januarja 1878, predvsem zaradi junaškega odpora Turkov, ki so ga dajali pod vodstvom Osmana paše pri trdnjavi Plevnu. Ko so Rusi strli turški odpor pri Plevnu, so januarja 1878 naglo prodirali preko Bolgarije in Tracije, zasedli Sofijo in Odrin ter prispeli do carigradskega predmestja San Stefana. Medtem je druga ruska armada prodirala preko Kavkaza na Erzerum in Trapezunt. Tedaj je sultan preplašen prosil za premirje in sprejel ruske pogoje, ki so bili potem natanko določeni v sanstefanski mirovni pogodbi (marca 1878). Ti pogoji so turško cesarstvo v Evropi skoraj popolnoma razdrobili in uničili, ker so mu pustili samo Albanijo in Tracijo. Iz ostalih sultanovih dežel v Evropi se je ustanovila nova država: Velika Bolgarija, ki se je raztezala od Črnega do Egejskega morja. Poleg tega so se povečale tudi ostale balkanske države in Rusija.

Sanstefanski mir je bil sijajno zmagoslavje caristične politike; toda prav zaradi tega je izzval največji odpor Anglije in Avstrije, ki sta z grožnjo vojne zahtevali revizijo pogodbe na mednarodnem kongresu. Anglija, ki jo je vodil Disraeli, ni mogla dopustiti, da bi se tako silno povečal ruski vpliv na Sredozemlju; Avstrija pa po izgubah, ki jih je bila utrpela l. 1866 v Italiji in Nemčiji, ni mogla sprejeti take ureditve Balkana, ki bi ji zaradi absolutne ruske premoči zapirala edino še preostalo ji pot za ekspanzijo: to je na vzhod, proti Solunu in Egejskemu morju.

XII. Berlinski kongres in berlinska pogodba. — V takem položaju je Bismarck predlagal, naj se skliče kongres v Berlin (junija in julija 1878). Na njem so sanstefansko pogodbo pregledali in nadomestili z drugo: z berlinsko pogodbo, ki je bila docela drugačna in je skoraj popolnoma uničila koristi, ki jih je bila Rusija dosegla v San Stefanu. Namesto Velike Bolgarije so ustanovili majhno kneževino Bolgarijo, ki je bila odvisna od sultana; Srbiji, Romuniji in Črni gori so priznali neodvisnost, a jim zmanjšali pridobitve, ki jim

jih je bila prisodila sanstefanska pogodba; Turčiji so vrnilo kompaktno ozemlje na Balkanskem polotoku, ki je bilo nekoliko manjše od prejšnjega, a je obsegalo tudi Macedonijo, ki jo je bila sanstefanska pogodba že priznala Bolgariji.

Edino korist je imela Rusija s pridobitvijo Besarabije, ki so jo vzeli Romuniji. Mnogo važnejše pa so bile koristi, ki sta si jih pridobili ruski nasprotnici, Anglija in Avstrija: Anglija je povečala svoj že itak veliki vpliv v Carigradu in vsem turškem cesarstvu ter prejela od sultana otok Ciper, čigar posest je bila zlasti velikega pomena zaradi nove važnosti Sredozemskega morja, ki jo je dobilo z zgraditvijo sueškega prekopa. Avstrija je dobila pravico, zasesti Bosno in Hercegovino, kar ni bilo samo važno teritorialno povečanje, ampak tudi oporišče za nadaljnje prodiranje proti Solunu. Avstrijska politika je uživala v Berlinu podporo Bismarcka, ki je imel avstrijsko prodiranje proti vzhodu za koristno Nemčiji deloma zato, ker je odvrčalo Avstrijo od nemških problemov, deloma ker je spor, ki je nastal med Avstrijo in Rusijo, silil Avstrijo, da se zveže z Nemčijo, kar se je zares zgodilo l. 1879.

Tudi Francija si je po političnih dogodkih v zvezi z berlinskim kongresom zagotovila možnost za važno pridobitev, ker je dobila pogum in podporo za pohod v Tunis.

Na berlinskem kongresu je bila zastopana tudi Italija. Ta kongres je bil prvi mednarodni sestanek, ki se ga je udeležila Italija v svojem novem svojstvu — kot velesila. Velike nade je imelo italijansko javno mnenje v mesecih, ko je diplomacija z mrzlično delavnostjo pripravljala berlinski kongres: upali so, da bi moglo morebitno povečanje Avstrije proti vzhodu prinesiti Italiji kot odškodnino popravo mej s pridobitvijo trentinske pokrajine. Toda Italija si ni mogla zagotoviti nobene pridobitve in nobene koristi, nekaj zaradi neizkušenosti svojih zastopnikov, nekaj zaradi premajhne veljave na mednarodnem torišču. Pasivna in razočarana je morala gledati uspeh in povečanje Avstrije, ki je pomenilo ogrožanje italijanskih interesov na vzhodu. Kot odgovor na to se je pojavil prvi zalet iredentizma (1878—1882).

XIV

POLITIKA VELIKIH EVROPSKIH DRŽAV OD L. 1878 DO 1914

I. Bismarckova politika sklepanja zvez. — Odločitve berlinskega kongresa so močno vplivale na nadaljnji razvoj politike velikih evropskih držav. Iz njih so izšle nove smernice, ki so privedle do nastanka dveh nasprotujočih si zvez, trozveze in dvozveze, ki sta obvladovali mednarodni položaj prav do vojne l. 1914.

Leta 1879 je uspelo Bismarcku, da je sklenil obrambno zvezno pogodbo s habsburško monarhijo, ker je izbral strah Avstrije pred

sporom z Rusijo zaradi zasedbe Bosne in Hercegovine. Habsburžani so s tem nehali Hohenzollernom izpodbijati prvenstvo v Nemčiji.

Nadaljnji napredek v svoji politiki zvez je dosegel Bismarck l. 1881, ko je izrabil položaj, v katerem se je znašla Rusija v stremljenju po ekspanziji v Aziji, kjer je car podobno kakor že po pariškem kongresu iskal nadomestilo za neuspehe na Balkanu. Iz tega so nastale nove nevarnosti za spore med Rusijo in Anglijo; zato je car želel, iznebiti se skrbi v Evropi, da bi se mogel v Aziji boljše upirati Angliji. Tako je mogel Bismarck doseči od carja l. 1881 obnovo sporazuma z Nemčijo in Avstrijo, ki je bil sklenjen že l. 1873, a se je razbil zaradi avstrijsko-ruskih nasprotstev za balkanske krize l. 1877—78. Toda kakor l. 1873 tudi tokrat sporazum ni dolgo držal, ker so se avstrijsko-ruski odnosi znova pokvarili zaradi nasprotstev na Balkanu. Toda Bismarck se je znal tedaj ogniti posledicam novega preloma s tem, da je sklenil l. 1887 posebno rusko-nemško pogodbo o obojestranski nevtralnosti.

S tem stalnim prizadevanjem, spletati in vzdrževati vezi z Rusijo je nameraval veliki kancler preprečiti, da bi se Rusija približala Franciji in zvezala z njo. Položaj, ki je nastal l. 1881 z obnovo nemško-avstrijsko-ruskega sporazuma, se je izpopolnil z novimi prizadevanji, kakršna so se javljala že med l. 1873 in 1875, da bi se približala Italija osrednjima silama.

Kot bomo videli pri nadrobnejšem obravnavanju italijanske politike, se je to zблиžanje zdelo l. 1881 težko, če ne kar nemogoče, zaradi iredentizma, ki je bil poslabšal odnose med Rimom in Dunajem. Toda to leto je posegla vmes francoska okupacija Tunisa, ki je vzbudila v Italiji hud vihar ogorčenja in nevolje proti Franciji. V ozračju, ki se je na ta način ustvarilo na polotoku, se je začela italijanska vlada obračati k Berlinu in Dunaju. Jeseni 1881 je začela pogajanja, ki so privedla 20. maja 1882 do podpisa pogodbe med Nemčijo, Avstrijo in Italijo: ustvarila se je trozveza.

S trozvezo je Bismarck po sklenitvi trocesarskega sporazuma dosegel, kar je vztrajno zasledoval: da osami Francijo, tako da poveže vse druge države v zvezo, katere središče bi bila Nemčija. In res so se tri glavne kontinentalne sile — razen Francije — Avstrija, Rusija in Italija, navezale na Nemčijo s pogodbami. Kar se tiče Anglije, je bila ta naravno usmerjena k trozvezi, ker je imela odlične odnose z vsako izmed teh držav, nasprotno je pa imela razloge za spore s Francijo in Rusijo v kolonialnih vprašanjih.

II. Sklenitev dvozveze. — Da bi se ohranili zares nenavadni uspehi Bismarckove politike, bi bilo treba obdržati v zunanji politiki smernice, ki jih je Bismarck vztrajno zasledoval; med njimi pa je bila na prvem mestu težnja po dobrih odnosih z Rusijo. Toda l. 1890 je mladi cesar Viljem II., ki je bil zasedel prestol dve leti prej in ki ni mogel prenašati Bismarckovega varuštva, velikega kanclerja odslovil in takoj nato razdril pogodbo, sklenjeno z Rusijo l. 1881. S tem trenutkom se je začel ustvarjati nov mednarodni

položaj, ki je v dobrih desetih letih zrušil temelje Bismarckove diplomatske stavbe in imel za prvo posledico ustanovitev dvozveze, to je francosko-ruske zveze, ki se je postavila nasproti trozvezi.

Francija se je bila naglo dvignila iz porazov l. 1870—71, s čimer je sijajno dokazala svojo življenjsko silo. Njeni naporji v zunanji politiki so šli za ustanovitvijo zveze, ki bi rešila Francijo osamelosti, v kateri jo je nameraval držati Bismarck. Ta prizadevanja so se obračala predvsem k Rusiji, da bi obnovila sistem francosko-ruskih pogodb, ko so se bile ob raznih prilikah sklenile v teku 19. veka: l. 1807 v Tilsitu; l. 1818 na kongresu v Aachenu, ko je car Aleksander I. pripomogel Ludviku XVIII., da so ga sprejeli v evropski koncert; tik pred padcem Karla X. l. 1830; in po pariškem kongresu l. 1856.

Ko se je po Bismarckovem padcu razdrla rusko-nemška pogodba iz l. 1890, je odpadla ovira za zблиžanje Rusije s Francijo, ki ga je še olajšalo dejstvo, da sta bili proti l. 1890 ena kakor druga v močnem nasprotju z Anglijo zaradi tekmovanja v kolonijah in širjenja v Afriki in Aziji. Poleg tega je Rusija računala, da dobi s sklenitvijo zveze na bogatem pariškem denarnem trgu velika posojila, ki jih je potrebovala za razvoj svoje gospodarske delavnosti in vojaških priprav. Tako se je med l. 1891 in 1893 razvila in sklenila med vladama v Parizu in Petrogradu pogodba o dvozvezi. Francija tedaj ni bila več osamljena in trozveza ni bila več gospodarica evropske politike, temveč je imela zoper sebe dvozvezo. Od tega trenutka se je začelo govoriti, kot se pravi v diplomatskem jeziku, da sta trozveza in dvozveza stebra evropskega ravnotežja.

III. Razvoj angleške zunanje politike. — Anglija je stala med obema sistemoma. V trenutku ustanovitve dvozveze, to je med l. 1891 in 1895, je bila usmerjena čisto v trozvezo in zoper dvozvezo. Toda kakih petnajst let kasneje, to je v prvih letih 20. stoletja, se je postavila na nasprotno stališče: nasproti nemško-italijansko-avstrijski trozvezi se je pojavil francosko-angleško-ruski trojni sporazum.

Spremembo je povzročil gospodarski in trgovski razmah Nemčije, ki je delal Angliji hude skrbi, vtem ko so razlogi za tekmovanje s Francijo izginili. Zato je angleški kralj Edvard VII., ki je bil sledil za materjo Viktorijo l. 1901, začel frankofilsko politiko, ki je privedla do sklenitve angleško-francoskega sporazuma 8. aprila 1904. Rusija je bila zaradi poraza v vojni z Japonsko (1904—1905) prisiljena opustiti svoje zanimanje za Azijo, ki je bilo prej vzrok njenemu tekmovanju z Anglijo. V skrbeh zaradi avstrijskega prodiranja na Balkan, je tudi ona stopila v prijateljske odnose z Anglijo s sporazumom l. 1907.

Tako se je postavil trojni sporazum nasproti trozvezi, ki jo je vrh tega slabila nova smer v italijanski politiki, s tem, da se je približevala Franciji, Angliji in Rusiji, kakor bomo bolje videli

pri obravnavanju italijanskih vprašanj. V okviru razvoja mednarodne politike, ki smo jo pregledali od berlinskega kongresa dalje, se je razvijala tudi notranja politika velikih evropskih držav, ki jo moramo sedaj opisati.

IV. Anglija in njeni politični in gospodarski problemi. — V času berlinskega kongresa je vladala v Angliji konservativna in imperialistična stranka. Toda med l. 1874 in 1880 se je pripravljala nov nastop liberalne stranke, ki jo je vodil Viljem Gladstone. Leta 1880 je Gladstonu in njegovi stranki uspelo, da so zopet dobili večino pri volitvah in sestavili liberalno ministrstvo za nadaljnjih šest let (1880—1886). To je bila doba intenzivnega nadaljevanja politično-socialnih reform in v tej dobi je prišlo na dnevni red tudi irsko vprašanje.

Irska je zahtevala svoje pravice v gospodarstvu in politiki: hotela je doseči spremembo zemljiške lastnine, ki je bila skoraj vsa v rokah bogatih veleposestnikov, posebno pa si je želela pridobiti politično samoupravo. Irsko gibanje je postalo zlasti odločno pod vodstvom nevarnega agitatorja Parnella, ki se je boril tudi v parlamentu na čelu osemdesetih irskih poslancev, članov poslanske zbornice.

Da bi odpravil irsko vprašanje, je Gladstone predložil dva zakona: enega o odkupu zemljiške lastnine, drugega o podelitvi avtonomije (home rule). Toda njegova večina v parlamentu se je razbila, ker se je del liberalcev postavil s konservativci vred proti obema zakonoma (1886). Temu sledeča kriza je znova postavila na vlado konservativce, ki so se z izjemo kratkega povratka liberalcev med l. 1892 in 1895 držali na oblasti do l. 1906. Tako je ostalo irsko vprašanje nerešeno do naših dni.

Pri drugem Gladstonovem padcu l. 1886 so poleg irškega vprašanja bili na dnevnem redu še težki gospodarski problemi. Do zadnjega tridesetletja 19. stol. ni imela Anglija tekmecev v industriji in trgovini. Toda po l. 1870 so začeli vstajati tekmeči in kmalu so postali nevarni. Nemčija je po zedinjenju naglo razvila svoje presenetljive sile v proizvodnji in trgovini. Podobno se je zgodilo z Združenimi državami po secesijski vojni med severom in jugom. V istem času je napravila industrializacija prve zmagovite korake tudi v državah, ki so bile dotlej izključne odjemalke Anglije, n. pr. v Italiji.

Iz tega so nastala za angleško industrijo in trgovino nova vprašanja glede konkurence. Načelo svobodne trgovine, ki je brez ugovora zmagovalo v sredini 19. veka, je zadelo na odpor in smatrali so za potrebno, seči po vsaj delni obrambi nasproti tuji konkurenci. Tej težnji je uspelo, pridobiti si tal in se uveljaviti. Istočasno se je rodila potreba po preosnovi in modernizaciji industrijskih naprav in produkcijskih strojev, da bi se znižale cene in izboljšali izdelki.

Toda tudi v novem položaju, ki ga je ustvaril nastanek in razvoj ogromnih tekmujočih sil, se gospodarsko prvenstvo Anglije

ni omajalo, vsaj kar se tiče nekaterih panog, kakor tekstilne industrije in ladjedelništva, ker je Anglija vedno lahko izrabljala neizmerne koristi, ki jih je imela od bogatih ležišč železa in premoga in od možnosti, dobivati iz svojih kolonij in iz Amerike v izobilju surovine za svojo tekstilno industrijo, to je bombaž in volno.

Industrijsko prvenstvo je bilo še vedno v zvezi s prvenstvom v trgovini. Tik pred svetovno vojno je angleški izvoz znašal ogromno vsoto 470, uvoz pa 625 milijonov šterlingov na leto.

Drug veličasten pojav v angleški zgodovini je kolonialna ekspanzija, ki je ustvarila največji in najmogočnejši imperij na svetu. Toda z njim se bomo bavili pri proučevanju izvenevropskih vprašanj.

V. Tretja francoska republika. — Po l. 1877 se je francoska republika polagoma utrjevala, toda zdaj pa zdaj so se še pojavljale težke notranje krize, ki so dajale francoskemu življenju nemiren in viharen značaj in ogrožale celo obstoj režima. Posebno težki sta bili dve krizi: prvo je izzval general Boulanger, ki je med l. 1885 in 1887 poskusil ustanoviti diktaturo, da bi pripravil revanšo proti Nemčiji; druga je nastala zaradi Dreyfusove afere (1894—99). Dreyfus je bil stotnik, po krivici obtožen zaradi vohunstva in obsojen na hudo kazen. Zoper izid procesa se je dvignil del javnosti, ki je zagovarjal obsojenčevo nedolžnost in zahteval obnovo procesa. Boj se je kmalu prenesel s sodnega na politično torišče in se končal z zmago zagovornikov Dreyfusa. Zmaga je imela važne politične posledice, ker so v notranjem francoskem življenju dobile premoč levičarske stranke, ki so se borile v prid Dreyfusa. Tako se je francoska politika v začetku 20. stol. okrepila v demokratičnem smislu ter prišla tudi v nasprotje z Vatikanom in izvedla ločitev cerkve od države (1905).

V gospodarskem oziru so proizvodjalne sile hitro rastle; to se je moglo zgoditi kljub škodam izgubljene vojne, kljub ogromni vojni odškodnini in nadaljnjim pretresom, ker so gospodarske sile, ki so se bile razvile za drugega cesarstva, dobile trdno podlago.

Zasebno bogastvo je bilo dokaj razširjeno, in mnogoštevilen sloj malih in srednjih posestnikov, ki so tvorili jedro naroda, je imel nenavadno sposobnost za varčevanje. To je bil tisti sloj, ki je dal državi sredstva, da je hitro plačala vojno odškodnino in izvedla velik načrt javnih del, ki je obsegal gradnjo železnic, plovnih prekopov in pristanišč. Ta načrt so sprejeli l. 1878, da bi dal novo pobudo za napredek države. Železniško omrežje, zgrajeno po tem načrtu, se je tako močno razvilo, da je doseglo leta 1914 50 tisoč kilometrov. Obilica francoskih prihrankov je dala na razpolago kapitale, ki so jih mogli naložiti v drugih državah, zlasti v Rusiji, Turčiji in Južni Ameriki, v znesku okrog 40 milijard.

Tudi industrijska produkcija se je močno razmahnila, zlasti proizvodnja luksuznih in oblačilnih predmetov pa izdelkov iz svile in železa. Tretja republika je kljub vsemu temu opustila svobodno

trgovanje, ki je bilo značilno za gospodarsko politiko Napoleona III. in se vrnila k politiki zaščitnih carin; ta je docela zmagala s carinsko tarifo l. 1892, ki so jo izdelali skupno industrijski in poljedelski krogi. Iz tega so nastala carinska nasprotja in spori z drugimi državami, med njimi tudi z Italijo. O obnovi in razmahu gospodarstva in produktivnosti Francije za tretje republike so pričale svetovne razstave l. 1878, 1889 in 1900. Toda s tem razvojem se ni ujemal demografski razvoj, ki je kazal posebno vznemirljiv in nevaren pojav padanja števila rojstev. Število francoskega prebivalstva je ostalo nespremenjeno (39 milijonov) in kazalo celo znake nazadovanja, medtem ko so kazale dežele onkraj Alp in Rena čudovit demografski razvoj.

VI. Nemško cesarstvo in njega razmah. — Nemško cesarstvo, nastalo po treh zmagovitih vojnah, je bila velika državna tvorba z vojaško podlago, v kateri je imela pruska monarhija premoč; najvišjo oblast je imel cesar, ki je bil obenem pruski kralj in ki mu je stal ob strani kancler. Države, združene v cesarstvo, so ohranile svoje vladarje, svoje ustave in pravico, upravljati svoje notranje zadeve. Vsa vprašanja splošnega značaja ter zunanje in vojne politike so bila odvisna od zvezne vlade, v kateri je imel odločilno besedo cesar s svojim zveznim kanclerjem. Parlament (Reichstag), ki so ga sestavljali poslanci iz vse Nemčije, izvoljeni po splošni volivni pravici, je imel omejeno moč. Do smrti Viljema I. (1888) je vodil cesarstvo mogočni Bismarck, čigar beseda je prevladovala v Nemčiji in Evropi. Železni kancler, kakor so ga imenovali, je hotel zavarovati državi na zunaj mir, na znotraj pa avtoriteto. Zato se je boril zoper stranke, o katerih je mislil, da imajo prevratne in razdiralne namene (socialisti in katoliki). Toda ko je nastopil vlado novi cesar Viljem II., mlad in ambiciozen, je bil vsemogočni kancler leta 1890 prisiljen zapustiti položaj, ki ga je imel skoraj 30 let. Tedaj je začela nemška politika, v kateri se je vedno bolj čutil cesarjev osebni vpliv, hoditi nevarna pota.

Mogočno nemško cesarstvo ni imelo samo velike vojaške in politične moči, ampak je razvilo tudi nenavadno gospodarsko silo, ki je privedla Nemčijo tik pred izbruhom svetovne vojne na drugo mesto v svetovni produkciji in trgovini. Temu se je pridružil presenetljiv demografski razvoj, ki ima malo primer v zgodovini: število Nemcev se je v manj kot 40 letih pomnožilo od 40 na 67 milijonov prebivalcev.

Produktivne sile so dosegle presenetljive rezultate zlasti v industrijskem pogledu. Vlada je podprla proizvajalce z zaščitnimi ukrepi in z denarnimi podporami; zato so mogli proizvajalci ne samo obvladovati domači trg, ampak s prodajanjem po nizki ceni uničiti konkurenco tudi v drugih državah. Na drugi strani je razvoj industrije našel pobude v izobilju surovin in strokovnih delovnih moči in v množici sposobnih tehničnih vodij, inženirjev in organizatorjev velikih tovarn. Nemška železna in kovinska industrija

je postala prva v Evropi: l. 1910 je proizvodnja železa v Nemčiji znašala 8 milijonov ton, s čimer je Nemčija prekosila Anglijo, katere proizvodnja je znašala 6 milijonov ton. Industrija kemikalij in barv si je pridobila svetovno prvenstvo. Nemška delavnost, ki ni zaostajala za delavnostjo drugih naprednejših narodov, je dosegla močan napredek tudi v drugih industrijskih panogah, v proizvodnji preciznih instrumentov, jeklenih izdelkov, knjig in igrač. Med vsem tem je zlasti značilen porast v gradnji ladij tako za trgovsko kakor za vojno mornarico. Nemški graditelji so po grandioznosti in mogočnosti ladij, ki so jih znali graditi, tekmovali z najslavnejšimi ladjedelci na svetu — z angleškimi.

Nemčija si je zgradila gosto mrežo cest, plovnih prekopov in železnic, ki so služile obenem vojaškim in trgovskim namenom. Njeni proizvodi so si dobili tržišča v vseh delih sveta: njena zunanja trgovina se je od 6 milijard v l. 1875 dvignila na 25 milijard v l. 1913. Sorazmerno z razvojem te ogromne gospodarske moči se je razvila nič manjša vojaška sila. Tvorila sta jo armada, ki je bila najmočnejša na svetu, in vojna mornarica, ki so jo začeli graditi okrog l. 1895 in je bila dvajset let kasneje (1915) druga na svetu ter je iz bližine ogrožala prvenstvo Britanije na morju. Vsemu temu se je, kot bomo videli, pridružil še razvoj kolonialne ekspanzije.

Na ta način je Nemčija, ki je bila že po l. 1870 največja vojaška sila, začela 40 let kasneje zavzemati prvo mesto v gospodarstvu in sijajen položaj v kolonialnem in pomorskem pogledu. Vse to je bilo več kakor dovolj, da je navdalo Anglijo s skrbjo in nemirom.

VII. Avstro-ogrska monarhija. — Habsburška monarhija je stopila v novo dobo notranje in zunanje politike po treh dogodkih, ki so se zgodili med l. 1867 in 1882: dualistična ustava, zasedba Bosne in Hercegovine in ustanovitev trozveze.

Dualistična ustava iz l. 1867 je dala Nemcem in Madžarom nadvlado nad drugimi narodi v monarhiji, to je nad Italijani, Romuni, Čehoslovaki, Poljaki in Jugoslovani. Zaradi tega so nastala med njimi vrenja in težnje, da bi dobili neokrnjene narodne pravice, kakor so jih bili dosegli Madžari. Posebno važno je bilo gibanje Čehov, ki so bili del avstrijskega cesarstva, in Hrvatov, ki so bili del ogrskega kraljestva. Eni in drugi so zahtevali popolne narodne pravice in uporabo svojega jezika, toda oboji so dobili le delne koncesije, ki jih niso zadovoljile, ampak še poostrile njihove težnje. Tako so notranjepolitično življenje habsburške monarhije še nadalje pretresala narodnostna trenja.

Gibanje Hrvatov se je v prvem desetletju 20. veka združilo z gibanji ostalih dveh narodov, ki tvorita skupno s Hrvati družino Južnih Slovanov, to je Srbov in Slovencev. Ti narodi, Srbi, Hrvati in Slovenci, so se začeli boriti za narodno zedinjenje.

Sredi teh prizadevanj se je pojavila misel, naj bi se namesto dualistične uvedla tripartitna ustava, tako da bi se ustvaril za Jugoslovane v monarhiji poseben položaj, kakršnega so imeli po

ustavi iz l. 1867 Nemci in Madžari. Toda ta zamisel je naletela na močan odpor tako med Nemci kakor med Madžari in je samo podžgala nesoglasja in nasprotja, ki so usodno slabila enotnost habsburške monarhije in jo vedla v razpad. Ti narodni boji so usodno in neizogibno grozili uničiti politično moč Habsburžanov, kar je predvideval in prerokoval Mazzini od l. 1831 dalje.

Zasedba Bosne in Hercegovine, ki pomeni nov korak v ekspanziji proti vzhodu, in sklenitev trozveze, s katero so se Habsburžani dozdevno odrekli starim težnjam po ekspanziji v Nemčiji in Italiji, sta imeli za posledico, da je v zunanji politiki Avstro-Ogrske prevladala težnja po ekspanziji na Balkan in na Egejsko morje (Drang nach Osten). To stremljenje pa je zadelo ob interese in namere Rusije, ki je težila s severa na jug in s Črnega na Egejsko morje ter imela Balkan za svoje vplivno področje; ogrožalo je varnost in težnje Srbije, ki je bila na poti taki politiki in je vrh tega zahtevala zase nekatere dele habsburškega cesarstva; končno je vznemirila tudi Italijo, ki bi bila zaradi prevelikega povečanja habsburške sile na vzhodu ostala zaprta v¹ Jadranskem morju. Zato je moral nadaljnji razvoj habsburške ekspanzije proti vzhodu nujno privedi Avstro-Ogrsko v spor, v katerem bi imela zoper sebe Rusijo, Srbijo in Italijo.

VIII. Politično-socialne krize v Rusiji. — V zadnjih štiridesetih letih pred svetovno vojno ni bilo življenje v carskem imperiju nič manj nemirno in težko kakor življenje v habsburškem cesarstvu. Vtem ko je imela Avstrija politično-nacionalne nemire in krize, je imela Rusija politično-socialne. Razvili so se po velikih reformah in preosnovah, ki jih je bil izvršil Aleksander II. med l. 1861 in 1864: to je po odpravi tlačanstva, ustanovitvi »mira« in uvedbi voljenih občinskih in pokrajinskih svetov.

Vse te preosnove, ki so carju pomenile višek in skrajno mejo popuščanja, so nasprotno imeli prizadeti krogi le za izhodišče novim pridobitvam. Kmetje so hoteli dobiti zemljo v resnično in popolno lastnino, meščanstvo pa je težilo po celotni preosnovi režima v liberalnem smislu in po uvedbi ustave. Zato je dobi reform Aleksandra II. sledila doba nemirov, ko so se porajali in razvijali nihilisti, imenovani tako, ker so hoteli, da ne bi »nič« ostalo od stare države in socialne ureditve. Uporabljali so teroristične metode, izvrševali atentate na vladajoče in tako pripravljali uničenje režima. Ta pa se je branil s hudimi kaznimi in s političnim vohunstvom, tako da je dobila politična borba v Rusiji divji značaj ter dosegla svoj tragični višek l. 1881, ko je bil ubit Aleksander II., ravno ko je nameraval dati ustavo.

Umor carja je seveda poostril stroge ukrepe despotizma in reakcije, ki so pod novim carjem Aleksandrom III. (1881—1894) spominjali na čase Nikolaja I. in ki so se nadaljevali tudi v prvi dobi Nikolaja II., ki je l. 1894 sledil za Aleksandrom III. Toda vtem so napredovale tudi revolucionarne ideje in revolucionarna pro-

paganda. V Rusijo so poleg tega prodirale in se po njej širile tudi socialistične težnje, ki so se vgnezdile med kmečkimi množicami in industrijskim proletariatom, ki ga je bil ustvaril razvoj velikih industrijskih podjetij v važnejših središčih države. Na drugi strani sta caristični režim slabila nered in pokvarjenost uradništva, kar je olajševalo delo razdiralni propagandi. Tako sta se razvili dve opozicionalni sili: liberalna, ki so jo predstavljali predvsem meščanski sloji, ki so hoteli doseči ustavo in pravo vlado ljudskega predstavništva, in revolucionarno-socialistična, ki sta jo predstavljala predvsem kmečko ljudstvo in delavstvo pod vodstvom socialističnih voditeljev, ki so hoteli bolj korenite preosnove v političnem in družabnem oziru. Strogi ukrepi despotizma in policije niso mogli zadržati razvoja teh sil.

Nova kriza je nastala med l. 1904—1905, ko je carski režim, podobno kot se je zgodilo pol stoletja prej za krimske vojne, omajal nesrečni izid vojne z Japonsko. Medtem ko so se zastopniki zemstev in predstavniki liberalnega meščanstva združili v borbi za temeljite reforme, so ljudski agitatorji pripravljali manifestacije množic, ki so dosegle višek januarja 1905 z veličastno demonstracijo pred carsko palačo in nato naslednjega oktobra v veliki splošni stavki. Januarsko demonstracijo so udušili s krvjo, toda car je moral nato dovoliti koncesije in z oktobrskim manifestom proglasiti osnovne svoboščine in ustanovitev poslanske zbornice. To zbornico, carsko dumo, so sestavljali voljeni poslanci, ki naj bi sprejemali zakone in nadzirali njih izvrševanje (oktobra 1905).

Tako je bilo carskega absolutizma konec in Rusija je bila na poti k ustavni obliki države. Toda tudi sedaj kakor l. 1861 so zagovorniki reform menili, da dosežene preosnove niso končna, ampak šele začetna stopnja. Liberalci so hoteli okrepiti predstavniški režim in povečati pravice dume, ki so bile sprva omejene, socialisti pa so hoteli doseči popolno uresničenje zahtev kmečkih in delavskih slojev.

Tako je bilo v Rusiji tudi po l. 1905 politično življenje še nadalje nemirno in viharo zaradi silovitih kritik in napadov na preostale oblike starega carističnega režima. Pripravljala se je nova revolucijska atmosfera, kot so pokazale velike stavke z revolucionarnim značajem, ki so nastale med delavstvom v Petrogradu in Moskvi spomladi 1914, to je prav tedaj, ko se je bližal začetek svetovne vojne.

Notranje krize in nemiri niso ovirali carizma, da ne bi razvijal živahne zunanje politike, ki se je po l. 1893 oprla na zvezo s Francijo in se razvijala v dveh tradicionalnih smereh: na Balkan in Egejsko morje ter v Azijo in na Tihi ocean. O drugi smeri bomo govorili pri obravnavanju izvenevropskih vprašanj, prva pa se je prepletala z balkanskimi dogodki, ki so sledili berlinskemu kongresu.

IX. Balkan od berlinskega kongresa do krize l. 1908—1909. — Sklepi berlinskega kongresa so hoteli za stalno urediti vzhodno vprašanje, prinesli pa so novo dobo nemirov in viharjev, ki so imeli kakor po navadi svoje vzroke v nacionalnem gibanju balkanskih narodov in v nasprotujočih se težnjah velesil in ki so privedli v nove vojne krize. Posebno težki in važni momenti tega novega razdobja so bili naslednji: kretska vprašanje l. 1896—97, aneksijska kriza l. 1908—1909 in balkanski vojni l. 1912—13.

Krizo v letih 1896—97 je izzvala Grčija, ki je, hoteč si priključiti veliki otok Kreto, podpirala tam iredentistično gibanje proti turškemu gospostvu. Napetost med Carigradom in Atenami, ki je iz tega nastala, je zanetila zelo kratko grško-turško vojno, ki je prinesla popolno zmago Turkom; v njihovem prodiranju jih je zadržala le intervencija velesil, ki so nastopile kot posredovalke. Te vojne se je na strani Grkov udeležila tudi četa garibaldincev in se je junaško borila pri Domokosu. Vprašanje Krete se je rešilo začasno s kompromisom: otok je dobil samoupravo pod pokroviteljstvom velesil, ki so izbrale za svojega visokega komisarja princa Jurija, drugorojenca grškega kralja.

Težja in bolj zapletena je bila kriza l. 1908—1909. Za začetek je imela notranje gibanje v otomanskem cesarstvu, ki ga je bila pokrenila stranka Mladoturkov. Ti so, prepojeni z zapadnjaškimi idejami, hoteli okrepiti cesarstvo s tem, da bi ga preosnovali v ustavno državo. Prisilili so sultana, da je dal ustavo. Kriza, ki je na ta način nastala v Carigradu, je dajala priliko za dva nastopa: za nastop bolgarskega kneza Ferdinanda in avstrijske vlade.

Bolgarski knez je razglasil popolno neodvisnost svoje države in si nadel ponosni naslov »car Bolgarov«. Avstrijska vlada pa je spremenila zasedbo Bosne in Hercegovine v aneksijo.

Zlasti avstrijski korak je zbudil hudo razburjenje, ker je odkrival avstrijsko namero po nadaljnem prodiranju na vzhod, izrabljajoč oslabitev Rusije, ki so jo pretresale posledice nesrečne vojne z Japonsko in notranji prevrati. Rusija je protestirala in je bila volina podpreti Srbijo, ki se je upirala avstrijski aneksiji, ker je imela Bosno in Hercegovino za srbski deželi, ki morata postati del Velike Srbije. Toda Avstriji ob strani se je grozeče postavila Nemčija, ki je predstavljala močnejšo silo ne samo zaradi svoje ogromne vojaške moči, ampak tudi zaradi prevladujočega položaja, ki ga je bila dosegla v turškem cesarstvu, kjer je dobila dovoljenje za gradbo železnice proti Bagdadu. Tedaj so vsi protesti in načrti zoper avstrijski ukrep popustili in aneksijo Bosne in Hercegovine so priznale vse države.

Vendar je dogodek zapustil huda nasprotstva, predvsem med Avstrijo na eni pa Srbijo in Rusijo na drugi strani. Rusija se je v nameri, obnoviti na Balkanu svoj vpliv, ki je hudo trpel, spravila na delo, da ustvari zvezo med balkanskimi državami, naperjeno proti Turčiji in Avstriji. Ruska politika je dosegla svoje namene l. 1912, ko je bila Turčija oslabljena po vojni z Italijo zaradi Libije.

X. Kriza l. 1912—1913 in buhareška mirovna pogodba. — V aprilu 1912 se je pod carjevim okriljem sklenila zveza med Srbijo, Bolgarijo, Grško in Črno goro, ki naj bi izsilila od sultana izvedbo reform v Macedoniji. Ker je sultan odbil zahteve balkanske četverozveze, se je vnela vojna (oktobra 1912). Ta kratka, komaj štiri tedne trajajoča vojna, je zdobila Turčijo. Njeno vojsko so premagali Bolgari v Traciji, Srbi, Grki in Črnogorci pa v Macedoniji in Albaniji. Bolgari so prodrli do Čataldže, ki leži 30 km pred Carigradom. Tedaj so posegle vmes velésile kot posredovalke in sklicale mirovno konferenco v London. Maja 1913 je bila podpisana pogodba, ki je določala, da izgubi Turčija vse ozemlje v Evropi razen vzhodne Tracije in pokrajin ob morskih ožinah. Ker velesile niso hotele, da bi Srbija (in po njej Rusija) dobila izhod na Jadransko morje, so ustanovile neodvisno Albanijo.

Toda nasprotja, ki so nastala med samimi zmagovalkami, so rodila novo vojno, ki se je vnela med bivšimi zavezniki, sprtimi zaradi razdelitve najvažnejšega plena — Macedonije. Novi spopad je povzročila Bolgarija s tem, da je nenadno napadla Srbijo (29. junija 1913). Toda na srbsko stran se je postavila Grška, Romunija pa je svojevoljno stopila v vojno, ker se je bala prevelikega povečanja bolgarske moči in se je hotela sama teritorialno povečati. Turčija pa je zagrabila priliko, da si zopet pridobi Zahodno Tracijo, ki jo je bila že prepustila po londonski mirovni pogodbi Bolgariji.

Bolgari, napadeni na štirih straneh, so bili hitro poraženi (julija 1913) in so morali sprejeti novo mirovno pogodbo, ki se je sklenila v Bukarešti 10. avgusta 1913. Pogodba je prisodila Romuniji bolgarsko Dobrudžo, povrnila Turčiji Zahodno Tracijo in razdelila večji del Macedonije med Grško, ki je bila že prej dobila Kreto in druge egejske otoke, in med Srbijo, ki je bila že dobila tako imenovano Staro Srbijo in Novi Pazar ter bila na ta način teritorialno zvezana s Črno goro, povečano s skadrskim ozemljem. Novemu albanskemu kraljestvu so postavili na čelo nemškega vladarja, princa Wieda.

Ureditev Balkana iz leta 1913. je imela v sebi klice za nove spopade in nove vojne. Bolgarija, ki ji je bil buhareški mir iztrgal najboljše sadove prejšnjih zmag, je netila mržnjo zlasti proti Srbiji in Romuniji in hlepela po maščevanju. Turčija, ki se je bila čudežno rešila iz popolnega razsula in s težavo obnovila svojo oblast nad Tracijo, se je naslonila bolj kakor kdaj na Nemčijo; od nje je pričakovala zaščite pred Rusijo, katere politika je odkrito stremila po pridobitvi morskih ožin. Avstrija, ki je s presenečenjem in nezadovoljstvom gledala razvoj in izid balkanskih dogodkov, je gojila sovraštvo proti Srbiji, ki je povečana in okrepljena grozila zapreti pot avstrijskemu prodiranju proti Solunu in obenem stremila po razkosanju habsburške monarhije, ker je zahtevala zase ozemlje Bosne in Hercegovine ter Hrvatske in Slovenije, naseljeno po Južnih Slovanih, ki so jih imeli Srbi za brate po krvi. Toliko vzrokov je bilo torej za strašno vojno, ki se je vnela naslednje leto.

XI. Države v zahodni in severni Evropi. — Manjše države v zahodni in severni Evropi (pirenejski državi, Belgija, Holandska in skandinavske države) so živele izven evropskih zapletljajev.

Španija je po vojaški vstaji, ki je leta 1868 pregnala kraljico Izabelo, preživljala dobo notranjih kriz in težav. Po spodletu kandidature princa Leopolda Hohenzollernskega so državni stanovi (cortes) razglasili 12. julija 1870 za kralja aostskega vojvodo Amadeja, drugorojenca Viktorja Emanuela II. Ta je poskusil ustanoviti ustavno vlado, toda vznevoljen zaradi trajnih notranjih nemirov se je kmalu odpovedal prestolu (februarja 1873). Potem je bila država nekaj nad leto dni republika, a to je odpravila vojaška vstaja in vzpostavila monarhijo s kraljem Alfonzom XII., Izabelinim sinom. Za tega vladarja in njegovega sina in naslednika Alfonza XIII. (1886—1931) se je Španija počasi in s težavo dvigala iz slabih razmer, ki so jih bili rodili nemiri prejšnje dobe. Morala se je boriti s ponovnimi upori v kolonijah, ki so ji bile še ostale v Antilih (Kuba in Portoriko) in na Filipinih. V nesrečni vojni z Združenimi državami (od maja do avgusta 1898) je izgubila tudi te kolonije, ki so bile zadnji ostanek neizmernega imperija Karla V. in Filipa II. Nato so se španske ekspanzijske težnje obrnile na severni pas Maroka, ki si ga je madridska vlada pridobila l. 1914 po sporazumu s Francijo in Anglijo.

Portugalsko je pretresala jako huda notranja kriza med letom 1908 in 1910, to je od trenutka, ko je bil umorjen kralj Karel I. obenem s prvorojencem Ludvikom, pa do trenutka, ko je mladega in neizkušenega kralja Manuela I., ki je bil zasedel prestol po tragični smrti svojega očeta in brata, strmoglavila revolucija ter oklicala republiko. Novi režim se je moral boriti z velikimi težavami, in v nekem trenutku se je že zdelo, da je neizogibna izguba bogatih afriških kolonij Mozambika in Angole, po katerih je hlepela Nemčija.

Čisto nasprotno notranjim nemirom in prevratom v pirenejskih državah je bilo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stol. življenje manjših držav v zahodni in severni Evropi, ki so se mirno dvigale po poti napredka in blaginje.

Obe zahodni državi, tako Belgija za kraljevanja Leopolda II. (1865—1909) in njegovega naslednika Alberta kakor Holandska za vladanja kralja Viljema III. in njegove hčere Viljemine, sta zelo dvignili svojo blaginjo s porastom industrijske in poljedelske proizvodnje in trgovine, kakor tudi z razvojem svojih bogatih kolonialnih imperijev, kakršnega je imela Belgija v Kongu, ki ga je bil pridobil domovini l. 1889 kralj Leopold II., Holandska pa na Sundskih otokih, ki jih je imela v oblasti že od 17. stoletja.

V skandinavskih državah (Danski, Norveški in Švedski) je bil poleg napredka civilizacije in blaginje edini zgodovinsko važen dogodek ločitev norveške krone od švedske, ki sta bili združeni od l. 1815 v rokah dinastije, ki jo je bil ustanovil Karel XIV. (Napo-

leonov maršal Ivan Bernadotte, ki ga je bil švedski kralj Karel XIII. posinovil in določil za naslednika). Ločitev se je izvršila na miren način l. 1905 po sklepu norveškega parlamenta, ki ga je ljudstvo nato z glasovanjem potrdilo. Na norveški prestol, ločen od švedskega, je stopil drugorojeni sin danskega kralja.

xv

IZVENEVROPSKA VPRAŠANJA. KOLONIALNA EKSPANZIJA

I. Razširjenje zgodovinskega pozorišča v 19. stoletju. — Dva izmed najvažnejših in najodločilnejših pojavov v zgodovini 19. stol., na katera moramo v naslednjem obračati svojo pažnjo, sta:

1) ustanovitev izvenevropskih političnih in državnih tvorb, ki so se dvignile do take stopnje moči in omike, da so se mogle kosati z državami v stari Evropi, tako Združene države, države v romanski Ameriki in britanski dominioni;

2) širjenje evropskega vpliva v vse predele zemlje, tudi v najbolj oddaljene, najbolj nepristopne in divje, kakršne so skrivnostne pokrajine v Afriki in srednji Aziji in polarni kraji, ki so jih odkrili z nič manj važnimi in drznimi raziskovanji, kot so bila raziskovanja v 16. in 17. stoletju. Omenimo naj vsaj večja odkritja: Škot Livingstone je s štirimi potovanji raziskal osrednjo Afriko (1849—73); Američan Stanley in Savorgnan di Brazzà, po rodu Italijan, sta raziskovala kraje vzdolž reke Konga (1874—76); Šved Sven Hedin je potoval po Tibetu (1893—1908); raziskovanja arktičnih in antarktičnih krajin so dosegla višek z odkritjem severnega in južnega tečaja.

S temi podjetji je zvezana ustanovitev velikih kolonialnih oblasti, ki so se razvile zlasti v Afriki in Aziji, kot bi evropske ekspanzijske sile hotele najti v teh predelih starega sveta torišče za svoje udejstvovanje, ker sta jim bila razvoj ameriških svobodnih držav in Monroejeva doktrina zaprla torišče v novem svetu. Pozorišče zgodovinskih in političnih dogajanj se je zaradi tega neizmerno razširilo; izvenevropska vprašanja so dobivala čedalje večjo važnost in odločno posegala tudi v evropske dogodke; in čeprav je stara Evropa ostala še nadalje najsijajnejše in najmogočnejše središče zgodovine in omike, je le prenehala biti edino središče, kar je bila toliko stoletij in celò tisočletij.

II. Secesijska vojna in nadaljnji razvoj Združenih držav. — Pri obravnavanju izvenevropskih dogodkov v prvi polovici 19. stol. smo videli prvo dobo presenetljivega napredka Združenih držav od njihovega nastanka dalje, in sicer v teritorialnem, demografskem, gospodarskem in političnem oziru. Tam smo tudi videli, da je proti sredi stoletja ta razmah ogrožala huda kriza. Povzročilo jo je

deloma vprašanje suženjstva, ki je izzvalo spor med južnimi državami, ki so bile za ohranitev suženjstva, in severnimi, ki so bile za odpravo; deloma pa nasprotje gospodarskih interesov, ker so južne, poljedelske države težile po svobodnem trgovanju, severne pa, v katerih se je razvijala industrija, so stremile po zaščitnih carinah.

Kriza se je vnela z vso silo l. 1861, ko so ob izvolitvi predsednika Abrahama Lincolna, odločnega borca za odpravo suženjstva, izstopile južne države iz Zveze (secesija) in ustanovile posebno konfederacijo. Tedaj je nastala vojna, ki je besnela od l. 1861—65 in zahtevala veliko človeških in denarnih žrtev. Z zmago severnih Združenih držav l. 1865, ki jo je bil veliki predsednik Lincoln dosegel z nenavadno energijo in vztrajnostjo, se je Zveza obdržala in še okrepila; hkrati so pa odpravili suženjstvo po vsej Zvezi.

Ti dogodki so kmalu pokazali, da težka kriza ni prav nič oslabilo ameriških sil. Na vseh področjih se je napredek takoj obnovil in se še stopnjeval. Komaj je bila vojna končana, že se je ozemlje Zveze povečalo z Aljasko, ki ji jo je l. 1867 prepustila Rusija in ki je bila določena, da postane — kakor nekdanja Kalifornija — središče izrednega bogastva zaradi odkritja zlatih rudnikov.

Odločna volja po dvigu in napredku se je javljala tudi v orjaškem podjetju, ki se je začelo l. 1862 in končalo l. 1869: to je gradnja železnice med New Yorkom in San Franciscom, dolge 5200 km, ki veže preko vse ameriške celine Atlantik s Pacifikom.

Nenavaden je bil demografski razvoj: od l. 1870—1914 se je prebivalstvo pomnožilo od 39 na 100 milijonov (danes imajo Ameriške združene države 130 milijonov prebivalcev). Pri naraščanju prebivalstva je imelo velik delež priseljevanje iz Evrope, ki je dalo med leti 1880—1914 okoli 22 milijonov prirastka.

V tem preseljevanju so bili Italijani na prvem mestu tako glede na veliko število kakor glede na delovno silo in mnogovrstne spretnosti in zmožnosti, ki so bile značilne za italijanske priseljence in ki so mnogo prispevale k razvoju ameriške blaginje. Samo v l. 1910 se je priselilo 300 tisoč Italijanov; deset let kasneje se je celotno število Italijanov, naseljenih v Združenih državah, dvignilo nad 3 milijone in se l. 1930 povečalo na 4 milijone in pol.

Še hitreje kakor prebivalstvo je rastla proizvodnja v poljedelstvu in v industriji. Poljedelska produkcija je imela ugodne pogoje zaradi velikanskega ozemlja, različnega podnebja in raznovrstnih tal in zaradi strokovnega obdelovanja zemlje ter se je razvila tako visoko, da so Združene države v začetku 20. stol. dajale šestino svetovnega pridelka žita, tretjino tobaka, nad polovico bombaža in jemale Avstraliji prvenstvo v silno razviti živinoreji.

Enako presenetljiv je tudi razmah in uspeh, dosežen v industriji, ki so jo podpirali zaščitni ukrepi (tarife Maca Kinleya, uvedene 1890), a pobude je imela predvsem v izrednem bogastvu rudnin, ki so jih dodobra izkoriščale in uporabljale strokovno organizirane tovarne, način izdelovanja na veliko in velike finančne

sile, ki so nastale z osredotočenjem kapitala. Glede bogastva surovin zadostuje omeniti, da Združene države dobavljajo polovico svetovne proizvodnje železa in premoga in okrog tri četrtine petroleja, bakra, žvepla, cinka in svinca. Tovarne in delavnice obratujejo v ogromnih razmerjih in so privedle uporabo strojev do največje popolnosti; pri tem z množstveno produkcijo lahko izdelujejo hitro in poceni.

Ta gospodarski razmah je podpiral tudi ogromni finančni razvoj, ki je napravil iz New Yorka največje denarno središče na svetu, iz Amerike pa klasično deželo bankarstva. Razvoj produkcije in financ je ustvaril sistem trustov, to je strnitev tistih industrijskih organizacij, ki so se posvetile isti panogi proizvodjanja, v enoto z namenom, da si zagotovijo trg ter nadzirajo in vodijo cene. Značilen je jekleni trust, ki ga je l. 1901 ustanovil Pierpont Morgan in ki obsega 10 družb in kapital 7 milijard zlatih frankov.

Produksijske sile je podpiral tudi razmah trgovine in kupčije. Omogočil in olajšal ga je čudovit napredek vseh vrst prevoznih sredstev: samo železniškega omrežja šteje sedaj Zveza 400 tisoč kilometrov. Ta silni razvoj ni mogel ostati brez odmevov v politiki in se je, kakor bomo videli, kazal v ekspanzivnosti in imperializmu.

III. Razvoj južnoameriških držav. — Istočasno z Združenimi državami, čeprav ne tako vsestransko in presenetljivo, so se razvijale tudi države, ki so nastale v romanski Ameriki po razpadu španskih in portugalskih kolonialnih gospostev. Prvo polstoletje njihovega obstoja, približno v l. 1830—1880, je imelo nemiren in viharan značaj zaradi notranjih strankarskih bojov, ki so često prehajali v revolucije in državljanske vojne. Tako je na primer Mehika med leti 1821—1858 doživela 48 revolucij in 250 sprememb vlade. V Braziliji je bil l. 1889 strmoglavljen cesar Pedro II. iz dinastije Braganza in ustanovljena zvezna republika. Nemirne in viharne politične razmere so podpirale ustvarjanje osebnih vladavin: tako je romanska Amerika rodila mnogo diktatorjev, izmed katerih so najznačilnejši: Manuel Rosas, gospodovalec v Argentini od l. 1829 do 1852, in Benito Juarez in Porfirio Diaz, gospodarja Mehike od l. 1867—1872 oz. 1877—1911.

Poleg notranjih nemirov so pretresale južnoameriške republike tudi medsebojne vojne. Omenimo naj vsaj dve: vojno med Argentino in Urugvajem (1843—46), v kateri se je junaško boril v korist Urugvaja na čelu italijanske legije Jožef Garibaldi, ki se je bil že prej pokazal velikega vojaka in voditelja v Braziliji za državljanske vojne med pokrajino Rio Grande del Sud in osrednjo vlado (1834 do 1840); dalje tako zvano pacifiško vojno, ki jo je Čile vojeval proti Boliviji in Peruju in ki se je končala s popolno čilensko zmago (1879—84).

Toda tudi sredi nemirov in bojov opazamo v življenju južnoameriških republik pomemben napredek in čedalje večji razmah, zlasti v zadnjih dvajsetih letih 19. stol. Vzroki za to dejstvo, ki

ima toliko pomena ne samo v zgodovini Amerike, ampak tudi v zgodovini svetovne omike, so deloma v stopnjevanju politične zrelosti in zavesti, ki jo je podpirala neodvisnost; deloma v neizčrpnih virih bogastva, ki ga ima Južna Amerika; deloma pa v pritoku plodonosne in ustvarjalne evropske energije po priseljevanju, ki je postalo intenzivno od zadnjih desetletij 19. stoletja.

Bogastvo in produktivne možnosti romanske Amerike so ogromne. Zadosti je omeniti rudnike v Čileju, Peruju in Boliviji; obsežne pašnike in žitna polja v Argentini, ki dajejo velikanske pridelke žita in odpirajo neomejene možnosti živinoreji; končno sladkorne in kavine nasade v Braziliji. To bogastvo in te produktivne možnosti, ki so sedaj šele v začetni dobi razvoja, so pokazale že presenetljive uspehe.

Priseljevanje je prineslo v romansko Ameriko številne in dragocene sile, med katerimi stoje italijanske na prvem mestu. V Argentini je bilo v zadnjih 50 letih pred svetovno vojno okoli dva milijona Italijanov; v Braziliji je italijansko priseljevanje v dobi med 1. 1889 in 1911 štelo en milijon 300 tisoč ljudi, to je skoraj polovico vseh priseljencev iz Evrope. Poleg teh pozornost vzbujajočih množic, ki so se napotile v dve glavni južnoameriški državi, Argentino in Brazilijo, so se druge manjše, a še vedno precejšne skupine italijanskih priseljencev nastanile v drugih državah, zlasti v Čileju, Peruju in Urugvaju. Čeprav so bili med priseljenci v veliki večini delavci, zaposleni z najtežjim in najskromnejšim delom na brazilskih posestvih (haciendah) ali na živinorejskih in poljedelskih kmetijah v Argentini, je bilo vendarle med njimi dosti takih, ki so se znali dvigniti kot obrtniki ali pa se drugače povzpeli na višje položaje v gospodarskem in tudi političnem življenju. Neki gospodarstvenik je ocenil 1. 1920 premoženje Italijanov v Argentini na približno dve milijardi 300 milijonov lir. Potemtakem se more brez pretiravanja reči, da so Italijani prispevali precejšen delež k napredku južnoameriških republik.

Najpomembnejši napredek so dosegle Argentina, Brazilija, Čile in Mehika, ki se že smejo šteti za velike države z velikimi in modernimi glavnimi mesti, z močno organizacijo in krepkim ritmom življenja. Čedalje večja zrelost in moč njihove politike se je pokazala tudi v vedno krepkejšem odporu zoper politiko penetracije in nadvlade Združenih držav, ki so jo skušale izvajati nad njimi s pomočjo vseameriških konferenc.

IV. Evropsko prodiranje v Afriko. — Medtem ko so se onstran Atlantika razvijale sile Združenih držav in južnoameriških republik, sta Afrika in Azija postali torišče velike evropske ekspanzije.

V Afriki so imeli Evropci po dunajskem kongresu zasedene samo neke obalne predele: Kapska dežela je bila sprva v posesti Portugalske, nato Holandske in kasneje Anglije; obalni predeli Mozambika in Angole so pripadali Portugalski; neki deli obale ob Gvinejskem zalivu in v Senegalu so prišli v posest Anglije, Fran-

cije in Španije; Španija je dobila oporišča (presidios) na maroški obali. Sto let kasneje, tik pred svetovno vojno, je bila Afrika počez in po dolgem preiskana in je obsegala po večini gospostva in kolonije, ki so bile last velesil.

Ta ekspanzivna delavnost se je najmočneje razvijala v tridesetletju med l. 1880 in 1910. Pred tem je bilo dosegljo evropsko prodiranje primeroma skromne uspehe. Francija je bila pridobila Alžerijo (1830—48), razširila in končala osvojitve Senegala (1854 do 1857), ustanovila oporišče Obok ob vhodu v Rdeče morje (1862) in se skušala finančno in gospodarsko zasidrati v Egiptu. To stremljenje je dosegljo svoj višek z zgraditvijo sueškega prekopa (1859 do 1869).

Anglija je bila iz Kapske dežele prodrla v Natal (1843) in si v koloniji na Zlati obali razširila in povečala stara posestva na zahodni afriški obali (1843), k čemur je nato priključila še kolonijo Lagos (1863).

Po l. 1880 pa je ekspanzivna delavnost zavzela mrzlično naglico. Vzroki za to so bili različni: raziskovanja, ki so si od srede stoletja sledila v osrčju črnega kontinenta in prinesla boljše poznavanje njegovega bogastva, možnosti razvoja in poti za prodiranje; otvoritev sueškega prekopa (1869), ki je približal Evropi vzhodno Afriko; mogočen razmah industrije, trgovine in kapitala, ki je ojačil stremljenje vse Evrope, da si poišče v kolonijah trg za izdelke in najde virov za surovine; končno pa tudi rešitev narodnih problemov v Italiji in Nemčiji z ustvaritvijo dveh novih velesil, ki sta se urno lotili ekspanzije v Afriko in se spustili v tekmo z drugimi narodi.

V. Razvoj afriških osvojitvev od l. 1882 do 1912. — Nova ekspanzija v Afriko se je začela l. 1881, ko je spravila Francija Tunis pod svojo zaščito. Naslednje leto je zasedla Anglija Egipt pod pretvezo, da mora zadušiti vstajo, ki je bila buknila v Aleksandriji proti Evropecem, v resnici pa je hotela spraviti pod svoje nadzorstvo deželo, skozi katero gre sueški prekop, glavna pot za zvezo z Indijo. Angleška zasedba ni v Egiptu v pravnem in političnem pogledu na videz nič spremenila in je veljala le za začasno, v resnici pa je ustvarila močan dominij, ki je l. 1914 postal protektorat, l. 1922 pa se osamosvojil.

Iz Egipta so nameravali Angleži za stalno zasesti zgornjo Nilsko dolino. Namera se jim prvič ni posrečila, ker je Madhijeva (derviševe) vstaja razrušila Kartum, središče angleške kolonizacije (1885) in je uspela šele lordu Kitchenerju (1897—98). Sudan je postal zaradi ugodnih pogojev za gojitev bombaža silno važen za angleško tekstilno industrijo. Medtem so raziskovanja krajev vzdolž rek Konga in Nigra dala pobudo za intenzivno koloniziranje zahodne Afrike, ki je dovedlo do ustanovitve »Svobodne države Kongo«, kasnejšega belgijskega Konga, dalje francoskega Konga in britske Nigerije (1880—85).

V tej dobi sta se pojavili na afriškem torišču tudi Nemčija in Italija. Nemčija se je usidrala na afriških obalah Atlantika in Indijskega oceana s kolonijami: Zahodno Afriko, Kamerunom, Togom (1884) in Vzhodno Afriko (1885). Italija, ki je bila hudo razočarana zaradi Tunisa, je z zasedbo Massaue (1885) postopoma spravila pod svojo zaščito kraje v Somaliji (1890) in s tem položila temelj za vlado od Rdečega morja do Indijskega oceana. Skušala je obkoliti Abesinijo in jo spraviti pod italijanski vpliv, pri čemer pa je naletela na veliko oviro, v francoskem Džibutiju, ki so ga bili ustanovili Francozi l. 1884 in zvezali po železnici z abesinsko prestolnico Addis Abebo.

Obenem z nastopom Nemčije in Italije na afriškem torišču se je vršila berlinska konferenca (od novembra 1884 do februarja 1885), ki naj bi dokončno uredila nadaljnjo evropsko ekspanzijo v Afriki. Pobudo za sestanek je bil dal Bismarck, ki si je prizadeval, da bi čimbolj zmanjšal nevarnost nasprotij med raznimi kolonizatornimi silami. Konferenca je izdelala važne norme, ki pa jih niso vselej upoštevali, tako da so na prelomu stoletja vprašanja glede afriške ekspanzije več ko enkrat rodila nevarnost oboroženih spopadov.

Nemško in italijansko kolonizacijsko delovanje se je križalo z nadaljnjim francoskim in angleškim osvajanjem. Angleška vlada je ustanovila na obalah Indijskega oceana Britansko Somalijo in Britansko Vzhodno Afriko ter podpirala načrte in napore Cecila Rhodesa, ki je pripravljaj ustanovitev Rodezije in Britanske Južne Afrike, in sicer na ta način, da je popolnoma stisnil med angleške posesti burski republiko Transvaal in Oranje (1889—90).

Francija je s posestev na obalah Atlantskega morja in Gvinejskega zaliva smelo prodirala proti osrčju kontinenta ter dospela do Čadskega jezera in do mesta Timbuktuja (1890—94), od koder je nameravala zasesti oaze v Sahari. Na ta način bi bila preko saharске puščave povezala svoja atlantska posestva s sredozemskimi. To francosko osvajanje je na jugu in na vzhodu oklenilo maroško cesarstvo, bogato in prostrano državo, ki je bila cela stoletja zaprta v skrivnostno osamljenost. Posledice teh osvajanj bomo videli v prihodnjem poglavju.

VI. Indija in njeni problemi. — Najvažnejši problemi v Aziji so zvezani s položajem Indije in Daljnega vzhoda. Indija je pravno in politično v drugačnem položaju kakor ostali britanski dominiji, a gotovo nima manjše važnosti od njih, saj jo imajo Angleži za biser svojega imperija. Indija je neizmeren dominij, velik kot cel kontinent (okoli 5 milijonov km², to je površina, kakršno zavzema Evropa brez Rusije). Indija je na gosto obljudena (l. 1911 je štela 315 milijonov prebivalcev, to je skoraj petino vsega človeštva) in ima ogromne produktivne možnosti; daje zlasti: žito, bombaž, kavčuk, čaj in dragocene rastlinske surovine. V začetku tega stoletja

je zamenjava blaga med Indijo in drugimi deželami presegla 5 milijard lir letno.

Osvajanje Indije, ki ga je sprva vodila Indijska družba, se je dovršilo v dobi skoraj enega stoletja, od srede 18. do srede 19. stol. Takrat pa je (1857—58) nevaren upor, ki je bil nastal v domačih polkih in ki so ga le s težavo udušile redne britanske čete, pripravil angleško vlado do tega, da je vzela Indijski družbi upravo ogromne kolonije tēr Indijo podredila neposredno kroni.

Tedaj se je začela v zgodovini Indije doba prebujenja, presnavljanja in mnogoterega izboljševanja. Po prizadevanju angleške vlade so začeli izvrševati velika moderna javna dela (zgradili so n. pr. 60 tisoč kilometrov železnic); razširili in pospešili obdelovanje zemlje; zmanjšali najhujša bremena, ki so težila nižje plasti ljudstva; izboljšali upravo, v katero so poklicali k sodelovanju tudi domačine. Med višjimi plastmi se je razširila evropska kultura in civilizacija. Indija je torej pod angleško upravo od druge polovice 19. stol. silno napredovala na vseh področjih. Ta napredek pa je imel med drugimi tudi to posledico, da so se angleške vlade polastile skrbi za varnost dominija, ker se je v mnoge ljudske sloje razširila težnja po samoupravi ali celo neodvisnosti. Ta težnja se je pojavila predvsem med hindujskim prebivalstvom, ki šteje okoli 220 milijonov duš, vtem ko je okoli 70 milijonov mohamedanov ostalo na splošno mirnih. Nadaljnje skrbi je povzročala angleški vladi možnost nevarnosti in groženj od zunaj, ki se je zdaj pa zdaj pojavljala. Tako je rusko prodiranje v Turkestan, ki se je končalo l. 1884, zbudilo pri angleški vladi strah pred morebitnimi napadi na Indijo od severa. Zaradi varnosti je bila ustanovljena zaščitna pregraja zoper rusko ekspanzivnost zasedbo Beludžistana (1876) in s pokroviteljstvom nad Afganistanom (1879). V istem času je zaskrbelo angleško vlado tudi možnost francoske grožnje od vzhoda, ko je tretja republika razširila in zaokrožila svojo posest v Indokini (1882—85). Tudi na tej strani so ustvarili Angleži neke vrste zaščitno pregrajo z osvojenjem Birme (1886). Odmev teh skrbi je bila napetost v evropski politiki, ki je nastala v zadnjih desetletjih 19. stol. med Anglijo na eni strani ter Rusijo in Francijo na drugi. Toda v začetku novega stoletja so nastale za Anglijo še druge in hujše skrbi glede varnosti Indije, in sicer zaradi nemške nevarnosti, ki jo je bila ustvarila gradnja železnice proti Bagdadu, kjer je hotela priti Nemčija do Perzijskega zaliva in od ondod ogrožati Indijo.

VII. Daljni vzhod. — Drugo važno pozorišče dogodkov in nasprotij v Aziji se je ustvarilo proti koncu preteklega stoletja na Daljnem vzhodu. Do srede 19. stol. so bili ostali ti oddaljeni kraji, središča jako stare omike, ki jo je bil ob koncu 13. veka Marko Polo toliko občudoval, zaprti sami vase, brez zveze z Evropo in Zahodom. Tam sta imeli premoč dve cesarstvi: kitajsko in japonsko. Neizmerno kitajsko cesarstvo, večje od vse Evrope, bogato z raznovrstnimi in dragocenimi naravnimi zakladi, je imelo svojo upravo

in civilizacijo urejeno po starodavnih oblikah, ki jih je bil davno prehitel napredek časa. Za japonsko cesarstvo, omejeno na skupino otokov, ki ne morejo zadoščati potrebam naglo naraščajočega ljudstva, je značilna vojaško-fevdalna ureditev, ki spominja na ureditev srednjeveške karolinške Evrope. Oblast cesarja (mikada) je omejevala in nadzirala vojaška kasta, ki so jo sestavljali vojaško plemstvo in pokrajinski upravitelji. Skoraj kot privesek Kitajske je segalo proti japonskim otokom kraljestvo Koreja, kakor nekak most, a je bilo pod zaščito Kitajske. Severno od Kitajske se je raztezala od Urala do severnega Tihega oceana ruska Sibirija, ogromno ozemlje, po večini pusto in prazno, ki so ga od 17. veka dalje postopoma osvajali carji.

Anglija je, kakor vemo, prva prebila skrbno čuvane meje kitajskega cesarstva z vojno l. 1840—42, ko je prisilila Kitajsko, da je dovolila uvažati opij iz Indije, prepustila Angliji pristanišče Hongkong ter odprla angleški trgovini štiri pristanišča. Kakih dvajset let kasneje sta kitajsko zaporo še bolj in pomembneje razbili leta 1858 in 1860 dve angleško-francoski ekspediciji, ki ju je izzvalo preganjanje misijonarjev. Kitajska je morala odpreti še nadaljnjih 10 pristanišč in dovoliti ustanovitev tujih poslaništev v Pekingu. To kitajsko ograjo je predrila tudi Rusija, ko je Kitajski, izrabljajoč njeno oslabljenost, iztrgala pokrajino ob reki Amurju (Poamurje) in tam ustanovila oporišče Vladivostok (1858). Medtem je sklenil Napoleon III. zasesti Košinšino.

VIII. Preobrazba Japonske in kitajsko-japonska vojna. — Medtem je dozorevalo na Daljnem vzhodu drugo važno dejstvo, ki je rodilo pomembne posledice: preobrazba Japonske. Cesarstvo vzhajajočega sonca je prav za prav vodil poglavar vojaškega plemstva (šogun), cesar (mikado) pa je vladal le na videz. Ko so l. 1854 razbile nedostopnost Japonske Združene države, ki so izsilile otvoritev nekaj pristanišč za trgovino, je sklenil šogun z delom plemstva uvesti zahodno civilizacijo. Ostalo plemstvo se je temu uprlo, vnela se je državljanska vojna, ki jo je izrabil mladi cesar Mutsuhito, da je odstavil šoguna, vzel vso oblast v svoje roke ter se nato lotil najdrznejših reform (1868). Delo prenavljanja, začeto leta 1869, se je dvajset let vneto in intenzivno nadaljevalo ter imelo za uspeh, da se je do l. 1889 starodavno srednjeveško fevdalno cesarstvo spremenilo v moderno ustavno državo, ki je imela vse pridobitve in tudi vso vojno silo zahodne civilizacije. Še nikoli ni videl svet tako temeljite preosnove, ki bi se bila izvršila tako hitro. Kakšnega pomena je bila, so takoj pokazali politični in vojaški uspehi Japonske.

Prvo odkritje je prinesla vojna l. 1894, ko je Japonska napadla Kitajsko, da bi ji iztrgala protektorat nad Korejo. Kitajska, ki je bila ostala v bistvu pri starih oblikah, je bila popolnoma premagana na kopnem in na morju ter bila aprila 1895 prisiljena podpisati mirovno pogodbo v Šimonosekiju, v kateri je razen tega, da se je

odrekla pokroviteljstvu nad Korejo in obljubila plačati veliko vojno odškodnino, prepustila Japonski otok Formozo in močno oporišče Port Artur na polotoku Liautungu.

Kitajsko-japonska vojna je imela važne posledice. Rusija je v skrbeh zaradi nove japonske sile, v kateri je videla oviro za svojo ekspanzijo na Daljnem vzhodu, prisilila Japonsko k reviziji mirovne pogodbe v Šimonosekiju ter s tem zmanjšala njene v pogodbi dosežene ugodnosti. Japonska je morala vrniti Kitajski Port Artur, najpomembnejši sad svoje zmage, ki je bil izhodišče za ekspanzijo na kontinentu. Iz tega izvira klica mržnje Japonske proti Rusiji, ki je povzročila 10 let kasneje oborožen spopad in imela za Rusijo hude nasledke.

IX. Boksarska vstaja na Kitajskem in njene posledice. — Skrajna oslabeledost Kitajske, ki se je bila pokazala med vojno z Japonsko, je zbudila pohlep evropskih velesil, ki so imele prostrano in bogato kitajsko državo za drugo Afriko, ki jo je treba deliti. Vnela se je prava tekma v osvajanju, v kateri so si v teku dveh let (1897 do 1899) osvojili Nemci Kiaučou, Rusi Port Artur, Angleži Vejhavej in Francozi Kuangčou. Obenem se je začela tudi tekma v izkoriščanju kitajskih naravnih bogastev z mnogoterimi iniciativami in podjetji. Cesarska vlada, ki je morala trpeti to izkoriščanje, se je maščevala s podžiganjem mržnje proti Evropcem med nacionalisti in tradicionalisti, organiziranimi v tajnih družbah, med katerimi je bila najmočnejša družba boksarjev. Tako so nastale vstaje in Evropci so trpeli razna nasilstva, ki so dosegla višek v pobojih od maja do avgusta 1900. Evropska poslaništva v Pekingju so se morala braniti pred pravim obleganjem, dokler niso avgusta prispele čete mednarodne ekspedicije, ki so jo organizirale in poslale velesile. Čete so osvobodile oblegance, vzpostavile red in naložile kitajski vladi veliko vojno odškodnino.

Te ekspedicije so se udeležile ne samo evropske sile, ampak tudi Japonska in Združene države. Ta okoliščina je velikega pomena, ker je pokazala razvoj, ki so ga dosegle nekatere izven-evropske države, ki so prišle na isto stopnjo z evropskimi silami. Ekspedicija je imela med drugimi tudi ta rezultat, da je uradno postavila meje politiki osvajanja in razkosavanja Kitajske: razglasilo se je načelo teritorialne nedotakljivosti kitajskega cesarstva.

XVI

IMPERIALIZMI IN IMPERIJI, SOCIALNE IDEOLOGIJE IN GIBANJA

I. Imperialistični nauki. — Postopni razvoj evropskega prodiranja v druge kontinente je bil v zvezi z razvojem politične moči velesil, razvojem kapitalizma, industrije, trgovine in gospodarske ekspanzivne sile. Ekspanzijo so utemeljevali in opravičevali impe-

rialistični nauki, s katerimi so narodi in države v težnji po nadaljnem osvajanju povelečevali take napore in jim obenem postavljali čedalje višje cilje. Kot posledica take ekspanzije so se ustvarili veliki kolonialni imperiji, ki so segali od enega kontinenta do drugega in zagotovili domači državi ogromno gospodarsko in politično moč. Imperialistične doktrine so pri nekaterih narodih podžigale in izpodbujale zamisli, ki so potrjevale in povelečevale privilegirani položaj in poslanstvo enega naroda ali enega plemena nad drugimi; take vloge so ob koncu 19. stol. prevzeli nauki in zamisli pangermanizma, panslavizma in panamerikanizma.

Pangermanizem se je za narodnega gibanja sredi 19. stoletja kazal kot gibanje za probujo germanskih narodov, po l. 1870 pa se je pojavil z razvojem nemškega cesarstva kot gibanje za zedinjenje vseh nemških plemen v veliko nemško cesarstvo pod vodstvom Berlina.

Podobno je vseslovanstvo iz gibanja za probujo slovanskih narodov postalo v carski Rusiji po zmagoviti ruski ekspanziji na Balkan in proti srednji Evropi privlačno geslo, okoli katerega naj bi se pod carjevim vodstvom zbirali slovanski narodi po programu, ki so ga bili postavili l. 1867 na vseslovanskem kongresu v Moskvi.

Panamerikanizem se je pojavil najprej v zamisli, ki jo je hotel udejestviti Simon Bolivar na panamskem kongresu l. 1826 s predlogom, naj se združijo ameriške države v veliko konfederacijo. Proti koncu 19. stol. pa se je zaradi izrednega napredka Združenih držav in njihovega imperializma javljal vobče v geslu: »Amerika Združenim državam!« Značilno je, da se je na prelomu 19. in 20. stol. velikanski razvoj produktivnih sil in bogastva na starem kontinentu družil v Angliji z imperialistično politiko, ki jo je vodil minister Chamberlain, zagovornik ponosnega načrta o imperialni zvezi; v Nemčiji s politiko Viljema II., ki je razglasil za cilj nadvlado nad morji in kolonijami, ter s širjenjem in povelečevanjem pangermanske misli; v Rusiji z obnovo ekspanzije v Azijo in z vseslovanskim gibanjem; v Franciji z močno propagando monarhistično-nacionalističnih krogov za obuditev vojnega duha; v Italiji z idejnim in obenem političnim gibanjem, katerega glavni nosilec je bil nacionalizem, ki je povelečeval neizčrpno silo latinstva in Rima ter poslanstvo, ki čaka na novo vstali italijanski narod pri nadaljevanju teh prizadevanj.

Temu mogočnemu gibanju političnih zamisli in sil so se izven Evrope postavljala nasproti podobna gibanja na Japonskem in v Združenih državah, tam po zmagah nad Kitajsko (1894—95) in Rusijo (1904—05), tu po zmagi nad Španijo (1898). Obe sta hlepeli po visokih idealih moči: Japonska kot predstavnica vstajenja rumene rase in azijatstva, Združene države pa v imenu panamerikanizma.

V naslednjem si oglejmo oblike in značilnosti kolonialnih imperijev, ki jih je bila ustvarila osvojevalna ekspanzivnost in pri katerih zgradbi so se imperialistični nauki praktično udejestvili.

II. Kolonialno širjenje Anglije. — Angleška kolonialna sila se je skozi vse 19. stol. stalno in postopoma razvijala. Po napoleonskih vojnah je Anglija l. 1815 postavila trdne osnove za svoje prvenstvo v kolonijah s posestvi, ki jih je ustanovila na vseh celinah, in s pomorskimi oporišči, ki jih je zgradila ob vseh morjih. Stari francoski kolonialni imperij se je sesul in pripravljal se je razpad španskih in portugalskih posestev v Ameriki.

Stanje angleških kolonij je bilo l. 1815 tole: v Severni Ameriki je imela Kanado, ki je širila svoje ozemlje k predelom ob Tihem morju; v Srednji Ameriki nekaj najbogatejših otokov v Antilih, med njimi Jamajko; v Južni Ameriki pa Gvajano. V Afriki je imela Kapsko deželo, ki jo je bila iztrgala Holandski. V Aziji je imela velika posestva v Indiji, last Indijske družbe, in otok Ceylon. Začela je kolonizirati Avstralijo. Na vsaki zemljini je bilo torej l. 1815 postavljeno eno izmed tistih oporišč, na katerih se je dvignila mogočna stavba britanskega imperija.

V prvi polovici 19. stol. je Anglija ta oporišča polagoma ojačila ter pomnožila, zlasti ker je lahko izrabila okoliščino, da so imele druge evropske velesile opraviti z narodnimi vprašanji in s problemi na kontinentu. Tako se je Kanada po postopnem koloniziranju razširila do obal Tihega morja ter dosegla isti teritorialni razvoj kakor Združene države. V Afriki sta se Kapski deželi pridružili pokrajini Natal in Južna Afrika. V Aziji se je osvojitve velikanskega indijskega polotoka spopolnila s prodiranjem na Daljni vzhod v vojni s Kitajsko, ko si je Anglija osvojila Hongkong in izsilila otvoritev 5 pristanišč za svojo trgovino (1840—42). V Oceaniji se je napredujoči kolonizaciji Avstralije pridružila zasedba Nove Zelandije (1840).

Ta mogočni teritorialni razvoj so spremljale važne spremembe v gospodarskem in političnem oziru. Anglija je povsem opustila stari kolonialni sistem omejevanja in monopola (tako zvani kolonialni pakt) in uvedla v kolonijah popolno svobodo gospodarskega dela in trgovine. Uvedla je tudi prve oblike avtonomije v upravi in vladi z ustavo, ki jo je dala Kanadi l. 1847 in ki je postala zametek sedanjega sistema dominijev. Indija, ki jo je bila zasedla in upravljala Indijska družba, se je po udušenem nevarnem uporuh domačinov uredila l. 1857 kot dominij, neposredno podrejen britanski kroni.

III. Britanski impertj. — Novi zagon v angleški kolonialni politiki je nastopil v zadnjih 30 letih 19. stol., ko se je znašla Anglija pred intenzivno kolonialno delavnostjo ostalih evropskih velesil in se je bala, da je ne bi prekosile. Mrzlično je tedaj obnovila svoje ekspanzivno delovanje, da ustvari »Veliko Anglijo«, katere pro-povedniki so bili slavni državniki Benjamin Disraeli, Cecil Rhodes in Jožef Chamberlain.

Disraeli je povzdignil Indijo v cesarstvo, čigar krono je sprejela kraljica Viktorija (1876), zasedel je otok Ciper (1878) in začel v Egiptu, ki je po otvoritvi sueškega prekopa l. 1869 dobil za

Anglijo življenjsko važnost, izvajati gospodarsko penetracijo, ki se je kasneje l. 1882. spremenila v politično in vojaško zasedbo.

Cecil Rhodes je bil glasnik velikega kolonialnega razvoja v Afriki v smeri od severa proti jugu, izražena v geslu »Od Kapa do Kaira«. Hotel je ustvariti nepretrgano vrsto angleških posesti od Nilske doline do južne Afrike in jih potem povezati z veliko železniško zvezo. Za uredničenje tega načrta je postavil trden temelj z ustanovitvijo Rodezije.

Jožef Chamberlain je kot kolonialni minister krepko podpiral načrte Cecila Rhodesa, kar je izzvalo vojno z republikama Transvaalom in Oranjem (1899—1901), ki je omogočila Angliji, ustanoviti nov zvezni dominij, Južnoafriško zvezo.

V istem času se je bavil Chamberlain z mislijo, ustanoviti velik imperialni sistem, ki bi družil v skupno gospodarsko in politično enoto domovino in kolonije. Mislil je namreč na neke vrste zvezno cesarstvo z imperialnim parlamentom in carinsko zvezo. Kolonialno delovanje, ki so ga zagovarjali in pospeševali zgoraj omenjeni državniki, je pridobilo Angliji nova teritorialna povečanja v Afriki in Aziji. Tako je britanski imperij tik pred svetovno vojno obsegal brez arktičnih ozemelj površino okoli 34 milijonov kvadratnih kilometrov s 440 milijoni prebivalcev, kar je pomenilo četrtno zemeljske površine in četrtno vsega človeštva.

Zadnja doba razvoja od l. 1870 dalje je rodila nasprotja in tekmovanje z drugimi kolonialnimi državami. V dobi med l. 1880 in začetkom 20. veka sta bila tekmeca Anglije v kolonijah Francija in Rusija, katerih ekspanzivno delovanje v Afriki in Aziji se je često križalo z angleškim. V začetku 20. stol. pa je največja nevarnost za britansko moč postala tudi v kolonijah ekspanzivna sila Nemčije. Medtem ko so se stara trenja med Anglijo in Francijo in Rusijo polegla in celo spremenila v pogodbe, se je tekmovanje v kolonijah med Anglijo in Nemčijo poostrilo in postalo eden izmed vzrokov svetovne vojne.

Za teritorialnim razvojem kolonij ni zaostal njihov gospodarski in politični razvoj. Tako so dobile večje kolonije samoupravno vlado, ki je imela svoj zametek v kanadski ustavi iz l. 1847. Na ta način so od druge polovice 19. stol. nastajali dominiji, ki so bili urejeni kot zveza več kolonij s svojo vlado in svojim parlamentom. Prvi dominij je postala Kanada, ustanovljen l. 1867. Njemu je sledila Avstralska zveza (1900), nato se je ustanovil dominij Nova Zelandija (1907) in nazadnje Južnoafriška zveza (1910), v katero sta bili vključeni tudi burski deželi Transvaal in Oranje.

Odnosi med domovino in kolonijami so bili urejeni na skrajno liberalni podlagi. Načrta imperialne zveze, po kateri je hrepenel Chamberlain, sicer niso izvedli, toda ustvarili so take ustanove, ki so bile sposobne, okrepiti zveze kolonij z domovino in dati življenju imperija skupne pobude in smernice. Taki ustanovi sta bili: odbor za obrambo imperija in imperialne konference, ki so se od l. 1887 zdaj pa zdaj vršile in na katerih so se sestajali pod predsedstvom

angleškega ministrskega predsednika ministrski predsedniki dominijev. Tako urejeni britanski imperij je bil ob začetku 20. stol. ne samo najmogočnejši sklop držav, ki ga je svet dotlej videl, temveč tudi jako trden politični organizem.

IV. Francoski kolonialni imperij. — Francosko ekspanzivno delovanje v kolonijah je bilo v 19. stol. za angleškim najintenzivnejše in je postavilo Francijo na drugo mesto v vrsti kolonialnih velesil. Začelo se je tik pred padcem Karla X. z zasedbo mesta Alžira (1830), se nadaljevalo za orleanske monarhije, ki je prejšnjo zasedbo raztegnila na vso bogato in prostrano Alžerijo (1837—47), po uspehih najpomembnejši dobi pa je imelo za drugega cesarstva in tretje republike.

Napoleon III. si je zelo prizadeval, ustanoviti Franciji kolonialni imperij. V Afriki je raztegnil južne meje Alžerije do saharške puščave (1860). Polastil se je vse Senegalske kotline s tem, da je prejšnje osvojitve nekaterih krajev na obali razširil v osrčje celine (1854—57). Okrepil je gospodarsko prodiranje in politični vpliv Francije v Egiptu, kjer se je pod okriljem Francije in po večini s francoskim kapitalom izvedlo velikansko delo sueškega prekopa (1859—69). In ko je Napoleon III. videl, kakšen pomen je zaradi otvoritve prekopa dobila pot skozi Rdeče morje in Indijski ocean, je hotel zagotoviti Franciji važen položaj na tej poti s tem, da je l. 1862 ustanovil ob Rdečem morju francosko posest Obok in se pripravljaj na zasedbo otoka Madagaskarja.

V Aziji se je ekspanzivno delovanje drugega cesarstva uveljavilo z udeležbo ob strani Anglije v vojni zoper Kitajsko (1858—60), ki je odprla Daljni vzhod tudi francoskemu vplivu. Prav posebno pa se je uveljavila Francija z zasedbo Košinšine in s protektoratom nad Kambodžo (1863); to so prve francoske posesti v Indokini. Napoleon III. je med severnoameriško secesijsko vojno (1861—65) skušal razširiti francoski vpliv preko Atlantika, ko se je vmešal v mehiške razmere. Dasi se ta namera ni obnesla, so ob koncu drugega cesarstva obsegale francoske izvenevropske posesti en milijon kvadratnih kilometrov z okoli 5 milijonov prebivalcev, kar se je pod tretjo republiko v teku 40 let povečalo na približno 12 milijonov kvadratnih kilometrov in 59 milijonov prebivalcev.

Nova doba razvoja se je pričela po l. 1880, ko je republika prebrodila prve težke čase in se utrdila. Pobudo je dal Julij Ferry, ki je med drugim težil za tem, da dobi nadomestilo za izgubo Alzacije in Lotarinške in da položi temelje novi veličini Francije. Že v nekaj letih (1881—85) je Ferryjeva politika dosegla presenetljive uspehe. V Afriki je l. 1881 spravila Francija pod svojo zaščito Tunizijo, l. 1884 ustanovila oporišče Džibuti in s tem razširila prejšnjo zasedbo Oboka, l. 1884 in 1885 postavila temelje za veliko kolonijo ob Kongu in med l. 1885—96 zasedla Madagaskar. Medtem si je Francija v južnovzhodni Aziji po ostrem in težkem, a nazadnje

zmagovitem boju s Kitajsko (1883—85) osvojila Tonking in spravila pod svojo zaščito Anam ter tako ustvarila francosko Indokino.

Kolonialno ekspanzivnost je obnovila in nadaljevala Francija 10 let kasneje, ko je prodirala v Saharo do Timbuktuja in Čadskega jezera. Nazadnje je v začetku 20. stol. francoskemu ekspanzionizmu uspelo polastiti se bogatega Maroka, ki je bil že pred tem obdan na vzhodu in jugu s francoskimi posestvi. Osvojitev Maroka je dovršila veliki imperij v severnozahodni Afriki, ki sega od obal Sredozemskega morja do Gvinejskega zaliva. Francija je s kolonialnim delovanjem tretje republike v Afriki, še prav posebno v ekvatorialni Afriki in Maroku, trčila ob interese drugih velesil ter povzročila trenja z Anglijo in Nemčijo.

V. Francosko-angleške kolonialne zahteve in dogovori. —

Trenje med Francijo in Anglijo je doseglo dramatičen višek l. 1898 v zadevi Sudana. Tja so Angleži zmagovito prodirali pod poveljstvom lorda Kitchenerja, ker so imeli Sudan za naravno dopolnilo Egipta. Toda Francija, ki je l. 1882 začela nagajati angleškemu prodiranju v Nilsko dolino, je poslala iz osrednjega Sudana ekspedicijo, ki je dospela v Fašodo ob gornjem Nilu nekaj tednov pred prihodom Angležev. Ta francoski korak je izzval v Londonu najostrejši odpor in britanska vlada je kar naravnost zahtevala, naj se Francija umakne iz Fašode. Napočil je trenutek skrajne napetosti, toda Francija se je odločila za umik, da bi s tem preprečila zbliznanje Anglije z Nemčijo in da bi nasprotno pripravila pot angleško-francoskemu zbliznanju. Ta namen je dosegla, kajti to zbliznanje se je začelo že med l. 1899 in 1904 in je privedlo, kakor že vemo, do sklenitve pristrčnega sporazuma (entente cordiale). S tem sporazumom so bile tudi urejene v Afriki vse težnje in vsa vprašanja, ki so zanimala Anglijo in Francijo: Anglija je dobila svobodne roke v Egiptu in Nilski dolini, Francija pa v ekvatorialni Afriki in Maroku.

Posest gornje Nilske doline je bila življenjske važnosti za Anglijo ne samo zaradi bombažnih nasadov v Sudanu, marveč tudi zaradi težnje, da se povežejo južnoafriški dominiji s severnimi. Maroko pa je bil važen za Francijo, da izpopolni sklop afriških dominijev med Sredozemljem in Atlantikom. Ta francosko-angleški sporazum je bil dopolnjen z drugimi važnimi dogovori glede Afrike, ki so jih sklenili l. 1900 in 1902 in v katerih je velik delež imela tudi Italija. V teh dogovorih je Italija priznala angleške težnje v Egiptu in francoske v Maroku, v zameno pa sta Anglija in Francija priznali italijanske težnje v Tripolitaniji in Kirenajki. Tako je Italija z diplomatskimi razgovori pripravljala pohod v Libijo.

VI. Nemški kolonialni imperij. —

S temi sporazumi urejeni položaj v Afriki se je moral pa prilagoditi zahtevam Nemčije, ki je začela delovati v kolonialni politiki šele po l. 1880 pod pritiskom mogočnega razvoja svojih demografskih, gospodarskih in političnih sil. Nemška kolonialna ekspanzija se je sicer pričela, ko je bil

Bismarck še na višku moči, a veliki kancler je ni sam začel, nasprotno, moral se ji je le ukloniti. Bismarck ni bil navdušen za kolonialno ekspanzijo, ker se je bal zaradi nje zaplesti se v spore z Anglijo, toda l. 1884—85 se je moral vdati pritisku nemškega javnega mnenja, ki je zaradi živahne propagande raznih družb zahtevalo kolonije. Zato je dal Bismarck pobudo za sklicanje konference v Berlinu, da bi določila način ekspanzije v Afriki in kolikor močeve odpravila vzroke za spore v Evropi.

Nemčija je ustanovila prve kolonije v Afriki, in sicer l. 1884 do 1885 štiri: nemško Zahodno Afriko, Kamerun, Togo in nemško Vzhodno Afriko. Nato je zasedla razna važna oporišča v Oceaniji in na Daljnem vzhodu, kjer si je osvojila Bismarckovo in Maršalsko otočje.

Ko je zasedel prestol Viljem II. (1888), so se nemške ekspanzijske sile ojačile in napredovale obenem z razvojem velike vojne mornarice. Novi cesar je hotel razširiti dotedanjo nemško ekspanzijo na Daljnem vzhodu in v Oceaniji in je zato prisilil Kitajsko, da mu je prepustila Kiaučou, podlago za cvetočo kolonijo (1897), ter zasedla Karolinsko in Mariansko otočje.

V Aziji je cesar posvetil svojo pozornost bogatim pokrajinam v Mali Aziji, Siriji in Mezopotamiji, ki so pripadale prostranemu, pa ostarelemu in trhlemu otomanskemu cesarstvu in bile dostopne za gospodarski napredek. Pot do tega cilja si je spretno pripravljajl z jačenjem nemškega vpliva v Carigradu, kjer si je Nemčija proti koncu 19. stol. znala pridobiti spricho sultanovega zaupanja privilegirani položaj, kot ga je prej imela Anglija. Nemčija je dobila važne koncesije in vloge v gospodarskem in političnem življenju. Krona tega prizadevanja je bil odlok, s katerim je l. 1896 poveril sultan Nemčiji gradbo orjaške bagdadske železnice, ki naj bi tekla od Bosporskih ožin do Perzijskega zaliva.

Kar se tiče Afrike, je Viljem II. opazoval z nezaupanjem in zavistjo razvoj francoskih načrtov o severnovzhodnem imperiju od Sredozemskega morja do Gvinejskega zaliva in britanskih namer o teritorialni zvezi Egipta s Kapsko deželo. Zato je Viljem II. med l. 1905—1911 ponovno skušal načeti pred Francijo vprašanje Maroka, poudarjajoč, da hoče braniti svoje koristi v maroškem imperiju in čuvati nad njegovo neodvisnostjo.

VII. Francosko - nemška in angleško - nemška trenja. — Prva težava je nastala marca 1905, ko se je cesar Viljem II. nenadoma pojavil pred Tangerjem, se izkrcal in imel govor, v katerem je poudarjal, da maroško vprašanje zanima vse države in da se mora obravnavati na evropski konferenci. Učinek tega nemškega koraka je bil, da se je sklicala konferenca v Algecirasu (februarja in marca 1906), kjer sta prišli v nasprotje stališči Francije in Nemčije in se je le mukoma našla rešitev z začasnim kompromisom, da so se priznali Nemčiji gospodarski interesi, ki jih je imela v Maroku. Toda vprašanje se je vrnilo na dnevni red bolj nevarno kot prej poleti 1911,

ko je francoska vlada poslala ekspedicijo v notranjost Maroka, Nemčija pa je poslala v svarilo vojno ladjo pred maroško pristanišče Agadir (junija 1911). Temu koraku so sledili trenutki ostre francosko-nemške napetosti, nazadnje pa se je jeseni 1911 sklenil med Berlinom in Parizom sporazum, po katerem je Nemčija priznala francoski protektorat nad Marokom, v zameno pa ji je Francija prepustila del svojega Konga.

Angleškemu načrtu »od Kapa do Kaira« je postavila Nemčija nasproti svoj načrt o »Srednji Afriki«, to je o nepretrganem sklopu nemških posestev od Gvinejskega zaliva do Indijskega oceana, ki bi zajel tudi portugalske kolonije in belgijski Kongo. Jasno je, da je uresničenje enega teh načrtov pomenilo uničenje drugega. To afriško nasprotje med Anglijo in Nemčijo se je izoblikovalo prav tedaj, ko sta obe velesili pretresali vprašanje nemškega predloga o podaljšanju železnice od Bagdada do Perzijskega zaliva, to je tistega predloga, ki je po mnenju Anglije ogrožal varnost njenega indijskega dominija. Na ta način so se skalili tako francosko-nemški kakor angleško-nemški odnosi.

VIII. Ruska ekspanzija v Aziji. — Drug presenetljiv primer ekspanzivnega imperializma v 19. stol. je pokazala carska Rusija. Videli smo že, kako je delovala v dveh smereh, na Balkan, nato pa proti Aziji in Tihemu oceanu, in pokazali, kako so prvo smer ovirali poraz v krimski vojni in neuspehi na pariškem (1856) in berlinskem kongresu (1878). V nadomestilo pa se je mogočno razvila ruska ekspanzivna politika v drugo, azijsko smer, in sicer na dveh področjih: v osrednji Aziji in na Daljnem vzhodu.

V osrednji Aziji so carji osvojili Turkestan, čigar zasedbo so bili pričeli že l. 1840, nadaljevali in zaključili pa šele po neuspehih na berlinskem kongresu med l. 1880 in 1884. Ta osvojitvev, ki je razširila rusko posest do mej Afganistana, je hudo vznemirila Anglijo, ki jo je zaskrbelo Indija, zlasti ko je Rusija zgradila velikansko zakaspijsko železnico, ki v dolžini 2000 km veže Kaspijsko morje z afganskimi mejami.

Na Daljni vzhod se je obrnila Rusija po pariškem kongresu (1856) in se vrnila z novo silo po berlinskem (1878). V prvi dobi delovanja, začetega po pariškem kongresu, je prihajala do veljave Sibirija, ki so jo porabljali dotlej skoraj samo za pošiljanje kaznjencev. Rusi so razširili tudi obmorsko posest proti jugu na škodo Kitajske in ji, izrabljajoč njeno oslabeledost po francosko-angleški intervenciji l. 1858—60, iztrgali Primorsko pokrajino, pred tem pa so bili zasedli že ves levi breg Amurja.

Še važnejše in težje posledice je imela druga doba ruskega ekspanzivnega delovanja na Daljnem vzhodu, začetega po berlinskem kongresu. To je bila hkrati doba prebujenja in preosnove Japonske in doba politične in vojaške oslabitve prostranega kitajskega cesarstva po vojni z Japonsko l. 1894—95. Rusija je z zasedbo Port Arturja začela politiko razkosavanja in osvajanja kitajskega

cesarstva, pri čemer so ji sledile ostale velesile in kar je izzvalo divjo boksarsko vstajo in priklicalo mednarodno ekspedicijo, da je udušila upor; posledica tega je bila proglasitev načela teritorialne nedotakljivosti kitajskega cesarstva (1900).

To načelo, ki je hotelo končati politiko osvajanja in razkosavanja Kitajske, je povsem nasprotovalo težnjam carizma, da si pridobi nadoblast nad severno Kitajsko in posebno nad Mandžurijo, zlasti potem, ko je bila dograjena velika sibirski železnica (od Samare, današnjega Kujbiševa, do Port Arturja, dolga 8000 km), ki so jo gradili od l. 1891—1904 za zvezo Rusije z Daljnim vzhodom.

Za boksarske vstaje je Rusija s številnimi četami zasedla Mandžurijo in je ni mislila več zapustiti, da bi bolje nadzirala železnico, ki se je tedaj gradila preko Mandžurije kot zveza Port Arturja s sibirsko železnico. Rusija je celo nameravala raztegniti svoj vpliv z Mandžurije na Korejo. Tedaj pa se je ruski ekspanzivni politiki odločno uprla Japonska, ki je hlepela po odškodnini za izgubo l. 1896, ko je morala Port Artur izročiti Rusiji, in je potrebovala Korejo za naselitev svojega odvečnega prebivalstva. Japonska ni bila samo močno urejena in oborožena na kopnem in na morju, ampak je dosegla tudi trden mednarodni položaj. Leta 1902 je sklenila zvezno pogodbo z Anglijo, ki se je v skrbeh zaradi razvoja ruskega ekspanzionizma v Aziji začela vneto približevati Japonski, da bi tam ojačila in izrabila protiruske težnje. Tudi ta japonsko-angleška zveza je zelo značilna za to, kako so izvenevropske države poлагoma dosegle isto stopnjo z evropskimi.

IX. Rusko-japonska vojna. — Spor med Rusijo in Japonsko je zanetil februarja 1904 vojno, ki je trajala do avgusta 1905 in dala nov dokaz vojaške sile in zmožnosti Japonske, še sijajnejši kot l. 1894—95. Japonci so po enajstih mesecih neverjetnih naporov in junaštva (od februarja 1904 do januarja 1905) uničili ruske pomorske sile na Daljnem vzhodu in si priborili gospostvo nad morjem. Vzeli so Port Artur, ki so ga bili Rusi spremenili v močno trdnjavo, in nato po več zmagah — najpomembnejša je bila maja 1905 pri Mukdenu — prodrli v osrčje Mandžurije. Nazadnje so maja 1905 v pomorski bitki pri Čušimi uničili rusko brodovje, ki je bilo poslano z Baltika na Daljni vzhod.

Ti ponovni težki udarci in istočasni notranji nemiri, ki so nastali zaradi porazov, so prisilili carja, da je sklenil po posredovanju ameriškega predsednika Roosevelta mir v Portsmouthu (5. septembra 1905). Rusija je prepustila Japonski Port Artur in polovico otoka Sahalina ter priznala japonski protektorat nad Korejo.

Posledice teh dogodkov so bile mnogotere in težke. Japonski narod, ki ga je bila zmaga upravičeno navdušila, se je povzpел do največjih imperialističnih načrtov in jih začel že l. 1910 uresničevati z zasedbo Koreje, ki je pomenila napoved novih osvajanj na kontinentu. Zmagovito japonsko cesarstvo se je pripravilo, da po-

stane prvoboritelj in zagovornik vstajenja rumene rase in azijsstva, čigar geslo je »Azija Azijcem«.

Rusija, katere mednarodni položaj se je zelo poslabšal, je prebila še težko notranjo krizo, ki je privedla do ustavne reforme l. 1905. Nadalje se je, prisiljena prepustiti Daljni vzhod Japonski, odrekla imperializmu v tej smeri in se vrnila k aktivni politiki na evropskem vzhodu, to je na Balkanskem polotoku, zlasti, ker je morala skrbeti, da ustavi obnovljeno ekspanzijo Avstrije, ki je izkoristila rusko oslabeledost in — kot smo že videli — l. 1908 izvedla aneksijo Bosne in Hercegovine. Vrnitev Rusije v politično aktivnost na Balkanu v protiavstrijskem in protiturškem smislu je pripravila balkanske dogodke l. 1912—1913.

X. Položaj po rusko-japonski vojni. — Poraz evropske velesile po azijski državi, ki je na ta način postala svetovna velesila, pomeni novo etapo v razvoju starim evropskim državam tako nevarnega položaja. Začela se je namreč prebujati vsa Azija: na Kitajskem je buknila l. 1912 revolucija, zrušila cesarsko dinastijo in ustanovila republikanski režim s programom temeljitih notranjih reform. Revoluciji so sledili nemiri, upori in separatistične vstaje celih pokrajin, ki so spravile Kitajsko v hudo zmedo.

Nasprotja s kitajsko krizo, ki se je začela z revolucijo l. 1912, je začela Japonska vneto in neprestano izrabljati mednarodne dogodke v svojo korist. To je povzročilo zaskrbljenost in odpor Združenih držav, ki so zlasti po otvoritvi panamskega prekopa (1914) ojačile svoje delovanje na Tihem oceanu in od ondod na Daljnem vzhodu, ter so glede Kitajske v nasprotju z osvojevalnimi težnjami Japonske zastopale politiko tzv. »odprtih vrat«.

XI. Severnoameriški imperializem. — Tudi v Združenih državah se je bila izoblikovala imperialistična struja ter čedalje odločnejše poudarjala Monroejevo doktrino in napotila washingtonsko vlado, da je l. 1865 protestirala proti francoski intervenciji v Mehiki, l. 1895 pa vsilila Angliji svojo rabsodbo v sporu z Venezuelo. Združene države so se hitro usmerile v intervencijsko in ekspanzijsko delovanje tudi preko mej ameriškega območja. To se je prvič jasno pokazalo v vojni s Španijo l. 1898 zaradi Kube.

Povod za to vojno so dale razmere na otoku Kubi, ki je bil obenem z otokom Portorikom ter Filipinskim in Karolinskim otočjem v Tihem oceanu poslednji ostanek nekdanjega prostranega španskega kolonialnega imperija, a so ga neprenehoma pretresale vstaje kreolov in domačinov zoper madridsko vlado. V resnici pa so se Združene države hotele zasidrati v Antilskem morju, da bi zgradile prekop med tem morjem in Tihim oceanom (načrt panamskega prekopa). Vstaja, ki je bila nastala na Kubi l. 1895 ob očitni podpori Združenih držav, je pospešila izbruh krize. Med Španijo in Združenimi državami se je razvila huda napetost, iz katere je nastal oborožen spor l. 1898, ko je ameriška vojna ladja »Maine« zadela v pristanišču Havani na mino in se potopila. Vojna, ki je

trajala od maja do avgusta 1898, je zaradi neenakih sil prinesla poraz Špancem, četudi so se junaško borili. Američani so poslali v boj dve močni ladjevji: eno v antilske, drugo v filipinske vode, in z njima precejšnje ekspedicijske čete. Špansko brodovje, ki je priplulo iz Evrope, je bilo uničeno blizu Santiaga na Kubi; nič boljše sreče niso imele stare španske ladje pri Manili na Filipinih. Medtem so se ameriške čete s podporo upornikov izkrcale in začele prodirati na kopnem.

Ker je bila Španija poražena in bojne sreče ni mogla spremeniti, je morala podpisati mirovno pogodbo v Parizu (avgusta 1898). Združene države so dobile močni oporišči v Antilih s posestjo Portorika in Kube, ki je prišla pod njihov vpliv, četudi je postala samostojna republika. Močno oporišče so dobile tudi na Tihem morju s Filipini. Svoj položaj na Tihem morju so nadalje okrepile z osvojitvijo otokov Samoa, ki so si jih delile z Nemčijo, in Havajskih otokov (1898—99).

Ta ekspanzija na Tihem morju je dovela Združene države do tega, da so se vmešavale v vprašanje na Daljnem vzhodu in da se je l. 1900 udeležil mednarodne ekspedicije na Kitajsko tudi ameriški oddelek.

Medtem se je bila razvila panameriška doktrina, o kateri smo že govorili v začetku poglavja. Združene države so hotele dobiti vodstvo vsega ameriškega kontinenta s sklicanjem panameriških konferenc, katerih prva se je vršila l. 1889 v Washingtonu. V začetku 20. stol. so začele Združene države graditi panamski prekop, s čimer so obnovile ponesrečeni načrt Francozov. Dovršitev panamskega prekopa, ki so ga gradili dobrih 10 let (1903—1914), je omogočila Združenim državam hitro prevažanje pomorskih sil z Atlantika na Pacifik. To je imelo važne posledice tako v trgovinskem kakor v političnem pogledu; med drugimi so se mogle Združene države uspešneje upirati japonskemu imperializmu na Daljnem vzhodu. Da bi severnoameriška vlada varno obvladovala novo dragoceno mednarodno pot, je uspešno delala na to, da odtrga od republike Kolumbije ozemlje ob prekopu in ustanovi iz njega samostojno republiko Panamo, ki pa je v resnici pod zaščito Združenih držav. Tako je bila severnoameriška republika ob izbruhu svetovne vojne l. 1914 v vsakem pogledu ena izmed največjih svetovnih velesil in torej ni mogla stati ob strani v sporu, od katerega je bila odvisna nadaljnja usoda sveta.

XII. Ideologija družabne obnove. — Razvoj imperializma in njegovih nauk se je prepletal s čedalje močnejšim razmahom ogromnih gospodarskih sil, ki so se začele javljati že ob koncu 18. stol. kot posledica sprememb v produkciji in trgovini zaradi uporabe strojev in ustanovitve velike industrije. Že pri obravnavanju notranjega razvoja Združenih držav smo podali številke in podatke, ki so kazali, kako so produkcija, trgovina in sploh vse panoge gospodarskega dela dosegle povesod presenetljiv zagon. To

je rodilo tisto bogastvo, ki se je samo od sebe razvilo v veliki kapitalizem. Mehanizacija, industrializacija in kapitalizem so v gospodarskem življenju 19. stol. trije med seboj povezani pojavi, ki so mu vtisnili svoj neizbrisni pečat. Zaradi njih je postajalo čedalje važnejše družabno vprašanje, v čigar središču so stali problemi odnosov med kapitalom in delom in vprašanje položaja delavcev. Položaj delavcev je bil dolgo časa jako žalosten in je v nekih državah, n. pr. v Angliji, v prvi polovici 19. stol., postal kar obupen. Na deželi so živeli kmetje in težaki v napol podrtih kočah in dobivali beraške mezde, v industrijskih in rudniških središčih pa je ustanovitev velikih tovarn in podjetij rodila množice delavcev, ki so bili prav tako nezadostno plačani, delali veliko ur na dan in prebivali v nezdravih stanovanjih. Dolgo ni bilo socialnih zakonov in uredb, ki bi urejale delovni čas in razdelitev dela ter ščitile fizične, higienske in gospodarske razmere delavcev, izročeni na milost in nemilost podjetnikom in kapitalistom, ki so prečesto skrbeli le za povečanje svojih dobičkov. Skratka, pravice kapitala so prevladale in gospodovale na tak način, da so bile pravice dela skoraj povsem uničene.

Nasproti tem razmeram so se od francoske revolucije dalje pojavljale in se nato v prvi polovici 19. stol. razvile doktrine in teorije, ki so stremile po spremembi, da, po uničenju gospodarskega, političnega in socialnega reda, slonečega na kapitalizmu, ter ga skušale nadomestiti z drugim redom, ki bi docela uresničil zahteve po delavskih pravicah. Te ideje, ki so jih kasneje imenovali socialistične, so imele značilne zagovornike že v prvi polovici 19. veka.

Na Angleškem se je dvignil tovarnar Robert Owen, širokosrčen človek in poln človekoljubnih čustev. Ustanovil je l. 1833 »Narodno zvezo dela«, v kateri je hotel združiti vse industrijske in tudi poljedelske delavce z namenom, da bi se s splošnimi stavkami uničila gospodarska ureditev, sloneča na zasebni lastnini in nadomestila s proizvodjalnimi zadrugami.

V istem času so se v Franciji, kjer je bilo kakor v Angliji bogastvo meščanstva v kričečem nasprotju z veliko bedo delavstva, ki je bilo beraško plačano in često brez dela zaradi čedalje večje uporabe strojev, razvijale nove teorije in ideologije za rešitev socialnih vprašanj. Louis Blanc je l. 1839 izdal knjigo »Organizacija dela«, v kateri je branil pravico slehernega delavca do dela ter predlagal organizacijo dela po (družabnih) delavnicah, ki bi jih država nadzirala, vodili pa delavci sami.

Medtem so se pripravljali v Nemčiji nauki Ferdinanda Lassalla in Karla Marxa. Lassalle je l. 1862 objavil »Delavski program«, v katerem razvija in razlaga praktična sredstva za dvig delavskih slojev: ustanovitev neodvisne delavske politične stranke, splošno volivno pravico in ustanovitev delavskih zadrug, za katere naj bi potrebni kapital dala država in ki naj bi zagotovile delavcu vse sadove njegovega dela.

Karel Marx se je po objavi osnovnih misli svoje teorije v »Komunističnem manifestu«, ki ga je objavil l. 1848, a ni našel tedaj skoraj nobenega odmeva, postavil na čelo ustanoviteljev in razširjevalcev novih socialnih nauk, ko je l. 1867 izdal prvi zvezek knjige »Kapital«, slovečega in temeljnega dela za delavsko-socialistično gibanje. To delo je ostra in uničevalna kritika kapitalistične družbe in napoveduje prihod novega reda, v katerem naj bi vsa proizvodna sredstva (zemljišča, rudniki, tovarne, kapital) postala splošna družabna last (socializacija lastnine), dobrine, pridobljene po vseh, pa služile vsem. Marx je skratka predlagal nadomestitev kapitalističnega režima, slonečega na zasebni lastnini, s kolektivističnim (občestvenim), temelječim na skupni lastnini, kar bi se doseglo z razrednim bojem proletariata proti kapitalističnemu meščanstvu s socialno revolucijo.

XIII. Revolucionarna in reformistična gibanja. — Logični in obenem usodni zaključek teh nauk je bila trditev, da se koristi in zahteve delavskih slojev prav tako ne ozirajo na državne meje, kakor se tudi interesi meščanskih in kapitalističnih razredov ne ozirajo nanje. Tako bi morala biti pojma in ideala domovine in naroda odpravljena. V skladu s tem je nastala l. 1864 v Londonu, kamor se je bil zatekel Karel Marx, »Mednarodna delavska zveza«, ki naj bi se razširila v vse dežele. Glavni Marxovi nauki se povzeli tudi misli ostalih teoretikov in ideologov socialne obnove in socialnega prevrata ter postali osnova socialističnega programa in gibanja. Kolikor je to gibanje stremilo po izboljšanju delavskih razmer in po pravičnejšem vrednotenju dela, je ustrezalo splošno občutenim potrebam. Zato je dalo pomembno pobudo za zelo upravičene in skrajno potrebne reforme, kakor jih je izvedla socialna zakonodaja, ki se je pomembno razvijala zlasti v nekaterih državah, n. pr. v Angliji za Gladstona, v Franciji v dobi drugega cesarstva in v Nemčiji za vladarja kanclerja Bismarcka.

S socialno zakonodajo so si vlade, ki so se medtem trudile odpraviti najhujše vzroke bede in trpljenja delavskih razredov, prizadevale oslabiti socialistično propagando s tem, da so odpravile ali vsaj zmanjšale pri zagovornikih take propagande jako močan in privlačen razlog, ki se je opiral ravno na te bedne in žalostne razmere. Izdelali so zakone in pravila za obvezno zavarovanje proti nezgodam in boleznim, omejili delovni čas in delo žensk in otrok, predpisali higienično ureditev delavnic in tovarn, minimalni zaslužek in plačilo, vse to z namenom, da bi odpravili najbolj zoprne oblike izkoriščanja. Ustanovile so se strokovne šole za izboljšanje delavske izobrazbe in izurjenosti. Začeli so ustanavljati nabavljalne in proizvodjalne zadruge. Tako se je dosegel med l. 1870 in 1900 važen in odločilen napredek v izboljšanju življenjskih pogojev delavskih slojev, pri čemer ne bi bilo pravično prezreti delež, ki ga je imela socialistična propaganda.

Toda socialistični program je imel tudi nasilno in utopistično stran, ker je stremil po koreniti spremembi obstoječega družabnega reda s proletarsko revolucijo. Ta stran, ki je s svojimi slepili razvnela duhove in domišljijo dojemljivejših elementov, je nezogibno vodila do prevratnih gibanj in nemirov, ki so jih vlade hotele preprečiti z nasilnimi ukrepi. Med njimi so bili znameniti Bismarckovi tzv. izjemni zakoni, ki jih je izdal kancler l. 1878 in so bili v veljavi do l. 1890.

Izkušnje iz borb in stvarnega političnega in gospodarskega položaja so pa kmalu ustvarile v tem gibanju strujo, ki se je ločila od tistih, ki so ostali zvesti marksističnemu programu za temeljito spremembo starega družabnega reda. Ta struja si je postavila za program vrsto bistveno gospodarskih zahtev, ki bi se dale uresničiti v okviru veljavne politične ureditve. To je bila struja tzv. reformistov, ki je imela precejšen vpliv v prvem desetletju 20. stol.

Nasproti struji reformistov se je uveljavila in razvijala struja sindikalistov. Trdila je, da naj delavske vrste za doseg svojih zahtev ne porabljajo političnih in parlamentarnih ustanov, ki jih je bila ustvarila buržoazija in ki so koristile samo njej (kakor reprezentativno-ustavni sistem s parlamenti, občinskimi in pokrajinskimi sveti in podobno), pošiljajoč v take ustanove svoje zastopnike in boreč se v njih za večino in oblast. Nasprotno naj bi se borili delavci na revolucionaren način po organizaciji sindikatov (zvez), ki so družile delavce iste panoge, pa s splošnimi stavkami in neposredno akcijo.

Za socialno vprašanje se je zanimala tudi Cerkev in si prizadevala, da bi pokrenila gibanje, ki bi rešilo vprašanje odnosov med kapitalom in delom na podlagi načel evangelija. To je bilo gibanje »krščanskega socializma«, ki mu je dal pobudo papež Leon XIII. l. 1891 z okrožnico »Rerum novarum«.

XVII

NOTRANJA IN ZUNANJA POLITIKA ITALIJE OD 1870 DO 1900. PRVE ITALIJANSKE KOLONIJE

I. Prihod levice na oblast. — Glavno delo v prvi dobi oživljene Italije, to je ureditev nove enotne države, rešitev beneškega in rimskega vprašanja in garancijski zakon, so izvršili desničarski državniki. To so bili zastopniki zmerno-liberalnih tendenc, ki so se razen dveh kratkih presledkov ministrstva Rattazzi (1862 in 1867) držali od Cavourjeve smrti neprenehoma na vladi in nastopali kot dediči in nadaljevalci njegove politike.

V prvi vrsti med njimi so stali: Bettino Ricasoli, Luigi Carlo Farini, Marco Minghetti, Alfonso Lamarmora, Giovanni Lanza in Quintino Sella, vsi po svoji bistrumnosti in značajnosti odlični

možje. Po osvobojenju Rima in izdaji garancijskega zakona si je desnica pridobila nadaljnjo veliko zaslugo za italijanski narod s tem, da je po vztrajnih naporih nazadnje v začetku l. 1876 pod ministrstvom Minghetti-Sella uravnovesila državni proračun.

Toda ker je imela desnica dolgo časa oblast v svojih rokah, se je počasi obrabila, sile levičarskih strank pa, ki so hotele politiko smelih reform in napredka, postopoma okrepile. Tako je prišlo do spremembe političnega položaja v marcu 1876, ko je kralj zaradi poraza ministrstva Minghetti-Sella pri glasovanju v zbornici poveril sestavo nove vlade voditelju levice Avgustinu Depretisu. Splošne volitve, ki so bile razpisane takoj po sestavi novega ministrstva, so prinesle levici odločilno večino.

Poleg Depretisa so se odlikovali med prvaki nove večine v zbornici tile politiki: Benedetto Cairoli, slaven zaradi domoljubnih zaslug in svoje preteklosti, ko je bil kakor ostali člani njegove družine hraber garibaldinski vojak; Francesco Crispi, zarotnik in borec zoper Bourbone na Siciliji l. 1849, nato v izgnanstvu Mazzinijev učenec in l. 1860 organizator pohoda »tisočeric«; Giovanni Nicotera, tovariš Karla Pisacana v ekspediciji v Sapri; Alfred Boccarini, borec v borbah v Romagni in Emiliji proti papeški oblasti in avstrijakantskim vojvodom; končno Giuseppe Zanardelli, borec v protiavstrijskih bojih v Brescii v junaških dneh marca 1849

V prvih letih levičarske vlade (1876—1881) sta se menjavala v predsedstvu Depretis in Cairoli. Od l. 1881 dalje pa je bil do svoje smrti julija 1887 ministerski predsednik vedno Depretis, ki je imel v zadnji dobi ob strani kot notranjega ministra Francesca Crispija, ki je bil določen, da postane njegov naslednik in vodilna oseba italijanske politike do l. 1896.

Kmalu po prihodu levice na oblast je italijanski narod, ki ga je bila že 10. marca 1872 potrla smrt glasnika zedinjenja Jožefa Mazzinija, natihoma preminulega v skromni hišici v Pisi, zadela druga huda nesreča, ko je 9. januarja 1878 umrl Viktor Emanuel II., ki ga je v 58. letu pobrala zavrtna bolezen. Tedaj so napočili trenutki hudih skrbi za vlado, ki se je opravičeno bala težav pri nasledstvu, ko so še živeli in delovali pregnani vladarji, kakor bivši napolski kralj in bivši veliki vojvoda toskanski. Te težave so srečno prebrodili in novi kralj Umberto I. je v popolni varnosti sprejel krono, ki jo je tako slavno nosil njegov oče.

Nadaljnji posebno kočljiv trenutek je napočil s smrtjo Pija IX. 8. februarja 1878, ko so se pojavila vprašanja v zvezi s sklicanjem konklava v Rim, prestolnico Italije, in je bilo razburjenje zaradi izgube posvetne papeške oblasti še živo. Tudi ta težava je srečno prešla po zaslugi in spretnosti tedanjega notranjega ministra Crispija. Še nikoli ni bil kak konklave mirnejši in hitrejši ko ta, ki se je vršil meseca februarja 1878. Izvoljen je bil papež Leon XIII. Ta izvolitev je dokazala popolno varnost, v kateri se je moglo razvijati življenje cerkve in papeštva brez posvetne oblasti.

II. Notranja politika levice. — Vlada levice se je posvetila na znotraj izvajanju liberalno-demokratskih reform, na zunaj pa je začela pripravljati zvezo z avstrijskim in nemškim cesarstvom in pa kolonialno ekspanzijo.

Glavne notranje reforme so bile: uvedba splošne šolske obveznosti (Coppinov zakon); razširitev volivne pravice na srednje in nižje meščanske sloje; odprava nekaterih davkov, med njimi tudi nepriljubljenega davka na mletev; končno velika javna dela, zlasti na jugu, kar je močno povečalo državne izdatke. Povečanje izdatkov in zmanjšanje dohodkov zaradi odpravljenih davkov je čez nekaj let znova spravilo državni proračun iz ravnotežja in nastal je nov primanjkljaj; zato so se morali znova vrniti k strogi politiki zmanjšanja stroškov in povečanja dohodkov z novimi davki. Ta politika, ki je zopet uravnovesila državni proračun, je zasluga ministrstva Crispi-Sonnino (1893—96).

V dobi Depretisove premoči (1881—1887) je značilno za notranjo politiko drugo važno dejstvo, ki pa ni prineslo samo dobrih posledic: med desnico in levico se je postopoma izgubljala ostra razlika in začela se je nova razporeditev parlamentarnih sil okoli Depretisove osebe. Nastopil je tzv. »transformizem«, to je združitev pristašev stare desnice in stare levice, ki jo je Depretis želel in podpiral, češ da po doseženem zedinjenju in premestitvi prestolnice v Rim stare razlike nimajo več smisla, ampak da je treba združiti delovne sile na nov program. Zamisel je bila dobra, izvedba pa slaba, ker so se te sile združile ne toliko okoli programa, kolikor okoli osebe vladnega predsednika, ki si je kot izurjen parlamentarni taktik znal ustvariti večino s tem, da je modro delil službe in koristi. Tako se je ustvarilo ozračje kompromisov in nejasnosti, ki je bilo škodljivo za odkrite značaje in za politično življenje in borbo. Začeli so se tisti izrodki parlamentarizma, ki so privedli do tako nesrečnega in nevarnega položaja v prvih letih po svetovni vojni, ko sta bila za italijansko politično in parlamentarno življenje značilna slabost vlade in nered v parlamentu.

III. Stremljenje levice v zunanji politiki. — Največji dogodek v italijanski zunanji politiki po prihodu levice na oblast je bila sklenitev trozveze, to je zveze med Italijo in osrednjima cesarstvom, ki je bila podpisana 20. maja 1882 in je trajala do 3. maja 1915, ko je posegla Italija v svetovno vojno.

Videli smo, da se je v zadnjih letih vladanja desnice (1873—1875) začela italijanska vlada približevati Berlinu in Dunaju, da bi se zavarovala proti grožnjam iz Francije, kjer je tedaj dobila premoč klerikalno-konservativna struja, ki je zamerila Italiji dogodke l. 1870 in hotela vzpostaviti papeževo posvetno oblast. V takem položaju je ministrstvo Minghetti-Sella dalo l. 1873 pobudo za uradne obiske kralja Viktorja Emanuela II. v Berlinu in na Dunaju, ki sta mu jih avstrijski in nemški cesar vrnila l. 1875 v Benetkah in v Milanu.

Ti prvi poskusi zблиžanja so po prihodu leveice na vlado prenehali iz več razlogov. Glavni je bil ta, da so bili največji predstavniki in voditelji leveice skoraj sami možje, ki so izhajali iz delovne stranke, se borili zoper Avstrijo in vlade, ki jih je Avstrija podpirala, ter se tako izpostavljali nevarnostim in žrtvam za obnovo domovine. To delovanje jim je seveda zapustilo v duši seme mržnje in nezaupanja do dunajske vlade in je vplivalo na njihovo politično ponašanje v tem smislu, da so se ogibali poti, ki bi privedla do sporazuma z Avstrijo. Vrhu tega je l. 1876—77, ravno ko je prihajala na oblast levica, dobivala v Franciji premoč demokratična struja, ki je odločilno pripomogla k zблиžanju ministrstva Minghetti-Sella (1869—75) z Avstrijo in Nemčijo.

Končno so se odnosi med Rimom in Dunajem l. 1878 poslabšali tudi zaradi avstrijske ekspanzivne politike na Balkanu. Ravno tedaj (1878) pa se je pojavil v Italiji prvi nastop iredentizma, to je gibanja za osvoboditev trentinskih in jadranskih krajev, ločenih od domovine.

IV. Iredentizem. — Iredentizem je ustvaril krivični položaj, ki ga je dala Italiji dunajska mirovna pogodba, s katero se je končala vojna l. 1866, kajti po tej pogodbi so ostali italijanski kraji onstran mej pod avstrijsko oblastjo in se je meja potegnila tako, da je s trentinskim klinom med Lombardijo in Benečijo in z vpadnimi vrati, odprtimi v Furlanijo, pomenila pravo in neprestano grožnjo za varnost in obstoj italijanskega kraljestva. Iredentizem je bilo torej gibanje za dokončno zedinjenje in popolno neodvisnost Italije.

Med l. 1866 in 1878 je bilo to gibanje pridušeno in skrito, ker je v teh letih bilo v narodni zavesti na prvem mestu rimsko vprašanje. Dokler je bila Italija zaposlena z obrambo Rima pred Francijo, seveda ni mogla načeti pred Avstrijo vprašanja Trentina in Jadrana. Ko pa je po l. 1877 v francoski politiki zmagala in se utrdila demokratično-liberalna struja, so se nevarnosti v zvezi z rimskim vprašanjem zmanjšale in tedaj se je pozornost naroda lahko obrnila proti Trentinu in Jadranu.

Tako je postala iredenta prvič pereča. med l. 1877 in 1881. Pojavila se je z demonstracijami zoper avstrijski konzulat v Benetkah in z ustanovitvijo »Društva neosvobojene Italije« (1878), ki je imelo za svojega prvega predsednika generala Avezzana, nekdanjega vojnega ministra v Rimu za republike l. 1849, pokrovitelj pa mu je bil Garibaldi, čigar oseba je bila postala že legendarna. Pogreb generala Avezzana, ki je umrl decembra 1879 v Rimu, je dal priložnost za nove iredentistične manifestacije, ki so zaradi udeležbe vladnih članov postale še važnejše.

Medtem so napetost še povečali mladi ubežniki, ki so prihajali v kraljevino iz trentinskih in jadranskih krajev, med njimi Viljem Oberdan, odločen za žrtve. Ker niso hoteli služiti pod avstrijsko zastavo, so iskali in našli v Rimu svojo domovino. In Giosuè Carducci, tedaj na višku življenja in pesniške sile, jih je pozdravjal

s preroškimi verzi (*Saluto italico*) ter z njimi, kakor vselej delajo veliki pesniki v odločilnih trenutkih svojega naroda, tolmačil krik trpljenja in teženj, ki so razvemale narodno dušo.

Razvoj takega gibanja je zelo otežil in poostрил odnose med Rimom in Dunajem. Z Dunaja so prihajali opomini in grožnje in proti koncu l. 1880 je že kazalo na spopad.

Iz teh razlogov je bilo l. 1881 jako težko, če ne nemogoče, obnoviti gibanje za zблиžanje s centralnima cesarstvoma, ki naj bi imelo po Bismarckovi želji istočasno za cilj Berlin in Dunaj. Nemški politiki namreč niso marali skleniti sporazuma in posebne zveze z Italijo, dokler je bila Italija v sporih z Avstrijo, ker bi moglo to Avstrijo prisiliti, da bi zrahljala svoje vezi z Nemčijo in se približala Franciji. Take možnosti pa se je Bismarck zelo bal. »Pot v Berlin gre preko Dunaja«, je imel kancler navado reči italijanskim diplomatom in zastopnikom, ki so mu predlagali sporazum samo med Nemčijo in Italijo. Toda ravno l. 1881 je olajšala in privedla Bismarckove načrte do zmage kriza, ki se je vnela med Italijo in Francijo zaradi Tunizije.

V. Tunizijsko vprašanje. — Tunizija, v kateri je vladal bej, po imenu sultanov vazal, je bila v drugi polovici 19. stol. ena izmed najbolj cvetočih in rodovitnih pokrajin severne Afrike. To pa ne samo zaradi ugodnih pogojev svoje geografske lege, podnebja in tal, marveč tudi zaradi vztrajnega oplajajočega dela italijanskih naseljencev. Ti so prišli večinoma s Sicilije in so se v več deset-tisočih naselili v tej Italiji tako bližnji deželi, ki je videti skoraj kot podaljšek Sicilije, od katere jo loči majhna morska ožina in s katero ima mnogo podobnosti glede podnebja ter oblike in sestave tal. Zato je popolnoma naravno, da so bile obrnjene proti Tuniziji težnje italijanske sredozemske ekspanzije, ki je bila zedinjeni in v narod povzdignjeni Italiji potrebna in obenem pravična.

Že l. 1864 je nameravala italijanska vlada zasesti Tunizijo in tedaj jo je k temu vzpodbujal in hrabil tudi Napoleon III., kar kaže, da so v sami Franciji priznavali upravičenost italijanske ekspanzije v Tunizijo. In l. 1868 je bil sam tuniški bej do neke mere priznal in podčrtal prednost italijanskih interesov v Tuniziji, ko je z italijansko vlado sklenil pogodbo za 28 let, s katero je priznal Italijanom v Tuniziji prvenstveni položaj. Potemtakem je bilo upravičeno, da se je italijansko javno mnenje navadilo, videti v Tuniziji področje naravne italijanske ekspanzije v Afriki.

Toda po Tuniziji je težila tudi Francija, ki je imela že od l. 1830 v posesti Alžerijo, po l. 1871 pa je želela dobiti odškodnino za ponižanje in za izgube v frankfurtski mirovni pogodbi. Francija si je pri pogajanjih na berlinskem kongresu dobila za svoje namene podporo Nemčije, ki je hotela odvrniti Francijo od Rena s tem, da bi jo zaposlila drugod, in pomoč Anglije, ki je rajši videla, da se na afriški strani sredozemske ožine nasproti Siciliji zasidra Francija kakor Italija. Oprta na to mednarodno podporo in obenem izrablja-

joč napeto razmerje Italije z Avstrijo, povzročeno po iredentizmu, je mogla Francija spomladi 1881 zasesti Tunizijo in spraviti beja pod svojo zaščito (pogodba v Bardu 12. maja 1881).

VI. Trozveza (20. maja 1882). — Francoska zasedba Tunizije je zbudila v Italiji, kot je Bismarck pričakoval, vihar vznemirjenja in ogorčenja, ki se je še povečal v juliju, ko so se izvršila v Marseillu ob priliki demonstracij, ki so jih priredili iz Tunisa vračajočim se vojakom, nad Italijani obžalovanja vredna nasilja.

Ponosen tolmač takih čustev je bil levji duh Garibaldija, ki je bil tedaj že na zatonu svojega legendarnega življenja (umrl na Capreri v častitljivi revščini 2. junija 1882), a je zbral še poslednje sile za odločen protest zoper francosko politiko.

Mednarodni položaj Italije so še bolj otežili zapletljaji v rimskem vprašanju zaradi stališča, ki ga je zavzel novi papež Leon XIII. pod vplivom reakcionarnih in nepopustljivih vatikanskih krogov. Ravno julija 1881 je Leon XIII. objavil noto, s katero je obrnil pozornost katoliškega javnega mnenja in tujih vlad na »neznosni položaj«, ki je bil baje nastal v Rimu za izvrševanje papeškega poslanstva. V tem zares tragičnem položaju se je italijanska vlada, zavedajoč se nevarnosti osamljenja, odločila, obnoviti politiko iz l. 1873—75 in se približati osrednjima silama. Najprej je morala zadržati in zatreti razvoj iredente. To je bil glavni pogoj, ki ga je postavil Bismarck za začetek pogajanj o zvezi. To se je zgodilo. Da se pokaže spremenjena miselnost uradne Italije nasproti Avstriji, je odšel kralj Umberto I. oktobra 1881 na Dunaj na obisk k cesarju Francu Jožefu.

Po teh pripravah so se začela pogajanja, ki so privedla 20. maja 1882 do podpisa zvezne pogodbe, veljavne za dobo petih let. Ker je bila tedaj italijanska politika v težavnem položaju, si lahko mislimo, da niso bili pogoji pogodbe preveč ugodni za Italijane. Italiji je bila obljubljena pomoč Nemčije in Avstrije proti napadu Francije, sama pa se je obvezala pomagati Nemčiji in Avstriji, če ju napade Francija sama ali pa skupno z Rusijo. Zveza je potemtakem koristila predvsem Bismarckovi politiki, ki je hotel Francijo osamiti, da bi oslabil njeno željo po maščevanju. V Italiji pa je pogodba zagrenila predvsem iredentistične kroge, ko so videli, da so njihove zahteve in ideali v nevarnosti. To je na presenetljiv način pokazal Tržačan Viljem Oberdan, ki se je nekaj mesecev po sklenitvi zveze, decembra 1882, vrnil iz Rima, kjer je živel kot ubežnik, v Trst z namero, da bi izvršil atentat na cesarja. Namero so pa odkrili, Oberdan je bil prijet in je umrl junaške smrti. Njegova žrtev je pomenila protest iredentizma proti trozvezi.

Težke razmere, v katerih je bila Italija ob začetku in med razvojem pogajanj, so onemogočile italijanskim zastopnikom, da bi dosegli v pogodbi klavzule, ki bi varovale italijanske interese v Sredozemlju in v orientu. Na srečo pa se je med l. 1882 in 1887, ko je na pet let sklenjena pogodba potekla in bi se morala obnoviti,

notranji in mednarodni položaj Italije zboljšal, tako da je italijanska vlada lahko obnovila zvezo z dodatnimi člani, ki so ščitili italijanske življenjske interese v severni Afriki in na Balkanu.

V trenutku obnove trozvezne pogodbe l. 1887 se je istočasno sklenil sporazum med Italijo in Anglijo, h kateremu je pristopila še Avstrija, da se v Sredozemlju, severni Afriki in na vzhodu ohrani posestno stanje. Ta pogodba je bila posebno važna za Italijo glede na važnost njenih interesov v Sredozemlju in je pokazala, da se mora ravno zaradi teh interesov spraviti trozveza v sklad z dobrimi odnosi do Anglije. Tako moremo reči, da je trozvezna pogodba imela pravi pomen in učinek za Italijo šele po obnovi l. 1887. Izboljšana trozveza je postala osnova za italijansko politiko v naslednji dobi. Pogodba se je ponovno podaljšala v l. 1891, 1897, 1902 in 1912 ter ohranila smernice in značilnosti pogodbe iz l. 1887. Toda od začetka 20. stol. so trozvezo dopolnile in se ji pridružile pogodbe, ki jih je zaradi razvoja in sprememb v mednarodni politiki sklenila Italija s Francijo, Anglijo in Rusijo.

VII. Francesco Crispi (1819—1901). — V trenutku, ko je trozveza z obnovo l. 1887 dobila večji pomen, je prevzel vodstvo italijanske vlade Francesco Crispi, ki je ostal približno deset let prva politična osebnost v Italiji in dosegel velik ugled tudi v Evropi. Njegovo delo kot državnika in ministra je bilo na višini njegovega dela kot domoljuba za bojev »risorgimenta«, v katerih si je bil pridobil sloveče ime zaradi vodilne vloge, ki jo je imel pri pripravi in izvedbi pohoda »tisočeric«. Ko je postal nato poslanec v zbornici kraljevine Italije in eden glavnih predstavnikov delovne stranke, je napravil l. 1864 za svoje politično življenje in delovanje odločilen korak, ko se je ločil od Mazzinijeve republikanske koncepcije in se pridružil monarhistični. Crispi je obrazložil in sijajno opravičil ta preobrat, ki je Mazzinija globoko užalostil, ker je upravičeno imel Crispija za največjega in najboljšega svojih pristašev, s slovečim stavkom, v katerem je izrazil svoje globoko unitaristično prepričanje, zajeto iz Mazzinijevih nauk: »Monarhija nas druži, republika bi nas ločila.«

Po pristopu k monarhiji je Crispi postal eden najvažnejših predstavnikov monarhistične ali legalitarne levice, tako da se je l. 1876, ko je ta stranka prevzela oblast, povzpел na najbolj veljavna in odgovorna mesta. Tedaj je imel skoraj 60 let (rojen l. 1819 v Riberi na Siciliji), a je bil neutruđen v delu in zares mlad po silah, ki si jih je ohranil do velike starosti. Leta 1877 je bil zbornični predsednik, notranji minister pa v prvih mesecih l. 1878, ko so bili težki in kočljivi časi zaradi smrti Viktorja Emanuela II. in papeža Pija IX. Takrat je pokazal izredne lastnosti državnika, ko je hitro in odločno premagal vse težave ter zagotovil ohranitev reda in miru tudi v času konklava, ki je bil sklican za izvolitev naslednika Piju IX.

Te lastnosti Crispija kot državnika so se ponovno izkazale, ko je prevzel po smrti Depretisa l. 1887 vodstvo vlade in bil ministrski predsednik do l. 1891, a nato znova l. 1893 do marca 1896. Njegovo delo kot predsednika vlade, ki sta mu ga narekovala vroča ljubezen do domovine in visoko pojmovanje usode Italije, je bilo enako krepko v notranji kakor v zunanji politiki.

Na znotraj je hotel okrepiti avtoriteto države s tem, da je uredil upravo z novim zakonom o občinah in pokrajinah in se boril zoper skrajne težnje prevratnih strank, med katerimi si je začel utirati pot socializem. Krepko je uveljavil pravice države tudi nasproti klerikalni stranki in Vatikanu in sicer l. 1888, ko se je zaradi nepopustljivosti papeža Leona XIII. izjalovil poskus sprave med Italijo in papeštvom, ki ga je bil posredoval slavni benediktinec p. Tosti.

Na zunaj je hotel napraviti iz trozvezne pogodbe temelj za odločno in močno politiko zlasti nasproti Franciji, ki jo je videl vedno pripravljeno delati ovire legitimni italijanski ekspanziji, kot se je to zgodilo v primeru Tunizije. Ta njegova odločna trozvezna politika ga je pripravila do tega, da je ukrotil iredentizem in bil z Bismarckom v najtesnejših zvezah. Z zunanjo Crispijevo politiko je bila združena tudi politika delovanja v kolonijah, ki se je bila pa začela, še preden je postal Crispi ministrski predsednik.

VIII. Začetki italijanske kolonialne politike. — Že l. 1885, ko je bil ministrski predsednik Avguštín Depretis in zunanji minister Paskval Stanislav Mancini, je italijanska vlada na afriški obali ob Rdečem morju zasedla Massauo, pred tem pa je bila prevzela od broderske družbe »Rubattino« zaliv Assab, ki ga je bila ta po otvoritvi sueškega prekopa l. 1869 uredila kot luko za premog. To italijansko kolonialno delovanje je šlo v okvir ekspanzivne dejavnosti, ki so jo evropske velesile v medsebojnem tekmovanju razvijale na črnem kontinentu od l. 1830 dalje.

Na drugi strani so tradicije, težnje in potrebe Italije, ki se je bila povzpela na položaj velesile, docela opravičevale italijansko ekspanzijo v Afriko; prav tako pa tudi dejstvo, da so italijanski raziskovalci ravno na afriških obalah ob Rdečem morju krvaveli v drznih podjetjih in s tem potrdili italijansko pravico do ekspanzije. Na afriški obali sta bila med prodiranjem skozi danakilske rodove ubita l. 1881 Jožef Giulietti in l. 1884 Gustav Bianchi. Oba sta pripadala številni trumi drznih in zaslužnih italijanskih raziskovalcev afriških skrivnosti, kakršni so: Antinori, De Albertis, Gessi, Piaggio, Camperio, Cecchi, Chiarini, Matteucci in Antonelli, ki so se bili skoraj vsi posvetili odkrivanju tistega predela Vzhodne Afrike, ki se razteza med Rdečim morjem in Indijskim oceanom. Tu naj bi bile nastale prve italijanske kolonije in tu je kasneje fašizem ustanovil imperij.

Osvojitev obal Rdečega morja je bila priporočljiva tudi kot delna odškodnina za hudo razočaranje, ki ga je bila Italija doživela

v Sredozemlju v tunizijskem vprašanju, ker je po otvoritvi sueškega prekopa postalo Rdeče morje glavna pot za dostop v Sredozemsko morje. Minister Mancini je ob priliki ekspedicije v Massauo naglasil v zbornici, »da leži ključ za dostop v Sredozemlje v Rdečem morju«.

Za pohod v Massauo januarja l. 1885, se je odločila Italija pod vtisom ogorčenja, ki ga je bil izzval poraz ekspedicije Gustava Bianchija ob koncu l. 1884. To podjetje je odkrito podpirala Anglija, ki je silila Italijo na afriške obale ob Rdečem morju, da bi s tem prehitela in preprečila morebitno francosko zasidranje, kakor je bila l. 1881 podpirala francosko osvojitvev Tunizije, da bi prehitela in preprečila morebitno italijansko zasedbo.

Osvojena Massaua naj bi postala izhodišče za nadaljnje italijansko prodiranje v notranjost kontinenta, kjer je bilo starodavno etiopsko ali abesinsko cesarstvo. Organizirano je bilo na fevdalen način z negušem (cesarjem) na čelu, od katerega so bili odvisni rasi (upravniki pokrajin) kot vazali. Italija je upala, da bo spravila to državo v območje italijanske politike in gospodarstva, toda l. 1887 je prvi žalostni dogodek pokazal težavo in nevarnost tega podjetja. Italijansko četo 500 mož, ki jo je vodil polkovnik De Christoforis, so pri Dogaliju zajele močnejše sovražnikove sile in jo kljub junaškemu odporu uničile. Crispi, ki je prišel nekaj mesecev po tem žalostnem dogodku na čelo vlade, je upravičeno mislil, da Italija ne sme ostati pri tem neuspehu. Po njegovi pobudi so povečali ekspedicijski zbor in razširili operacije do Asmare, ležeče 2347 m nad morsko gladino. Asmara je postala glavno mesto kolonije in bila nato zvezana z Massauo po železnici.

IX. Kolonija Eritreja in prva afriška vojna. — Prvo razdobje te ojačene kolonialne podjetnosti za časa Crispijeve vlade je bilo srečno. Ko je l. 1889 zavladal neguš Menelik, ki je prej kot ras v Tigreju imel dobre zveze z italijansko vlado, ki ga je podpirala, je bila sklenjena z njim pogodba v Učaliju, ki je določila meje italijanske kolonije in ustvarila nekak italijanski protektorat nad Etiopijo. Tedaj je dal Crispi italijanskim posestim ime »Kolonija Eritreja« (Eritreja je bilo staro ime za Rdeče morje) in nameraval raztegniti italijansko kolonialno podjetnost proti obalam Indijskega oceana s tem, da je spravil pod varuštvo pokrajini Obijcev in Midžurtincev, iz katerih je kasneje nastala italijanska Somalija (1890).

Crispijev sen, predhodnik slavne sedanjosti, je bil načrt velikega italijanskega kolonialnega imperija, ki bi segal od Rdečega morja do Indijskega oceana in obsegal tudi vso Abesinijo. Toda ta namera je naletela na ostro nasprotovanje Francije, ki je bila nevoljna zaradi Crispijeve odkrite trozvezne politike in v skrbeh zaradi italijanske ekspanzije. Francija je mogla z lahkoto ovirati italijansko politiko v Rdečem morju, ker je imela v posesti Džibuti, ki je bil v neposredni zvezi z Abesinijo. Menelik, ki ga je Francija

hujskala in preko Džibutija oborožila in ki je bil po svoji naravi zelo previden in ljubosumen na svojo neodvisnost, se je zapletel z italijansko vlado v spor zaradi tolmačenja pogodbe v Učaliju.

Spor, ki se je pojavil že l. 1891, se je poostril l. 1893, ko se je Crispi po presledku skoraj dveh let vrnil na vlado, ter hitro prešel v pravo vojno. Italijanske vojaške operacije so bile l. 1893 in 1894 kronane s pomembnimi uspehi, med katerimi je omeniti zmago nad derviši pri Agordatu (decembra 1893), zasedbo Kasale in zmagi nad Abesinci pri Koatitu in Senafeju. Italija si je tedaj osvojila ozemlje do Tigreja.

Ko pa je Menelik l. 1895 zbral osemdeset tisoč vojakov in dobil od Francije veliko orožja in municije, je organiziral skrajni odpor proti italijanskemu ekspedicijskemu zboru, ki je štel v celoti dvajset tisoč mož. Vojna sreča se je za Italijo poslabšala proti koncu l. 1895, ko sta naprej pomaknjeni postojanki v Tigreju, Amba Aladži in Makalè, padli kljub junaškemu odporu branilcev, ki sta jih vodila majorja Toselli in Galliano. Vrhovni poveljnik general Baratieri je tedaj pokazal pomanjkanje energije in podjetnosti, kar je spravilo italijanski položaj v nevarnost. Nato pa se je, užaljen po Crispijevih očitkih in v skrbeh, da mu ne bi pošel živež, spustil v poslednjo odločilno bitko. Ta nepripravljena akcija v slabo znanem ozemlju se je končala s porazom (bitka pri Adui 1. marca 1896).

Ta neuspeh ni bil nič težji ko drugi, ki so jih vse kolonialne države, začevši z Anglijo, doživele v svoji kolonialni ekspanziji, in bi se bil dal s spretnostjo in odločnostjo docela popraviti tembolj, ker se je tudi pri Adui tudi v nesreči izkazala hrabrost italijanske vojske. Toda njegove posledice so bile jako težke zaradi potrtosti, v katero je zapadel narod. Crispi, ki je hotel nadaljevati vojno in se maščevati, je bil strmoglavljen in njegov naslednik markiz Rudini se je podvizal skleniti mir v Addis Abebi (oktobra 1896), kjer je bila odpovedana pogodba v Učaliju in kolonija Eritreja zmanjšana. Tako žalostno se je končal prvi poskus italijanskega kolonialnega delovanja, a medtem so se tudi notranje razmere poslabšale. Po Crispijevem padcu je sledila doba nemirov in neredov, ko so se nasprotja med političnimi strankami prepletala tudi s socialnimi nasprotji.

X. Socialni nemiri. — Socialno vprašanje se je pojavilo tudi v Italiji kakor v ostalih evropskih državah kot posledica razvoja velike industrije in kapitalizma, ki sta se uveljavila v Italiji po zedinjenju. V Italijo so prodrli Marxovi nauki po l. 1870, ko so se ustanovila društva in zveze s programom borbe proti meščanstvu in kapitalizmu in za zmago proletarskih pravic. Žalostne razmere, v katerih je živel preprosto ljudstvo na deželi in po mestih, so na stežaj odpirale vrata socialistični propagandi, ki je obetala ljudem vse, kar so si želeli.

Tako se je ustanovila »Delavska stranka«, ki je sprejemala v svoje vrste tudi anarhiste. Ko se je ločila od njih, je l. 1892 pre-

vzela ime »Italijanska socialistična stranka«. Način delovanja pa je kljub temu ostal revolucionaren in postal kar nevaren za Crispijevega drugega ministrstva (1893—96). Nastali so upori na Siciliji, kjer so se ustanovili tako zvani delavski fašiji. Bile so to skupine delavcev, ki so, ogorčeni zaradi svojega bednega položaja, dajali duška svoji nejevolji z napadi na hiše bogatinov in s požigi carinskih uradov in davčnih knjig. Izpodbujala jih je propaganda mladencev iz meščanskih vrst, prepojenih z revolucionarnimi in socialističnimi nauki, ki so pripravljali upore z namenom, da bi prevrgli obstoječi družbeni red. Razni fašiji, ki jih je družil »Osrednji odbor« s sedežem v Palermu, so začeli z nasilji novembra 1893. Takoj nato so se vnela podobna gibanja v Lunigiani med delavci v marmorovih lomih. Crispi je takoj posegel z železno roko vmes zlasti, ker se je bal, da ne bi v sicilskih nemirih nastopile separatistične in italijansko edinstvo razdirajoče težnje, kar je bilo zanj, ki je bil v srcu velik unitarec, najhujše. Ko so bili zatrti upori na Siciliji in v Lunigiani, so sledili ukrepi proti socialistični propagandi: razpuščeni so bili delavski krožki in društva, glavni voditelji gibanja pa obsojeni v ječo.

Nemiri in boji, ki jih je prinesel razvoj socialističnega in prevratnega gibanja, so se ponovili po padcu Crispija, ki je umrl leta 1901 v žalostni osameljenosti. Njegova naslednika, markiz Rudini, predsednik vlade od l. 1896 do 1898, in general Pelloux, ki je bil na vladi od l. 1898 do 1900, nista imela potrebne energije, da bi obvladala v vsakem oziru težavni položaj. Za vlade Rudinija (1896—98) sta ekstremni stranki socialistov in republikancev ojačili svojo prevratno propagando, izrabljajoč slabost vlade in gospodarsko stisko, ki se je poostrila zaradi podražitve kruha. Nemiri so se spomladi 1898 sprevrgli v vstaje in upore, ki so bili nevarni zlasti v Milanu, tako da so morali razglasiti nagli sod ter uporabiti izjemna sredstva, da so jih zatrli.

XI. Parlamentarni boji. — Po velikem pretresu, ki so ga izzvali nemiri l. 1898, je prišla doba nič manj hudih parlamentarnih bojev. Izzvali so jih ukrepi Rudinijevega naslednika generala Pellouxa za omejitev svobode tiska in združevanja, katero so prevratni elementi izrabljali na tako nevaren način. Zoper te ukrepe se je organizirala najodločnejša opozicija poslancev demokratičnih in liberalnih strank: bili so to pristaši stare levice, ki sta jo vodila poslanca Zanardelli in Giolitti, a z njimi radikalc, republikanci in socialisti. Razprave v parlamentu so postale tako burne, da je vlada razpustila zbornico in razpisala splošne volitve (junija 1900).

Te volitve so še pomnožile vrste opozicionalnih poslancev. Tedaj je moral general Pelloux prepustiti svoje mesto manj izrazitemu ministrstvu, ki pa ga je po nekaj mesecih, v februarju 1901, nadomestilo čisto liberalno ministrstvo pod predsedstvom starega Zanardellija. Glavna osebnost v tem ministrstvu pa je bil notranji minister Ivan Giolitti, ki je bil sestavil ministrstvo že l. 1892 in

takoj sledil Zanardelliju. Tudi on je imel, kakor nekdanj Depretis in Crispi, veliko let odločilno besedo v italijanski politiki. Ta zaključek politično-parlamentarnih borb, začelih po Crispijevem padcu l. 1896, je še opogumil ekstremne stranke, ki so se čutile zmagovite, in oslabil ugled vlade pri parlamentu. Pogubne posledice tega dejstva so se še poostriale v naslednji dobi.

Kmalu po junijskih volitvah l. 1900, ki so prinesle tako važno spremembo v italijanski politiki, je zagrnila Italijo v žalost tragična smrt kralja Umberta I., ki ga je neki anarhist ubil v Monzi 29. julija l. 1900. Dobri in svetli lik vladarja je zapustil vzvišen zgled poštenosti, s katero je izvrševal poslanstvo ustavnega kralja, pa dobrosrčnosti in plemenitega poguma, ki ga je pokazal v žalostnih in nevarnih trenutkih, n. pr. takrat, ko je l. 1884 prihitel med bolnike za kolero v Buschi in Napoli, da bi jim prinesel besedo tolažbe in pospešil pomožno akcijo. Padel je v trenutku, ko je italijanski narod po premagani težki dobi notranjih kriz nastopal pot političnega in gospodarskega razvoja, ki se je tako slavno uveljavil pod novim kraljem Viktorjem Emanuelom III.

XVIII

ITALIJA OD L. 1900 DO L. 1914. OSVOJITEV LIBIJE. NARODNO PREBUJENJE

I. Značilnosti italijanske politike v začetku XX. stoletja. — Z nastopom Viktorja Emanuela III. je nastopila tudi liberalna vlada, ki je imela za svojega glavnega voditelja Ivana Giolittija. Kot ministrski predsednik l. 1892, notranji minister l. 1901 in od l. 1903 znova ministrski predsednik je imel Giolitti za smernico vladanja namero, dvigniti delavske vrste z izboljšanjem njihovega položaja in jim dovoliti postopno udeležbo v državnem življenju. Delal je vztrajno v tej smeri in l. 1911 izdal volivno reformo, ki je prinesla splošno volivno pravico tudi za nepismene. V parlamentarnem delovanju je obnovil in celo poostрил Depretisovo taktiko transformizma s tem, da si je skušal ustvariti močno večino, navezano na svojo osebo in sestavljeno iz pristašev tako desnice kakor levece.

Giolitti se je jako dolgo držal na vladi, saj je obvladoval italijansko politično življenje do l. 1914, tudi v dveh kratkih presledkih (1905—1906 in 1910—1911), ko je prepustil vodstvo vlade drugim. Njegov režim so posebno podpirale izboljšane gospodarske in finančne razmere. Dovolj je omeniti, da je državni proračun dosegel zopet ravnotežje zaradi smotrne finančne politike, ki jo je bil pričel od l. 1893—1896 Crispi s sodelovanjem tedanjega finančnega ministra Sonnina.

Rezultati Giolittijevega režima pa niso bili vsi srečni. Delovni sloji so se dvignili med celo vrsto velikih stavk in gospodarsko-političnih nemirov; proti tem je bila vlada često preveč popustljiva

in je trpela, da se je motil red in padal ugled države. Značilen je bil v tem pogledu položaj jeseni 1904, ko so prevratne stranke, katerih drznost se je izza leta 1900 samo še povečala, organizirale veliko splošno stavko po vsej Italiji, ki je divjala več dni in prinesla velike nereda. Sicer je Giolittijevi parlamentarni taktiki uspelo, da si je zagotovil številno in zvesto večino, to pa je rušilo parlamentarni sistem, ker so stranke izgubile svoj stari obraz. Nastalo je nevarno ozračje kompromisarstva, mešetarjenja in protekcij, ko je ugled države splošno padal, četudi je Giolittijeva oseba prevladovala. Škodljive posledice tega razkroja parlamentarizma, ki se je končalo s čezmerno oslavitvijo vlade nasproti parlamentu, so se prav posebno pokazale v prvih povojnih letih, tako da je bil tudi zato potreben nastop fašizma, ki se je energično in uspešno lotil dela za obnovo ugleda države in moči vlade.

II. Nova zunanja politika in dogovori z zahodnimi državami. — V začetku 20. stol. so se v zunanji politiki pokazala nova važna dejstva in smeri, ki so kasneje močno vplivale na mednarodni položaj, iz katerega se je rodila svetovna vojna. Italijanska zunanja politika se je, kakor že vemo, opirala na trozvezo, zlasti ko so se v obnovljeno trozvezno pogodbo l. 1887 vnesli člani, ki so varovali italijanske interese v sredozemski Afriki in na Balkanu, in ko jo je bila še podprla in tako rekoč dopolnila pogodba z Anglijo, ki je bila tedaj v sporu s Francijo, z Nemčijo pa imela prijateljske odnose. Zato je bila Anglija voljna, da se z veliko težo svoje pomorske sile postavi na stran trozveze.

Ta položaj se je spremenil takrat, ko se je začela angleška politika takoj po ostri krizi zaradi Fašode l. 1899 oddaljevati od Nemčije in bližati Franciji, s katero je sklenila sporazume, iz katerih se je l. 1904 razvila antanta (*entente cordiale*).

Jasno je bilo, da je bil položaj Italije v Sredozemlju, četudi ga je ščitila trozveza, trden le dotlej, dokler je bila Anglija naklonjena trozvezi in s Francijo navzkriž, da je pa prišel v nevarnost, ko se je začela angleška politika obračati od trozveze ter se približevati Franciji in pripravljati angleško-francoski sporazum. Tedaj je morala Italija v varstvo svojega položaja v Sredozemlju skleniti z Anglijo in Francijo posebne pogodbe glede sredozemskih vprašanj. Te pogodbe, ki so bile sicer v skladu z ohranitvijo trozveze, so zavarovale tiste italijanske interese, ki jih trozveza ni mogla dovolj zaščititi. To se je moglo zgoditi, ker so se zadnja leta 19. stoletja izboljšali nekdanj jako napeti odnosi med Rimom in Parizom. Tako je bil l. 1896 podpisan italijansko-francoski sporazum, ki je zavaroval položaj Italijanov v Tuniziji, l. 1898 pa trgovinska pogodba.

Na ta način je bilo mogoče priti l. 1900 do italijansko-francoskega sporazuma, v katerem je Italija priznala francoske težnje v Maroku, Francija pa italijanske težnje po Tripolitani in Kirenajki. Ta sporazum se je obnovil in potrđil l. 1902, ko sta si obe državi obljubili nevtralnost, če bi ju napadla kaka tretja država.

V italijansko-angleški pogodbi, sklenjeni l. 1902, je priznala Italija angleški položaj v Egiptu, Anglija pa italijanska stremeljenja po Tripolitaniji in Kirenajki.

Po podpisu teh pogodb, ki so tudi pripravljale pot za sklenitev prisrčne antante med Anglijo in Francijo l. 1904, je bila Italija, okrepljena s prisrčnimi odnosi do obeh zahodnih držav, v ugodnejšem položaju tudi glede pogajanj z Nemčijo in Avstrijo za obnovo trozvezne pogodbe, ki je bila že podaljšana l. 1891 in 1897 in je potekla l. 1903. Pogodba se je res obnovila l. 1902 in prinesla Italiji izboljšanje, ko je tudi Avstrija kakor že od l. 1887 Nemčija priznala italijanske težnje po Tripolitaniji in Kirenajki. Po teh pogodbah in sporazumih iz l. 1900 in 1902 je prišla italijanska zunanja politika v ravnotežje na eni strani po zvezi s centralnima silama, na drugi pa po sporazumu s Francijo in Anglijo.

III. Pogodba z Rusijo in priprava na pohod v Libijo. — Vzhodna kriza, ki je nastala zaradi zasedbe Bosne in Hercegovine (1908) in zaradi sporov, povzročenih po aneksiji, je privedla Italijo tudi do sporazuma z Rusijo. Italija in Rusija sta bili enako v skrbeh zaradi morebitnega novega sunka avstrijske ekspanzije proti vzhodu in obe sta imeli isti interes, da ga prestrežeta in zadržita. Tako je prišlo do italijansko-ruske pogodbe, ki je bila podpisana jeseni 1909 v Raconigiju pri Torinu in je jamčila posestno stanje na Balkanu nasproti ekspanzionističnim poskusom drugih držav. Italija je dosegla, da ji je Rusija priznala njene težnje po Tripolitaniji in Kirenajki. Na ta način ni dobila Italija s temi pogodbami samo jamstva in zaščite za svoj mednarodni položaj in za svoje interese, ampak se ji je tudi posrečilo, da je pripravila diplomatično podlago za pohod v Libijo.

Libija, to sta pokrajini Tripolitanija in Kirenajka, je bila last Turčije, ki je bila s svojo slabo upravo spravila te kraje v jako žalostne razmere. Italijanske ekspanzijske težnje so se obrnile proti Libiji potem, ko so po angleški zasedbi Egipta in francoski osvojitvi Tunizije in Maroka bile v vsej severni Afriki edino libijske obale, na katerih je mogla Italija iskati možnost za naseljevanje in oporišče za zaščito svojih interesov v Sredozemlju nasproti mogočni sili Anglije in Francije.

Medtem je italijanska vlada podpirala razne gospodarske pobude in podjetja, s katerimi se je italijanska penetracija zasidrila v Tripolitaniji in Kirenajki. Tudi poznavanje teh krajev, njihovih razmer in potreb se je v Italiji razširilo in poglobilo. Ta modro in potrpežljivo pripravljena ekspedicija v Libijo se je na srečo razlikovala od improvizirane ekspedicije v Eritrejo l. 1885, ki se je bila začela tako rekoč čez noč, brez jasnih in določenih ciljev in brez zadostnega poznavanja krajev in težav. Druga srečna in pomembna razlika med razmerami, v katerih se je bila izvedla ekspedicija v Eritrejo, in položajem, v katerem se je izvršil pohod v Libijo, je bila razlika v razpoloženju javnosti. Za prve ekspedicije, ki se je

bila žalostno končala pri Adui, je bila Italija — žal — pozorišče silnih manifestacij in protestov zoper afriško pustolovščino, kar je privedlo do hudih nemirov. V trenutku pohoda v Libijo pa je veliko večino italijanskega naroda prevzelo živahno navdušenje, ki je olajšalo srečen uspeh.

IV. Osvojitve Libije in Dodekaneza. — Trenutek za pohod v Libijo je napočil jeseni 1911, ko je Francija segla po Maroku, Nemčija pa zasedla širok pas francoskega Konga, ki ji ga je prepustila Francija kot nagrado za dovoljenje, da sme zasesti Maroko. Na drugi strani je pričakovala italijanska vlada turške ukrepe zoper italijansko penetracijo v Libiji. Mudilo se je torej z nastopom, da ne bi Italije prehitel razvoj afriškega ekspanzionizma Francije in Nemčije. Treba je bilo tudi začeti, preden bi se Turčiji posrečilo postaviti italijanski penetraciji premočne ovire. Tako se je 29. septembra 1911 začela z močnim zaletom vojna s Turčijo, ko je ta odbila italijanski ultimativni protest zaradi hujskanja arabskega ljudstva proti Italijanom in zahtevo, da ji dovoli z vojsko zasesti deželo.

Boji so se vršili sprva v glavnem na obalah Tripolitanije in Kirenajke. S sodelovanjem mornarice pod vodstvom admirala Aubrya in kopne vojske pod poveljstvom generala Caneve so bila hitro in srečno osvojena glavna obmorska mesta: Tripolis, Bengazi, Derna, Tobruk in Homs. Pri prodiranju v notranjost pa so Italijani naleteli na hud odpor Arabcev, ki so jih Turki nahujskali in oborožili. Organizirali so napade iz zasede, med katerimi je bil najhujši pri Šara-Šatu (oktobra 1911). Toda italijanske čete so se krepko postavile v bran in po trdih bojih strle sovražnikove sile ter postopoma osvojile obširen pas.

Pomorske operacije proti turškim silam so se razvijale v Rdečem in vzhodnem Sredozemskem morju. Izmed njih omenimo zasedbo Roda in ostalih dodekaneških otokov (maja 1911) in pa drzni poskus admirala Milla, da bi s 5 torpedovkami vdrl v Dardanele (julija 1912).

Poleti 1912 je Turčija, oslABLJENA in ogrožena po napadu balkanskih držav, sklenila mirovno pogodbo, ki je bila podpisana v Lausanni 18. oktobra 1912. Italiji je bila priznana oblast nad Libijo in pravica, obdržati zasedene dodekaneške otoke kot jamstvo, da se umaknejo v notranjost Libije turške oz. po Turčiji podpirane čete in uradniki. Pohod v Libijo se je tako končal z zmago. Pridobitev velike afriške pokrajine ni samo odpirala velikih možnosti italijanski kolonizaciji, ampak je tudi ustvarila na severnoafriških obalah položaj, ki je ustrezal italijanskim interesom v Sredozemlju, ker je bila odstranjena nevarnost, da bi se Italija zadušila med velikimi posestvi Anglije in Francije. Obenem je zasedba Dodekaneza, ki se je imela spremeniti v trajno posest, pripravila pot za ekspanzijo v vzhodno Sredozemlje.

Kmalu po sklenitvi miru v Lausanni se je decembra 1912 obnovila trozvezna pogodba. V tej obnovi, ki se je izvršila komaj dve leti pred razpadom zveze, je bil potrjen novi položaj Italije, ustvarjen s pridobitvijo Libije.

V. Demografski in gospodarski razvoj Italije. — Pohod v Libijo je pokazal, kako visoko stopnjo politične in gospodarske moči je bila dotlej dosegla Italija. To odkritje je imelo tudi simboličen pomen, kajti libijsko podjetje se je izvršilo takoj po slovesnem praznovanju petdesetletnice, kar je bilo razglašeno kraljestvo. Napredek Italije je bil v tem polstoletju velikanski in je jasno kazal, da je zedinjena Italija, medtem ko je privedla do zmage svojo sveto narodno pravico, v odlični meri prispevala tudi k razvoju evropske kulture in produktivnosti. Omika italijanskega naroda se je predvsem razodevala v hitrem naraščanju njegovega prebivalstva. Ta pojav je zlasti razveseljiv, ker se more narod uveljaviti in napredovati samo tedaj, kadar rojstva prekašajo umrljivost. V Italiji se je v tridesetletju med l. 1881 in 1913 dvignilo število prebivalstva od 28 na 36 milijonov. Sto let prej, za Napoleona, je bilo le 18 milijonov Italijanov.

Posledica naraščanja prebivalstva je bilo povečanje delovnih sil tako v poljedelstvu, ki je bilo dolgo poglavitno in edino udejstvovanje, kakor v industriji, ki je silno narasla proti koncu 19. stoletja. To se je zgodilo kljub težkim krizam, ki so pretresale italijanski narod 13 let, med l. 1885 in 1898. Nekaj števil naj zadostuje, da vidimo naglico razvoja. Pridelek žita, ki je okoli leta 1895 znašal 35 milijonov stotov na leto, se je dvignil v začetku 20. stoletja na 50 milijonov. To se je doseglo nekaj s povečanjem posejane zemlje, nekaj pa z izpopolnjenimi tehničnimi sredstvi pri obdelovanju (strojnimi plugi, umetnimi gnojili itd.). Enako so se povečali tudi drugi pridelki, kakor vino in olje. Poljedelstvo je prebilo kritično dobo med l. 1885 in 1895; takoj nato pa se je poglavo v nov zagon. Po računih urada za agrarno statistiko se je letna vrednost italijanske poljedelske produkcije dvignila od 5 milijard v l. 1896 na 7 milijard v l. 1910 in na 10 milijard v l. 1914.

VI. Razvoj industrije. — Industrija se je razvila zlasti po letu 1887, ko je nova carinska tarifa, sloneča na načelu zaščite, zavarovala domači trg in narodno proizvodnjo proti tuji konkurenci. To pa je zaradi odpora drugih držav, posebno Francije, povzročilo ukrepe proti izvozu italijanskih poljedelskih produktov (zlasti vina), ki so prinesli italijanskemu poljedelstvu, posebno v južnih krajih, veliko škodo.

Vendar je bila škoda, ki jo je utrpela poljedelska proizvodnja, nadomeščena s porastom industrije, ki je imela svoja najvažnejša središča v severni Italiji. Nove pobude je dobila proizvodnja svilenih, volnenih in bombažnih tekstilnih izdelkov. Velike tovarne za volneno blago v Pratu, Bielli in Schiu so dosegle evropsko veljavo in mogle ne samo zmagovito nastopati v boju zoper uvoz iz tujine,

ampak se uveljaviti tudi z izvozom. Isto se je pokazalo glede bombažne industrije, ki je bila jako močna v Lombardiji.

Važna je postala tudi kovinska in strojna industrija. Tu je treba omeniti avtomobilsko industrijo, kjer se je občudovanja vredno razvijala družba »Fiat«, ki se je iz skromnih začetkov l. 1899 povzpela v desetih letih na eno izmed vodilnih mest v Evropi in začela panogo proizvodjalne delavnosti, ki je kmalu postala v narodnem gospodarstvu glavna, tako da je tik pred svetovno vojno štela Italija kakih 30 velikih in manjših avtomobilskih tovarn, ki so izvažale v inozemstvo več ko 20 tisoč voz na leto.

Vse to je tembolj občudovanja vredno, če pomislimo, da Italija ni imela dosti premoga, glavnega pogoja za razvoj železne in kovinske industrije, in ga je morala uvažati iz tujine. Leta 1913 je znašal uvoz 11 milijonov ton. Ta velika številka že sama po sebi kaže veliki razmah industrije, zlasti če omenimo, da ni pred 30 leti (1881) uvoz premoga dosegel niti ene petine zgornje vsote: znašal je malo več ko 2 milijona ton. Pozabiti tudi ne smemo, da se je l. 1913 tudi za stroje in industrijo že pridno porabljal tzv. beli premog, to je gonilna sila, ki jo proizvajajo vodne elektrarne.

Mogočen razvoj je doživela proizvodnja sladkorja iz sladkorne pese. Zgradile so se številne tovarne zlasti v Padski nižini in njihovo obratovanje je ugodno vplivalo na poljedelstvo, ker je dalo spodbudo za gojenje sladkorne pese in povečalo pridelek.

VII. Gospodarski in finančni napredek. — Izredno povečanje produktivne delavnosti je teklo vzporedno z razvojem trgovine, gradnje javnih del in prometnih zvez. Ves promet izvoza in uvoza se je od manj ko dveh milijard in pol v l. 1895 dvignil v l. 1913 na preko 6 milijard. Železniško omrežje se je od 6000 km v l. 1870 povečalo v l. 1884 na 10.000 km, v l. 1890 na 13.000 km in v l. 1914 na 16.000 km. Zgradile so se železniške proge preko Alp, in sicer skozi predor Fréjus (1871), skozi šentgothardskega (1882, zgradila ga je Švica z italijanskim sodelovanjem) in skozi simplonskega (1906). Za tem razvojem železniškega omrežja ne zaostaja razvoj cestnega omrežja in trgovinske mornarice, ki je znatno narasla po l. 1881, ko se je ustanovilo »Splošno italijansko brogarsko društvo«, ki je nastalo po združitvi družb »Florio« in »Rubattino«. Razpolagalo je s 83 parniki v skupni tonaži 60 tisoč ton, kar se je še isto leto povečalo na skoraj 70 tisoč ton. S tem razvojem mornarice je bil v tesni zvezi razvoj ladjedelništva: velike ladjedelnice v Genovi, Spezii, Livornu, Napoliju in Benetkah so delale in gradile ne samo za potrebe italijanske mornarice, ampak tudi za tuje države.

Narodno gospodarstvo in državne finance so seveda imele velike koristi od ojačenega ritma in napredka življenja na vseh področjih. V državnem proračunu je bilo zopet doseženo ravnotežje, kar je med drugim omogočilo gradnjo velikih javnih del, s katerimi se je dežela v splošnem izboljšala in v nekih krajih kar

preobrazila. V začetku 20. stoletja so bila zasnovana velika podjetja, kakor zgradba vodovoda v Apuliji in načrtno izboljšanje močvirnih in nezdravih krajev.

Z doseženim ravnotežjem v državnem proračunu je dobila zdravo in trdno podlago vrednost italijanske papirne valute, ki ni imela le polne zlate paritete, ampak jo je celo preseгла. Vlada se je mogla l. 1906 lotiti kočljivega dela in znižati obresti državnega dolga od 5 na 3 in pol odstotka. Ta ukrep je najsijajnejši dokaz trdnosti italijanskih financ in zaupanja, ki ga je uživala Italija.

Rezultate, dosežene v delu in proizvodnji, so pokazale velike razstave, ki so se vršile v Milanu ob otvoritvi simplonskega predora in potem l. 1911 ob praznovanju petdesetletnice zedinjenja v Rimu, Torinu in Firenci. Tako je tik pred svetovno vojno bila Italija v vseh ozirih velik, močan in civiliziran narod, vreden, da zasede eno izmed prvih mest v življenju Evrope, in pripravljen na vse slučajnosti in preizkušnje.

VIII. Italijani v tujini. — Dasi so produktivne sile na polotoku naglo naraščale in je italijansko gospodarstvo krepko in stalno raslo, je vendar porast prebivalstva presegel možnosti zaposlitve tako v poljedelstvu kakor v industriji. Zaradi tega je nastalo preseljevanje, ki je vsako leto zaneslo v tujino stotisoče delavcev. Njih število se je čedalje bolj večalo, tako da je l. 1913 doseglo presenetljivo število 872,598 izseljencev, med katerimi jih je šlo okoli 560.000 preko Atlantika. Izseljevanje je napredovalo predvsem po l. 1888 nekaj zaradi hude krize, ki je tedaj pritislila in prizadela zlasti kmečko ljudstvo na jugu, nekaj pa zaradi olajšanja vožnje preko oceana in večje možnosti, najti v izvenevropskih deželah delo in bogastvo.

Pri izseljevanju je treba razlikovati sezonsko in trajno. Sezonska je izselitev tistih delavcev, ki gredo za nekaj mesecev na leto, po navadi preko zime. iskat v tujinočasne zaposlitve, večinoma v nižjih poklicih; stalno se izselijo mnogoštevilni delavci, ki zapustijo domovino, da si preko mej in onstran oceana poiščejo stalno delo in zanesljiv zaslužek. Stalna emigracija je imela za svoje glavne cilje Tunizijo, kjer se je italijanska kolonija polagoma pomnožila in preseгла znatno število 100 tisoč duš, dalje republike v romanski Ameriki in Združene države. Skupine in središča italijanskih izseljencev so se ustanovile skoraj v vseh predelih sveta: v Levanti, Egiptu, v daljni Avstraliji (kjer jih imamo 30 tisoč), po notranjih delih črnega kontinenta in na Daljnem vzhodu. Kot neumorni delavci, jako odporni, sposobni in delavni, so bili udeleženi pri najdržnejših in največjih podjetjih: da omenimo le enega izmed novejših primerov, pri gradnji orjaških assuanskih jezov na Nilu. Kot vztrajni poljedelci so napravili plodne ne samo kraje v Tuniziji, kjer so italijanska posestva podobna vrtovom, temveč tudi oddaljene kraje sredi Južne Amerike in Avstralije. Nič ne pretiravamo, ko trdimo, da je italijanska emigracija v zadnjih 30 letih 19. stoletja

in v prvem desetletju tekočega pomembno prispevala k razvoju civilizacije in produkcije v mnogih delih sveta.

Povečano in stalno naraščajoče izseljevanje, zlasti v oddaljene dežele in za daljšo dobo, je prineslo nevarnost, da se bodo izseljenci raznarodili in popolnoma odtujili domovini. Tej nevarnosti se na srečo upira naravna obramba — ljubezen do domače grude, ki ostane živa pri večini izseljencev, četudi že dolgo bivajo v oddaljenih deželah. Za mnoge ostane najvišji življenjski ideal, da se vrnejo v domovino, ko si prihranijo in naberejo sredstva za življenje na rodnih tleh.

Prihranki, ki so jih v tujini živeči Italijani pošiljali in vlagali v domovini, so v predvojnih letih dosegli nepričakovano vsoto najmanj 400 milijonov na leto, kar je bilo v veliko korist za narodno gospodarstvo in trdnost italijanske valute, ki je v prvih letih 20. stoletja ne samo dosegla polno kritje z zlatom, ampak celo napravila premijo na zlato.

Najgosteje naseljene množine Italijanov v tujini nahajamo v Severni Ameriki (nad 4 milijone) in Južni Ameriki (nad 5 milijonov). Njihovo celotno število pa presega danes 10 milijonov. Glede na važnost te množice izseljencev je nastala za italijansko vlado naloga, da zavaruje in ohrani njihovo narodnost, jezik in kulturo. Francesco Crispi, ki je bil vedno poln energije in iniciative za obrambo koristi in časti Italije, je poskrbel tudi za rešitev tega vprašanja. Ustanovil je »italijanske šole v tujini«, ki so danes jako številne in lepo uspevajo. Drugo pobudo je dal msgr. Bonomelli, ki je ustanovil »Društvo za obrambo izseljencev«.

IX. Narodno prebujenje. — Slika italijanskega življenja v prvih 15 letih 20. stoletja izpričuje na vseh področjih stalen in pomemben napredek. Razvile so se moči volje in duha, ki značijo pravo in resnično narodno prebujenje, zaradi katerega so zlasti nova pokolenja stremila po idealih politične moči in veličine, ki bi ustrezali slavnim tradicijam preteklosti Rima in Italije in pa novim potrebam oživljenega naroda. Ti ideali so prihajali navzkriž z vlado, ki jo je tedaj vodil in predstavljal Ivan Giolitti. Ta je oviral razvoj mladih sil in hotel mešati značilnost raznih strank. To je izzivalo odpor, ki se je javljal v protestih in opoziciji zoper metode Giolittijeve diktature in v težnji po prenovitvi političnih sil, ki so se prebujale ali kar na novo ustvarjale, hoteč si osvojiti prihodnost.

Značilna je bila probuja in obnova iredentizma, ki se je začel po l. 1903 boriti za ustanovitev italijanskega vseučilišča v Trstu in za obrambo italijanskega življa v Avstriji. Uprizorili so vrsto nemirov, ki jih je sprožilo tedaj ustanovljeno »Društvo Trento in Trst«. Iredentistično gibanje se je močno razširilo med mladino in odkrilo nove elemente, ki so bili nastali po dobi narodnega ponižanja, posledice italijanskega pohoda v Afriko l. 1896, ter v ozračju duševnega preroda in gospodarskega napredka, ki je značilen za Italijo ob zori 20. stoletja.

Iredentistično gibanje je v nekih trenutkih poslabšalo odnose z Avstrijo in spravilo trozvezno pogodbo na težko preizkušnjo. Nevarnih posledic pa ni imelo, ker se je bila politična in mednarodna moč Italije jako okrepila deloma zaradi notranjega izboljšanja in napredka, deloma zaradi prisrčnih in prijateljskih vezi, ki jih je ravno na začetku našega stoletja (1900—1902) sklenila Italija s Francijo in Anglijo.

Drugo odkritje novih sil je bil nastanek nacionalizma, ki je imel za predhodnika in učitelja velikega pisatelja iz Romagne Alfreda Orianija. Njegovi spisi, izmed katerih naj omenimo »Politično borbo v Italiji«, sugestivno sintezo italijanske zgodovine, »Do Dogalija« in »Idejni prevrat«, hočejo kazati italijanskemu narodu pot napredka in okrepitve s tem, da nastopajo zoper materializem in pacifizem, ki sta prevladovala v narodnem življenju do konca 19. stoletja. Oriani, predhodnik in napovedovalec novih časov in novih usod, je umrl beden in zapuščen, preden so prišli časi in dogodki, ki jih je bil napovedal. Toda njegove misli in njegovi nauki so bili pobuda tisti skupini mladeničev, ki se ji je postavil na čelo Henrik Corradini. Ti so ustanovili in oživili gibanje nacionalizma. Nacionalizem si pa ni postavljaj samo političnih ciljev iredentizma, marveč tudi kazal potrebo odločne mednarodne in kolonialne politike, ki naj bi resnično dvignila Italijo na stopnjo velesile in v prekomorsko ekspanzijo, primerno geografskemu in demografskemu položaju polotoka, ki moli v Sredozemlje kakor pomol in čigar prebivalstvo naglo narašča. V notranji politiki je nacionalizem zagovarjal potrebo, ojačiti ugled države in vlado s tem, da se odstranijo izrodki parlamentarizma, potrebo, odpraviti razredni boj, osnovo socialističnega nauka, kar naj bi se v najvišjem interesu naroda doseglo s spravo med interesi kapitala in dela.

Nacionalistično gibanje se je naglo razvilo zlasti po l. 1910, ko se je organiziralo v redno strankarsko združenje, in močno pripomoglo, da se je pozornost naroda obrnila k velikim problemom zunanje in kolonialne politike. Za prvo značilno zmago nacionalistične propagande se lahko šteje pohod v Libijo, čigar nujnost so nacionalisti vedno poudarjali.

Narodno probujo so mogočno tolmačili in celo napovedovali tudi pesniki, ki so bili prevzeli slavno dediščino 16. februarja 1907 umrlega Giosuèja Carduccija: to sta bila Giovanni Pascoli in Gabriele d'Annunzio. Kakor je Carducci opeval in poveličeval stopnje, po katerih se je Italija dvigala k dostojanstvu in veličini naroda, tako sta Pascoli in d'Annunzio ob prevzemu vlade Viktorja Emanuela III. in za časa libijske vojne čutila, da se pripravlja za Italijo nova doba veličine in slave. Naznanjala sta njen prihod s prerokovanji, ki so jih kasneje dogodki sijajno potrdili.

Pascoli je l. 1900 v ganljivi odi, posvečeni spominu kralja Umberta I., poveličeval novo Italijo, ki prekipeva od dela in moči in je vsa uprta v trenutek, ko se bo v veliki prihodnosti povzpela

na višek. Dvanajst let kasneje, ko se je začel pohod v Libijo, je pozdravljaj to podjetje s prozo, prekipevajočo od navdušenja za domovino. Videl je, kako se »veliki proletarski narod« slednjič le dviga po poti navzgor. Z enako silo navdihnjenja, lirskega poleta in preroškega duha je d'Annunzio poleti 1900 poslal pozdrav mlademu kralju Viktorju Emanuelu III., napovedujoč velike dogodke, ki ga čakajo. Leta 1912 pa je spremljal dogodke v libijski vojni v »Pesmih dejanj onstran morja«, v katerih se spomini na najslavnejša podjetja starih pomorskih republik prepletajo in ojačujejo s povečevanjem sil in možnosti nove Italije, ki jih je pokazalo junaštvo njenih vojakov in mornarjev.

XIX

SVETOVNA VOJNA IN ODLOČILNI POSEG ITALIJE

I. Vzroki svetovne vojne. — Pregled politike evropskih velesil na prelomu 19. in 20. stol. in razvoja vzhodnega vprašanja in izvenevropskih problemov nam je pokazal, kako so se ustvarjali in kopičili vzroki za trenja in spore, iz katerih je nastala svetovna vojna.

Dobrò bo, če sedaj zberemo glavne vzroke v celotno sliko in jih pregledamo. Bili so tile: angleško-nemško tekmovanje, ki se je v političnem, gospodarskem, pomorskem in kolonialnem oziru od konca 19. stol. čedalje bolj poglobljalo zaradi mogočnega razvoja nemških političnih in gospodarskih sil, zaradi ogromnega povečanja nemške mornarice in zaradi nemških kolonialnih načrtov; francosko-nemško nasprotstvo, ki je bilo ostalo že od vojne l. 1870 in frankfurtskega miru in se je še poostrilo zaradi sporov za Maroko; avstrijsko-rusko trenje, ki se je povečalo po balkanskih dogodkih iz dobe 1908—1913; avstrijsko-srbsko trenje, ki je bilo tudi zvezano s položajem na Balkanu; rusko-turška napetost, ki jo je ustvarila caristična težnja po gospodovanju nad morskimi ožinami; rusko-nemško trenje, ki ga je povzročil prevladajoči položaj Nemčije v Carigradu; končno italijansko-avstrijska nasprotstva zaradi Jadrana in neodrešenih krajev, ki so se ravno l. 1913 znova zbudila in jih je na novo podžgala avstrijska politika v Albaniji in nasproti italijanskemu življu v Trstu.

Nova razvrstitev sil, ki se je bila izvršila s sklenjenimi zvezami, je še poostrila ta položaj, v katerem sta se osrednji cesarstvi čutili obkroženi in izpostavljeni napadu.

V prvih letih 20. stol. (1904—1907) se je namreč po izločitvi starih nasprotij med Francijo in Anglijo pa med Anglijo in Rusijo sklenil trojni sporazum, ki je razpolagal z največjo vojsko (rusko) in najmočnejšo mornarico na svetu (angleško). Tudi Italija, dasi je ostala članica trozveze, je bila zaradi svoje sredozemske in

vzhodne politike sklenila posebne sporazume s Francijo (1900 do 1902), z Anglijo (1902) in z Rusijo (1909). Trenutki skrajne napetosti, kakršne so zbudila nemška poseganja v maroško vprašanje (1905—1911), avstrijski nastop v vprašanju Bosne in Hercegovine (1908) in balkanski dogodki (1912—13), ki so večkrat privedli tekmujoče države na rob vojnega spopada, so bili zapustili globoke sledove nasprotja in mržnje.

II. Začetek vojne. — Posebno grozeč in nevaren je bil položaj v evropski politiki l. 1913 v Podonavju in na Balkanu. Srbija, ki se je bila okrepila z zmagami v balkanskih vojnah in s povečanjem ozemlja ter postala samozavestna, je bila vedno živahnejše središče gibanja za narodno zedinjenje Jugoslovancev, ki je hotelo združiti v eno samo državo Srbe, Hrvate in Slovence, in torej odtrgati od avstrijske monarhije in pridružiti Srbiji precejšen del habsburških pokrajin, to je Bosno, Hercegovino, Hrvatsko in Slovenijo. Zaradi tega gibanja, ki je grozilo habsburškemu cesarstvu z razsulom, je nameravala dunajska vlada že poleti 1913 začeti vojno s Srbijo, da bi uničila nevarno ognjišče jugoslovanskega narodnega gibanja. Avstrijski načrt pa se ni izvedel, ker se mu je uprla italijanska vlada, ki je bila o njem obveščena. Toda položaj je ostal še nadalje napet, tembolj, ker je postal Beograd središče jugoslovanskih iredentističnih društev, ki so se razširila tudi po avstrijskih pokrajinah. En sam incident bi torej zadoščal, da bi se vnel svetovni požar, ki je bil 1913 le s težavo preprečen. Do tega incidenta, neizmerno tragičnega, je prišlo 28. junija 1914, ko je v Sarajevu ubila avstrijskega prestolonaslednika nadvojvodo Franca Ferdinanda in njegovo ženo skupina zarotnikov iz Srbije, kjer so bili zasnovali atentat. Ta strašni zločin je dal Avstriji priložnost, da je izvedla svojo nakano. Avstrijsko iniciativo je podprla Nemčija, ki je hotela z nenadnim napadom streti obroč, ki ga je bila ustvarila antanta okrog centralnih sil, ter prehiteti nasprotnike, o katerih je nemška vlada menila, da pripravljajo napad. Avstrija je poslala Srbiji 23. julija 1914 silno težek in nesprejemljiv ultimatum in ji 28. julija napovedala vojno. Ta prvi vojni spopad je nujno sprožil ves sistem prijateljskih in sovražnih zvez, ki so bile sklenjene v zadnjih desetletjih, tako da so bile ob koncu julija in v začetku avgusta vržene v strahovit vojni vrtinec vse evropske velesile razen Italije.

Rusija ni mogla ostati mimna spricho avstrijskega napada na Srbijo, če ni hotela izgubiti vsega svojega vpliva na Balkanu in dopustiti uničenje slovanstva, za čigar prvoboritelje so se bili postavili carji. Bilo je torej nujno, da se bo Rusija postavila na srbsko stran, brž ko bi avstrijske čete prekoračile srbske meje. Na drugi strani je morala stopiti Nemčija na stran Avstrije, ker jo je vezala pogodba o medsebojni obrambi, ki sta jo bili Nemčija in Avstrija sklenili l. 1879 in jo kasneje ponovno podaljšali. Tako je nemška vlada 31. julija, brž ko se je začela ruska mobilizacija,

napovedala Rusiji vojno in takoj nato, 2. avgusta, še Franciji, da bi preprečila francoski nastop v korist Rusije. Tudi ta napoved je bila nujna in neizogibna posledica francosko-ruske pogodbe iz l. 1893.

Da bi Nemčija čim laže in hitreje premagala Francijo, je takoj začela izvajati vojni načrt, ki je predvideval obkolitev levega krila francoske vojske. Za izvedbo tega načrta je moral velik del nemške vojske prekoračiti Belgijo, kar je pomenilo kršitev belgijske nevtralnosti. To je pa izzvalo oborožen odpor Belgijcev in nastop Anglije, ki ni mogla prenesti nemške ekspanzije proti Anversu in Rokavskemu prelivu (4. avgusta).

Nekaj dni nato, medtem ko so se od bregov Visle do Šelde razvijale divje bitke, je stopila v vojno Japonska, ki je kot angleška zaveznica začela po vrsti rušiti nemška oporišča na Tihem oceanu, da bi dala nov razmah svoji politiki na Daljnem vzhodu.

III. Nevtralnost Italije in njene posledice. — Italija je edina izmed evropskih velesil ostala za nekaj časa izven velikanskega spopada, ko je 3. avgusta razglasila svojo nevtralnost. Odločitev Italije je bila docela v skladu s pogodbo, ki je vezala Italijo na trozvezo, ker je bila po tej pogodbi Italija dolžna stopiti v vojno na strani zaveznic samo tedaj, če bi bili te dve napadeni, ne pa, če sta bili napadalki, kot se je zgodilo l. 1914. Zato je sporočila Italija razglasitev svoje nevtralnosti vladama v Berlinu in na Dunaju, ki sta priznali to dejanje za popolnoma upravičeno. To stališče je ohranila Italija do spomladi 1915: ostala je nevtralna. Ker je bilo to v skladu z določbami trozvezne pogodbe, je trozveza uradno še nadalje obstajala. To stališče, ki ga je zavzela Italija in ki sta ga priznali osrednji sili za upravičeno, je ustvarilo pravno podlago za prizadevanje, da bi dobila od avstrijske vlade odškodnino, ki bi jo morala dobiti po določbah trozvezne pogodbe zaradi tega, ker je avstrijski nastop proti Srbiji spremenil položaj na Balkanu.

Da se je Italija docela v skladu s določbami in povsem pošteno odločila za nevtralnost, je bila prva velika zasluga, ki jo je izkazala Italija Franciji in antanti. Brž ko je namreč Italija razglasila svojo nevtralnost, se je Francija znebila skrbi glede alpske meje in je lahko od ondod poklicala in premestila v Pariz tiste čete, ki so bile določene za brambo meje nasproti Italiji. Te čete so imele odločilen delež prve dni septembra (5.—12.) v francoski zmagi ob Marni, ki je izjalovila nemški vojni načrt, ki je temeljil na hitrem uničenju Francije. S tem se je začel že od l. 1914 pripravljati končni uspeh antante.

IV. Prva doba vojne. — Do bitke ob Marni je prišlo, ko so glavne nemške sile, ki so v silnem zaletu strle odpor Belgijcev, Francozov in Angležev, pregazile in zasedle prej ko v enem mesecu vso Belgijo ter prodrle do vrat Pariza. Poveljeval jim je general Moltke, sin velikega zmagovalca v vojnah l. 1866 in 1870,

a dosti manj sposoben od očeta. Francoski vrhovni poveljnik je bil general Joffre.

Medtem sta zadela ruske čete na vzhodnem bojišču dva težka udarca, pri poskusu vdreti v Vzhodno Prusko (bitki pri Tannenbergu in Mazurskih jezerih, kjer sta se izkazala generala Hindenburg in Ludendorff, kasnejša vrhovna poveljnika nemške vojske), in morale so še vzdržati sunek avstrijske vojske, ki je prodirala iz Galicije na Poljsko.

Tako je bila antanta prve dni septembra v skrajni nevarnosti. Tedaj pa je prišlo na zahodu nenadoma do bitke ob Marni, v kateri so imele velik delež tiste čete, ki so bile premeščene z italijanske meje. Te čete so imele nalogo, da tvorijo glavni del vojske, določen za obrambo Pariza v primeru sovražnikovega napada, ki se je prve dni septembra zaradi umika glavne francoske armade pod nemškim pritiskom zdel neizogiben. Tedaj so ravno te čete, ki jih je bil takoj poslal njihov poveljnik general Gallieni na levo krilo nemške armade, zdržale prodiranje nemške vojske in se spustile v strahovite boje ob Marni, ki so se po sedmih dneh končali z nemškim umikom do reke Somme (bitka ob Marni 5. do 12. septembra 1914). S položajev ob Sommi so poskusili Nemci drug velik prodor. Hoteli so v naglih pohodih doseči Severno morje, zgrabiti francosko, angleško in belgijsko vojsko z leve strani in osvojiti francoska pristanišča ob Rokavu ter na ta način onemogočiti zvezo med Francijo in Anglijo. Ta namera je privedla do bitke ob reki Yseri (oktobra 1914), ki pa ni prinesla drugih uspehov, ki jih je pričakovalo nemško poveljstvo, kakor tega, da so Nemci dosegli morje južno od Ostendeja. Tedaj se je ustvarila od Severnega morja do Vozozov 780 km dolga črta okopov, v katero so se zakopale čete obeh nasprotnikov. Premična vojna se je spremenila v pozicijsko, ki se na francosko-belgijskem bojišču ni bistveno spremenila do pomladi 1918.

Medtem je velika zmaga na vzhodu, ki so jo ravno v dneh bitke ob Marni izvojevali Rusi pri Lvovu, rešila usodo antante in spravila v veliko nevarnost Avstrijo, ki je morala prepustiti Rusom Galicijo do vznožja Karpatov. Ta obrat bojne sreče, ki je pomenil, da bo vojna težja in daljša, kakor sta predvidevali osrednji sili, je pripravil berlinsko vlado do tega, da je potegnila v vojno tudi sultana, čigar vojaška in verska akcija je lahko ogrožala in škodovala Rusiji z juga ter povzročala Angliji in Franciji težave v njihovih muslimanskih kolonijah. Turčija se je res spustila v vojno jeseni 1914. Nastop Turčije je imel važne in nevarne posledice za antanto: pretrgal je popolnoma sredozemske prometne zveze med Rusijo na eni pa Francijo in Anglijo na drugi strani, kar je hudo oviralo rusko preskrbo, ter omogočil novembra 1914 turško-nemški poskus, napasti iz Sirije angleške postojanke ob Sueškem prekopu in v Egiptu. Ta poskus, ki bi mogel postati za Anglijo poguben in ki se je le po čudežu ponesrečil, je podpiral Turčiji prijazni egiptovski kedive. Tedaj je Anglija, da bi bolje obvladala ozemlje ob

sueškem prekopu in Nilsko dolino, odstavila kediva in razglasila svoj protektorat nad Egiptom.

V. Položaj Italije za nevtralnosti. — V zimi l. 1914—15 ni bilo najvažnejše vojaško vprašanje, ampak politično, kakšno stališče bo namreč zavzela Italija. Na vladi je bilo tedaj ministrstvo pod predsedništvom Salandra, ki je bil prevzel vodstvo vlade marca 1914 po odstopu Giolittija. Četudi ni bil Giolitti več na vladi, je bil še vedno najmočnejši in najuglednejši politik in je vodil večino, na katero se je opiralo Salandrovo ministrstvo. Zunanji minister je bil od novembra 1914 dalje Sonnino, star Crispijev pristaš in sodelavec in kakor Salandra popolnoma svest si strašne odgovornosti zgodovinskega trenutka in poln smisla za narodne interese.

Proglasitev nevtralnosti dne 3. avgusta ni pomenila, da bi bila vlada pasivna in brez interesa za potek strahovitega spopada, v katerem je šlo za usodo sveta, marveč je značila budno čakanje in pripravljanje obrambe italijanskih interesov in pravic. Narodna zavest, katere tolmač je bila vlada, je zahtevala, da veliki in odločilni trenutki v zgodovini sveta ne bi minuli, ne da bi mogla Italija uresničiti svoje težnje in utrditi svoj položaj kot velesila.

Brž ko se je vnela strahovita vojna, se je pojavila v javnem mnenju pomembna struja, ki je bila za nastop na strani antante. Težila je za tem, da se končno dopolni zedinjenje in neodvisnost Italije z vrnitvijo neodrešenih krajev na Trentinskem in ob Jadranu in da se domovini, zmagovalki v veliki vojni, odpro poti za dosego tistega mesta v Evropi in v svetu, ki ga je bila usoda namenila Italiji. Táko mnenje je krepko podpirala nacionalistična struja, katere nazori so bili v zavesti italijanskega naroda že v polnem razmahu. Krepila ga je tudi iredentistična struja, ki so jo predstavljali ubežniki iz trentinskih in jadranskih krajev. Ti so bili takoj po izbruhu vojne pribežali preko mej, da izpričajo hrepenenje neodrešenih bratov po domovini. Zahtevali so vojno za osvobojenje s tem, da so oživljali s svojo strastno propagando ozračje junaških let »risorgimenta«. Med njimi so bili: Cezar Battisti, Nazarij Sauro, Damijan Chiesa, Fabij Filzi, Franc Rismondo in mnogi drugi, ki so bili določeni, da z žrtvovanjem svojega življenja nadaljujejo slavno vrsto junakov in mučenikov »risorgimenta« ter da z najvišjo in najplemenitejšo žrtvijo dajo svojim krajem pečat italijanstva in poudarijo njihovo pravico, da se združijo z domovino.

Delovala pa je še neka struja, ki je izhajala iz ljudstva in postajala vsak dan silnejša in močnejša, ko je našla za svojega zagovornika in voditelja enega izmed tistih mož, ki jih usoda pripravljala, dviga in postavlja v odločilnih trenutkih zgodovine kakega naroda — Benita Mussolinija. Ta, ki so mu sledili in se mu pridružili še drugi junaški in plemeniti možje, med njimi Filip Corridoni, je s svojo smelo in vplivno propagando, ki jo je vodil preroški duh o usodi italijanskega naroda, našel pot do srca ljudskih množic in

v njih zbudil na tisoče plemenitih mož, ki so bili pripravljene zgrabit i orožje za domovino.

To so bile glavne intervencionistične sile. Zmagovale so, ker so predstavljale bodočnost in posebljale usodo domovine, četudi so bile v začetku nasproti nevt'alistični struji v manjšini. Med nevt'alisti so stale v prvih vrstah množice socialistične stranke, ki je zagovarjala tezo popolne nevt'alnosti, in pristaši Giolitija, ki je menil, da Italija ni sposobna prenašati vojne napore, in je bil pričani, da bi se mogle doseči večje koristi s pogajanj i z Berlinom in Avstrijo. Strastna, včasih ostr a in nasilna nasprotja med intervencionistično in nevt'alistično strujo so dala v prvih štirih mesecih nevt'alnosti italijanskemu življenju silno napetost in tudi povečala moralni in politični pomen odločitve, pred katero je stala Italija.

VI. Londonski dogovor. — Medtem ko so prepiri med intervencionisti in nevt'alisti razvneli javno mnenje, je vlada pripravljala in razvijala politično-diplomatično akcijo, da varuje in privede do zmage narodne interese. Korake in odločitve italijanske vlade so z največjim zanimanjem zasledovale tako centralne sile kakor antantne države. Oba tabora sta si na vse načine prizadevala: prvi, da ohrani Italijo v položaju nevt'alnosti, drugi pa, da jo pritegne v boj na svoji strani. Tako je postal Rim pozimi 1914-15 najvažnejše središče politično-diplomatske delavnosti v Evropi.

Smer za ravnanje italijanske vlade je bila jasna in ravna, v logičnem razvoju s pomenom, ki ga je imela razglasitev nevt'alnosti 3. avgusta 1914. Slonela je na tej osnovi: Avstrija je z napadom na Srbijo in z namero, da se poveča proti vzhodu, izvršila dejanje, ki je zadevalo italijanske interese na vzhodu, in zato bi morala Italija po 7. členu trozvezne pogodbe dobiti odškodnino. To odškodnino je zahtevala italijanska vlada od Dunaja na Trentinskem in na Jadrani. Zato se je razvil preko zime 1914-15 neke vrste diplomatski dvoboj med Dunajem in Rimom, medtem ko si je nemška vlada, ki je poslala v Rim kot svojega izrednega poslanika enega izmed svojih glavnih politikov, kneza Bülowa, na vse načine prizadevala, doseči sporazum in podpreti nevt'alistične težnje v Italiji, ki jih je vodil Giolitti.

Potek diplomatskega dvoboja med Italijo in Avstrijo je kmalu pokazal, da je nemogoče uresničiti italijanske zahteve na miren način. Tedaj se je italijanska vlada odločila za vojno, ki so jo zahtevale intervenistične struje, in jo pripravila diplomatično po sporazumu z antantnimi državami (londonski dogovor 26. aprila 1915).

Londonska pogodba je zagotovila Italiji kot odškodnino za vojno, ki bi jo morala pričeti v enem mesecu na strani antante, tele pridobitve: Trentinsko do Brennerja; pas ob Soči z Gorico in Gradiško; Trst in Istro (a brez Reke, ki jo je neki člen pogodbe žal pridržal Hrvatski); pas Dalmacije do rta Ploče obenem s pripadajočimi otoki; Valona v Albaniji, ki jo je dala italijanska vlada za sest i jeseni 1914; dokončno posest Dodekaneza, ki ga je bila Italija

zasedla med libijsko vojno; pokrajino Adalijo v Mali Aziji, v primeru razpada Turčije; odškodnino v Afriki, če bi se razsul nemški kolonialni imperij.

Poseg Italije v vojno. — Podpis londonskega dogovora je zahteval tudi odpoved trozvezne pogodbe. To je odpovedala italijanska vlada 3. maja z utemeljitvijo, da je Avstrija s svojim ravnanjem prekršila nje določila in obveze. O priliki odkritja spomenika »tisočeric« v Quartu 5. maja je Gabriele d'Annunzio, visoki glasnik pravkar dozorelih dogodkov, v svojem govoru že napovedoval vojno. Tedaj je nevtralistična struja napela skrajne sile, da bi zrušila Salandrovo ministrstvo in preprečila vojno. Ta poskus je vodil in zagovarjal Giolitti. Nameraval je izkoristiti dejstvo, da je Avstrija v soglasju z Nemčijo in zaradi grožnje italijanskega nastopa, v katerega prej ni bila verjela, v zadnjem trenutku dvomno ponudila večje koncesije v plačilo za italijansko nevtralnost. Manever nevtralistov so kljub temu, da ga je odobravala večina v parlamentu, strle ljudske demonstracije, ki so bile posebno silovite in viharne v Milanu pod vodstvom Benita Mussolinija in v Rimu pod vodstvom Gabriela d'Annunzia. Ljudsko gibanje je strlo odpor parlamenta. Salandrovo ministrstvo, ki je moralo v prvem hipu odstopiti, je obdržal na vladi kralj. Ko se je predstavilo parlamentu, je doseglo od večine, ki se je uklonila pred nastopljive ljudskih množic, pooblastila za vojno zoper Avstrijo, ki se je začela 24. maja 1915. Takrat se je prvič izkazala mogočna akcija ljudske sile zoper spletkarjenje in nerazumevanje parlamenta. V tej akciji so že vidne kali, ki so se kasneje razvile v fašizem.

VIII. Vojni položaj v trenutku italijanske intervencije. — Italija je nastopila v enem izmed najdramatičnejših in najnevarnejših trenutkov za usodo antante. Prve dni maja sta osrednji sili, v svesti si začasne negibnosti francosko-belgijske fronte in izrabljajoč ruske težave v oboroževanju in prehrani, začeli z dveh strani, iz Vzhodne Pruske in iz Karpatov, močno ofenzivo in prebili rusko fronto. Ruska vojska, ki je utrpela ogromne materialne in človeške žrtve, se je morala umikati. Umikala se je do oktobra in morala zapustiti vso Poljsko, Litvo in Kuronsko. Medtem so Angleži in Francozi izgubljali veliko ladjevja in na tisoče moštva v brezuspešnih poskusih, da bi vdrli v Dardanele in strli turški odpor (od aprila do avgusta 1915).

Ti ruski in francosko-angleški neuspehi na vzhodu so imeli za antanto dokaj slab odmev na Balkanu. Bolgarija, ki je bila na Srbijo jezna zaradi dogodkov l. 1913 in je že računala z gotovo zmago centralnih sil in Turčije, je sklenila z njimi zvezo (oktobra 1915). To je omogočilo napad na Srbijo z dveh strani, avstrijski napad od zahoda in turško-bolgarski z juga. Zato je bila Srbija kljub junaškemu odporu premagana in zasedena (od oktobra 1915 do januarja 1916). Medtem ko so se ostanki srbske vojske skušali rešiti z žalostnim umikom skozi Albanijo k morju, sta se strnili

obe sovražni vojski, turško-bolgarska in avstrijsko-nemška. Tako se je ustvarila ogromna enotna fronta, zgrajena iz železa in ognja, ki je šla čez ves evropski kontinent od Hamburga do Carigrada in imela v svoji oblasti vso Evropo.

Nastop Italije v tako žalostnem in nevarnem trenutku, je pomenil drugo dragoceno uslugo, ki jo je izkazala Italija antanti; zakaj nedvomno je, da bi mogla Avstrija v ofenzivah proti Rusiji in Srbiji nastopiti z večjimi silami in doseči odločilnejše uspehe, ko ne bi bilo habsburško cesarstvo prisiljeno uporabiti znaten del svoje vojske za to, da zadrži veliko italijansko ofenzivo, ki se je začela 24. maja in se nato razvijala na 800 km dolgi črti od Stelvia do Jadrana.

IX. Italijanska vojna l. 1915. — Italijanska vojska je začela operacije s 400 tisoč možmi in je bila razdeljena na štiri armade pod najvišjim poveljstvom generala Luigija Cadorne, ki je vodil tudi vojne priprave in mobilizacijo. V akcijo je stopila tudi mornarica, ki je med vso vojno odločno nastopala, četudi je previdnost avstrijske mornarice, ki se je zaprla v svoja utrjena pristanišča in se omejevala na nenadne napade in na podmorniško vojno, ovirala italijansko mornarico, ki sta ji poveljevala najprej abruški vojvoda, nato pa admiral Thaon di Revel, da bi se spoprijela z nasprotnikom v odkritem boju. V slavo italijanske mornarice je omeniti, da je imela od prvega do zadnjega dne vojne absolutno gospostvo nad Jadranom, da je organizirala obrambo pred napadi sovražnikovih podmornic na konvoje, ki so vozili potrebščine za nadaljevanje boja, in da je organizirala reševanje srbske armade. Omeniti je tudi na stotine napadov na sovražno obalo, med njimi ponovne vdore v dobro zavarošana oporišča in potapljanje velikih sovražnikovih ladij z drznim delovanjem podmornic.

Akcija italijanske vojske se je začela z naglimi nastopi, s katerimi so hitro osvojili važne dele ozemlja onstran državne meje. V teh akcijah sta posebno pomembni dve bitki, ki sta se bili julija, oktobra in novembra in privedli do zmage ob srednji Soči in na strašnem Krasu. Te bitki, ki sta napravili iz imen hribov Sy. Mihela in Sei Busi simbola slave in žrtve za Italijane, sta se bili v nevarnih trenutkih ruskega poraza na Poljskem, francosko-angleških neuspehov v Dardanelah in skupnega avstrijsko-turško-bolgarskega napada na Srbijo. Strašni poraz Srbov je dal Italiji priliko za tretjo veliko uslugo, ki je neizmerno koristila Srbom (ki pa je niso vedno omenjali) in bila dobrodošla vsej antanti. Srbski vojski, preostali po tragičnem umiku, ki je dospela januarja v albanska pristanišča, so prihitele na pomoč in jo sprejele v prvi vrsti italijanske ladje. Odpeljale so jo na Krf, kjer se je lahko okrepila in reorganizirala in kjer se je začasno naselila tudi iz domovine pobegla srbska vlada. Obnovljena srbska vojska je bila kasneje poslana v Solun, kjer so Francozi in Angleži od oktobra dalje, ko so opustili ne-

uspelo podjetje v Dardanelah, ustvarili oporišče za vojsko, ki naj bi napadla Bolgarijo vzdolž Vardarja.

X. Dogodki spomladi 1916. — Po dogodkih na Poljskem, v Dardanelah in Srbiji sta se centralni sili s svojima zaveznikoma, Turčijo in Bolgarijo lahko čutili varni, če ne celo zmagoviti na vzhodnem bojišču. Zato sta pozimi 1915—16 delali načrte in pripravljali napade, ki bi jima morali prinesiti zmago na zahodu in jih privesti do zmagoslavnega miru. Pripravljala sta se dva napada: nemški na postojanke pri Verdunu, glavni utrdbi francoske obrambne črte, katere uničenje bi odprlo Viljemu II. pot v Pariz; avstrijski pa na italijanske črte pod visoko planoto pri Asiagu, da bi prebili fronto in prodrli v Beneško ravnino proti Vicenzi in Padovi, s čimer bi za hrbtom ogrozili italijanske postojanke ob Soči in na Krasu. Toda oba udarca sta se izjalovila. Nemci so začeli napadati februarja in zaman silovito napadali do aprila z velikanskimi izgubami na obeh straneh, ne da bi bile francoske črte bistveno omajane. Edini nemški uspeh je bil, da so prisilili Francoze poslati v obrambo Verduna večino čet, ki so bile določene v soglasju z Angleži za ofenzivo ob Sommi. Ta ofenziva, ki so jo izvedle zmanjšane sile, je zato prinesla manjše uspehe, kakor so jih pričakovali (junija in julija 1916).

Avstrijska ofenziva na visokih planotah pri Asiagu se je začela 15. maja 1916 in imela v začetku precejšnje uspehe, toda kmalu se je razvila močna italijanska protiofenziva, ki je najprej na robu visokih planot zadržala avstrijsko prodiranje in nato osvojila večino zasedenega ozemlja (bitka na visokih planotah od 3. junija do 23. julija 1916). Tej bitki je sledila sprememba v italijanski notranji politiki: Salandrovo ministrstvo je odstopilo in sestavilo se je novo ministrstvo pod predsedstvom Bosellija, v katerem so bile zastopane vse stranke, ki so se složno združile za borbo in doseglo zmage. V novem ministrstvu je ostal Sonnino, da bi v zunanji politiki nadaljeval dožedanjo smer.

Obenem z zmagovitim odporom zoper sovražnikove ofenzive na francoskem in italijanskem bojišču, je dosegla antanta še druge. Dne 31. maja se je nemška visokomorska mornarica spopadla z britansko v bitki ob Jütlandu (najmogočnejši pomorski bitki v zgodovini) in, dasi je prizadela sovražniku večje izgube, kakor jih je bila sama utrpela, se je morala umakniti v svoja pristanišča, ne da bi bila iztrgala antanti oblast nad morjem. Da bi oslabilo nasprotnikovo premoč na morju, je bila Nemčija po jütlandski bitki prisiljena začeti brezobzirno podmorniško vojno (decembra 1916). Ta odločitev je bila usodna, ker je pripomogla k nastopu Združenih držav.

Medtem je tudi ruski orjak, čeprav so ga bili hudo prizadeli porazi l. 1915, poslednjič pokazal svojo moč. Ko se je 400 tisoč Avstrijcev z 2000 topovi zaman trudilo streti alpsko fronto, je ruska armada v začetku junija 1916 pod poveljstvom generala Bru-

silova v dolžini 150 km prebila avstrijske črte v Bukovini in skozi dva meseca neprestano napredovala, zasedla velik del ozemlja in zajela okoli 300 tisoč vojakov in 400 topov.

XI. Zmaga pri Gorici in romunska intervencija. — Krono uspehom je dala italijanska zmaga pri Gorici. Po slavnih bojih na Sabotinu, v Podgori in na Sv. Mihelu (nova blesteča in sveta imena v zgodovini italijanskega junaštva) je bila Gorica zasedena in priključena domovini prav tiste dni (6.—9. avgusta), ko je morala Italija pred 50 leti ravno na tem ozemlju podpisati krminsko premirje (avgusta 1866). Tako je slavni dokaz popolne italijanske sposobnosti za borbo in zmago vtisnil pečat 50letnici ponižanja.

Dneve trpljenja in velikega narodnega veselja, ki jih je doživljal italijanski narod ob zmagi na alpskih planotah in pri Gorici, sta pretresla dva žalostna in vzvišena dogodka: mučeništvo Cezarja Battistija in Nazarija Saura. Prvi Trentinec in drugi Istran, oba vneta zagovornika intervencije, sta se z nenavadnim junaštvom borila prvi na kopnem, drugi na morju. Padla sta v roke Avstrijcem in bila obešena, prvi 12. julija v Trentu, drugi 10. avgusta v Poli. Njima enakovredni so bili ostali iredentisti, ki so kakor onadva z mukami izpričali svojo vero v zmago domovine: Franc Rismondo iz Splita pa Damijan Chiesa in Fabij Filzi iz Rovereta.

Vsi ti dogodki, ki so poleti 1916 začeli naznanjevati končno zmago antante, so močno odmevali na Balkanu in izzvali nastop Romunije v prid antanti. Že februarja 1916 se je bil tabor antante povečal s Portugalsko, katere pristop je bil naravna posledica stoletne gravitacije te države v britansko območje. Večjega pomena je bila intervencija Romunije, o kateri so mislili, da lahko preobrne položaj na Balkanu v korist antante, ki je bil postal prejšnje leto po bolgarski intervenciji in zlomu Srbije silno nevaren.

Po prvih romunskih uspehih se je v resnici zdelo, da se bodo te nade izpolnile; kajti romunske čete so prekoračile Transilvanske Alpe in zmagovito prodirale v ogrske kraje. Toda to so bile samo bežne prevare. Močna sovražnikova protiofenziva, pri kateri so imele velik delež nemške čete in ki sta jo vodila dva velika nemška generala Mackensen in Falkenhayn, je popolnoma strla in zmlela romunsko vojsko (oktobra 1916), ki je prodirala preveč neprevidno in je ni s pričakovanim sodelovanjem podprla tedaj že razpadajoča Rusija. Posledica poraza je bila, da je vdrl sovražnik v Romunijo in zasedel večji del države. To je imelo za centralne sile razen drugih ugodnosti tudi to dragoceno korist, da so pri pomanjkanju lastnih sredstev mogle razpolagati z velikanskimi zalogami romunskega žita in petroleja.

Tako je bila po romunskem porazu na koncu l. 1916, kakor že ob kraju l. 1915, bojna sreča naklonjena centralnim silam. Ta položaj so izkoristile z mirovnim poskusom in bile pripravljene spustiti se v pogajanja, toda na podlagi »vojne karte«, to je na podlagi velikih osvojitvev v Belgiji, Franciji, Rusiji in na Balkanu. Poskus pa ni uspel.

OD RUSKE REVOLUCIJE DO VITTORIA VENETA

I. Politični in vojaški položaj leta 1917. — Leto 1917 je bilo četrto leto svetovne in tretje leto italijanske vojne, polno skrajno važnih in dramatičnih dogodkov; med temi sta najpomembnejša dva: ruska revolucija in vstop Zedinjenih severno-ameriških držav v vojno. Oba dogodka sta prišla istočasno spomladi 1917.

Oba tabora, zapletena v orjaško borbo, sta tedaj že kazala znake utrujenosti in izčrpanosti. Med temi je bil značilen politično-diplomatski poskus Avstrije, ki je v prvih mesecih l. 1917 skušala doseči ločen mir in s tem jasno pokazala, da je v kočljivem položaju, kamor je zašla v veliki meri zaradi italijanskih udarcev. Pokazala pa je tudi, da se hoče izviti Nemčiji, ki jo je vedno bolj obvladovala in potiskala v podrejen položaj.

Ta mirovni poskus je napravil novi avstrijski vladar, mladi cesar Karel. Bil je naslednik Franca Jožefa, ki je strtl od starosti in udarcev usode umrl po skoraj sedemdesetih letih vladanja l. 1917. Cesar Karel je skušal zaplesti London in Pariz v pogajanja, pa mu je spodletelo. Ne samo, da se ni mogel otresti Nemčije, stavil je take pogoje, ki niso v ničemer ustrezali željam in zahtevam Italije. Posrednik je bil cesarjev svak, princ Sikst Bourbonški. Ti poskusi cesarja Karla pa so dali povod za važen sestanek zastopnikov Italije, Anglije in Francije v kraju San Giovanni di Moriana v Savoiji (12.—21. aprila 1917), kjer so ugotovili, da se je nemogoče pogajati na temelju ponudb habsburškega cesarja, obenem pa so se sporazumeli glede razdelitve sultanovih azijskih posesti, če bi razpadlo turško cesarstvo. Italiji je bila za ta primer dodeljena Smirnska pokrajina.

II. Ruska revolucija (marca 1917). — Medtem je bila Rusija že izbruhnila revolucijo. Ob začetku vojne se je zdelo, da se bodo revolucionarna (liberalna in socialistična) ognjišča umirila ter da se bo strnil okoli carja ves narod, ki se je navduševal za ideale panslavizma in jih globoko občutil. Ta narodna sloga pa bi bila možna samo, če bi caristični režim imel dovolj moči in sposobnosti, da bi se reformiral in zmagovito vodil vojno.

Nasprotno pa so dogodki v letih 1915 in 1916 pokazali vso gnolobo tega režima in njegovo nesposobnost, da bi izpolnil nacionalne naloge ter rešil domovino. Vse to je okrepilo odpor liberalnih struj, razgibale so se tudi socialistične struje, vojne strahote in žrtve pa so širile revolucionarno razpoloženje.

Pomislimo, da so samo v prvem razdobju vojne od poletja 1914 do poletja 1915 znašale ruske izgube na mrtvih, ranjenih in ujetih okrog 4 milijone! V zimi 1916—1917 pa, ko se je ostri zimi pridružil pomanjkanje oprave in kruha, je buknila kriza.

Marca 1917 so se v Petrogradu pričeli nemiri, katerih sta se udeležila tudi dva polka vojakov. Gibanje je v početku potekalo v prid liberalcem, ki so prisilili carja, da se je odpovedal prestolu, in se polastili oblasti. Njihov program je obsegal ustavno reformo in energično nadaljevanje vojne.

III. Nastop boljševizma in konec ruske vojne (novembra 1917). Tako zvana liberalna faza ruske revolucije je bila zelo kratka, ker so socialistične struje kmalu nadvladale in izločile liberalce.

Te struje so pokazale svojo delavnost že prav v početku revolucije. Že takrat so bili ustanovljeni prvi »sovjeti« (sveti delavec, kmetov in vojakov), ki so zahtevali delež pri vladi in stremili za najdržnejšimi socialnimi poskusi.

Socialisti so se delili v dve struji: zmerno ali socialno-demokratsko s Kerenskim na čelu, ki je hotela uvesti v Rusiji demokracijo in je želela nadaljevati vojno proti osrednjim silam, ki jih je imela za zastopnike reakcije, ter skrajno ali boljševiško, katero sta vodila Lenin in Trocki. Ta dva velika agitatorja sta prihitela iz švicarskega pregnanstva, brž ko se je revolucija začela. Boljševiški program je zahteval takojšen mir in popolno uresničenje kolektivizma (zemljo kmetom, tovarne delavcem).

Poleti 1917 je Kerenskemu uspelo, da se je s svojimi pristaši polastil vlade. Poskušal je uresničiti svoj program z uvedbo demokratskih reform, vzdržati trdne zveze z zavezniki ter odločno nadaljevati vojno, a spodletelo mu je popolnoma. Lenin in Trocki sta medtem vedno bolj pridobivala naklonjenost in pristaše med množico, ki se je naveličala vojne in jo je privlačeval popolni kolektivizem, ki bi se izvedel po osvojitvi oblasti.

Tako so 12. novembra boljševiki napravili udar, ki je vrgel Kerenskega, polastili so se oblasti in pričeli takoj uresničevati svoj skrajni program. — Novembrska revolucija in zmaga boljševikov sta kot usodna, toda nujna posledica sledili marčni revoluciji, v kateri so nekateri pozdravljali navidezno zmago liberalizma.

Naravno je, da so krize in prevrati, ki so si sledili od marca 1917 dalje, oslabili in skoraj uničili rusko vojaško moč. Kerenski je sicer organiziral v juliju ponovne ofenzivne poskuse, ki so se pa končali s polomom, nakar so Avstrijci in Nemci napredovali do Rige in Revala. Ruski vojaki, prešinjani z idejo miru in Leninovih teorij, so se po strelskih jarkih bratili z nasprotniki ter v veliki večini podpirali Lenina in Trockega.

Tako je poletu 1917 Rusija odpadla iz sklopa antantinih sil. Njen odpad je postal popoln in dokončen z nastopom boljševikov, ki so takoj po prihodu na oblast podpisali premirje v Brestu Litovskem. To premirje se je končalo dne 3. marca 1918 z mirovno pogodbo in Rusija je prepustila osrednjim silam vse ozemlje Poljske in Ukrajine. Odpadu Rusije je sledil polom Romunije, ki je osamljena morala sprejeti trde mirovne pogoje (pogodba v Bukarešti, 8. maja 1918).

IV. Intervencija Zedinjenih držav (aprila 1917). — Medtem ko je Rusija odpadla, so pa stopile v vojno Zedinjene države S. A.

Brezobzirna podmorniška vojna, s katero je Nemčija pričela konec l. 1916, je močno škodovala interesom Zedinjenih držav, ker je bilo potopljenih mnogo ameriških ladij in z njimi na stotine ameriških državljanov. Zato je prišlo do resnega trenja med Berlinom in Washingtonom, zlasti v prvih mesecih leta 1917. Tudi drugi razlogi so silili ameriško vlado k nastopu proti Nemčiji.

Zmaga Nemčije, ki je bila leta 1916 že skoraj odločena, bi Zedinjenim državam ne koristila. Taka zmaga bi uničila antantne države in spravila v nevarnost velike kredite, ki jih je Amerika dala tem državam v obliki posojil in vojnih dobav. Po drugi strani bi Nemčija postala tako močna, da bi lahko ogrožala Zedinjene države na sami ameriški celini, zlasti ker je že pred vojno skušala gospodarsko prodreti v Južno Ameriko.

To intervencijo je še pospešilo odkritje, da je Nemčija skušala naščuvati Mehiko k napadu na Zedinjene države. Zastopnik ameriških intervencionistov je bil sam predsednik Woodrow Wilson, ki je hotel z ameriško intervencijo doseči, da bi mirovni pogoji temeljili na načelih pravičnosti.

Prelom z Nemčijo se je pripravljajl marca 1917 in dovedel dne 6. aprila do formalne vojne napovedi. Zgledu Zedinjenih držav so sledile republika Kuba, Brazilija, Bolivija, Kitajska, Haiti, Ekvador in siamsko kraljestvo.

Kmalu potem, junija 1917, se je tudi Grčija postavila na stran Anglije, ko je Venizelos s pomočjo Francozov in Angležev prisilil k odstopu Nemcem prijaznega kralja Konstantina, ki je bil pristaš nevtralnosti, ter postavil na prestol njegovega sina Aleksandra (junija 1917).

Grške sile so nastopile na solunski fronti, ki so jo ustvarili, kakor vemo, v začetku l. 1916 z oddelki Angležev in Francozov, podprle pa so jo pozneje tudi italijanske čete in srbska vojska, reorganizirana na Krfu.

Antanta je z intervencijo Zedinjenih držav dobila takoj dragoceno pomoč v denarju in vojnih dobavah, medtem ko je vojaška pomoč prihajala seveda bolj počasi. Zedinjene države so morale šele ustvariti in izuriti vojsko, ker je prej niso imele. Tako se je ameriška vojaška pomoč uveljavila šele l. 1918, ko so Zedinjene države postavile na noge domala 3 milijone mož, medtem ko so se posledice ruskega odpada takoj občutile.

Najtežja in najstrašnejša vojna doba je torej za antanto nastopila spomladi 1917 in je trajala do spomladi 1918. V tem času so morale antantne sile same zamašiti vrzel, ki je nastala med odhodom Rusov in nastopom Američanov.

V. Vojni dogodki v letu 1917. — V tej dobi so se odigrali najdramatičnejši dogodki vse vojne.

Aprila 1917, ko so se Nemci umaknili za mogočno utrjeno Hindenburgovo obrambno črto, je krvavo propadla francoska ofenziva pri Chemin des Dames. Francoske izgube so bile tako hude, da so se pojavili med vojaštvom nevarni znaki upora in razsula. Prav tako krvavo je propadala tudi vrsta angleških poskusov med julijem in novembrom, ki so stremili za prodorom sovražnikove fronte v Flandriji.

Medtem je italijanska vojska s čudovitim junaštvom nadaljevala svojo skrajno trdo in nevarno borbo. Fronta se je raztezala preko težavnih visokogorskih ozemelj, kjer so bile hude ledene zime, do strašnih kraških dolin, kjer so bili vojaki v jarkih izpostavljeni neizrečenemu trpljenju in žrtvam. Veliki napor domače industrije je opravil italijansko vojsko s potrebnim orodjem, strelivom, topovi in letali. Od maja do avgusta 1917, prav v trenutku, ko se je v Rusiji bližal polom, so trije napadalni sunki italijanskih čet dokazali njih vojaško sposobnost. V maju se je pričela akcija na odseku druge in tretje armade, na ozemlju od Gorice do morja. Fronta je segala nekaj časa celo preko reke Timave. V juniju je bil zavzet strašni vrh Ortigara na visoki planoti Asiago, v avgustu je prišlo do enajste soške bitke, v kateri je avstrijska fronta dobila široko vrzel na visoki planoti Banjščici. Nasprotnik je bil zaradi nevarnosti popolnega zloma in končnega poraza tako preplašen, da je avstrijsko vrhovno poveljstvo obupno prosilo pomoči pri Nemcih. Zaradi razkroja ruske fronte je Hindenburg lahko poslal svoje čete, ki so se združile z avstrijskimi v veliko armado, s katero so nasprotniki dne 24. oktobra 1917 prebili italijanske črte pri Kobaridu ter prodrli dalje proti Čedadu in Vidmu.

S početka ta neuspeh ni bil nič hujši kakor mnogi drugi neuspehi vojskujočih se armad. Posledice pa so bile bolj škodljive, kajti italijanska fronta je bila zelo občutljiva zaradi svoje oblike. Raztezala se je v loku od trentinskih gorá do Soče in vsak vdor v srednji del loka je nujno povzročil umik armad za novo obrambno črto, da bi se izognile obkolitvi.

Zato je prišlo do tega umika med 24. oktobrom in 7. novembrom s težkimi izgubami v moštvu in materialu. Nova črta odpora je bila na Piavi, kjer so naše oslABLJENE čete pod vodstvom novega poveljnika generala Diaza pokazale od 9. novembra dalje svojo bojevitost in odpornost ter dokazale, da so čudovite vojaške vrline našega naroda in naše vojske ostale v nesreči nedotaknjene.

V dneh neuspeha pri Kobaridu je padlo Bosellijevo ministrstvo, ki ni uresničilo upov in pričakovanj, ki so jih stavili vanj v juniju 1916. Novo ministrstvo, ki je bilo osnovano ravno tako na široki narodni podlagi, je vodil poslanec Orlando, ki je obdržal Sonnina v zunanjem ministrstvu. To novo ministrstvo je že s prvimi dejanji pokazalo trdno voljo, da razvije vse sile in dvigne notranje življenje naroda na višino junaškega napora, katerega je pokazala vojska, da bi se popravil neuspeh pri Kobaridu in dosegla zmaga.

VI. Odpor in zmaga na Piavi. — Za odpor na Piavi v mesecih novembru in decembru 1917 gre vsa zasluga italijanski vojski, kajti zavezniški oddelki, ki so prišli z druge strani Alp, so se ustavili na Minciu in na Adiži (gre za nekaj divizij), ko so prispele prve vesti o Kobaridu, ker so mislili, da se črta na Piavi ne bo vzdržala. Ta črta pa je vzdržala in z njo glavna obrambna točka na pogorju Grappa, katerega se ljudstvo ginljivo spominja z izrekom: »Grappa planina, ti si moja domovina!« Na tej črti in na tem pogorju so se mladeniči letnika 1900, ki so komaj pred nekaj meseci prišli iz šol, pridružili veteranom, ki so imeli za seboj tri leta strašnih kraških borb ter se borili z obupno vztrajnostjo. Za občudovanja vredno vojsko pa je stal ves narod ter z vsemi močmi podpiral njen napor.

V teh mračnih in obenem slavnih novembrskih in decembrskih dnevih so bili položeni temelji nove veličine Italije. Veličina kakega naroda se namreč oblikuje v nesreči, če njegova duša ne omaga v porazu, temveč z vsemi silami stremi k vstajenju in zmagi.

Italijani so dosegli zmago sledečega leta na isti črti ob Piavi.

Tedaj je habsburško cesarstvo poskusilo poslednji rešilni udarec, ker so se notranje razmere zelo poslabšale zaradi gibanja in odpora potlačenih slovanskih narodov. Cesar in vlada pa sta tudi vedno močnejše občutila oblastni in težki pritisk Nemčije. Na sestanku v mestu Spa, meseca maja, je cesar Karel moral sprejeti nove obveznosti, ki so še bolj otežile verige, s katerimi je bil vezan na Viljema II.

Rešilni poskus je Avstrija napravila na suhem in na morju.

Na morju je avstrijska mornarica zapustila Pulj ter se obrnila proti jugu, da bi porušila zapreke, ki so zapirale Jadransko morje v višini Otrantskega preliva. Toda legendarno junaštvo Luigija Rizza in njegovih tovarišev je ta poskus preprečilo. Z majhnim brodomjem bojnih čolnov za lov na podmornice je napadel velike sovražne oklopnice, potopil eno, ostale pa prisilil, da so se umaknile v svoja oporišča.

Na suhem je avstrijska vojska pričela dne 15. junija veliko ofenzivo od visokih planot do morja, da bi prodrla skozi italijanske črte proti Benetkam in Veroni. V ta poskus je Avstrija vrgla vse sile in pričela se je bitka, ki je trajala osem dni in se končala s popolnim porazom Avstrijcev. Umakniti so se morali onkraj Piave na postojanke, od koder so začeli napad (bitka na Piavi 15. do 23. junija 1918).

2
1 Italijanska zmaga na Piavi je pripravila propad habsburškega cesarstva. Avstrijske in nemške listine, objavljene po koncu vojne, dokazujejo, da sta po junijski bitki avstrijska vlada in vrhovno poveljstvo sprevidela, da se bliža konec. Ta dogodek pa pomeni tudi obrat vojne h končni zmagi antante.

VII. Velike nemške ofenzive v Franciji spomladi leta 1918. — V mesecih pred bitko na Piavi v dobi od marca do maja 1918 bi

bila francoska fronta trikrat skoraj klonila pod silovitimi udarci nasprotnika. Vrhovno nemško poveljstvo, trdno v rokah dvojice Hindenburg-Ludendorff, ki je že od poletja 1916 vodila vse operacije, je pripravilo in začelo močno ofenzivo, uporabljajoč pri tem možnost, da premesti na zahod vse sile z vzhodne fronte, ki so po ruskem zlomu postale proste. — Namen nemške ofenzive je bil, razbiti nasprotnike in priti do odločitve, preden bi se v borbi začutila teža Amerike, katere vojaške sile so prihajale v vedno večjem številu v Evropo.

Prva ofenziva, ki se je začela 21. marca na odseku pri Amiensu, je zlomila cel angleški armadni zbor in bi kmalu pretrgala zvezo med Francozi in Angleži. Hkrati so Nemci porabili orjaški top, imenovan »die große Bertha«, ki je na razdaljo 80 km metal granate na Pariz. V tem strašnem trenutku so antantne vlade sklenile, da ustanove enotno vrhovno poveljstvo za vso zahodno fronto ter ga izroče generalu Fochu.

Druga nemška ofenziva, ki se je pričela aprila na flandrijskem odseku, bi bila skoraj presekala zvezo Angležev z morjem ter tako omogočila obkolitev njihovega levega krila. Tretja majska ofenziva, ki je bila najresnejša in najnevarnejša, se je pričela pri Chemin des Dames. Nemci so napravili velik skok naprej ter dosegli postojanke ob Marni, ki so jih imeli leta 1914.

V tem resnem in napetem trenutku je bila z veseljem sprejeta vest o italijanski zmagi na Piavi, saj so jo imeli za srečno znamenje.

To znamenje ni varalo; v prihodnjem mesecu, natanko 15. julija, se je tudi v Franciji sreča obrnila. Poslednja nemška ofenziva proti Parizu, na istem marnskem odseku, kjer je divjal boj v septembru 1914, je po treh dneh uspehov naletela na odločno protiofenzivo francoskega generalissima Focha, ki je odslej že razpolagal z ameriškimi oddelki. Nemška ofenziva se je sprevrgla v hud poraz.

VIII. Premoč antante. — Odslej naprej je divjala v Franciji orjaška bitka brez prestanka do konca novembra. Nastop Američanov je dal zaveznikom premoč v moštvu in materialu in s tem možnost, da so lahko metali neprestano nove sile na bojišče. Foch je to premoč dobro uveljavljal ter ni dovolil oddiha nasprotniku. S silnimi udarci sedaj na tem, sedaj na onem delu fronte je potiskal nazaj napadalce, ki so se že nad tri leta držali na francoskih tleh, ter jim prizadel velike izgube.

Orjaške borbe so se udeleževale tudi italijanske čete armadnega zbora, ki je bil poslan v Francijo v zameno za zavezniške oddelke, poslane na našo fronto. Na odseku Bligny so se Italijani slavno borili ter z obrestmi plačali prejeto pomoč. Skoraj pet tisoč italijanskih vojakov je junaško padlo na francoskih tleh.

Izid vojne je bil sedaj odločen. Kot po navadi so se prve posledice spremenjenega položaja začutile na balkanskem bojišču. Bolgarsko vojsko, ki se je borila z medzavezniškim ekspedicijskim zborom pri Solunu (tudi tu so bili udeleženi Italijani), je razbil

odločni septembrski napad zaveznikov, tako da je bolgarska vlada ponudila predajo (30. septembra 1918).

Medtem se je bližala tudi že ura poraza za Turčijo, ki se je od l. 1916 dalje borila predvsem na azijskih tleh v Mezopotamiji in Siriji proti Angležem, ki so zanetili velik upor Arabcev proti sultanu.

Po menjajoči se vojni sreči se je proti koncu l. 1917 vojna obrnila v prid Angležem. V decembru 1917 je prišlo do osvoboditve Jeruzalema, kar so krščanski narodi pozdravili kot srečno znamenje upanja na mračnem nebu Evrope po zmagah boljševizma in po neuspehu pri Kobaridu.

Zlasti veliki so bili angleški uspehi v Siriji na spomlad l. 1918; v oktobru je sultan po velikem porazu pri Damasku ponudil brez-pogojno predajo, kot je bil to storil že pred njim bolgarski kralj (premirje v Mudrosu dne 30. oktobra).

IX. Vittorio Veneto in njega posledice. — V tem času je bila že v polnem razmahu italijanska ofenziva, ki se je pričela 24. oktobra in se raztezala od masiva Grappa ob Piavi prav do morja. Dobila je ime po kraju Vittorio Veneto, kjer so Avstrijci doživeli svoj odločilni poraz po enem tednu zelo ostrih bojov. Uspeh je obilno poplačal zmagovite in slavne napore.

Avstrijska vojska je bila uničena in razbita v skupine, ki so se v stotisočih vdajale ali pa so bežale v neredu po dolinah, po katerih so bile prišle s tako samozavestjo.

Italijansko vrhovno poveljstvo je premaganemu nasprotniku narekovalo pogoje premirja v Villi Giusti (4. novembra 1918). To premirje je odprlo Italiji pot do popolnega uresničenja njenih nacionalnih teženj.

Razpad avstrijskega cesarstva je bil neizbežen, ko je bila uničena njegova vojska in dani s tem pogoji za zmago raznih narodnih gibanj. Ta gibanja bi namreč ne bila mogla doseči uspeha, ko bi si bila dinastija mogla ohraniti nedotaknjeno vojsko, s katero bi jih lahko udušila. Spomnimo se samo, kaj se je zgodilo v letih 1848 do 1849. Tedaj so upori narodov bili prav tako siloviti, saj je dinastija morala pred njimi dvakrat bežati z Dunaja, vendar jih je cesar lahko ukrotil in potlačil z vojsko, ki je ostala nedotaknjena in zmagovita v Italiji. Tudi leta 1918 je spočetka habsburška vojska stala trdno na svojih položajih v Italiji, medtem ko so notranjost monarhije prav tako kakor leta 1848 pretresali narodni boji. Svojo trdnost je dokazala z odporom, ki ga je prve dni nudila silovitim italijanskim napadom. Ko pa se je Italijanom posrečilo, da so jo razbili in razpršili, je bila usoda Habsburžanov zapečaten in so tudi narodna gibanja v habsburški monarhiji dosegla dokončen uspeh. Ne smemo torej trditi, kot so nekateri poskušali, da so notranja narodna gibanja povzročila razpad habsburške vojske in omogočila italijansko zmago pri Vittoriju Venetu, temveč priznati, da je prav italijanska zmaga pri Vittoriju Venetu s tem, da je razbila

vojsko, uničila Habsburžanom poslednjo moč, ki jim je še ostala, ter tako omogočila uspeh narodnih gibanj. Italijanska zmaga je torej v resnici tista, ki je osvobodila narode, ter bo kot taka ostala zapisana v zgodovini.

Razpad avstrijskega cesarstva, ki so ga odločile italijanske armade, je spravil Nemčijo v brezupen položaj.

Ko je prišla novica o veliki italijanski zmagi pri Vittoriju Venetu, se je Nemčija še upirala silni zavezniški ofenzivi na vsej francosko-belgijski fronti. Umikala se je sicer, toda počasi in v redu. Še vedno je bila na sovražnikovem ozemlju, razpolagala je z močnimi silami in imela možnost, vztrajati še dolgo. Še v oktobru 1918 je generalissimus Foch mislil, da ne bo mogoče zlomiti nemškega odpora pred pomladjo l. 1919.

Šele razpad Avstrije, ki se je razbila pod silnimi udarci Italijanov, je zlomil v Nemčiji duševne sile, ki so bistvene činitelj v vsaki borbi. V raznih krajih cesarstva, med drugimi tudi v Berlinu, so nastala revolucionarna gibanja ter povzročila padec cesarske vlade. Viljem II. je zbežal na Nizozemsko.

Na pritisk vrhovnega poveljstva, ki je uvidelo, da je položaj vedno brezupnejši, je nova začasna vlada prosila premirja. Zmagovalci so ga dovolili ob zelo trdih pogojih: Nemčija je morala izročiti vse svoje brodogradilne, vsa vojna sredstva, dovoliti vojaško zasedbo Porenja in drugih ozemelj in razorožena čakati mirovni pogojev, ki so jih pripravljali zmagovalci (premirje v Réthondesu, 11. novembra 1918.). Težke in tesnobne ure vojne so minile, začele so se prav tako težke in tesnobne ure mirovni priprave.

XXI

MIROVNE POGODBE – DELEŽ ITALIJE – POHOD NA REKO

I. Položaj med pripravami za mirovne pogodbe. — Mirovna konferenca se je začela v Parizu dne 18. januarja 1919, medtem ko je postajal položaj v Rusiji in v osrednjih državah vedno bolj tragičen.

V Rusiji se je boljševiški režim pod vodstvom Lenina in Trockega vedno bolj utrjeval. Trocki je ustanovil revolucionarno vojsko, s katero je ustavil in razbil ponovne poskuse carističnih generalov, da bi zopet prišli na oblast. Novi voditelji Rusije so medtem delovali za uresničenje skrajnega socialističnega programa na znotraj; proti pariški mirovni konferenci pa so zavzeli stališče odločne opozicije. Dolžili so zmagovite velesile imperalizma ter skušali razviti boljševiško propagando onkraj ruskih meja z namenom, da izzovejo svetovno revolucijo.

V prvem trenutku se je zdelo, da bo boljševiška propaganda zmagala v nekaterih delih obeh velikih držav, ki so jih zaradi neugodnega izida vojne pretresali težki notranji boji.

V Nemčiji so na Bavarskem in Pruskem ekstremisti uprizarjali nemire in skušali kmalu po premirju v splošnem neredu in brezglavosti, ki sta sledila koncu cesarskega režima, vzpostaviti boljše vize po ruskem vzoru. Z neusmiljeno energijo so bili ti poskusi razbiti. Ustavodajna skupščina je bila sklicana v Weimar, da bi izdelala ustavo republike, ki je bila razglašena namesto cesarstva.

Na Ogrskem so se boljševiki za nekaj mesev polastili oblasti in spravili državo v strahovit nered. V drugih delih cesarstva pa so medtem ustanovili nove vlade in režime. Na Dunaju so oklicali avstrijsko republiko; češke dežele so skupno s Slovaško ustanovile novo državo: Češko-slovaško. Galicija se je skušala združiti z deželami ruske Poljske in s Poznanjsko ter obnoviti poljsko državo. Hrvaška, Slovenija, Bosna in Hercegovina so težile proti Beogradu, da bi ustanovile jugoslovansko državo. Spricho tega razpada je cesar Karel z rodbino poiskal zavetja v Švici. Tako se je sesula in izginila ena najstarejših in najponosnejših monarhij v Evropi.

V Bolgariji se je moral car Ferdinand odpovedati prestolu. Turški sultan je bil prisiljen sprejeti zavezniško okupacijo, medtem ko je njegova oblast skoraj popolnoma propadla tako v Evropi kot v Aziji.

II. Pariška konferenca. — Mirovni konferenci je predsedoval francoski ministrski predsednik Georges Clemenceau, ki je prišel na vlado v Franciji novembra 1917, v najnevarnejšem času. Pridobil si je veliko avtoriteto in priljubljenost zaradi železne energije, s katero je svojo domovino povedel iz žalostnega položaja do zmage. Z isto odločnostjo je diktiral premaganim, predvsem Nemčiji, trde mirovne pogoje.

Konference so se udeleževali zastopniki 27 držav. O bistvenih stvareh so seveda v resnici odločevali samo zastopniki velesil, prav kakor že na dunajskem kongresu l. 1814—1815, med katerimi so bili tudi zastopniki Italije. Njeno delegacijo sta vodila ministrski predsednik Orlando in zunanji minister Sonnino. Glavni britanski zastopnik je bil Lloyd George, predsednik vlade od leta 1916, ki je bil prav tako priljubljen na Angleškem ko Clemenceau v Franciji zaradi energije, s katero je vodil domovino do zmage. Omembe vredno je dejstvo, da so bili v britanskem zastopstvu tudi delegati dominionov, kar dokazuje, kako veliko važnost so si pridobili izvenevropski deli imperija nasproti matični deželi.

Toda največjo pozornost je zbujala osebnost severnoameriškega predsednika Wilsona, ki je imel, vsaj tako se je zdelo, najvažnejšo vlogo na konferenci. Prišel je kot zastopnik svoje države na konferenco z namenom, da bi dosegel mir na temelju svojega programa, objavljenega 8. januarja 1918 v trenutku, ko so se ameriške čete pripravljale, da posežejo v vojno.

To je bil »program štirinajstih točk«, ki naj bi prinesel mir in pravico vsem.

Ena izmed točk je bila načelo o samoodločbi; to se pravi, da ima vsak narod pravico sam odločati o svoji usodi. Druge točke so med drugim vsebovale: ustvaritev mednarodnega reda na temelju narodnostnega načela; svobodo morij; odpravo tajne diplomacije; ustanovitev Društva narodov, ki naj bi jamčilo za miroljubno sožitje narodov v svobodi in pravičnosti.

Wilsonov program je zbudil veliko navdušenja, posebno še, ker ga je objavil v enem izmed najbolj dramatičnih in najbolj negotovih trenutkov vojne. Pri praktični porabi pa se je izmaličil in izjalovil, predvsem po krivdi Clemenceau-ja in Lloydja Georgea, ki sta hotela izkoristiti zmago v prvi vrsti za svoji lastni državi.

Prvi je hotel predvsem uničiti nemško silo in zagotoviti Franciji premoč na evropski celini, drugi pa ojačiti angleško prvenstvo na morju in v kolonijah, po stari angleški politični tradiciji, ki se je pokazala že v utrechtskem in dunajskem miru (1713 in 1815).

Italija je žal takoj spočetka mirovne konference naletela na težave v vprašanju Dalmacije in Reke zaradi stališča, ki so ga zavzeli Srbi, Hrvati in Slovenci. Ti so namreč po propadu Habsburžanov ustanovili svojo jugoslovansko zvezo ter se pojavili na konferenci z enotnim zastopstvom, ki je zahtevalo ne samo Dalmacijo, temveč tudi Istro in soško pokrajino, ter je lahko računalo v Parizu na mnoge simpatije v krogih ameriških, francoskih in angleških zastopnikov.

Po premirju je italijanska vlada zasedla ozemlje, ki je pripadalo Italiji po londonskem paktu; le na Reki je dopustila zasedbo zaveznikov, čeprav so Rečani že 30. oktobra 1918 slovesno izjavili željo, da bi se radi združili z Italijo.

Zavezniška zasedba Reke je žalila čut popolnoma italijanskega prebivalstva mesta ter je povzročila številne incidente in zapletljaje.

Kritičen in res dramatičen trenutek konference je nastal konec aprila, ko so spletke in razni sovražniki, ki so skušali onemogočiti ali vsaj okrniti uresničenje italijanskih teženj na Jadranu, pridobili Wilsona za nepremišljen korak, ki nima primera v diplomatski zgodovini: naslovil je poslanico na italijanski narod, v kateri je grajal delo njegovega zastopstva v Parizu. Naša delegacija je v znak protesta zapustila za nekaj dni konferenco, prav v času, ko so dokončno odločevali o pogojih miru z Nemčijo in o kolonijah. To je povzročilo veliko škodo italijanskim kolonialnim interesom.

III. Versajska mirovna pogodba (28. junija 1919). — Delo na mirovni pogodbi z Nemčijo, ki je bila najvažnejša, je bilo končano konec aprila in v začetku maja. Nemški zastopniki so bili povabljeni v Versailles, kjer so dne 7. maja prejeli besedilo pogodbe. Nekaj dni poprej, 28. aprila, je bil razglašen statut »Društva narodov«. S tem je bilo zadoščeno Wilsonu, ki je še vedno vztrajal pri svoji zamisli, da mora biti Društvo narodov temelj za zgradbo vseh mirovnih pogodb.

Nemška vlada, ki jo je medtem postavila ustavodajna skupščina v Weimaru, je bila mnenja, da so mirovni pogoji nesprejemljivi, ter je poizkušala doseči spremembe. Poskus je spodletel v prvi vrsti zaradi odpora Francije.

Nemci so se morali ukloniti in podpisati pogodbo dne 28. junija 1919. Zato so v Nemčiji versajska pogodbo splošno imenovali »diktat« ali z drugo besedo nasilje in zato se je tako rekoč že istega dne, ko je bila podpisana, začelo gibanje za njeno revizijo in razveljavljenje. Pogodba je tudi res bila zelo trda.

Nemčija je morala vrniti Franciji Alzacijo in Loreno, Poljski, ki je bila obnovljena kot svobodna država, Poznanjsko in ozek pas ozemlja do morja (poljski koridor). Morala je sprejeti plebiscit v Šlezvigu in v gornji Šleziji in se odpovedati vsem kolonijam. Poleg tega je bila njena vojska zmanjšana na 100.000 mož. Vojno brodovje je morala odstopiti Angležem in dovoliti zasedbo levega renškega brega in Saarske kotline za petnajst let; razveljavljeni sta bili brest-litovska in bukareška pogodba, ki ju je sklenila z Rusijo in Romunijo l. 1918, in pretrpeti je morala še mnogo drugih manjših kršitev svoje suverenosti.

Posebno težke in usodne posledice je imel člen 231, ki pravi: »Zavezniške vlade izjavljajo in Nemčija priznava, da so Nemčija in njeni zavezniki kot povzročitelji odgovorni za vse izgube in pustošenja, ki so jih utrpele zavezniške vlade in njihovi državljani zaradi vojne, ki jim je bila vsiljena po napadu Nemčije in njenih zaveznikov.«

Ta člen je torej postavil načelo, da morajo Nemčija in njeni zavezniki povrniti vso škodo, ki jo je povzročila vojna. Na temelju tega člena je bila ustanovljena reparacijska komisija, katere naloga je bila, da ugotovi vojno škodo ter na podlagi tega določi vsoto, ki bi jo morali plačati Nemci in njihovi zavezniki. Ugotovitve reparacijske komisije so za enkrat pokazale, da bi samo Nemčija morala plačati ogromno vsoto 132 milijard zlatih mark. Te vsote ne bi mogel plačati niti bogat kontinent, kako šele premagan narod v neurejenih razmerah. Ko je ta ogromna vsota bila leta 1921 določena, je Nemčija seveda ni mogla plačati in zaradi tega se je med Francijo in Nemčijo vnel prepir. Francija je izrabila to priliko ter zasedla Porurje (januarja 1932), kar je v Nemčiji še povečalo željo po maščevanju.

Trditev, da je edino Nemčija s svojimi zavezniki kriva vojne, kot to ugotavlja člen 231, nekako opravičuje trde pogoje, ki jih je morala sprejeti. Prav zato pa je ves nemški narod brez razlike strank začel borbo, ki je hotela dokazati, da ni Nemčija kriva ali vsaj ne sama. S tem je hotel ovreči trditev, na kateri je slonela vsa pogodba in ki je bila vzrok tako trdim pogojem.

Zaradi vsega tega se versajska pogodba ni izkazala kot orodje miru, marveč kot vzrok novih nasprotstev.

IV. Ostale mirovne pogodbe. — Versajski pogodbi so sledile: pogodba v Saint-Germainu (10. septembra 1919) z Avstrijo, v Neuillyju (27. novembra 1919) z Bolgarijo, v Trianonu (20. junija 1920) z Ogrsko in v Sèvresu (10. avgusta 1920) s Turčijo.

Te pogodbe so razkosale habsburško in turško cesarstvo in doobra spremenile sliko Srednje Evrope in bližnjega vzhoda.

Avstrija in Ogrska, odslej ločeni druga od druge, sta postali majhni državi. Avstrijska republika (84.000 km² in 6 in pol milijona prebivalcev) je obsegala večino nemškega dela bivšega habsburškega cesarstva, kraljevina Ogrska (92.000 km², 8 milijonov prebivalcev) pa madžarski del nekdanje monarhije.

Bivše slovanske dežele Avstro-Ogrske so bile razdeljene med obnovljeno Poljsko, republiko Češko-slovaško (novo ustanovljeno državo, obsegajočo Češko in Moravsko) in Jugoslavijo, ki so jo tvorili Srbi, Hrvati in Slovenci. Sedmograško je dobila Romunija, ki je postala velika država z več kot 300.000 km² ozemlja.

Bolgarija je izgubila dohod na Egejsko morje, Macedonija pa je bila razdeljena skoraj vsa med Srbe in Grke.

Turčija je v Evropi izgubila vse razen ozemlja Carigrada, v Aziji pa ji je ostala samo Anatolija. Grkom je morala prepustiti Odrin in Smirno, ostalo njeno azijsko ozemlje pa je bilo postavljeno pod mandat Francije in Anglije.

Kakor vidimo, je tudi pri ostalih pogodbah, ki so zaporedno sledile versajski, prevladalo načelo železne pesti nasproti premaganim. Zato so tudi te zbudile v njih odpor in željo po maščevanju.

V. Delež Italije. — Doprinos Italije je bil odločilen za borbo in za zmago.

S svojo izjavo o nevtralnosti 3. avgusta 1914 je omogočila, da je Francija lahko zbrala svoje sile in ustvarila čudež na Marni. Z vstopom v vojno v dramatičnem trenutku maja 1915, ko so se že kazali obrisi ruskega poraza na Poljskem in so se zahodne velesile morale zateči k pozicijski vojni, je onemogočila Avstriji koncentracijo vseh njenih sil na vzhodu. S tem je vsaj za tedaj odvrnila smrtni udarec od Rusije, obenem pa začela tolči in utrujati Avstrijce ter pripravljati njihov zlom. V začetku leta 1916 je s hitro pomočjo na obalah Albanije in preko Jadranskega morja bistveno pripomogla k rešitvi in ureditvi srbske vojske na Krfu. Njena sijajna zmaga na Piavi v juniju 1918 pomeni v veliki borbi začetek obrata k zmagovitemu koncu. Slavna zmaga pri Vittoriju Venetu pa je povzročila razpad habsburške monarhije ter ustvarila tak položaj, da se je tudi Nemčija morala priznati za premagano, čeprav bi se bila sicer lahko še dolgo upirala.

V orjaškem naporu te vojne, ki je trajala tri leta in pol in v kateri so bila uporabljena vsa možna sredstva na suhem in na morju, je italijanski narod žrtvoval skoraj 700 tisoč mož, imel 400 tisoč pohabljenih in nad milijon ranjenih. Boril se ni samo na lastnih mejah in morjih, temveč je pomagal zaveznikom v Franciji,

Albaniji in Macedoniji ter povsod pokazal svetel primer junaštva in požrtvovalnosti.

Navzlic vsemu temu Italija ob podpisu pogodb z Nemčijo in Avstrijo in pogajanj z Bolgarijo in Turčijo ni mogla dokončno uveljaviti svojih mirovnih pogojev ter uresničiti svojih teženj.

Med pogajanjmi za versajski mir je morala občutiti posledice Wilsonovih predsodkov in pomanjkanja sloge med zahodnimi vele-silami, katerih zastopniki so se skušali izogniti določbam london-skega pakta z dne 26. aprila 1915, sklicujoč se na to, da bi čisto italijanska Reka morala pripasti Hrvatski v smislu enega izmed členov tega pakta. O priliki sporov, ki so nastali zaradi teh vprašanj, se je dogodilo, kot smo že omenili, da je italijansko zastopstvo začasno zapustilo konferenco. Medtem so nekdanji italijanski zavezniki dali Grčiji pobudo za zasedbo Smirnske pokrajine, ki je bila po dogovoru v San Giovanni di Moriana dodeljena Italiji.

Italijanskim zahtevam je bilo prvič zadoščeno s pogodbo v Saint-Germainu, ki je zagotovila Italiji Trentino do Brennerja, to se pravi, vso dolino Adiže, dolino Soče z Gorico in Gradiško, Trst in Istro. Tako je bil rešen problem zaokroženja ozemlja kraljevine Italije do loka Alp (izven te črte je ostalo samo ozemlje kantona Ticino, ki tvori del švicarske zvezne države).

Na jadranski strani pa še ni prišlo do ureditve. Vprašanji Dalmacije in Reke sta obviseli v zraku in prav v trenutku podpisa saint-germainske pogodbe je nastala zaradi Reke težka kriza.

VI. Pohod na Reko (12. septembra 1919). — Kakor že vemo, ie bilo reško vprašanje postavljeno na zelo dramatičen način v jeseni 1918 v trenutku podpisa premirja.

Že 30. oktobra, ko je bila bitka pri Vittoriju Venetu v popolnem razmahu, je reško prebivalstvo na jasen in nedvoumen način pokazalo svojo italijansko pripadnost z ustanovitvijo Narodnega sveta, ki je s prvim glasovanjem razglasil priključitev k Italiji. Na žalost je bilo to glasovanje v nasprotju z nekim členom londonskega pakta, ki je dodelil Reko Hrvaški. Italijanska vlada se je čutila vezano po tem členu in si ob premirju ni upala zasesti Reko, kar bi bila lahko storila z drznim korakom, s katerim bi dokončno potrdila izraz volje velike večine reškega prebivalstva ter obenem pripomogla k zmagi narodne pravice.

Tako so za premirja zasedle Reko zavezniške čete, med katerimi so bili poleg Italijanov tudi Francozi in Angleži. Obnašanje Francozov in Angležev pa je bilo tako, da je večkrat žalilo čustva in težnje Rečanov, ki so hrepeneli po združenju z domovino. Nastali so incidenti in spori, ki so se zlasti zaostriili tiste dni, ko so razprave na pariški konferenci postale tako dramatične, namreč spomladi 1919.

Položaj je postal še bolj zapleten zaradi spletk nekaterih, zlasti anglosaških družb, z mogočnimi finančnimi in trgovskimi interesi. Te so skušale napraviti iz Reke mednarodno mesto ter se potem zasedrati v luki, ki je tako važna za trgovino Srednje Evrope z vzhodom.

Kriza je bila zlasti napeta v juniju leta 1919. Tedaj so buknili na Reki nemiri, pri katerih je nekaj francoskih vojakov izgubilo življenje. Vrhovni zavezniški svet v Parizu je odredil pretres reškega vprašanja. Po njegovih sklepih naj bi se vse zavezniške čete, tudi italijanske, umaknile z Reke, na njihovo mesto pa naj bi prišlo orožništvo, sestavljeno iz Maltežanov, da bi skrbelo za red.

Taka rešitev bi pomenila žrtvovanje italijanske Reke in tuji interesi bi se polastili mesta. Tedanja šibka italijanska vlada pod predsedstvom poslanca Nittija se je uklonila volji zaveznikov in se ni upala upreti. Toda o pravem času in zmagovito se je uprla narodna zavest, katere nosilec je bila tista mlada generacija, ki je vojno dobojevala in zmagala. Prišlo je do pohoda na Reko, kot prvega protestnega gibanja proti krivicam mirovnih pogodb.

Oddelki prostovoljcev in redne vojske so se iz Ronchijà pri Tržiču v noči od 11. na 12. september napotili proti Reki, kamor so prispeli opoldne 12. septembra. Zasedli so mesto ob navdušenju prebivalstva, ki je prejšnjega dne z obupom in občutkom zapuščenosti spremljalo odhod rednih italijanskih čet, katere je odpoklicala rimska vlada.

S pohodom 12. septembra se je začela reška epopeja in borba za obrambo pravic tega najbolj italijanskega mesta ob Kvarneru.

VII. Gabriele D'Annunzio in kvarnersko regentstvo. — Začetnik in vodja tega podjetja je bil Gabriele D'Annunzio.

Ta veliki pesnik je v svojih pesmih, polnih liričnega zanosa in pravega preroškega duha, opeval veličastno in slavno usodo, ki čaka prerojeno Italijo. Dne 5. maja 1915 je v svojem govoru v Quartu pozival na boj, potem pa za vso dobo vojne oblekel vojaško suknjo; vedno je bil v prvih vrstah, med najpogumnejšimi na suhem, na morju in v zraku.

Najznamenitejša med njegovimi drznimi podjetji sta vdor v bakarsko luko, ki ga je izvršil skupno s Constanzom Cianom in Luigijem Rizzom februarja 1918, in legendarni polet na čelu zračne eskadre nad Dunaj dne 9. avgusta 1918. Na poletu je pesnik metal na sovražno mesto letake z napovedjo bližnje italijanske zmage.

Kot ena izmed najodličnejših italijanskih osebnosti v vojni in zmagi in kot prvak italijanske poezije, je bil D'Annunzio vreden vodja podjetja, ki je doseglo, da je zmagala pravica Italije do italijanske Reke.

Ko se je pesnik ustanovil v mestu, je znal tudi preprečiti vse poskuse in pasti, ki so mu jih nastavljali, da bi ga prevarili ter spravili reško vprašanje na zeleno mizo pariških razprav. Sestavil je politično obliko in vlado, kateri je nadel ime »kvarnersko regentstvo« ter ji dal ustavo. Skušal je povezati Reko z ostalimi dalmatinskimi središči odpora in borbe proti nevarnostim, ki jih je prinašala politika zanemarjanja narodnih pravic.

Pod pesnikovo vlado je Reka postala svetlo središče italijanstva in vere in njen vpliv je bil tembolj blagodejen, ker je v tistem

času v uradni Italiji vladala kriza brezglavosti in moralnega in političnega defetizma. Bila je nevarnost, da se zgube vsi duhovni in gmotni sadovi zmage.

Visoko vrednost D'Annunzijevega koraka in reške epizode je takoj spoznal in povelečeval Benito Mussolini. Stalno je bil v tesnih stikih z D'Annunzijem in je tudi obiskal Reko. V svojem časopisu »Il Popolo d'Italia« je razvil vztrajno in čudovito borbo v prid D'Annunzijevi akciji in kvarnerskemu regentstvu. Na Reko so prihitele in se zbrale okrog D'Annunzija stotine in stotine mladeničev, da mu pomagajo v dolgotrajni borbi. Bil je to cvet novih generacij, ki so jih oblikovala leta vojne in zmage in ki so pozneje zbrane okoli Mussolinija tvorile prve drzne skupine fašistov.

D'Annunzijeva vlada na Reki je trajala več ko leto dni in je pripravila položaj za rešitev mesta.

VIII. Društvo narodov. — Medtem ko je Gabriele D'Annunzio s kvarnerskim regentstvom začel prvo protestno gibanje proti krivičnim določbam mirovnih pogodb, se je v Ženevi, ki mu je bila določena za sedež, obudilo v življenje Društvo narodov, ki naj bi bilo najtrdnjše jamstvo za nedotakljivost pogodb in iz njih izhajajočega reda.

Naloge nove ustanove so bile označene v uvodu mirovnega pakta, razglašenem, kot že povedano, dne 28. aprila 1919, ki zatrjuje, »da ima pakt namen pospešiti sodelovanje med narodi in jim zagotoviti mir in varnost«. Pakt sloni na sledečih določbah: vsi narodi sprejmejo načelo, da se ne bodo posluževali vojne, z vsemi obvezami, izhajajočimi iz tega načela; mednarodni odnošaji naj se razvijajo javno ter naj temelje na pravičnosti in časti; vsi naj strogo izvajajo določbe mednarodnega prava ter natančno spoštujejo določbe »pogodb«. Člen 16. določa: Če bi se ena izmed članic društva pregrešila zoper pakt in napadla drugo državo, tedaj imajo ostale države pravico, da sklenejo in izvajajo proti njej prisilne ukrepe ali sankcije. Prav ta člen o sankcijah je pozneje doživel žalostno slavo, da so ga poskusili izvajati proti Italiji o priliki abesinske vojne.

Organizem Društva narodov je bil ogromen. Upravljala ga je skupščina, v kateri so imeli mesto zastopniki vseh držav, članic društva; potem svet, ki je imel 9 članov; poleg generalnega tajništva so bili še številni mednarodni uradi, ki so se pozneje močno razrasli in postali neokretni in nepregledni.

Skupščina in svet sta se redno sestajala. V prvi so bili vsi zastopniki posameznih držav med seboj popolnoma enaki, ne glede na pleme ali politično pomembnost; v svetu so pa nekatere važnejše države ali velesile imele stalne sedeže, ostale sedeže pa so dobile druge države po vrstnem redu. S to ureditvijo so hoteli združiti demokratske sanje o enakosti, ljube Wilsonovi ideologiji, s trdo stvarnostjo, ki dela med državami nepremostljive razlike glede važnosti in moči in ne more dovoliti, da bi evropska velesila s prastaro

omiko imela isti položaj kot kaka majhna država iz Srednje Amerike ali Afrike.

Društvo narodov je bilo v resnici ustanovljeno samo zato, da bi služilo kot jamstvo za red, ki ga je ustvaril mir l. 1919—1920, prav kakor je bila Sveta zveza ustanovljena z namenom, da zajamči ureditev Evrope po miru v letih 1814—1815. Bilo je izraz podobnih ideologij kot so navdihovale Aleksandra I. l. 1815, to je: ideje večnega miru, pravičnosti kot merila mednarodnih odnošajev, stalnosti in nespremenljivosti nekega določenega stanja. Tem ideologijam je bilo vedno sojeno, da se razbijejo ob zgodovinski stvarnosti, ki ne pozna stalnosti in neizpremenljivosti, ker ve, da je življenje gibanje — torej spremenljivo — in da noben red, ustaljen po kaki vojni, ne ustreza pravičnosti, temveč je samo izraz določenega ravnotežja sil, izoblikovanega v vojni, ki se bo izpremenil, če se bo izpremenilo razmerje med temi silami.

Kakor je bila ureditev l. 1814—1815 pozabila in spregledala nove sile, ki so nastopile v zgodovini, namreč sile narodnih gibanj, tako je l. 1919—1920 ustanovljeni red v korist že obstoječih velikih imperijev prezrl in zanemaril nove sile, ki so jih predstavljali mladi, razvijajoči se narodi. Zato je bil Društvu narodov enako usojen konec po rastočih silah mladih narodov, kot ga je doživela Sveta zveza, zrušena z udarci narodnih gibanj. Po drugi strani so pogodbe iz l. 1919—1920 nalagale premagancem zelo težke pogoje, ki so jih ti imeli za neznosne in krivične. Bilo je torej nesmiselno pričakovati, da bodo premaganci, sprejeti v Društvo narodov, odkritosrčno in v polni meri sprejeli mednarodni red, izhajajoč iz teh pogodb, za čigar varstvo je imelo skrbeti ravno Društvo narodov.

Tako je nosilo Društvo narodov vzroke svoje slabosti in razpada v sebi že od svojega rojstva.

Drugi vzrok njegove slabosti in onemoglosti je bilo dejstvo, da že takoj v začetku niso vstopile vanj Združene države Severne Amerike, katerih predstavnik je vendar pri njegovi ustanovitvi imel glavno besedo in zaslugo.

V severno-ameriškem javnem mnenju se je namreč med pariško konferenco in pripravami za versajski mir pojavila močna struja proti Wilsonovi politiki in njeni težnji, da bi preko Društva narodov povezala politiko Zedinjenih držav z evropsko. Washingtonski parlament je Wilsona pustil na cedilu ter odklonil ratifikacijo versajske pogodbe in pristop k Društvu narodov.

Zedinjene države so na svojo pest sklenile namesto versajske pogodbe posebno pogodbo z Nemčijo in niso hotele niti priznati Društva narodov.

To je bil prvi in zelo resen udarec za ustanovo, ki je l. 1920 pričela delovati v Ženevi.

VERSAJSKA EVROPA IN NJENI POLITIČNI IN GOSPODARSKI PROBLEMI

I. Britanski imperij. — Medtem ko so vojna in določbe mirovnih pogodb res korenito in globoko spremenile razmere v Srednji in Vzhodni Evropi, je v Zahodni Evropi vsa sprememba pomenila le povečanje francoske in angleške moči.

Anglija je zasledovala zopet podobno politiko kakor v začetku 18. stoletja v borbah proti Ludviku XIV. in v začetku 19. stoletja proti Napoleonu. Ta politika je imela trojni smoter: onemogočiti vsak poskus hegemonije v Evropi, povečati svoj lastni kolonialni imperij in okrečiti svojo premoč na morju.

Te uspehe je sedaj spremljala važna ustavna sprememba v razmerju med Anglijo in britanskimi dominioni, ki je bila posledica dejstva, da so tudi dominioni mnogo prispevali k zmagi.

Dominioni so imeli svoje odposlance na mirovni konferenci in lastne zastopnike pri Društvu narodov. Na imperialnih konferencah v letih 1923 in 1926 so si pridobivali vedno več veljave. Konferenca l. 1926 je izjavila, da »so Velika Britanija in dominioni avtonomne skupnosti v okviru imperija, med seboj enake glede samostojnosti in neodvisne druga od druge v vseh notranjih in zunanjih zadevah, dasi združene s skupno vezjo po osebi angleškega kralja in svobodno zedinjene v ‚Skupnosti britanskih narodov‘.

Večja veljava dominionov se je značilno pokazala tudi v zunanji politiki: l. 1922 je London pod vplivom Avstralije, Nove Zelandije in Južne Afrike, ki so se ustrašile tako zvane »rumene nevarnosti«, opustil zvezo z Japonsko ter se približal Zedinjenim državam.

V tem vidimo nov dokaz dejstva, ki ga je povzročila svetovna vojna in ki je imelo velike posledice na bodočo svetovno zgodovino, namreč povečanja veljave izvenevropskih sil v primeri z evropskimi.

Za Anglijo je bila posebne važnosti rešitev irskega vprašanja. Po krvavi vstaji Ircev decembra 1921 je bila ustanovljena »Svobodna država Irska« z lastno vlado in lastnim parlamentom. Njene vezi z Anglijo so bile še rahlejšje mimo vezi dominionov. Severni del otoka Ulster je ostal ločen od Irske države. To je povzročilo novo nezadovoljnost; glavni voditelj gibanja je bil sedanji vodja te države De Valera, ki je oklical republiko in s tem presekal še zadnjo, dinastično vez z Anglijo.

Po uvedbi splošne volilne pravice l. 1918, razširjene tudi na ženske, je dosegla veliko politično in parlamentarno moč laburistična (t. j. delavska) stranka, ki je zavzela kot nasprotnica konservativcev mesto stare liberalne stranke. Dvakrat se ji je posrečilo dobiti vlado v roke, namreč leta 1924 in 1929.

II. Francija. — Francija se je v vojni izkazala s slavno obrambo svojega narodnega ozemlja, pri čemer so ji seveda pomagale tudi zavezniške agleške, belgijske, italijanske in ameriške sile. Dobila je nazaj l. 1871 izgubljeno Alzacijo in Loreno, izven Evrope pa je povečala svojo kolonialno posest z mandatom nad Sirijo in z razširjenjem v Afriki na škodo bivših nemških kolonij.

Skrb, da bi ohranila in utrdila navedene uspehe ter onemogočila vsak poskus nemškega maščevanja, je bila najznačilnejša poteza francoske politike, ki je zaradi vprašanja varnosti postala največja zaščitnica nedotakljivosti in spremenljivosti pogodb in okrepite Društva narodov, ki je jamčilo za te pogodbe.

Zato se je francoska zunanja politika razvijala v smeri odločne obrambe neizpremenljivosti po pogodbah ustvarjenega stanja, enako kot je ravnal Bismarck po frankfurtskem miru. Da bi laže dosegla svoj smoter, je skušala utrditi vezi z državami Srednje in Vzhodne Evrope, ki so nastale po zmagi ali bile po nji povečane in so torej imele isto težnjo po obrambi pridobljenega ozemlja.

Tem zavezništvom se je pridružilo še rusko l. 1936, ko je Rusija, v skrbeh zaradi stremljenj hitlerjanske Nemčije, postala zaščitnica nedotakljivosti pogodb in se je priključila Društvu narodov.

Hkrati s sporazumom z Rusijo je v francoski notranji politiki prevladala levica, to se pravi radikalna, socialistična in komunistična stranka, kar je ustvarilo v državi ozračje večnih nemirov.

III. Belgija in države Iberskega polotoka. — Belgijska politika se je glede spoštovanja mirovnih pogodb in zvestobe načelom Društva narodov gibala po isti poti kot francoska. V odškodnino za opustošenje med vojno in nemško zasedbo je dobila Belgija okrožji Eupen in Malmedy, njena kolonialna posest pa je bila razširjena vzdolž vzhodne meje Konga v Afriki.

Tudi posest Portugalske, ki se je zvezala z antanto februarja 1916, je bila zaokrožena na južnih mejah Mozambika.

Španija se sicer ni udeležila strašnega konflikta, ki je v letih 1914—1918 divjal v Evropi, vendar so jo po vojni vznemirjale stalne krize, povzročene po porazih, ki so jih njenim armadam zadala uporiška plemena v španski coni Maroka.

Da bi odpravil te težave, je general Primo de Riviera vzpostavil vojaško diktaturo, ki je v Španiji zopet uvedla red ter utrdila španski položaj v Maroku. Navzlic temu so se v notranjem življenju države razvile močne republikanske in socialistične opozicijske struje, ki so l. 1931 zmagale in razglasile republiko. Toda sprememba ustave nikakor ni izboljšala položaja v Španiji. Neprestani nemiri in potresi so bili značilna poteza notranjega življenja republikanske Španije. Povzročali so jih skrajneži, ki so kmalu prišli pod vpliv ruskega boljševizma in so prejeli smernice in povelja iz Moskve, ki je imela Španijo za primerno torišče, kjer bi se uveljavil boljševizem na zahodu.

Položaj v Španiji se je v nekaj letih tako poslabšal, da je prišlo v juliju 1936 do ponovnega poskusa vojaške diktature. To pot se je dvignil general Franco, podpirali pa so ga vsi pristaši reda.

Iz tega poskusa se je razvila državljanska vojna, v kateri je nesrečna država krvavela od poletja 1936 do pomladi 1939. Imela je dve vladi: socialistično-republikansko in nacionalno. To je ustanovil in vodil general Franco, ki se mu je posrečilo z brezpogojno pomočjo fašistične Italije doseči popolno zmago pomladi leta 1939. K zmagi so pripomogli tudi junaški italijanski legionarji. S tem so bile med novo Španijo in fašistično Italijo ustvarjene prijateljske vezi sodelovanja, kar je pozneje imelo velik pomen v Sredozemlju.

IV. Konec rodbine Hohenzollern in nova Nemčija. — Po razpadu hohenzollernskega cesarstva so ustanovili v Nemčiji republiko, ki ji je izdelala ustavo nalašč v ta namen sklicana weimarska skupščina. Ustava je bila demokratsko-republikanska. Prvi predsednik republike je bil socialist Ebert, njemu je sledil l. 1925 maršal Hindenburg, predstavnik vojske, ki se je slavno borila proti združenim nasprotnikom.

Nemčija je ostala tudi po porazu velika država z zelo gosto naseljenim prebivalstvom. Nad 60 milijonov Nemcev je prebivalo na ozemlju, ki je merilo 470 tisoč km² in to kljub odstopu ozemelj Franciji, Belgiji, Danski in Poljski. Najteže je občutila Nemčija izgubo tako imenovanega poljskega koridorja, to je ozemlja, ki je vezalo Poljsko z morjem in ki je delilo Vzhodno Prusko od ostale Nemčije.

Življenje republikanske Nemčije je bilo težavno in polno žrtev, posebno v prvem desetletju po vojni. Tedaj je morala trpeti tujo zasedbo Porenja, ki se je popolnoma končala šele junija 1930, poleg tega pa je ječala pod težo reparacijskih plačil, ki so grozila zadušiti vsako možnost gospodarskega razvoja. V zunanji politiki je prevladovala težnja po sporazumu in zvezi z boljševisko Rusijo v znak odpora proti imperializmu zahodnih velesil.

V mračnem ozračju težav in žrtev, ki je tlačilo povojno Nemčijo v prvih letih, je vzkalilo močno gibanje odpora in obnove, čigar predstavnik je bil Adolf Hitler, ustanovitelj in duševni vodja nacionalno-socialistične stranke. Delovanje te stranke se je pričelo l. 1923 s poskusom upora v Monakovem, deset let pozneje pa se je razvilo tako, da je privedlo Hitlerja najprej na čelo vlade, po Hindenburgovi smrti (februarja 1933) pa na čelo države.

Prihod Hitlerja in nacionalnega socializma na oblast pomeni ustanovitev totalitarnega režima po vzoru fašistične Italije. S tem se je pričela v nemški zgodovini nova doba, ki jo označuje obnova silne delavnosti na vseh področjih.

Hitlerjanski režim je v nekaj letih dvignil Nemčijo na stopnjo velesile iz poniževalnih pogojev manjvrednosti, v katere jo je potisnila versajska pogodba. Odvrigel je breme reparacij ter zlomil obvezo razorožitve na kopnem in na morju in demilitarizacije Porenja.

Značilna poteza Hitlerjeve zunanje politike je pretrganje zveze z boljševiško Rusijo, ki je nastala v dobi, ko so v republikanski Nemčiji prevladovale socialno-demokratske struje in zблиžanje s fašistično Italijo, ki je takoj spočetka podpirala in pravilno cenila vrednost nacionalno-socialističnega gibanja. Tako je nastala os Rim—Berlin, ki se je izkazala kmalu kot najmočnejša in najdelavnejša sila evropske in svetovne politike.

V. Rusija, Poljska in nove Baltske države. — Na mesto cesarstva Romanovih je stopila Sovjetska Rusija ali Zveza sovjetskih socialističnih republik (SSSR), organizem, osnovan na federativni podlagi. Njena ustava je stopila v veljavo julija 1923. Prestolnica je bila prenesena v Moskvo.

Od mirovnih pogodb izločena Sovjetska Rusija je bila večkrat predmet napadalnih poskusov emigrantskih oboroženih armad pod vodstvom bivših carističnih generalov. Vsi ti poskusi so krvavo izpodbili.

Toda tudi sovjetski Rusiji se je izmaličil načrt, da bi z orožjem razširila svoja načela preko vse Evrope, podobno kot republikanska Francija l. 1792. Poleti 1920 je po Trockem ustanovljena revolucionarna armada pridrla do Varšave, da bi uničila Poljsko in preplavila Nemčijo. Ta poskus so zlomile zmagovite poljske armade pod vodstvom maršala Pilsudskega (varšavska bitka, avgusta 1920).

Posihmal je boljševizem skušal delovati predvsem s propagando Tretje internacionale, ustanovljene l. 1920 v Moskvi. Ta organizem je imel nalogo pripraviti povsod, tudi v kolonijah in na Daljnem vzhodu, s pomočjo nemirov in uporov proletarsko revolucijo proti kapitalizmu.

Stališče Rusije do zapadnih velesil in do Društva narodov, ki ga je imela samo za izraz in orodje njihovega imperializma, je bilo dolgo popolnoma sovražno. Po zmagi nacionalnega socializma pa se je Rusija pričela obračati k Ženevi in k zahodnim velesilam.

Razvoj zunanje politike je hodil vzporedno z razvojem doktrin in sistemov boljševizma. Še za Lenina (umrl 1924) so se morali odpovedati komunističnemu programu in začeti tako zvano »novo gospodarsko politiko«, ki je pripuščala že precejšno vrnitev h kapitalističnim metodam. Spremembe v obliki in usmerjenosti sovjetskega režima so postale še bolj vidne, ko je za Leninom v diktaturi sledil Stalin. Pod novim diktatorjem je celo sam Trocki moral v pregnanstvo.

Nova Stalinova smer je povzročila v Rusiji globoke prevrate, ki so posebno od junija 1937 naprej dobili značaj krvavih in ogabnih dram. Boljševiški diktator je uvedel režim terorja in pričel iztrebljati svoje prave in namišljene nasprotnike na način, ki je zbujal grozo.

Ni drzno prerokovati, da bodo te metode privedle do padca diktatorja in njegovega sistema.

Poljska, obnovljena kot obširna država s 380.000 km² in 33 milijoni prebivalcev je imela precejšen pomen zaradi svojih velikih poljedelskih in rudnih bogastev.

Ostale države, ki so zrasle na ozemlju bivšega ruskega cesarstva, so bile: Finska, Letonska, Estonska in Litva. Vse so ležale ob Baltskem morju ter so skupno s Poljsko in tremi skandinavskimi državami (Švedsko, Norveško in Dansko) bile tu nekako v ravnotežju, ki je nadomestilo predvojno rusko-nemško premoč.

VI. Politične posledice razpada habsburškega cesarstva. — Konec Habsburžanov je prišel obenem s popolnim razkosanjem njihovega cesarstva, ki je prej predstavljalo v Srednji Evropi državo s 56 milijoni prebivalcev in 667.000 km². Na mestu tega velikega organizma so nastale nove države in se povečale nekatere stare.

Tako je nastala republika Avstrija, majhna država, odrezana od morja, s 7 milijoni prebivalcev, od teh dva milijona v prestolnici, ki je ostala kot velika glava na rahitičnem in okrnjenem telesu. Od tod velike težave njenega obstoja, zaradi katerih so bile življenjske možnosti za neodvisno Avstrijo vedno manjše, dokler niso dokončno splahnile po zmagi narodnega socializma v Nemčiji, v čigar programu je bila ena glavnih točk združitve vseh Nemcev v eno državo: veliko Nemčijo. V Avstriji se je nemška privlačna sila čutila vedno močnejše, tako da je moralo nujno priti do priključitve, kar se je zgodilo dne 11. marca 1938. Priključitev je odobril plebiscit dne 10. aprila istega leta.

Tudi Madžarski so vzeli večji del ozemlja, ki je nekdanj pripadalo ogrskemu kraljestvu (od 325.000 na 93.000 km²), ter jo odrezali od morja. Dobiček so imele Romunija, Jugoslavija in Češko-slovaška. Na Madžarskem se je zato razvil revizionizem, naperjen proti tem trem državam. Kar se tiče državne oblike, je Madžarska ostala v dvoumnem položaju; monarhističnega režima ni hotela opustiti ter je rajši v pričakovanju obnove monarhije poverila oblast regentu, admiralu Hortyju.

Kot nova država je iz razvalin habsburškega cesarstva izšla Češko-slovaška republika, sestavljena iz Češke, Slovaške in Moravske, s 140.000 km² in 15 milijoni prebivalcev, od teh 3 milijoni Nemcev in 750.000 Madžarov. Nje življenje je bilo zelo razgibano zaradi močnih iredentističnih gibanj narodnih manjšin, posebno ko je zasedel predsedniško mesto Edvard Beneš, naslednik Tomaža Massaryka, dolgoletnega pogumnega voditelja češkega gibanja. Na ta način se je pripravljala razpad češko-slovaške države, do katerega je nujno prišlo med septembrom 1938 in marcem 1939. Septembrsko krizo v letu 1938 je povzročila želja 3 milijonov češko-slovaških Nemcev po združitvi z veliko hitlerjansko Nemčijo; želja, ki je dobila mogočno podporo pri Hitlerju; istočasno sta Madžarska in Poljska zahtevali zase svoje narodne manjšine, ki so bile pod oblastjo Prage. Tedaj je samo za las manjkalo, da ni prišlo do vojne.

Preprečilo jo je posredovanje Duceja, ki je omogočilo sestanek v Monakovem (27. septembra 1938), na katerem sta se Duce in Hitler dogovarjala s šefoma francoske in angleške vlade.

Po tem sestanku se je Češko-slovaška morala odreči ozemlju, kjer žive Nemci in madžarske in poljske narodne manjšine.

V naslednji dobi krize se je češko-slovaška država razklala na dvoje. En del, sestavljen iz Češke in Moravske, je postal nemški protektorat, iz drugega pa je nastala samostojna Slovaška (marca 1939). Hkrati sta Poljska in Madžarska prišli do skupnih mej s prislastivijo kosa ozemlja, ki je prej pripadalo Češko-slovaški.

Med državami, ki so bile povečane na račun habsburškega cesarstva, sta bili poleg Poljske, ki je dobila avstrijsko Galicijo, tudi Jugoslavija in Romunija. Prva je imela 14 milijonov prebivalcev in 250.000 km² površine in je združevala okoli jedra nekdanje Srbije ozemlja, na katerih žive Srbi, Hrvati in Slovenci, to je Južni Slovani. Druga je z 18 milijoni prebivalcev in s podvojenim ozemljem v primeri s predvojnimi pridružila starim deželam Vlaški in Moldavski še Besarabijo, odvzeto Rusiji, Dobrudžo, odvzeto Bolgarski, in Sedmograško, iztrgano Madžarski. Postala je največja balkanska država, zelo bogata poljedelskih pridelkov in rud (žito, petrolej).

Češko-slovaška, Jugoslavija in Romunija, ki so se povečale predvsem na račun Madžarske, so imele skupen interes, da se varujejo in branijo proti delovanju madžarskega iredentizma in revizionizma. To je dalo povod, da so se združile leta 1921 v zvezo, imenovano »Mala antanta«, ki je imela v programu: boj revizionizmu in ohranitev političnega in teritorialnega »statusa quo«.

Te zveze je bilo naravno konec s polomom Češko-slovaške.

VII. Balkanske spremembe in nova Turčija. — Razpad otomanskega cesarstva je povzročil važne spremembe v zahodni Aziji in na Balkanu, kjer je že pred svetovno vojno Turčija imela samo še pokrajino ob morskih ožinah in Tracijo do Marice. Še večje spremembe so se na Balkanu izvršile na račun Rusije, ki je izgubila Besarabijo, zasedeno po Romuniji, na račun Bolgarije, ki je izgubila Dobrudžo, prav tako zasedeno po Romuniji, in del Macedonije z izhodom na morje, ki ga je bila dobila v bukareškem miru (1913) in ki ga je sedaj neuillyški mir (1919) razdelil med Jugoslavijo in Grčijo. Bolgarija je tako na Balkanu prišla v isti položaj ko Madžarska v srednjem Podonavju, okrnjena v korist mejašev Romunije, Jugoslavije in Grčije. Te tri države so hotele zato ostati skupaj s Turčijo združene v borbi proti bolgarskemu revizionizmu, kar je leta 1934 privedlo do ustanovitve »četverozveze« ali »balkanske zveze«.

Turčija je sprva z mirovno pogodbo v Sèvresu (10. avgusta 1920) izgubila poleg azijskih pokrajin Arabije, Mezopotamije, Sirije in dela Anatolije tudi del Tracije, in sicer Drinopolje, ki ga je skupno s Smirno morala odstopiti Grčiji.

Tako je ostal od nekdanjega osmanskega cesarstva le žalosten ostanek, ki se je držal Evrope še z ozkim pasom ozemlja ob ožinah, pa še tega so zasedli in nadzorovali zavezniki.

Proti takemu ponižanju, ki ga je sultan pokorno sprejel, so se pa odločno in zmagovito dvignili turški nacionalisti in to gibanje je bilo poleg D'Annunzijevega na Reki prva glasna reakcija proti določbam mirovnih pogodb.

Gibanje, ki je uničilo pogodbo v Sèvresu, je imelo svoje središče v Ankari, vodil pa ga je Kemal paša, nekdanji odločni branilec morskih ožin pred zavezniki l. 1915. Razvilo se je v vojno zoper Grčijo, ki je imela v posesti Smirno in težila še po novih osvojitvah.

Grke je podpirala Anglija, ki je želela ohraniti sèvresko pogodbo, Kemal paši pa je pomagala Sovjetska Rusija, hoteč pobijati britanski imperializem. Za turško-grško borbo, ki se je vnela l. 1920 v Mali Aziji, se je torej pojavilo staro angleško-rusko nasprotstvo na vzhodu.

Zmaga se je nasmehnila Kemal paši, ki je septembra 1922 doobra premagal Grke in jim iztrgal Smirno. Ti dogodki so naravno privedli do revizije sèvreske pogodbe, ki se je izvršila na konferenci v Lausanni (novembra 1922—julija 1923) in končala s podpisom lausanske pogodbe (julija 1923).

S to pogodbo je Turčija dobila v Evropi nazaj vso Tracijo do mejá iz l. 1913, v Mali Aziji pa vso Anatolijo. Dosegla je poleg tega popolno suverenost nad ožinami in odstranitev posebnih pravnih privilegijev, ki so jih tujci uživali v Turčiji (kapitulacije).

Na mesto nekdanjega obširnega, toda ostarelega in šibkega otomanskega cesarstva je stopila nova Turčija z manjšim ozemljem, toda dovolj močna, kompaktna in enotna. Sprejela je republikansko obliko vlade, si izvolila za vodjo zmagovitega Kemal pašo, prenesla prestolnico v Ankaro, od koder je bila izšla obnova, ter pričela z mnogovrstnim reformnim delovanjem po zahodnem vzoru.

VIII. Francosko-nemško vprašanje po versajskem miru. — Medtem ko sta bili na vzhodu najvažnejši politični vprašanji delovanje boljševiške Rusije in turško obnovitveno gibanje, je bilo na zahodu težišče političnega položaja ob Renu.

Kot smo že omenili, je francosko politiko takoj po vojni skrbelo predvsem vprašanje varnosti, z drugimi besedami, kako bi ohranila položaj, ki ga je Franciji ustvaril versajski mir.

Spočetka, med leti 1919 in 1924, je iskala rešitev tega vprašanja v strogem izvajanju mirovnih določb. Pospeševala je z vsemi silami delo »reparacijske komisije«, ki je, kakor že vemo, določila višino odškodnin na 132 milijard zlatih mark, katerih izplačevanje naj bi se pričelo z letom 1921. Spričo tega, da je bilo Nemčiji nemogoče plačati določeno vsoto, je Francija povečala svoj pritisk v zasedenih krajih in zasedla nove ter tako povečala nemške težave. Tako

je 1. 1923 zasedla Porurje, opravičujoč svoje dejanje z dejstvom, da Nemčija dne 1. januarja 1923 ni plačala prvega obroka reparacij.

Napetost med Francijo in Nemčijo je seveda narasla, ker je to novo nasilje še bolj razdražilo Nemce, ki so nanj odgovorili s pasivno rezistenco in s protestnimi gibanji. V tem ozračju je vzniknila prva kal hitlerjanskega gibanja. Poleti 1924 je napetost povzročila največ skrbi; v Nemčiji je prišlo zaradi do skrajnosti pritirane inflacije do strašne finančne katastrofe in do popolnega razveljavljenja marke.

V nasprotju z nevarno metodo pretirane strogosti v izvajanju mirovnih določb, se je pokazala potreba nove smeri, katero je zlasti podpirala Anglija, ki je želela dvigniti premagance ter tako obnoviti evropsko ravnotežje v smislu svojih tradicionalnih interesov. Tudi v Franciji so zmagali popustljivejši politiki in tako je prišlo v razdobju 1924—1930 do spremembe francosko-nemških odnosov pod vplivom francoskega ministra Brianda, čigar delovanju v Franciji je odgovarjalo delovanje ministra Stresemanna v Nemčiji. Predvsem so na konferenci v Londonu poleti 1924 znižali vsoto celotnih nemških plačil in določili nov način plačevanja, ki ga je Nemčija sprejela.

Zmanjšanje napetosti, ki je sledilo temu omiljenju metod, je omogočilo sklenitev važnega lokarnskega pakta, podpisanega v oktobru 1925. S tem paktom sta se Francija in Nemčija obvezali, da se ne bosta napadli na Renu, Italija in Anglija pa sta ga podpisali kot poroka. Vstop Nemčije v Društvo narodov septembra 1926 je po lokarnskem paktu pomenil nov korak na poti pomirjenja in je bil pozdravljen kot dokaz življenjske sile te ženevske ustanove. Nasledek tega je bil, da se je francoska vlada odločila predčasno odpoklicati čete iz zasedenih krajev; odšle so že 30. junija 1930 namesto 1935, kot je določala mirovna pogodba.

Toda medtem se je v Nemčiji v prej ustvarjenem prenapetem ozračju razvilo gibanje hitlerizma, ki je prvič pokazalo svojo veliko moč pri septembrskih volitvah 1. 1930, ko je bilo izvoljenih nad 100 poslancev te stranke.

IX. Kriza Društva narodov. — Nova Nemčija, ki je sedaj stopila v življenje, je stremila po enakopravnosti, to je po odpravi določb o vojaškem nadzorstvu, o razorožitvi premaganih in o demilitarizaciji Porenja.

Med viharnim zasedanjem razorožitvene konference so se odigrali dogodki, ki so sprožili krizo Društva narodov ter pokazali, da Wilsonove zamisli niso izvedljive.

Prvi znak krize je bil popoln neuspeh razorožitvene konference, saj se je končala brez stvarnih uspehov. Na Daljnem vzhodu je medtem nastal resen konflikt med Kitajsko in Japonsko; ta je zaradi stališča, katero je do nje zavzel Svet Društva narodov, izstopila iz društva (oktobra 1932).

Še resnejše nasledke je imel politični razvoj v Nemčiji s prihodom narodnega socializma na oblast v začetku l. 1933. Hitler je postal vodja in predstavnik nove Nemčije, ki je zahtevala, da preneha stanje pravne, politične in vojaške manjvrednosti, v katerem je nemški narod živel od leta 1919.

Rešitev položaja je zahtevala takojšno spremembo poti. To je uvidel s svojim ostrim čutom za politično stvarnost Benito Mussolini. Takoj spomladi 1933 je sprožil zamisel »četvernega pakta«, to je političnega sistema, sestavljenega iz štirih zapadnih velesil (Anglije, Francije, Italije in Nemčije), ki naj bi sodelovale za ohranitev miru in revizijo najbolj kričečih krivic mirovnih pogodb.

Uresničenje Ducejevega načrta je naletelo na zapreke zlasti s francoske strani. Medtem so težave, v katere je zašla razorožitvena konferenca zaradi francoskega nasprotovanja nemški zahtevi po enakopravnosti, povzročile novo krizo Društva narodov, ker je Hitler oktobra 1933 sklenil in tudi izvedel izstop Nemčije iz Društva narodov in iz razorožitvene konference.

Od tega trenutka naprej se je Nemčija čutila prosto obvez, kar jo je privedlo 16. marca 1935 in 7. marca 1936 do dveh odločilnih korakov: s prvim si je ponovno ustvarila vojsko na podlagi splošne vojaške obveznosti, z drugim pa je odpovedala lokarnsko pogodbo in vojaško zasedla Porenje.

Ta dva koraka sta še povečala krizo Društva narodov. Znova je Benito Mussolini, svest si potreb časa, sprožil iniciativo, ki naj bi rešila, kar se je rešiti dalo. Predlagal je namreč tako reformo Društva narodov, ki bi omogočila vrnitev Nemčije v Ženevo.

Poskus je naletel na že navadne zapreke. Poleg tega je, kakor bomo videli, v abesinski krizi Društvo narodov obrnilo svoje, na srečo topo orožje proti Italiji s tem, da je pognalo v tek mehanizem sankcij in da ni hotelo priznati imperija. Iz tega je sledila končna kriza ženevske ustanove, ki jo je povzročil izstop Italije v decembru 1937.

X. Kolonije po svetovni vojni. — Svetovna vojna je pustila tudi izven Evrope globoke sledove. Predvsem, lahko rečemo, je bila važna posledica vojne sprememba prejšnjega razmerja med Evropo in ostalimi celinami. V teh so se močno razvile in utrdile domače države (Zedinjene države, Japonska), ki so bodisi politično, bodisi gospodarsko začele tekmovati z evropskimi in jih celo prekašati, na splošno pa so se pojavila Evropi nasprotna gibanja prebujenih narodov ter zavzela včasih grozeče oblike. Zlasti Azija nam daje take primere z muslimanskim gibanjem v novih arabskih državah in s tlenjem, ki vznemirja Indijo.

Povečanje kolonialnih posesti Anglije in Francije, ki sta dobili levji delež kolonialne zapuščine Nemcev in Turčije, nikakor ne odtehta posledic te spremembe in teh upornih gibanj.

Kolonialne pridobitve Anglije so bile ogromne. Imperij, ki je že pred vojno imel orjaško razsežnost 36 milijonov km², se je po-

večal na 39 milijonov. Pridobitve so si delili domača dežela in dominioni Avstralija, Nova Zelandija in Južna Afrika. Obsegale so Nemško Zahodno Afriko, večji del Nemške Vzhodne Afrike in del nemškega tihomorskega otočja. Poleg tega je Anglija dobila nadzorstvo nad Mezopotamijo z novo ustanovljeno kraljevino Irakom in Arabijo, najprej razdeljeno v več držav, pozneje združeno pod Ibn Saudom, in Palestino. Palestina je bila središče angleškega poskusa, ustvariti židovsko državo. Tja je usmerila Anglija tok židovskih izseljencev, kar je povzročilo veliko nezadovoljnost in odpor pri palestinskih Arabcih, med katerimi so nastali nemiri.

Z zaporednimi osvojitvami je Anglija uresničila v Afriki ponosni imperialistični načrt nepretrgane zveze med Kairom in Kapsko deželo, obenem pa je ustvarila poleg morske poti skozi Suez tudi pot po suhem do Indijskega oceana skozi prednjo Azijo, Mezopotamijo in Perzijski zaliv. Te uspehe so spremljale nemajhne skrbi zaradi uporov v Indiji in nacionalističnega gibanja v Egiptu. V Indiji je britanska vlada napravila poskus z ustavno reformo, v Egiptu pa se je morala l. 1922 odreči protektoratu in dovoliti ustanovitev neodvisne kraljevine, ohranila pa je vojaško zasedbo sueškega prekopa.

Tudi Francija je odnesla velik kolonialni plen; njen imperij je ostal po velikosti drugi na svetu. Polastila se je nemških kolonij Toga in Kameruna, se zasedla v Siriji in utrdila svoj protektorat nad Marokom. Zadnje je dosegla šele po dolgotrajni in ljuti borbi (1925—1926). Tudi v Siriji je oviralo njeno oblast nacionalistično gibanje, podobno tistemu, ki se mu je morala ukloniti Anglija v Egiptu.

Tretji veliki udeleženec pri delitvi kolonialnega plena je bila Japonska; ta je povečala svoje posesti in oblast na Daljnem vzhodu na račun nemških kolonij (Kiao-čou in otočja v Tihem oceanu) in na račun Kitajske, katero so slabile notranje težave. Japonska težnja po nadoblasti na Daljnem vzhodu je naletela na nasprotstvo Rusije, tako da je med letom 1921 in 1925 prišlo med njima do pravcate vojne v vzhodni Sibiriji. Japonski imperalizem je dosegel močne uspehe na račun Kitajske; na njenem orjaškem ozemlju so japonskemu napredovanju posebno koristili nemiri in pretresi, ki so v poslednjih tridesetih letih postali že kar kronični. Kitajska je l. 1922 v obrambi proti imperializmu tokijske vlade poklicala na pomoč Društvo narodov, zbog česar je Japonska izstopila iz njega, istočasno pa je z veliko odločnostjo nadaljevala svoje delo na Kitajskem, posebno v Mandžuriji. Končno se ji je posrečilo (1932—1933), odcepiti Mandžurijo od Kitajske in jo spraviti pod svoje nadzorstvo v obliki posebne države Mandžukuo. Poznejši razvoj japonske politike na Kitajskem je v jeseni 1937 privedel do oboroženega spopada med Japonsko in Kitajsko.

Če pregledamo kolonialni plen ostalih zmagovitih velesil, vidimo, da se je Italiji na tem polju zgodila kričeča krivica, dasi je tudi velesila in je odločilno vplivala na končni zmagoviti izid vojne. Italija je namreč dobila samo Džubo, to je ozemlje na desnem bregu

reke istega imena, s čimer je zaokročila Somalijo, in pa oazi Džarabub v Kirenajki in Ghadames v Tripolitani. To je bila ena izmed najbolj kričečih krivic mirovne pogodbe. Primerjamo jo lahko s krivico, katero so napravili Nemčiji z odvzemom vseh kolonij. Na ta način sta bila dva izmed najbolj dinamičnih in po naravnem prirastku najmočnejših narodov na svetu zapostavljena v korist statičnih narodov, ki so poleg tega že imeli ogromne imperije. Na te nedoslednosti in krivice je Italija pač nujno morala reagirati in je to storila z abesinskim podjetjem. Prav tako nujna pa je bila tudi zahteva Nemčije po vrnitvi kolonij.

XI. Gospodarske razmere. — Bistvena poteza novega evropskega reda je okrepitev tako zvanega gospodarskega nacionalizma in carinskih zaščitnih ukrepov. Do tega je prišlo v večji ali manjši meri celo v liberalistični Angliji. Vsaka država je skušala braniti svojo proizvodnjo in notranjo trgovino z zaščitnimi carinami in z omejitvijo uvoza. Pri vseh vladah opažamo stremljenje, posegati vedno bolj neposredno v razvoj gospodarskega življenja.

Pojavili sta se nadprodukcija in brezposelnost, zlasti v Zedinjenih državah, v Angliji in Nemčiji.

Viden znak gospodarske neuravnovešenosti je denarna kriza, ki je v prvem redu nasledek inflacionizma, to je prekomernega izdajanja papirnatega denarja, k čemur so se zlasti med vojno zatekale vojujoče se države. Najhujši je bil učinek inflacije v Nemčiji, kjer so v času njenega viška l. 1923 imeli v prometu 496.507 milijonov mark in bajno visoke cene, na kar je sledilo popolno uničenje stare denarne enote.

Tudi druge države so prebrodile enake denarne težave, čeprav v milejši obliki, kar je privedlo do velikih valovanj vrednosti denarja in cen. Zaradi neprilik, ki so iz tega sledile, so bile vlade prisiljene poskušati, kako bi z uredbami ustalile in ozdravile svoje denarne enote.

Enaka sprememba v korist Zedinjenih držav, kot jo je Evropa občutila na političnem področju, je nastala tudi na gospodarskem. V 51 mesecih vojne je znašal pretek izvoza nad uvozom v Zedinjenih državah 11 milijard dolarjev, kar je povzročilo dotok zlata iz Evrope v Ameriko, katere zlata zaloga je narasla v letu 1918 na 1887 milijonov dolarjev, to je $\frac{1}{3}$ vsega zlata na svetu. L. 1914 so Zedinjene države dolgovale Evropi 2 milijardi, l. 1925 pa jim je Evropa dolgovala 18 milijard dolarjev. Vse to pa ni rešilo Amerike pred resno krizo l. 1929.

V juliju 1933 se je sestala v Londonu gospodarska konferenca z namenom, da poskusi rešiti vprašanja gospodarske krize. Na njej je sodelovalo 60 držav z 2000 delegati. Poskus se je ponesrečil v nekaj tednih, nekoliko tudi zaradi neugodnega političnega ozračja, ki je nastalo med burnim zasedanjem razorožitvene konference.

Države, bogate surovin in z veliko proizvodnjo na vseh področjih, so v nerazumevanju gospodarske skupnosti skušale

izvajati pritisk na naravno in po razmerah manj oblagodarjene države. Na ta pritisk, ki bi lahko oviral in omejeval njihovo politično delovanje, so te države, v obrambi svoje samostojnosti in svobode gibanja, odgovorile z uvedbo avtarkije. Ta hoče ustvariti pogoje, v katerih si država z lastnimi sredstvi, brez tuje pomoči, lahko pridobi večino proizvodov, potrebnih za obstoj in delo prebivalstva in to z umno in kar moči popolno izrabo svojih notranjih virov.

Na področju avtarkije je fašistična Italija zavzela eno prvih mest.

XXIII

ITALIJA OD VITTORIA VENETA DO POHODA NA RIM

I. Moralna in politična kriza po vojni. — Doba tik po vojni je bila za Italijo doba krize in resnih moralnih in političnih motenj.

Znake brezglavosti in nezmožnosti vlade in vodilnih krogov opažamo že v dobi mirovnih konferenc. Po mračnih dnevih Kobariča je prevzelo oblast ministrstvo pod predsedstvom poslanca Orlandija. Imelo je veliko čast, zastopati Italijo v slavni dnevih Vittoria Veneta, pri ureditvi miru in utrditvi sadov zmage pa se je izkazalo nevredno svoje velike naloge.

Na polju zunanje politike niso Orlando in njegovi tovariši na mirovni konferenci znali doseči uspehov, kakršne bi italijanski narod smel pričakovati po svojih naporih in po dogovorih, sklenjenih z zavezniki.

Tudi v notranji politiki se je Orlandijevo ministrstvo izkazalo preslabo proti nevarnim prevratnim gibanjem socialistov, ki so bili pod vplivom tedaj v Rusiji že zmagovitih boljševikov, in katerim je pomagala huda stiska ljudstva po dolgih in krvavih vojnih naporih. Že spomladi 1919, ko je bil položaj Italije na mirovni konferenci bolj težak ko kdaj prej, so se v zgornji Italiji, zlasti v Milanu, začeli resni nemiri.

Prevratni skrajneži so z divjo gonjo, naperjeno proti vsem idealnim in političnim vrednotam vojne in zmage, skušali vplivati na ljudske množice, katerih duševno stanje je bilo prenapeto po nečloveških naporih prestanih skušenj, ter jih navdušili za boljševiški raj. Italijani so doživeli žalostne pojave zasmehovanja in omalovaževanja vojnih žrtev in zanikanja idealov domovine.

Ta notranji in zunanji položaj je povzročil padec Orlandijeve vlade ravno v trenutku, ko so v Versaillesu podpisovali mirovno pogodbo z Nemčijo.

Še slabše so se stvari razvijale pod Nittijevim (junij 1919—junij 1920) in pod Giolittijevim ministrstvom (junij 1920—junij 1921).

II. Prevladanje skrajnih struj. — Zaradi razvoja domačega socialno-komunističnega gibanja, ki mu niti vlada niti parlament nista nudila dovolj odpora, je v letih 1919—1921 državnemu organizmu vedno močnejše grozil razpad. V zunanji politiki pa je prevladala metoda popuščanja in mešetarjenja, kar je v mnogih primerih zmanjšalo in pokvarilo sadove zmage.

Posebno resen je bil položaj za časa Nittijevega ministrstva. Upogljivost vlade pred zahtevami zaveznikov v reškem vprašanju je ravno v pravem času, septembra 1919, sprožila kot reakcijo D'Annunzijevo podjetje, o katerem smo že govorili.

V soparnem ozračju po teh dogodkih je Nitti razpustil zbornico in razpisal nove volitve, ki so se vršile 16. novembra 1919. Njihov izid je pomenil novo vznemirljivo povečanje prevratnih sil, saj je bilo izvoljenih kar 156 socialističnih in komunističnih poslancev.

Med njimi je bil izvoljen v dveh volivnih okrožjih, v Napoliju in v Torinu, celo neki vojni begunec. Ta sramotna izvolitev je bila eden izmed najbolj vznemirljivih znakov vedno močnejše propagande, ki je v imenu razrednega boja in svetovne revolucije zanikavala in pobijala velike ideale in žrtve, s katerimi je domovina dosegla zmago. V nekaterih mestih je prišlo celo do zasmehovanja in nasilja proti nosilcem uniforme ali pa odlikovanj za rane in junaštva.

Vse to je bilo posledica dejstva, da ljudske množice, nevoljne zaradi poveljnega pomanjkanja in podžgane po boljševiski propagandi, ki jim je slikala čudežne dobrote socialnega prevrata, niso našle pri vladi in pri starih, že okorelih vodilnih krogih podpore in vodstva, s katerim bi premagale krizo.

Nova poslanska zbornica, izvoljena v nesrečnih volitvah l. 1919, pomeni višek krize in propada parlamentarizma. Postala je klavno pozorišče besednih bojev in nepotrebnih, često neokusnih razprav, medtem ko so državo pretresale neprestane stavke, ki so ovirale proizvodnjo delavnost in zadevale tudi prometne in druge javne ustanove kot železnice, pošto, brzojav in razsvetljava mest. Pozimi 1919—1920 so kar sledile druga drugi stavke železničarjev, poštarjev in uslužbencev mestnih razsvetljav.

Medtem sta ostali nerešeni vprašanji mirovne ureditve in Jadrana; reško vprašanje je bilo prepuščeno budni delavnosti D'Annunzija; severna in srednja Dalmacija sta bili zasedeni do mejá, določenih po londonskem paktu; toda vsi poskusi, da bi prišlo do kake po mirovni pogodbi potrjene ureditve, so ostali brezuspešni. Med vsemi zmagovitimi velesilami je bila samo Italija, kar se tiče miru, v negotovem in ponižujočem položaju.

Vlada ni znala nastopiti in se upreti. Njena slabost je ponižala ugled države na najnižjo stopnjo, medtem ko so skrajne struje, opogumljene po teh razmerah, napovedovale ter pripravljale nujno in bližnjo zmago boljševizma v Italiji.

III. Zasedba tovarn (poleti 1920). — Giolittijevo ministrstvo, ki je v juniju 1920 prevzelo žalostno in nevarno dediščino Nittijevega vladanja, se je nenadoma znašlo pred pravim poskusom skrajnežev, da bi uresničili svoj program. Poskus, enak onemu, ki je bil uspel v Rusiji, je šel za tem, da bi delavci zasedli tovarne in prevzeli njih upravo (avgust 1920).

Ta poskus je prišel hkrati z že omenjenim vdorom boljševiskih armad do Varšave, od koder so si hotele odpreti pot v Srednjo in Zahodno Evropo, in ravno tedaj je bila nevarnost boljševizacije Evrope največja.

Na srečo je poskus italijanskih rdečih rovarjev propadel, kakor je propadel tudi poskus rdeče vojske na Poljskem. Gibanje za zasedbo tovarn se je končalo s popolnim neuspehom, kar dokazuje neizvedljivost boljševiskih teorij in nesposobnost delavskega razreda, da bi sam prevzel vodstvo proizvodnje.

Vlada je stala tudi med tem gibanjem ob strani in ni skušala uveljaviti svoje avtoritete, čeprav so se odigrali tudi krvavi in nasilni prizori, ki so zahtevali odločne intervencije.

V Torinu sta bila med tem gibanjem umorjena dva mladeniča: Scimula in Sonzini. Tem umorom je sledil v novembru med otvornitveno sejo bolonjskega občinskega sveta, sestavljenega po večini iz skrajnih socialistov, umor odvetnika Giulia Giordanija, zastopnika stranke reda, ki je bil ustreljen v svoji klopi.

Resnim notranjim vprašanjem socialnega značaja, ki jih je prineslo gibanje za zasedbo tovarn, so se pridružila med vlado ministra Giolittija nič manj resna vprašanja zunanje politike: Albanija, Dalmacija in Reka.

IV. Vprašanje Albanije. — Albanski problem je nastal po italijanski zasedbi Valone in nekaterih obalnih točk, izvršeni že med svetovno vojno.

Proti zasedbi, ki se je zdelo, da pripravlja italijanski protektorat nad vso Albanijo, se je l. 1919—1920 pojavilo uporno gibanje s tujo pomočjo. V juniju in juliju 1920 je prišlo že do oboroženih napadov na italijanske postojanke; vodila jih je začasna vlada, ustanovljena v Tirani.

Vlada je sklenila poslati okrepitev, da bi odvrnila nevarnost in obvladala položaj. Med četami, katerim je bila poverjena ta naloga in ki naj bi se vkrcale v Ankoni, pa so se pojavili poskusi upora. Ta žalostni dogodek že sam dovolj dokazuje nevarni položaj, v katerega je bila zašla Italija.

Albanski upor se je končal s kompromisom v tiranski pogodbi (julija 1920). Na podlagi tega kompromisa se je italijanska vlada odpovedala protektoratu in zasedbi, se omejila na posest otočka Sasena, ležečega pred vhomom v valonsko luko, in priznala neodvisnost Albanije.

S kompromisom in odpovedjo je hotela vlada urediti tudi vprašanja Reke in Dalmacije, ki sta ostali nerešeni še po versajski in

san-germainski mirovni pogodbi in ki sta postali resni posebno po D'Annunzijevi zasedbi Reke in po ustanovitvi »kvarnerskega regentstva«.

V. Rapalska pogodba in njene posledice. — Kompromis je bil dosežen z neposrednimi pogajanjmi z belgrajsko vlado, ki so dovedla do pogodbe v Rapallu (novembra 1920).

Po tej pogodbi se je Italija odpovedala delu Dalmacije, ki ji ga je obetal londonski pakt, ter ohranila samo Zader in otočka Lastovo in Pelagruž; dosegla pa je ustanovitev svobodne države Reke, meječe na Italijo. Vzhodna meja države je šla preko Snežnika; v reški luki pa je dobila jugoslovanska trgovina svoje pristanišče Baroš.

Po podpisu rapalske pogodbe je bilo treba uveljaviti njene določbe glede Reke. D'Annunzio na čelu svojih legionarjev se je namreč branil priznati tisti člen pogodbe, ki je žrtvoval Dalmacijo in je objavil svoj sklep, da Reke ne zapusti.

Vlada se je tedaj odločila, da uporabi orožje. Reka je doživela svoj žalostni in krvavi božič (24.—25. decembra 1920), ko se je morala pod pritiskom vojnih ukrepov na suhem in na morju ukloniti usodi, odločeni v Rapallu.

Reški dogodki so zahtevali žrtev in krvi, vendar ne zaman. Italijanstvo mesta je ostalo nedotaknjeno in pripravljena je bila pot do končne zmage. V ozračju junaške čuječnosti in borbe, ustvarjene med septembrom 1919 in decembrom 1920 na Reki, so se pripravljale in prekaljevale mnoge duševne in politične sile, zbujene po fašizmu.

Nasilje nad Reko in na božič 1920 prelita bratska kri sta vzbudili ogorčenje in žalost v vsej Italiji. Zavest in duša sta se začeli prebujati in to delo je prevzel fašizem, ki je že od l. 1919 naprej dosegel toliko moč in razsežnost, da jima je zagotovil zmago.

VI. Postanek fašizma. — Fašizem pomeni v italijanski zgodovini silno obnovitveno gibanje in porast narodnih energij v smislu slavnih tradicij Rima in tvori temelj za polet Italije k njenim vzvišenim ciljem.

Zaradi svojega značaja in obnovitvenih stremeljenj je fašizem takoj v početku prišel v borbo s starimi parlamentarnimi načini vladanja in s starimi vodilnimi krogi, ki so vsak dan bolj jasno kazali, da so nezmožni voditi Italijo k napredku. Njegov polet je bil tolikšen, da je kmalu postal največja sila v službi vojne in zmage.

Kolikor pomeni fašizem gibanje proti propadanju parlamentarizma in za zmagovito vstajenje italijanskega naroda, moramo iskati njegove začetke v dobi borbe za vstop v vojno v maju 1915. Tedaj je zdrava sila naroda pomagala vojni struji do zmage nad nevtralnimi težnjami parlamentarne večine. Fašizem je torej nekak otrok teh borb za vstop v vojno.

Pričetki fašizma so v zvezi z zgoraj omenjenimi borbami, pa tudi z drugimi preskušnjami, ki so bile obenem z vstopom v vojno

največje, kar jih je Italija doživela po svojem zedinjenju: to sta bili vztrajnost in odpornost v treh letih najtrše vojne.

Za teh preskušeni fašizem še ni imel programa in oblike stranke, a se je že močno uveljavljal v italijanski politiki. Med njegovimi prvaki je že bil mož, ki je pozneje vodil in poosebljal gibanje, ustanovil stranko in jo povedel na oblast. Ta mož je bil Benito Mussolini-Duce.

VII. Duce. — Ko je završala svetovna vojna, je bil Benito Mussolini še mlad, imel pa je za seboj že lepo preteklost dela in borb. Med temi je najpomembnejše njegovo časnikarsko delovanje v Trentinu ob strani Cezarja Battistija pri slavnem časopisu »La Libertà«, borcu za pravice proletariata in italijanstva v Trentinu.

Mussolini je bil eden izmed najbolj vidnih mož italijanskega socializma, ko je izbruhnila vojna in sprožila težko vprašanje italijanske udeležbe v vojni. Mussolini je takoj spoznal in italijanskemu proletariatu s čudovito daljnovidnostjo pokazal pot, po kateri naj gre. Ko ga večina stranke ni hotela poslušati, je imel pogum, da je izstopil in ustanovil nov časopis »Il Popolo d'Italia (novembra 1914), ki je postal kmalu središče ljudskega gibanja za udeležbo v vojni.

Članek pod naslovom »Hrabrost« (Audacia), s katerim je Mussolini poslal v svet svoj časopis, bo imel v italijanski zgodovini enak pomen kot članek »Nastopila je odločilna ura savojske dinastije«, s katerim je Cavour 23. marca 1848 v časopisu »Il Risorgimento« pozval kralja Alberta, naj prekorači Ticino.

Propagandi v časopisu »Il Popolo d'Italia« se je pridružila akcija za zmago pristašev udeležbe, ki jo je Mussolini razvil med milanskim meščanstvom v maju 1915, medtem ko je D'Annunzio razvijal enako delavnost med rimskimi množicami.

Po nastanku vojne je bersaljer Mussolini stal v strelskih jarkih na Krasu z istim pogumom in isto neustrašenostjo, s katero se je časnikar Mussolini boril pri svojem časopisu. Ko je bil ranjen, je nadaljeval pri časopisu in na ulicah svojo vsakdanjo borbo, brez slabosti, z neomajno vero v zmago, in to tudi v mračnih kobaridskih dnevih.

Po zmagi je bil najpogumnejši borec za pravice Italije, ki so jih v Parizu omalovaževali in za katere so jo prevarali. Istočasno se je dvignil proti grozečim nevarnostim notranjega razsula, ki sta ga povzročila slabost vlade in predrznost skrajnežev.

Proti tem grožnjam in nevarnostim je dal Mussolini pobudo za ustanovitev nove politične skupine, h kateri je vabil mlade, žive in zdrave sile države, sile, ki so bile izsilile udeležbo v vojni in zmago. Namen te akcije je bil obramba moralnih in gmotnih sadov zmage, ozdravljenje državnega političnega življenja, odprava parlamentarne gnilobe ter obnova reda v državni upravi in državne avtoritete.

Na zgodovinskem shodu na trgu Božjega groba v Milanu je dne 23. marca 1919 nastala organizacija, imenovana »Fasci italiani di combattimento«.

To je bil začetek fašističnega gibanja, ki je tri in pol leta pozneje izvršilo zmagovito revolucijo in prišlo na oblast.

VIII. Razmerje fašizma do starih političnih strank. — Ta tri leta so bila doba silno hudih borb, posebno v razdobju med pomladjo 1919 in pomladjo 1921, ko so se pod Nittijevim in Giolittijevim ministrstvom odigrali žalostni in dramatični dogodki, ki smo jih že omenili.

V tem razdobju se je uveljavilo s prepričevalnimi dejanji fašistično gibanje, čeprav ga je vodila le drzna in bojevita manjšina.

Podpiralo je zmagovito D'Annunzijevo podjetje in delovanje na Reki, enako odločno je pobijalo zasedbo tovarn in Giolittijevo politiko popuščanja.

Konec l. 1919 so bili že številni »Fasci di combattimento« po severni Italiji, v Toskani in v Umbriji; ostali so tesno povezani s prvotnim društvom v Milanu, od katerega so prejeli navodila.

Vsak fašijo je imel svoj direktorij in svojega zveznega tajnika, poleg tega pa tako imenovano »Squadro d'azione«. Člani teh skvader ali skvadristi so nosili črne srajce in so bili najodločnejši in najbojevitejši nasprotniki socialistov in komunistov, pobijajoč njihovo nasilje s fašističnim nasiljem in napadajoč njihove trdnjave. Zatrli so poskuse stavk in druga prevratna gibanja ter z bliskovitimi represalijami odgovarjali na dejanja, kot je bil n. pr. umor bolonjskega odvetnika Giordanija.

V vrste fašijev in skvadrstov so stopali bivši bojevniki, prekaljeni v kraških, trentinskih in reških borbah, in mladeniči, vzgojeni v ozračju vojnih let in v duhu zmage.

Borba med prevratniki in fašisti je od jeseni 1920 naprej postajala vedno bolj ogorčena in je dovedla do žalostnih prizorov državljanske vojne.

Medtem je fašizem poleg političnega gibanja organiziral tudi sindikalno gibanje z namenom, da združi delavske množice v organizme, ki so poleg čuvanja najsvetejših pravic dela gojili tudi ljubezen do domovine in pobijali misel razrednega boja, tega temelja vseh socialističnih doktrin, ter ga nadomeščali z mnogo bolj zdravo in plodno mislijo o razrednem sodelovanju. Fašistični sindikati so se lepo razvili že spomladi 1921, kar dokazuje, da je bilo mogoče z energično in razumno akcijo privedi po boljševikih zapeljane množice do razumevanja in zdravega presojanja stvarnosti.

Spomladi 1921 se je fašistično gibanje zmagovito uveljavilo tudi na parlamentarnem polju. Udeležilo se je z lastnimi kandidati političnih volitev, razpisanih po Giolittijevi vladi in dobilo v zbornici močno in borbena skupino svojih poslancev. Vodil jo je naravno Benito Mussolini, izvoljen s plebiscitnim glasovanjem v Milanu in Ferrari.

IX. Fašizem v parlamentu. — V zbornici je skupino fašističnih poslancev podprla skupina nacionalističnih poslancev pod vodstvom Federzonija. Iz te pomoči se je razvilo živo in prisrčno sodelovanje, ki se je končalo z vstopom nacionalistične stranke v vrste fašizma.

Ko se je skupina njegovih poslancev pojavila v zbornici, je takoj predložila ukrepe za ozdravljenje in obnovo parlamentarnega življenja. Prvo dejanje, s katerim so bili uveljavljeni in potrjeni ti ukrepi, je bila izključitev poslanca-dezerterja, ki so jo fašistični poslanci izvršili z energičnimi sredstvi.

Nekaj mesecev pozneje se je politično ozračje že toliko razčistilo, da je bilo mogoče pri slavnosti apoteoze Neznanega vojaka, čigar ostanki so bili preneseni v Rim in pokopani na oltarju domovine, poveličevati in slaviti Zmago, do tedaj popolnoma pozabljeno in poteptano. V tem času se je na kongresu v Rimu pod Mussolinijevim predsedstvom organizacija fašijev spremenila v Narodno fašistično stranko (6.—10. novembra 1921).

Novo gibanje se je medtem mogočno razvilo. Kakor vedno, je delavna, požrtvovalna in drzna manjšina, navdihnjena z visokim idealom, prevladala nad plaho in leno večino. Znala se je prilagoditi liberalni državi ter sodelovati z njo, pa tudi prevzeti delo v svoje roke, kadar se je vlada izkazala le preveč slabotno.

To se je zgodilo n. pr. za Factovega ministrstva (februar—oktober 1922), ki je pomenilo najnižjo stopnjo parlamentarne gnilobe in vladne slabosti. Sestavljeno je bilo s težavo kot zadnji izhod iz dolge in zamotane krize, v kateri so spletke in medsebojna nasprotstva najodličnejših predstavnikov starega liberalnega sveta preprečile sestavo trdne vlade.

V manj ko treh letih, od julija 1919 do februarja 1922, so si sledila kar tri ministrstva; to je najzgovornejši dokaz za slabost starega režima.

Za Factovega ministrstva so se zunanje in notranje politične razmere še poslabšale. V zunanjem svetu je ugled italijanske vlade padel na tako nizko stopnjo, da se je moglo zgoditi sledeče: zunanji minister, ki je bil meseca aprila odšel v London, da bi tam s svojimi angleškimi tovariši razpravljaj o važnih vprašanjih, je moral nekaj dni v ponižujočem položaju čakati, preden je predsednik angleške vlade našel čas, da ga sprejme!

V notranjosti pa je ob popolni nemoči vlade bolj ogorčeno ko kdaj poprej divjala borba vedno gostejših in drznejših fašistovskih vrst s prevratnimi strankami, ki so čutile, da je njihov položaj vedno bolj ogrožen, in so se zaradi tega poskušale obupno braniti.

Vrhunec boja in njegova odločitev sta padla v juniju 1922. Prevratne množice, ki so zaradi zmagovite drznosti nasprotnikov izgubile glavo, so skušale protestirati proti fašizmu z veliko splošno stavko, napovedano za konec julija 1922. Ta nepremišljeni korak je dal fašizmu priliko za zmago. Ker je vlada stala ob strani in ni znala obvladati po stavki povzročene položaja, so dejansko in

energično posegli vmes fašisti, uredili in vzdržali delo v javnih in prometnih ustanovah in s tem dokazali, da ima nova stranka moč in sposobnost, prevzeti vodstvo države od že obrabljenih in zastaralih vladnih strank v svoje roke.

Položaj v Italiji je bil zrel za revolucijo: staro politično in državno ogrodek je bilo skrajno slabo in razjedeno; medtem pa so se razvile in dozorele nove sile, sposobne in pripravljene, da prevzamejo oblast.

Logična in nujna posledica tega položaja se je pokazala tri mesece kasneje konec oktobra 1922. Fašizem je po pregledu svojih tedaj že mogočnih sil na kongresu v Napoliju izvršil pohod na Rim, revolucionarno dejanje, ki je bilo pa potrebno za osvojitve oblasti.

X. Pohod na Rim. — Pred revolucionarnim pohodom na Rim in osvojitvijo oblasti so se odigrali dogodki, ki so to dejanje pripravljali in ga skoraj napovedovali. V avgustu so se milanski fašisti z drznim udarom polastili občine, ki je bila tedaj trdnjava socializma. Za tem so sledili podobni udari fašistov v Trentinu in Bolzanu, kjer so nasprotniki italijanstva zaradi slabosti in neodločnosti rimske vlade do tedaj imeli proste roke.

Benito Mussolini je istočasno v velikih političnih govorih pred mogočnimi množicami v Udinah, Cremoni in Milanu začrtal značaj in smoter gibanja za osvojitve oblasti. Še bolj slovesno in prepričevalno je bila izražena njegova misel v govoru, ki ga je imel na kongresu v Napoliju večer pred pohodom na Rim.

Izvedbo pohoda je pripravil kvadrumvirat, sestojč iz Itala Balba, drznega skvadrista iz Ferrare, Mihaela Bianchija, tajnika stranke, Emilija De Bona, junaškega generala iz svetovne vojne in Cesarja Marije De Vecchija, zaslužnega bojevnika, organizatorja in voditelja fašističnega gibanja v Torinu.

Pod vrhovnim vodstvom kvadrumvirata, ki je imel svoj glavni stan v Perugiji, so stale črne srajce, mobilizirane in organizirane v treh kolonah, porazdeljene po rimski tradiciji na manipule, kohorte in legije. Pohodu na Rim je neposredno sledil padec Factove vlade, kateri kralj kljub prigovarjanju ni hotel dovoliti razglasitve obsednega stanja. Factove dolžnosti je prevzel Benito Mussolini, katerega je kralj nemudoma pozval. Na mesto lutke je stopil — vodja. Padlo je ministrstvo, ustanovila se je — vlada.

28. oktober 1922, ko je fašizem prevzel oblast, pomeni začetek nove — fašistične — dobe, ki jo označuje zmagovit napor za vzpostavitev državne oblasti, za obnovo političnega in gospodarskega življenja, za okrepitev italijanskega naroda in njegove sile na znotraj in v svetu, za ustanovitev novih pravnih in političnih ustanov, sposobnih, da rešijo najrazličnejša težavna vprašanja, ki so nastala v povojnih razmerah.

FAŠISTIČNA DRŽAVA, NJENA NOTRANJA, ZUNANJA IN KOLONIALNA POLITIKA

I. Fašistična država. — Vlada Benita Mussolinija je nosila značilen pečat izredne in silne osebnosti svojega vodje. Spočetka so bili v njej tudi zastopniki drugih zanesljivo nacionalnih strank, ki pa so bili med letoma 1923 in 1924 postopno izločeni in nadomeščeni s fašisti. Na isti način so bile izločene iz italijanskega političnega življenja tudi vse druge stranke, tako da je končno ostala samo fašistična stranka.

V tem se razodeva značilna težnja fašizma, ki hoče biti totalitarno gibanje, kar je izraženo z besedami: vso oblast vsemu fašizmu.

Ta težnja je prišla jasno do izraza januarja 1925, ko je bila z vrsto fašističnih zakonov ustvarjena totalitarna država. Toda že l. 1923 sta fašistična zakonodaja in duh, ki jo preveva, izvršila bistveno važne stvari. Januarja tega leta je bil namreč ustanovljen »Veliki svet«, sestavljen iz glavnih predstavnikov fašizma, vzetih tudi iz krogov izven vlade in parlamenta; ta naj bi bil organ revolucije. Nekaj mescev pozneje je bila organizirana »Prostovoljna milica za javno varnost«, v katero so bili sprejeti in vključeni častniki in bojvniki skvadrstov.

Z milico so oborožene sile države pridobile nov, dobro pripravljen in mogočen prirastek, ki naj bi služil domovini in je prejel svoj slavni krvavi krst v abesinski in španski vojni.

V letih 1925 in 1926 izdani fašistični zakoni so določili oblast šefa vlade, udarili po tajnih društvih, pričeni s prostožidarstvom, razpustili stare stranke in ustanovili izredne organe za varnost države, med njimi »Izredno sodišče«; vključili so Veliki svet v politični ustroj države ter preuredili na novi podlagi, ki poudarja zlasti avtoriteto, lokalne uprave občin in provinc. Značaj teh sprememb kaže velik obseg funkcij in oblasti, ki so dodeljene prefektu, neposrednemu zastopniku osrednje vlade v provinci.

Vsa ta reformatorska in obnovitvena delavnost stremi za okrepitev državnih avtoritet. Država naj postane izraz in najvišja sinteza narodnega življenja. Tako se je vsak dan bolj bližala uresničenju misel, ki jo je Duce izrazil s kratkimi besedami: »Vse za državo, nič izven države, nič proti državi.«

II. Nova zavest in nova duhovna skupnost. — Delu za ponovno upostavitev državne avtoritete se je pridružilo delo za obnovo zavesti in utrditev duhovne skupnosti italijanskega naroda kot temeljev za trdnost države in za povečanje narodnih sil.

Fašizem je ta visoki smoter dosegel z daljnovidnim in mnogovrstnim prizadevanjem, da bi razširil spoštovanje rodniških, zvezanih z zgodovino Rima in njegovega imperija, da bi postavil v

svetlo luč vrednost in pomen vojne in zmage in prekoval in vzgojil dušo in značaj novih generacij, rastočih pod okriljem fašizma.

Čaščenje Rima in njegove brezprimerne zgodovine ter spoštovanje nauk in spodbud, ki iz nje izhajajo, je danes živo in goreče v duši vsakega Italijana. Mesto Rim, ki postaja vsak dan lepše in večje ter vedno bolj vredna prestolnica velike Italije, odkriva z navdušeno gorečnostjo sledove in slavne spomine cesarskega Rima. Z njimi se zlivajo vzdolž cest, začrtanih po veličastnih, čisto rimskih načrtih, in nosečih blesteča imena Via dell'Impero, Via dei Trionfi, Via del Circo Massimo, enako slavne priče vstajenja nove Italije.

Kar opažamo v prestolnici, isto se dogaja tudi v vseh drugih delih polotoka. Povsod opažamo stremljenje po duševni zvezi s slavno preteklostjo Večnega mesta skupno z željo, da bi novo italijansko življenje postalo vredno te slavne preteklosti.

Prav tako moramo šteti fašizmu v veliko čast, da je uvedel češčenje spominov iz slavne dobe vojne in zmage, ki je postalo bistven del novega duševnega ozračja, ustvarjenega v domovini. — Kako daleč je že čas, ko so bili ti spomini zanemarjeni ali zasmehovani!

Danes ve in čuti vsak Italijan, kaj pomeni junaški in zmagoviti napor med vojno v zgodovini vstajenja italijanskega naroda in njegovega vstopa v družbo velikih svetovnih narodov. Danes imajo združenja bojevnikov in invalidov, v katerih je cvet generacije, ki je v nadčloveškem boju zmagal in uveljavil najsvetejše pravice domovine, visoko in častno mesto v narodnem življenju kot simboli in izrazi tistih kreposti, ki dajejo narodu moč, da doseže tudi najvišje smotre. Danes je svetišče Neznanege vojaka ob vznožju tistega Kapitola, ki je cela stoletja simboliziral višek slave in moči imperialnega Rima, cilj neprestanih romanj, kjer nove italijanske generacije izkazujejo hvaležnost junakom in mučenikom domovine, obenem pa izražajo voljo posnemati njihov zgled. Zavest zmage je postala po zaslugi fašizma resnično bistveni del zavesti vsakega Italijana. Nje blagodejne učinke čutimo v vedno odločnejšem in drznejšem ritmu italijanske delavnosti, ki jo spodbuja k vedno tršim preskušnjam.

Fašizem je s posebno skrbjo gledal na vzgojo in oblikovanje novih generacij, ki je tako važna za duševno edinost italijanskega naroda. Preuredil je šole in učne načrte in ustanovil mladinske organizacije, ki so danes včlanjene v »Italijanski liktorski mladini«. Te organizacije »Otroci volkulje«, »Balilla« in »Mornarčki« sprejmejo otroka v dobi, ko se pričinja oblikovati njegova osebnost, in ga vodijo do tistih let, ko se pričinja borba življenja, oblikujoč mu dušo in značaj ter krepeč mu telo.

V tem oblikovanju novih italijanskih generacij zavzema važno mesto razvoj borbenosti in vojaškega duha. Le-ta je bistveno potreben pri obnovitvi in okrepitvi vojaške sile, ki jo je fašizem s povečanjem kopninske in pomorske vojske ter z ustanovitvijo

zračne vojske dvignil do višine, ki je potrebna za varstvo in uveljavljanje koristi Italije v svetu.

III. Korporativna ureditev. — Fašizem se je rodil tudi kot odločno in uspešno gibanje proti gospodarskemu neredu, ki je nastal zaradi boja med delom in kapitalom, zaradi razrednega boja in večnih stavk, zato si je postavil za eno svojih bistvenih nalog novo ureditev proizvodjalne delavnosti in razmerja med kapitalom in delom, ki naj bi v višjem in splošnem interesu domovine pomirila in spravila v sklad dotlej nasprotujoče si koristi. Istočasno je skušal s poseganjem državne oblasti skrbeti za povečanje proizvodnje, da bi jo obvaroval motenj in kriz.

Tako je nastala korporativna ureditev; delavci in delodajalci so se organizirali v zveze in sindikate, zakonito priznane po vladi, ki je nadzirala njih delovanje ter jim določevala voditelje. Ustanovljeno je bilo »sodišče dela«, ki naj sodi in rešuje gospodarske spore, varujoč pri tem splošne narodne koristi.

Načela in temelji, po katerih hoče fašizem imeti urejeno razmerje med kapitalom in delom, so bili določeni in objavljeni v listini, ki je kmalu dobila zgodovinski pomen. Ta listina, nazvana »Listina dela« (»Carta di Lavoro«), objavljena dne 21. aprila 1927, izhaja iz zamisli, da je proizvodnja kot organski del državnega življenja vzvišena nad koristmi posameznih razredov in mora torej priti pod najvišje nadzorstvo države.

Nujno in logično nadaljevanje korporativne ureditve je bila skupina izredno važnih zakonov in ustanov, ki postavljajo nove temelje nacionalni proizvodnji in gospodarskemu življenju.

Z zakonom z dne 5. februarja 1934 je bil ustanovljen »Narodni svet korporacij«. Z njim je dovršena zgradba korporacij za vsako panogo nacionalne proizvodnje; te korporacije so združile in uredile proizvodjalno delavnost vsake stroke, tako da je bil njen ritem v skladu z velikimi koristmi naroda. Korporacije so državni organi v smislu VI. člena »Listine dela«, ki pravi: »Korporacije tvorijo enotno organizacijo proizvodjalnih sil in zastopajo v celoti njih koristi. Ker pa so interesi proizvodnje obenem narodni interesi, priznava zakon na osnovi omenjenega zastopstva korporacijam značaj državnih organov.«

Medtem ko je ureditev sindikatov imela namen, izločiti razredni boj in spore med kapitalom in delom, je ustanova korporacij hotela ustvariti sredstva in pripomočke, s katerimi naj bi se v italijanski proizvodjalni delavnosti dosegla skladnost, ki je za krepak razvoj bistveno potrebna. Tudi tu je bil dosežen namen, ustvariti red tam, kjer je prej vladala zmešnjava in včasih celo borba.

Višek v ustvarjanju korporativne države pomeni sklep, ki ga je sprejel na sejah dne 10. in 11. marca Veliki svet fašizma in s katerim je bila ustanovljena Zbornica fašijev in korporacij. Ta naj bi nadomestila poslansko zbornico in je sestavljena iz Strankinega sveta in Narodnega sveta korporacij. Nova zbornica je tipičen

izraz korporativne države, prav kakor je nje prednica poslanska zbornica bila tipičen izraz liberalne in parlamentarne države. Delovati je začela dne 23. marca 1939.

IV. Rešitev rimskega vprašanja in verski mir. — Svojo željo, da bi rešil bistvena vprašanja italijanskega življenja in ustvaril temelje za veličino domovine, odstranjujoč vse vzroke notranjih sporov, je pokazal fašizem tudi z duhovno in politično silno važno spravo med Italijo in sveto stolico; sprava je bila potrjena po lateranskih dogovorih, podpisanih 11. februarja 1929.

S temi zgodovinskimi dogovori je bilo rešeno vprašanje, s katerim se je ukvarjal in trudil genialni Cavour v poslednjih mescih svojega življenja in ki je še naslednjih 70 let, zlasti od 20. septembra 1870 dalje, povzročalo zelo mnogo skrbi italijanski notranji politiki. Papež Pij IX. in njegovi nasledniki so nasproti »rinskemu vprašanju«
zavzeli nepomirljivo in nespravljivo stališče; to je Italiji povzročilo resne skrbi v notranji politiki, ker je mnogo katoličanov odvrnilo od sodelovanja pri državnem življenju, pa tudi v zunanji politiki, ker so papeži iskali podpore za svoje zahteve drugod.

Zaman je veliki in genialni državnik Francesco Crispi iskal rešitve problema, čigar resnosti in nevarnosti se je dobro zavedal.

Za papeževanja Pija IX. in njegovih treh naslednikov Leona XIII. (1878—1903), Pija X. (1903—1914) in Benedikta XV. (1914—1922) je rimsko vprašanje ostalo nerešeno, čeprav je z leti zaradi izpremenjenih razmer in postopne okrepitve enotne italijanske države napetost počasi popuščala ter se je ustvarjalo novo ozračje.

Tako je n. pr. papež Pij X. leta 1904 dovolil katoličanom udeležbo pri volitvah, da bi pomagal pristašem reda do zmage in s tem zaprl pot revolucionarnim in prevratnim strujam.

Šele svetovna vojna je ustvarila pogoje za rešitev tega vprašanja, in sicer ker je z Avstrijo izginila zadnja velesila, na katero je sv. stolica mogla računati in ker je vojna jasno dokazala, da ima papež popolno samostojnost in svobodo delovanja tudi brez svoje države, saj je Vatikan tudi med vojno brez vsake omejitve lahko vzdrževal svoje zveze z Italiji sovražnimi državami.

Zato se je papeštvo, čigar moč je v teku skoraj dvatisočletnega obstoja bila tudi v spretnosti, s katero je znalo prilagoditi svoje delovanje okoliščinam, pričelo nagibati k opustitvi starega nespravljivega in nepomirljivega stališča, ki so ga dogodki prehiteli. Toda za to je moral biti politični položaj italijanske države tako trden in stalen, da je tudi tako previdna diplomacija, kot je vatikanska, lahko zaupala v varnost pogajanj in njih izida.

Teh pogojev pa v mračni in burni dobi takoj po vojni ni bilo, izpolnjeni so bili šele z nastopom fašizma, ki je na drugi strani razvil tudi uspešno delavnost za dvig verskih vrednot med italijanskim narodom.

Ducejev namen, spraviti s poti to staro in težavno vprašanje, se je uresničil tem lažje, ker je papež Pij XI., ustoličen nekaj mescev

pred pohodom na Rim, znal ceniti pravo vrednost duhovne in moralne obnove, ki jo je povzročil fašizem v italijanskem življenju. Pogajanja, ki so se začela leta 1926 in vodila v največji tajnosti, so dovedla do sporazumov 11. februarja 1929, t. j. do politične pogodbe, ki rešuje tako zvano rimsko vprašanje, do konkordata, ki ureja razmerje med cerkvijo in državo v Italiji, in do finančnega dogovora.

Na temelju teh sporazumov je sv. stolica odstopila od svojih zahtev in priznala italijansko kraljestvo; Italija s svoje strani pa je odpravila tako imenovane »zakone o jamstvu« in priznala Vatikansko državo, (ki meri manj kot pol km² površine) pod papeževo oblastjo.

Finančna vprašanja so bila urejena s tem, da je italijanska država plačala sv. stolici 750 milijonov lir in ji izročila za eno milijardo državnih zadolžnic.

Sprava med Cerkvijo in državo je bila za fašizem zelo velik uspeh. Še večji kot politični uspeh pa je bil duhovni pomen tega dejanja. Dokazal je namreč, da ima fašizem trdno voljo ustreči upravičenim željam in zopet doseči edinstvo in slogo v vseh krogih italijanskega naroda.

V. Razvoj poljedelstva, industrije in trgovine. — Že dejstvo, da je fašizem obnovil red in soglasje v proizvodilni delavnosti, je dalo mogočno pobudo gospodarski obnovi države. Še mnogo bolj učinkovito pa so delovale neštevilne druge pobude, ki jih je dala država poljedelstvu, industriji in trgovini.

Podrejeni položaj, v katerem je bila Italija zaradi pomanjkanja nekaterih surovin, je bil zelo olajšan, če ne popolnoma odpravljen z napornimi raziskavami in poskusi znanstvenega značaja, ki so imeli namen, čim bolj izrabiti domača naravna bogastva ter najti in porabljati nove proizvodilne načine, ki bi dali uspešne nadomestke za proizvode, katere so morali dotlej uvažati iz inozemstva.

Zamisel in izvajanje avtarkije, to je sistema, ki naj do skrajne meje osvobodi gospodarsko in produktivno življenje države od tuje odvisnosti, sta mogočno pospešili novo usmeritev in delovanje. Država je ustanovila in s primernimi sredstvi opravila Narodni svet za raziskavanja, to je znanstveno ustanovo, ki na zelo učinkovit in ploden način pomaga pri raziskavah in poizkusih za iskanje novih poti v proizvodnji. Ustanovila in gmotno podprla pa je tudi Zavod za pospeševanje industrije ter dala s tem industrijski delavnosti mogočno podporo in pomoč.

Enake ukrepe je država izdala za poljedelstvo, čigar proizvodnja izkazuje po svojem delu in po svojih pobudah v zadnjem desetletju res prepričevalen napredek.

Za dokaz naj navedemo »žitno bitko«, ki bo ostala resnično znamenita v italijanski gospodarski zgodovini po svojem značaju in po svojih uspehih. Ta bitka, ki jo je omogočila država z velikimi podporami poljedelcem, je v desetletju 1922—1933 dvignila proiz-

vodnjo žitaric od 43 milijonov na 75 milijonov centov in od 9.5 povprečno na 15.2 centa na ha.

Med leti 1932 in 1937 se je napor še nadaljeval. Uspeh je bil uradno razglašen po popisu žetve l. 1937; ta uspeh kaže, da proizvaja Italija sedaj vse žito, ki je potrebno njeni prehrani in da se je osvobodila tuje odvisnosti glede tega za narodovo življenje bistvenega živila.

Ta uspeh je poleg velikanskega gospodarskega imel tudi velik politični pomen, ker je zagotovil preskrbo vsakdanjega kruha iz lastnih sredstev, to pa je zopet osnovni pogoj za svobodo gibanja in delovanje kakega naroda.

VI. Mestna in kmečka Italija. — Pobude za razvoj gospodarske in proizvodne delavnosti so povzročile tudi živahnije življenje po mestih in po vaseh na polotoku.

Tudi navaden potnik, ki pride za nekaj tednov čez Alpe, občuti novo življenje, ki polje povsod in se kaže v vseh stvareh in pojavih, od čudovitega reda v javnih ustanovah do veličastnih del, ki obnavljajo in izboljšujejo občekoristne stavbe; zasnovane in izvršene so z gorečnostjo in spehom, ki ima malo primerov v zgodovini.

Vsa mesta od prestolnice do manjših podeželskih središč so v dobi 15 let zelo izpremenila svoje lice, ker so zgradili nove veličastne palače in občekoristne naprave, porušili in očistili cele mestne dele in izboljšali javne ustanove in promet.

Nekaj številčk iz prvega desetletja fašističnega režima dovolj osvetljuje to ogromno delo. Od 28. oktobra 1922 do 28. oktobra 1932 je ministrstvo javnih del izdalo skoraj 16 milijard; avtonomna ustanova za ceste skoraj 2 milijardi, podtajništvo za popolno izboljšanje zemlje pa še posebej skoraj 700 milijonov.

Omenivši vsote, izdane za tako zvano »integralno bonifikacijo« smo prešli na drugi bistveni izraz fašističnega obnovitvenega delovanja v kmečki Italiji: na bonifikacijska dela.

Tudi prejšnje vlade in režimi so si prizadevali spremeniti žalostno in nezdravo lice nekaterih krajev Italije (pomislimo samo na Rim, obdan z divjim agrom, kjer kraljuje mrzlica), toda njihova prizadevanja niso prišla dalje od predlogov in načrtov.

Ko pa je prišel na oblast fašizem, ni skrbel samo za izboljšanje nezdravih krajev, temveč je napravil podroben načrt z »zakonom o integralni bonifikaciji« in, kar je še več, pričel je nemudoma z energičnim, naglim in sistematičnim delom. Njegove uspehe vidimo v mnogih krajih Italije, od pokrajine okoli Padove delte do Kalabrije; najbolj veličastni pa so v pontinski pokrajini pred vrati samega Rima.

»Kraljestvo mrzlice«, ki je toliko pisateljem in pesnikom dalo snov za romantične opise in ki je postalo prava nadloga in sramota za Italijo, je bilo osušeno in odpravljeno v nekaj letih. Tam, kjer so se prej raztezale posamezne osamljene goščave in močvirja, kraljestva bivolov, so zrastle obširna, rodovitna polja, na katerih

dela na tisoče kolonistov in kjer vstajajo kot na čudežen način mesta in vasi: Litoria je bila odprta 18. decembra 1932, sledila je Sabaudia dne 21. aprila 1934, nato Pontinia in Aprilia, končno še Pomezia. Ustanovitvi teh novih poljedelskih središč v Laciju se je pridružila jeseni 1938 otvoritev živahnega rudarskega središča Carbonije na Sardiniji. Tako so se uresničila po zaslugi fašistične Italije osuševalna in izboljševalna dela, ki so skozi stoletja in tisočletja ostala samo neizpolnjena želja. Pokrajine polotoka nam kažejo danes sliko vesele plodnosti in delavnosti gosto naseljenega prebivalstva, kar daje kmetijstvu Italije izreden pomen za blaginjo domovine.

VII. Demografski problem. — Osuševalna in izboljševalna dela in napredek poljedelstva in proizvodnje ustvarjajo pogoje za življenje prebivalstva, čigar število stalno narašča. To naraščanje je drug razveseljiv pojav za bodočnost naroda.

Pravilno je rekel Duce, da je narodu, pri katerem prevladujejo krste nad zibelkami, usojena smrt in prav zato je fašistični režim posvetil toliko skrbi demografskemu vprašanju. V kraljevini živečih Italijanov je danes okoli 45 milijonov, to število bo naraslo kmalu na 50 milijonov. Da bi bilo to število čimprej doseženo, je režim začel z močno propagando, ki črpa vzpodbude in vodilne misli iz številnih člankov in spisov samega Duceja, obenem pa je izdal potrebne ukrepe, n. pr. nagrade za poroke in rojstva, ter posvetil svojo skrb okrepitvi in telesnemu izpopolnjevanju rase z velikimi ustanovami, kot so: Narodna ustanova za varstvo in pomoč materam in Italijanska liktorska mladina, ki združuje vse organizacije za vzgojo novih rodov, končno naj omenimo še Narodno fašistično zvezo za boj zoper jetiko.

Do zdaj doseženi uspehi, tako na področju rodnosti kakor v boju zoper umrljivost in v prizadevanju za higieno in telesno okrepitev naroda, kažejo, da se bo prirastek razvil v taki meri, da bo italijanski narod zavarovan pred demografskim pritiskom številnejših in na večjih ozemljih živečih ljudstev.

VIII. Italijani na tujem. — Režim, kakršen je fašistični, ki teži za tem, da bi se narod povzdignil in dobil večjo veljavo v svetu, seveda ni mogel pozabiti na 10 milijonov rojakov, živečih v tujini. Le-te je pojav izseljevanja, ki se je zlasti razvil v letih pred svetovno vojno, raztrosil po vsem svetu, kjer tvorijo delavne in često številne otoke med tujimi narodi.

Fašizem je naglo in učinkovito poskrbel za te svoje sonarodnjake. Pri tem ga je vodil dvojni nagib: hotel je ohraniti in utrditi njihove vezi z domovino in varovati njih pravni, gospodarski in moralni položaj.

Število konzulatov se je tako povečalo, da ni v nobenem važnejšem središču manjkal uradni predstavnik Italije, in, kar je še bolj važno, ta naloga je bila zaupana samo zanesljivim italijanskim uradnikom. S tem je prenehala razvada, da so tujci kot častni kon-

zuli zastopali Italijo. Ti večkrat niso imeli vseh potrebnih sposobnosti za svojo težavno službo, dasi jim dobrih namenov in naklonjenosti do Italije ni manjkalo. V fašističnem režimu je bilo zunanje zastopstvo poverjeno izključno italijanskim funkcionarjem, tako da je izseljenec mogel povsod dobiti pomoč in moralno ali gmotno podporo svojega rojaka, kot zastopnika domovine.

Ta reforma je bila neprecenljivega moralnega in političnega pomena za varstvo dostojanstva in koristi Italijanov, bivajočih izven domačih mej. Izpopolnjena in utrjena pa je bila še z ustanovitvijo »Inozemskih fašijev«, ki zbirajo rojake v znamenju fašizma in pri katerih delujejo zdravstvene in socialne pomožne ustanove in ljudske in srednje šole z učitelji, poslanimi iz domovine. Tako se telesno od domovine oddaljeni sinovi čutijo v mislih in v duhu z vedno krepkšimi vezmi združene z njo.

To mnogovrstno in zares daljnovidno prizadevanje je bilo še posebno izpopolnjeno s tem, da prihajajo vsako leto v poletju otroci v inozemstvu bivajočih rojakov preko fašijev in po zaslugi fašistične vlade v Italijo, da si tu utrdijo zdravje in v domačem ozračju oblikujejo duha.

Primer izseljenca, prepuščenega izven mej domovine samemu sebi, živečega večkrat v žalostnih moralnih in gmotnih razmerah, ki je bil tako značilen za stari režim, je prenehal enako, kot je prenehala organizacija, kateri je prej bila poverjena skrb za rojake na tujem, imenovana »Izseljeniški komisariat«.

Danes so moralne in gmotne pravice Italijana na tujem v varstvu domovine; on sam je vedno trdneje vezan nanjo; čeprav živi daleč od nje, ga obdaja enako duhovno ozračje.

Pri ministrstvu zunanjih zadev deluje obsežna ustanova, imenovana Generalno ravnateljstvo za Italijane na tujem. Od njega dobivajo smernice in navodila številni mali in veliki otoki po svetu raztresenih Italijanov, ki ostanejo na ta način med seboj povezani in jih vodi ista pobuda. Tej ustanovi se je v jeseni l. 1938 pridružila še druga, namreč zavod, ki ima namen olajšati vrnitev tistim izseljencem, ki se želé vrniti domov. S pomočjo tega zavoda se je vrnilo že na tisoče in tisoče Italijanov, zlasti iz Francije in iz Tunisa.

IX. Zunanja politika. — Istočasno z vsestranskim dvigom in obnovo notranjega življenja je italijanski narod tudi na zunaj dosegel večjo veljavo. Fašizem je nastal z namenom, da italijanskemu narodu vdihne duha zmage, saj gre njej zasluga, da se je po 15 stoletjih, ki so sledila žalostnemu razpadu rimskega cesarstva, Italija zopet dvignila na položaj velesile.

Uresničenje tega namena ostane ena glavnih zaslug fašizma in se kaže v pravkar opisani obnovi notranjega življenja kot v odločni in uspešni zunanji in kolonialni politiki, katerih sadovi se nam zde toliko bolj važni, če pomislimo, kakšen položaj je v mednarodnem svetu zavzemala Italija ob nastopu fašizma.

Omenili smo že ponižujočo in bolešno epizodo, kako je šel spomladi l. 1922 zunanji minister Factovega kabineta v London, da bi uveljavil italijanske interese, pa je moral nekaj dni čakati, preden ga je britanski prvi minister izvolil sprejeti. Ta dogodek je značilen za nizko stopnjo, na katero je bil padel italijanski ugled v mednarodnem svetu. Toda že spomladi l. 1931 se je britanski zunanji minister prišel v Rim pogajat z Ducejem o pomorski razorožitvi. Dve leti kasneje, spomladi 1933, sta prišla v Rim sam britanski prvi minister Mac Donald in njegov zunanji minister ter sprejela načrte o četvornem paktu, ki jima jih je predložil Duce. Ta pakt naj bi ustvaril prijateljsko ozračje med zapadnimi veldsilami ter jamčil za mir na svetu. Januarja l. 1939 sta se zopet odpravila v Rim na uradni obisk Duceju tedanji prvi minister Chamberlain in zunanji minister lord Halifax.

To preprosto primerjanje razmerja med Italijo in Anglijo spomladi l. 1922 in spomladi l. 1931, 1933 in 1939 že samo dovolj jasno kaže, kako zelo se je dvignil ugled Italije v mednarodnem svetu v prvem desetletju fašističnega režima.

Ta dvig značilno kažejo tudi vrste sporazumov in prijateljskih pogodb, s katerimi je fašizem dokazal, da zna odločno braniti položaj in pravice Italije.

Prvi uspeh te politike je rešitev reškega vprašanja, ki se je od rapalske pogodbe v novembru 1920 naprej mučno vleklo nerešeno, ker ni bilo mogoče dati življenja tako ustvarjenemu svobodnemu mestu. Reka je postala plen neprestanih strankarskih borb, večina prebivalstva pa je težila za združenjem z Italijo.

Rešitev je bila dosežena z rimsko pogodbo, ki jo je Duce v januarju 1924 sklenil z belgrajsko vlado. Reka je pripadla italijanskemu kraljestvu, čigar meje so tako dosegle Kvarner, ki ga že Dante imenuje mejnik domovine, predmestje Sušak pa je bilo priključeno Jugoslaviji.

Rimska pogodba je ustvarila med Italijo in Jugoslavijo temelje za bodoče sodelovanje, čigar razvoj je kasneje potrdil sporazum, podpisan marca 1937 v Belgradu.

Ureditvi reškega vprašanja je sledila ureditev odnošajev do Albanije, ki je l. 1920 postala neodvisna država, nujno težeča v območje italijanskega vpliva. Dve pogodbi, prva podpisana v novembru 1927, sklenjeni med Italijo in bodočim vladarjem Albanije Ahmedom Zogujem, sta uredili med obema državama odnošaje in vezi, ki so nujno morale privedi do združitve Albanije z veliko Italijo. Do te je tudi res prišlo v aprilu 1939 po izločitvi Ahmeda Zoguja, ki je opustil smernice iz l. 1926—1927 in izdal koristi svoje dežele. Združitev, ki je bila posvečena s razglasitvijo Viktorja Emanuela III. za kralja Albanije, močno utrjuje italijanski položaj na dolnjem Jadranu in na Balkanu, obenem pa odpira albanskemu narodu nove možnosti napredka.

Z duhom in stremljenji pogodb z Jugoslavijo in Albanijo se ujemajo tudi zaporedno sklenjene pogodbe z Romunijo (1926), Ogrsko (1927), Bolgarijo (1927), Grčijo (1928) in Turčijo (1928). Vsi ti dogovori in sporazumi hočejo varovati bistvene italijanske interese na balkanskem in sredozemskem vhodu.

V problemih Zapadne in Srednje Evrope je skušala fašistična politika zmanjšati nevarno napetost med Francijo in Nemčijo, ki je nastala zaradi Rena in reparacij. Skušala je tudi najti pot za revizijo tistih določb mirovnih pogodb, ki so se pokazale v praksi škodljive pravemu pomirjenju Evrope.

Najvažnejše delo te politike smo že omenili, namreč pobudo za četvorni pakt, ki jo je dal Duce spomladi l. 1933, v času, ko se je s prihodom narodnega socializma na oblast v Nemčiji začel obrat v povojni zgodovini.

Pakt je združil štiri zapadne velesile (Italijo, Anglijo, Francijo in Nemčijo) v namenu, da pripravi poleg Društva narodov in v njegovem okviru pota za revizijo tistih določb mirovnih pogodb, ki so se izkazale neizvedljive, ter da reši razorožitveno vprašanje na tak način, da bi bilo določeno neko stalno razmerje med oborožitvijo Nemčije in ostalih držav.

Mussolinijeva pobuda je torej skušala prilagoditi evropski položaj novi politični stvarnosti, v kateri je Nemčija zopet dobila moč velesile; skušala pa je tudi doseči reformo Društva narodov in neko zmerno revizijo mirovnih pogodb, kar je bilo neogibno potrebno, če je hotela majava ženevska ustanova dobiti nove življenske sile.

Drug bistven problem evropske in sredozemske politike, ki ga je fašizem skušal rešiti, je bila ureditev francosko-italijanskih odnosov, ki so po vojni, posebno po prihodu fašizma, bili v marsičem težavni in napeti.

Rešitev je bila dosežena s sporazumom, podpisanim 7. januarja 1935 v Farneski palači. Od italijanske strani ga je podpisal Duce, od francoske minister Laval, ki je nalašč v ta namen prišel v Rim.

Sporazum se je tikal predvsem afriških vprašanj in spada torej v okvir fašistične kolonialne politike.

X. Kolonialna politika. — V kolonijah, zlasti v Libiji, je bil l. 1922 položaj težaven. Po italijanskih četah zasedeno ozemlje se je med vojno zaradi turško-arabske vstaje zmanjšalo na ozek pas, koj po vojni pa je pomirjevalna politika popuščanja še povečala zahteve in predrznost domačinov.

L. 1922 se je smer kolonialne politike korenito spremenila in metodo popuščanja in pomirjevanja je zamenila metoda odločnosti in energije.

Najprej so bile ukinjene pretirane ugodnosti, ki so jih bili dobili Arabci, nato se je pričelo delo za pokoritev upornikov in za vzpo-

stavitev reda. To delo, ki je korakalo od uspeha do uspeha, je šele resnično utrdilo italijansko oblast tja do oddaljenih južnih pokrajin El Gariana in Kufre in pokorilo tudi nemirno in uporno pleme Senusijev. Prav tako je v Somaliji italijanska zasedba notranjih in severnih krajev šele l. 1925—26 postaja učinkovita.

Istočasno je fašizem dosegel od Anglije in Francije izvršitev tistega člena londonskega pakta, ki daje Italiji pravico popravkov meje in povečanja ozemelj vzdolž njenih afriških mejá. Po tem členu je Anglija odstopila Džubo, ozemlje desno od reke Džube, ki meri 80 km² in ki je bilo priključeno Somaliji. Francija pa je morala odstopiti Gat in Gadames na zapadnih mejah Tripolitanije.

Po Franciji odstopljeno ozemlje pa ni bilo tako, da bi se moglo reči, da je bilo italijanskim zahtevam popolnoma ugodeno. Italija je zahtevala tudi ozemlje Borku in Tibesti na južni meji Libije, in zato so nastala nasprotstva in spori med pariško in rimsko vlado. Vprašanje je bilo rešeno s sporazumom Mussolini—Laval 7. januarja 1935, ko je Francija odstopila Italiji del ozemlja Borku in približno 1000 km² v koloniji Džibuti. Obenem se je obvezala podaljšati za nedoločen čas posebne pravice, ki so jih uživali Italijani v Tunisu po dogovoru iz leta 1896. S tem sporazumom Mussolini—Laval je bil napravljen poskus, postaviti italijansko-francoske odnošaje na temelj prijateljstva in pristrčnosti. Z njim pa je Italija tudi dobila možnost, razširiti svoj vpliv v Vzhodno Afriko in to možnost je znala pograbit in izrabiti v trenutku, ko je obnašanje Etiopije postalo tako, da se ni bilo mogoče ogniti sporu.

Delu za razširjenje kolonialnih posesti se je pridružilo delo za njih izkoriščanje. Enako kot domača dežela so tudi kolonije občutile blagodejne učinke obnavljanja in izboljševanja na področju stavbne in javnokoristne delavnosti, ki je v nekaj letih tako globoko spremenila videz italijanskih dežel. Razvoj javnih del v Libiji je bil ogromen. Naj omenimo samo veliko obalno cesto, dolgo 1700 km, ki vodi od egiptovske do tuniške meje in je bilo treba pri nje gradnji premagati velikanske tehnične težave.

Tripolis, do nedavna še preprosta in borna naselbina, je postal lepo in moderno mesto, ki lahko tekmuje s Tunisom in Alžirom. Isto se je zgodilo z Rodosom, prekrasno trdnjavo kulture in širjenja italijanske civilizacije proti Aziji, ki je po Ducejevih besedah na drugi petletni skupščini režima marca 1934 drugo naravno polje italijanske miroljubne ekspanzije.

Za razvoj kolonij je predvsem potreben razvoj kolonialne zavesti. V resnici zbudajo danes kolonialna vprašanja v italijanskem javnem mnenju živo in doslej neznanu zanimanje. Mnogi Italijani si želé v kolonije, da bi tam dobili in izkoristili koncesije poljedelskih ozemelj, ki jih nakazuje vlada. Razvoj kolonialne zavesti je med najvažnejšimi činitelji, ki dvignejo kak narod na položaj velesile.

ETIOPSKA VOJNA IN GOSPODARSKO OBLEGANJE – SREDOZEMLJE IN ITALIJA

I. Vzroki vojne. — Želja po razširjenju kolonij, ki jo je še okrepil razvoj novih italijanskih sil, se je srečno uresničila s podjetjem v Vzhodni Afriki in z ustanovitvijo imperija. Ta dva dogodka sta osnovne važnosti za italijansko zgodovino.

Kolonialni položaj Italije po svetovni vojni prav gotovo ni ustrežal položaju in pravicam zmagovite velesile. Enako tudi ni ustrežal potrebam narodne ekspanzije in neprestanemu naraščanju prebivalstva, zlasti ker so prepovedi in omejitve priseljevanja in zaščitne odredbe, ki so jih po vojni uvedle skoraj vse države, zaprle nekdanja pota izseljevanja in po drugi strani otežile in podražile nabavo surovin in bistvenih proizvodov, potrebnih za razvoj gospodarske delavnosti. Naj navedemo nekaj statističnih podatkov za druge kolonialne sile, ki bodo jasneje pokazali položaj kot vsako dolgo opisovanje. Tu so podatki petih držav, ki imajo kolonialne imperije:

Država	Površina v km ²	Število prebivalstva	Kolonialni imperij	
			površina	število preb.
Anglija	242.631	47.000.000	34.000.000	464.000.000
Francija	550.000	42.000.000	11.646.000	64.000.000
Belgija	30.000	8.000.000	2.440.000	13.000.000
Nizozemska	37.000	7.000.000	2.000.000	64.000.000
Portugalska	22.000	7.000.000	2.070.000	10.000.000

V primeri s temi kolonialnimi posestvi je imela Italija s 44 milijoni prebivalcev v kraljevini in površino 310.000 km² po vojni, v kateri je zmagala, samo nekaj nad dva milijona km² redko naseljenih kolonij, z večinoma nerodovitnimi in puščavskimi ozemlji.

Tega podrejenega položaja v kolonialnem oziru Italija ni mogla večno trpeti, ne da bi to škodovalo njenemu položaju kot velesili in njenim razvojnim možnostim.

Pa tudi drugi vzroki so silili Italijo k nastopu. Treba je bilo enkrat za vselej zavarovati položaj Somalije in Eritreje, na katerih meje je stalno pritiskalo močno oboroženo etiopsko cesarstvo.

II. Nastanek vojne. — Že v svetovni vojni se je italijanska vlada večkrat po pravici bala nepričakovanega etiopskega napada. Po vojni pa so stalni obmejni spori bodisi v Somaliji bodisi v Eritreji kazali, da je položaj postal negotov in nevaren.

Kljub temu je italijanska vlada leta in leta skušala utrditi z etiopsko vlado prijateljske odnošaje in sodelovanje. Leta 1923 je podprla abesinsko prošnjo za vstop v Društvo narodov, verujoč

obljubam in obvezam neguša, ki je zatrjeval, da hoče dvigniti svojo domovino na stopnjo civilizirane države in odpraviti vse barbarske navade in surovosti, pred vsem pa suženjstvo. Leta 1928 je fašistična vlada dala negušu nov dokaz zaupanja in naklonjenosti s tem, da je sklenila z njim prijateljski dogovor o razsodišču.

Vsa ta italijanska politika je slonela na domnevi, da bo abesinska vlada znala ceniti pomen in važnost sodelovanja z Italijo, da se bo držala prisrčne in poštene poti ter skušala pospeševati italijansko dospodarsko uveljavljanje, ki je bilo obema v korist.

Do tega pa ni prišlo, ker tudi po paktu iz l. 1928 abesinska vlada ni opustila svojega nezaupljivega in sovražnega stališča proti Italiji ter je skušala ovirati vsako italijansko pobudo. Novi obmejni spopadi so kazali na nove težave miroljubnega sodelovanja in gospodarskega prodiranja.

Najresnejša spopada sta bila napad na italijanski konzulat v Gondaru (5. novembra 1934) in napad na malo posadko pri ualualskih vodnjakih (5.—6. decembra 1934).

Tak položaj je zahteval naglih in energičnih ukrepov, do katerih je resnično tudi kmalu prišlo. Medtem ko so bile v smislu dogovora iz leta 1928 po diplomatski poti poslane pritožbe in protesti, so bile s prvimi ukrepi ojačene vojaške sile v Vzhodni Afriki. Dne 11. februarja je bilo objavljeno uradno poročilo — prvo v vrsti poročil, ki se je končala dne 5. maja 1935 s poročilom o zavzetju Addis-Abebe —, ki javlja vpoklic dveh divizij in njih odhod v Eritrejo. V februarju l. 1935 je minulo ravno petdeset let od začetka italijanske kolonialne delavnosti, to je od odhoda prvih oddelkov iz Napolija v Massauo (februar 1885). Ta obletnica je postala simbolična.

III. Diplomatske faze spora in delo Društva narodov. — Od februarja do oktobra 1935, to je od vpoklica prvih dveh divizij do prekoračenja meje, se je razvijala diplomatska faza italijansko-etioopskega spora. Vanj se je vmešalo Društvo narodov, ki je skušalo zlasti pod pritiskom Anglije preprečiti ali pa vsaj ovirati italijansko delo.

Društvo narodov je skušalo na miren način poravnati italijansko-abesinske obmejne spore, zlasti spor pri Ual-ualu; obenem pa je hotelo najti tako rešitev, ki bi zadovoljila ekspanzijske potrebe in varnost Italije. Upravičenost italijanskih zahtev je ženevska ustanova priznala, istočasno pa je skušala ohraniti neguševo samostojnost i neodvisnost. Verjela je namreč njegovim obljubam, da bo delal za napredek civilizacije Etiopije kljub desetletju slabih uspehov.

Vsi napor, tako diplomatski kot tisti, ki jih je posredovalo Društvo narodov, so bili brezuspešni zaradi premajhnih jamstev in nezadostnega upoštevanja italijanskih zahtev.

Medtem se je fašistična vlada še naprej odločno pripravljala na dogodke. Organizirala in osredotočila je v Eritreji in v Somaliji

močne vojaške sile. Z vojaštvom in z orožjem so potovali v vzhodno Afriko tudi oddelki delavcev in ladje, naložene s stroji in orodjem, kar je dokazovalo svetu, da to podjetje, ki je po razvoju dogodkov postalo neizbežno, nima le vojnih in osvajalnih namenov, temveč da hoče tudi civilizirati in oploditi divjo deželo. Prav kmalu so se na tem področju tudi v resnici pokazali lepi uspehi. Zgrajena je bila velika avtomobilska cesta od Massaue do Asmare in el Mareba; stara glavna naselja so bila z raznimi gradbenimi deli korenito izpremenjena.

V septembru, ko sta ravno zasedala svet in skupščina Društva narodov, se je jasno pokazalo, da je vsaka mirna poravnava italijansko-etioipskega spora, zaostrenega po dogodkih v Ual-Ualu, izključena. Italijanska vlada se namreč ni zadovoljila z rešitvijo, kakršno so zamislili in predlagali v Ženevi. Društvo je tedaj imenovalo petčlanski odbor, ki naj bi pripravil predloge za mirno rešitev.

V tem trenutku pa so se pojavili zapletljaji, zaradi katerih je grozilo, da se bo vprašanje, ki naj bi po večkrat izraženih namenih Duceja ostalo omejeno na kolonije, razširilo in bo postalo še resnejše. Te zapletljaje je povzročil sklep britanske vlade, da bo zbrala v Sredozemlju velik del vojnega brodovja, in sicer 146 bojnih enot s skupno tonažo 700.000 ton.

Angleški sklep, ki je iz velikega latinskega morja napravil pozorišče za največji zbor bojnih ladij, kar so jih videla stoletja, je imel očividni namen, pritisniti in ustrahovati italijansko vlado in italijanski narod pred poslednjimi odločitvami. Ta namen se je popolnoma ponesrečil, kajti angleški ukrep je povzročil takojšnji in nezadržen odpor italijanskega naroda, ki je zbran za Ducejem in vlado, ob boku oboroženih sil bil pripravljen sprejeti vse dogodke in žrtve.

Jasen in mogočen dokaz te pripravljenosti je pokazala izvedba civilne mobilizacije, napovedane za 2. oktobra, večer pred pričetkom operacij v Vzhodni Afriki. 20 milijonov Italijanov se je zbralo po trgih polotoka, v največjih mestih pa tudi po najskromnejših naseljih, da posluša in pritrjuje govoru, s katerim je Benito Mussolini z balkona Beneške palače v Rimu oznanil začetek vojne.

V teh zgodovinskih urah je vzhodnoafriško podjetje zraslo preko kolonialnega okvira in dobilo značaj in vrednost temeljnega datuma v zgodovini naroda.

IV. Ženevska obsodba italijanskega podjetja. — To se je najbolje videlo tedaj, ko so na razpravah v Društvu narodov obsodili italijanski nastop in ga skušali ovirati in oslabiti.

Dejstvo, da so italijanske sile šle čez mejo, je dalo ženevskemu zboru povod, da je obsodil Italijo kot napadalca ter uporabil proti njej 16. člen pakta Društva narodov, ki predvideva gospodarske sankcije, to se pravi ukrepe, ki naj bi Italiji onemogočili nadaljnjo

trgovino z drugimi državami članicami Društva narodov. S tem je bilo napovedano neke vrste gospodarsko obleganje Italije, ki naj bi jo prisililo položiti orožje.

Ti sklepi so bili v Ženevi sprejeti na sejah dne 7. in 9. oktobra. Ženevski zbor se ni oziral na važen dokument, ki bi pred pravičnimi in nepristranskimi sodniki imel odločilno veljavo. To je bila spomenica, ki jo je italijanska vlada 4. septembra 1935 naslovila na Društvo narodov in ki vsebuje velik kup dokazov in pričevanj o pravih razmerah v tako imenovanem etiopskem cesarstvu, ki ni drugo ko skup plemen in pokrajin, živečih še v divjem stanju in podjarmljenih pod neguševo vlado strahovanja in suženjstva, ki ni vredna, da bi še dalje imela mesto med vladami civiliziranih narodov.

Iz dokazov italijanske spomenice sledi, da bi morali italijansko podjetje, čeprav je bilo obsojeno kot napad, ki spada pod člen 16. ženevskega pakta, smatrati za civilizatorično in osvobodilno v smislu 23. člena istega pakta, ki daje vsem naprednim in civiliziranim državam pravico in celo dolžnost, da vzamejo vsa zaostala in divja plemena v varstvo in jih vodijo k napredku in civilizaciji.

Ženevski sodniki so torej s tem, da se niso ozirali na italijansko spomenico, dokazali, da niso pravični in nepristranski. Italija je bila obsojena na gospodarske sankcije, katerih začetek je bil določen za 18. november. 52 držav se je pridružilo gospodarski borbi proti Italiji.

Samo 3 članice Društva narodov so odklonile sodelovanje v tem gospodarskem obleganju, ki naj bi zadušilo Italijo. Te članice so bile Avstrija, Ogrska in Albanija. Udeležile se ga tudi niso države, ki niso bile članice Društva narodov, namreč Brazilija, Japonska, Nemčija in Zedinjene države. Vse ostale države pa so podpisale ženevsko obsodbo.

Toda tudi to gospodarsko obleganje ni zatrlo ali oslabilo volje in delavnosti italijanskega naroda, prav kakor tega namena ni bilo doseglo zbiranje angleških pomorskih sil v Sredozemlju. Nasprotno, volja in delavnost italijanskega naroda sta postali še bolj odločni in neuklonljivi.

Najprepričevalnejši tolmač duševnega stanja italijanskega naroda je bil sam Duce, ki je v trenutku, ko je Društvo narodov izreklo svojo obsodbo, dejal, da bo Italija znala delati «z Ženevo, brez Ženeve in proti Ženevi», dalje, da «bomo šli naravnost proti cilju» in da bomo z Abesinijo «poravnali stare in nove račune». Še nikoli niso dogodki tako kmalu potrdili Ducejevih besed kakor tokrat.

Od 3. oktobra dalje se je Italija morala boriti ne samo proti etiopskemu imperiju, marveč tudi proti pritisku Anglije v Sredozemlju in proti gospodarskemu obleganju 52 držav.

Na vseh straneh se je italijanski narod pokazal vrednega svojih velikih nalog.

V. Bojevanje v Vzhodni Afriki. — Bojevanju ni prizadevala težav samo etiopska vojska, ki je štela nad pol milijona hrabrih in dobro oboroženih borcev, še veliko večje težave mu je delala narava sama. V nekaterih neprehodnih in divjih predelih, kot n. pr. v Tigraju, je bilo treba prekoračiti visoke gorske grebene, ločene po globokih prepadih; drugod zopet, n. pr. v Ogadenu, je bilo treba iti skozi puste, vroče puščave.

Armade, ki so napredovale iz Eritreje in Somalije, so bile ojačene z legijami milice, ki so tako prejele svoj krvavi krst zmage in slave.

Številne so bile tudi prijave mož, ki so zahtevali čast, da se kot prostovoljci udeležijo pohoda v Afriko. Med njimi je zlasti značilna udeležba Italijanov, živečih na tujem, z one strani Alp in oceana. Mnogi med njimi so zapustili odlične in dobro plačane službe, samo, da bi lahko doprinesli svoj delež k naporu domovine. Iz njih je bila sestavljena samostojna legija. Prav tako odličen, tako po številu kakor po navdušenju in hrabrosti, je bil bataljon, sestavljen iz dijakov-prostovoljcev. Dobil je ime Curtatone in Montanara v spomin na gorečnost in junaštvo dijakov, ki so se leta 1848 pri Curtatonu in Montanari borili z avstrijskimi silami in na ta način s krvjo pomagali pri prerodu domovine. Fašistični dijaki so s tem dokazali, da hočejo nadaljevati tradicije svojih prednikov.

Afriške armade so bile torej cvet italijanskega naroda, v njih se je zrcalila stopitev vseh narodnih sil v celoto.

Vrhovno poveljstvo nad operacijami je sprva prevzel maršal Emilio De Bono, pozneje pa maršal Pietro Badoglio, ki je imel izvrstnega pomočnika v maršalu Grazianiju, poveljniku vojske na bojišču, segajočem od Somalije proti južni Etiopiji. S severa pa so se istočasno razvijale pod poveljstvom De Bona in pozneje Badoglia operacije proti Tigraju in severni Etiopiji.

VI. Zmagovita vojna. — V dobi De Bonovega poveljevanja so bili najvažnejši dogodki osvojitve Adigrata in Adua 5.—6. oktobra; zavzetje važnega verskega središča Aksuma 15. oktobra in končno osvojitve Makallea 8. novembra. Adigrat. Adua in Makalle so kraji, ki zbujaajo bridke spomine na pohod l. 1895—1896. Dogodki v jeseni 1935 so slavno zadoščenje zanje. S tem so bili poravnani stari računi in večji del pokrajine Tigraj je prišel zopet pod okrilje trobojnice.

Vojnim dogodkom so sledili drugi, ki so vnovič pokazali gledalcem in nepristranskim sodnikom značaj in važnost italijanskega podjetja. Za vojaki so šli delavci, ki so povsod gradili ceste, bolnišnice in šole. Ljudstva zasedenih krajev so sprejela Italijane kot osvoboditelje. Odlični verski in politični glavarji kot Selassie Gukša, negušev zet, so izjavljali svojo privrženost italijanskemu režimu. Med poročila o zmagah je general De Bono izdal tudi zgodovinski odlok, s katerim je bilo 19. oktobra odpravljenno suženjstvo.

S tem je na mah opravil socialno in nravstveno delo, ki ga je Društvo narodov 12 let zaman pričakovalo od neguša.

Ko je bila tako zaključena doba plačevanja starih računov, je prevzel poveljstvo maršal Badoglio, da uredi tudi nove.

Medtem ko je general Graziani na somalijskem bojišču pripravil napad, ki je dovedel do zmage pri Ganale Doria (12. jan. 1936) in do bliskovitega napredovanja do Neghellija (20. jan.), je maršal Badoglio pripravljaval velike bitke na severu, da zdrobi glavne neguševe sile in si odpre pot proti Addis Abebi.

Zlomivši poskuse abesinskih protinapadov v bojih pri Abbi-Addi (19.—22. dec. 1935), je začela Badoglijeva armada odločen splošen napad s prvo bitko pri Tembienu (21.—23. jan.) in z bitko pri Enderti (10.—15. febr. Te bitki, v katerih se je glavni del severnih abesinskih armad odločno upiral, pomenita za Italijane velik uspeh, ki ga je še utrdila druga bitka pri Tembienu in bitka pri Širēju.

Med tema bitkama je bila osvojena močna abesinska trdnjava Amba Alagi (29. febr.), kjer je bil v dec. 1895 junaško padel major Toselli.

Po teh zmagah se je lahko reklo, da je boj že odločen. Tri glavne neguševe armade so prenehale, četrta, katere jedro je bila sama cesarska garda, se je razbila pri obupnem poskusu protinapada blizu jezera Ascianghi. Protinapad se je končal s popolnim polomom in begom samega neguša (31. marca do 4. aprila). Zmagovalci so zasedli mesto Dessie (15. aprila), kjer je dolge mesece bil generalni stan etiopske vojske.

Vse to je bil znak popolnega zloma. In res se je 1. maja razširila nepričakovana vest, da je neguš, navzlic svoji večkrat ponovljeni izjavi, da bo nadaljeval vojno na čelu svojega ljudstva do smrti, zbežal v Džibuti ter prepustil Addis Abebo plenjenju. Štiri dni pozneje so v prestolnico vkorakali Bedoglijevi oddelki, sprejeti kot odrešitelji. Red in mir sta se vrnila v mesto, ki je bilo po negušem begu tri dni izročeno strahovladi in pustošenju. Nekaj dni pozneje je dosegel prestolnico drugi zmagoviti vojskovodja, Graziani. Tako sta se v srcu sovražnikovega cesarstva sešli po naprej določenem načrtu somalijska in eritrejska armada po šestih mesecih pohoda.

Ta uspeh je po svoji hitrosti in popolnosti tako nenavaden, da bo ostal večno zapisan v zgodovini kolonialnih pohodov vseh narodov in vseh dežel. Omogočila sta ga genialnost vojskovodij in hrabrost vojakov, katerim pa je pomagala dovršena tehnična organizacija, ki je zbudila občudovanje vseh strokovnjakov in pokazala, kako je bila izpopolnjena pod fašističnim režimom vojaška vzgoja italijanskega naroda na vseh področjih.

VII. Gospodarsko obleganje. — Pomen in važnost tega podjetja nam postaneta še večja, če se spomnimo, da je Italija poleg borbe na vojaškem polju v Afriki morala voditi še gospodarsko-

politično borbo proti nepravični ženevski obsodbi in proti gospodarskemu obleganju, ki se je pričelo dne 8. novembra z objavo sankcij.

Mirna, iz zavesti pravice izvirajoča odločnost, s katero je Italija stopila v to borbo, najlepše odseva iz govora, ki ga je imel vladar 31. oktobra o priliki slovesne otvoritve vseučiliškega mesta v Rimu. Italijanski kralj, kateremu je vseučilišče podelilo naslov častnega doktorja, je v veliki avli, pred profesorji in znanstveniki vseh kulturnih dežel sveta izjavil: »Ni brez pomena, da ta trdnjava znanosti odpira svoje dvorane resnim in plemenitim študijam ravno v trenutku, ko se moja država bori za obstoj svojega življenja, svoje varnosti in svoje prihodnosti. V vseh časih svoje slavne zgodovine je Rim izvrševal civilizatorično poslanstvo. Italija gre danes po isti poti, bolj ko kdaj poprej edina v veri in odločnosti.«

Gospodarsko obleganje je po računih njegovih začetnikov imelo namen, onemogočiti Italiji nabavo surovin in za življenje naroda bistvenih proizvodov kot so petrolej, železo in premog iz inozemstva. Vsi tuji trgi naj bi bili zaprti italijanskim proizvodom in tako bi bila Italija prisiljena plačati v inozemstvu nabavljene surovine z zlatom, ker bi jih ne mogla zamenjati za svoje lastne proizvode. Računali so, da bo tako Italija zgubila vso svojo državno zalogo zlata in da nekega dne ne bo več mogla kupovati potrebnih surovin v inozemstvu, s čimer bo zaradi gospodarskega poloma prisiljena položiti orožje in se ukloniti.

VIII. Zmagovita obramba proti gospodarskemu obleganju. — Proti takemu krutemu gospodarskemu napadu sta italijanska vlada in narod našla učinkovito obrambo. Predvsem je obveljalo načelo: ne kupuj ničesar v državah, ki nočejo kupovati italijanskih proizvodov! To pomeni, da je bil krog držav, s katerimi je Italija še trgovala, omejen na tiste, ki se sankcij niso udeleževale. Istočasno je vlada sklenila omejiti uvoz in porabo tudi bistvenih surovin, s čimer je bila do skrajnosti zmanjšana potreba po nakupih v inozemstvu in zmanjšan tudi odtok zlatih zalog.

Končno so vladni ukrepi, zasebne pobude in globokoumne iznajdbe znanstvenikov pripomogle k uvajanju novih načinov proizvodnje, s katerimi se je posrečilo nadomestiti mnoge inozemske proizvode s surogati domačega izdelka.

Uspehi so bili zelo važni. Ne samo, da je bil odtok zlata zmanjšan do skrajnosti, razvila se je tudi nova proizvodna delavnost, kar je omogočilo Italiji, da se je dokončno otresla odvisnosti od tujine. Nasprotno pa so ti uspehi obrnili borbo v škodo tistih držav, ki so s sankcijami skušale oslabiti Italijo.

To se je pokazalo, ko so sankcijske države napravile obračun svojega podjetja. Nekatero so imele prav velike izgube; samo Anglija n. pr. je s sankcijami oškodovala svoje gospodarstvo za več milijonov šterlingov.

Nujnost, da se ohranijo zaloge državne blagajne in da se dá državi možnost kljubovati vsem težavam, je napotila ves italijanski narod, da se je v znamenju narodne vzajemnosti in domovinske ljubezni združil pri darovanju in zbiranju zlata za domovino. Naj omenimo kot posebno značilnost tega gibanja slovesno darovanje poročnih prstanov na dan 18. decembra, po prvem mesecu sankcij. V Rimu se je slavnost vršila pri Oltarju domovine in je imela posebno velik pomen, ker se je je udeležila tudi kraljica, ki je darovala svoj in kraljev prstan ter prebrala poslanico narodu.

Slavna savojska dinastija je tako nadaljevala svoje poslanstvo zgleda in vodstva v zgodovinskih urah domovine.

Prizor, ki ga je nudila svetu edinost in neomajna narodna trdnost med gospodarskim obleganjem, je vreden junaškega npora vojsk v vzhodni Afriki. Oba sta v enaki meri pripomogla do zmage in zbudila splošno občudovanje.

IX. Ustanovitev in ureditev imperija. — Na večer dne 9. maja 1936-XIV je italijanski narod končno dosegel zaslužen nagrado za tolike in tako dolge borbe.

Na ljudskem zborovanju, ki je prekašalo celo zbor 2. oktobra, je Duce z Beneške palače prebral ustanovne zakone imperija in jih razložil v klenih besedah: »Italijanski narod je s svojo krvjo ustvaril imperij. Oplodil ga bo s svojim delom ter ga z orožjem branil proti komur koli. V tej popolni gotovosti dvignite, legionarji, znake, meče in srca ter pozdravite imperij, ki se je po petnajstih stoletjih zopet pojavil na usodnih gričih Rima.«

Ducejevim besedam so sledili tedni naglih in pomembnih vladnih ukrepov.

Prva skupina zakonskih ukrepov je bila posvečena ureditvi imperija. Njega razdelitev na pokrajine je ustrezala bivši razdelitvi neguševega cesarstva, pa tudi narodnostnim, zgodovinskim in zemljepisnim razlikam prebivalstva.

Addis Abeba je postala sedež podkralja. Kakor že prej Asmara, Makalle, Adigrat in Harrar, tako je bila tudi ta središče živahne obnovitvene delavnosti, ki jasno dakazuje, da je italijansko podjetje prineslo civilizacijo in napredek in da se je sedaj začelo v Etiopiji pod okriljem trobojnice novo življenje.

Medtem je imela italijanska zmaga v Afriki tudi v Evropi svoj odmev. Skupščina in svet Društva narodov sta objavila na svojem julijskem zasedanju ukinitvev sankcij; angleška vlada pa je istočasno odpoklicala večji del svojega brodovja iz Sredozemlja.

S tem sta bila posredno imperialni Italiji priznana njena osvojitvev in njeno civilizatorično poslanstvo v vzhodni Afriki.

X. Sredozemlje in Italija. — Osvojitvev Etiopije in ustanovitev imperija sta dogodka zgodovinske važnosti; ne samo, ker je Italija s tem razširila svoje kolonije, temveč tudi zato, ker je bil njen mednarodni položaj v Sredozemlju okrepljen kljub zaprekam, ki jih je morala premagati in jih je v glavnem zakrivilo stališče Anglije.

Zato je danes Italija večja sredozemska sila kot je bila v preteklosti. Ta uspeh je popolnoma v skladu z osnovnimi smernicami zunanje politike, kakršno je razvil fašizem, lahko rečemo, od svojega prihoda na oblast.

Te smernice že poznamo. Po njih so bili sklenjeni sporazumi z Jugoslavijo l. 1923, z Grčijo, Albanijo in Turčijo. Razvidne so pa tudi iz dela, posvečenega razvoju Rodosa in Dodekaneza in dela v Libiji po odločnem vojaškem nastopu, s katerim je šele postala učinkovita naša oblast nad tem ogromnim ozemljem, čigar obala se razteza v dolžini 2000 km od Egipta pa do Tunizije. Omenili smo že cesto, ki veže vzdolž morja obe meji. Odprl jo je spomladi 1937 sam Duce. To delo je po veličini zamisli in po izvedbi pravo rimsko delo in dokaz zmožnosti, ki lahko premagajo vse težave.

Zaradi vsega tega se je italijanski politično-geografski položaj v Sredozemlju že pred etiopskim podjetjem zelo izboljšal in okreplil. To zboljšanje se je pridružil drugemu, ki je izhajalo iz razvoja vojaške moči in pripravljenosti, ki ju je fašizem pospeševal z vso silo: obnova in povečanje pomorskih sil, ustanovitev zračne armade, ki je med prvimi na svetu, zgraditev silnih pomorskih in zračnih oporišč na strateško najvažnejših mestih polotoka in otokov, ki v središču Sredozemskega morja obvladujejo tako rekoč vsa pomorska pota. Vse to je dalo Italiji take pogoje varnosti in moči v Sredozemlju, da je v času etiopskega pohoda lahko vztrajala in zdržala pritisk še vedno silne angleške pomorske nadvlade.

Povečanje italijanske moči v Sredozemlju je bistven pogoj za polet Italije proti sijajni bodočnosti. Takoj v prvih časih po prihodu fašizma je Duce izrazil in pokazal vsem Italijanom to resnico rekoč: »Mi Italijani smo Sredozemci in naša usoda — ne da bi koga posneli — je bila in bo vedno na morju.«

Po etiopski vojni in po ustanovitvi imperija je Duce ponovno izrazil in pribil sredozemski značaj italijanske zgodovine in italijanskega življenja. »Italija je otok v Sredozemskem morju... Če je za druge Sredozemsko morje cesta, je za nas Italijane življenje.« Tem besedam, izrečenim v nekem govoru v Milanu 1. nov. 1936, je sledil pozdravni govor na pomorski reviji 1. januarja 1937: »Danes po petnajstih letih fašističnega režima in zlasti po afriški zmagi in po krizi v Sredozemlju Italijani ‚odkrivajo‘ in se pričenjajo zavedati, da je njihova domovina obdana z morjem in da je morje — prav to morje — lahko svobodna cesta življenja, lahko pa tudi veriga suženjstva. Tako nastaja skup misli in občutkov, ki ga lahko kratko označimo z besedami ‚pomorstvo‘ v miru in vojni.«

Ducejeve besede so vsem Italijanom pokazale, kako nerazdružno življenje Italije je zvezano z možnostjo njenega delovanja in prodiranja na Sredozemlju; tako je danes, kot je bilo v slavnih dobah cesarskega Rima in obmorskih republik. Te besede dajejo tudi smernice, po katerih hoče fašistična in imperialna Italija razviti svojo politiko na velikem latinskem morju. Te smernice

težijo po vedno močnejšem uveljavljanju, da se zagotovita hkrati napredek italijanskega naroda in varnost njegovega narodnega življenja.

Za simbol tega lahko imamo obe Ducejevi potovanji po Sredozemskem morju: prvo spomladi 1937 v Libijo, imenovano »sredozemska trdnjava Italije«, drugo jeseni istega leta na Sicilijo, označeno kot »zemljepisno središče imperija«.

Obe potovanji sta znamenita dogodka v novem sredozemskem življenju Italije. Prvo je v svetli luči pokazalo razvoj in silo sredozemske kolonije, ki se je dvignila med najbolj cvetoča ozemlja Severne Afrike. Drugo potovanje pa je pokazalo Sicilijo, ta najbolj sredozemski otok, blesteč se v soncu in slavi, tisočletja poln odločilnih dogodkov.

Tako se je zgodovina Italije v Sredozemlju, ki je znova postalo središče sijajnega izžarevanja sile in civilizacije novega Rima, približala zgodovini starega Rima, ki je imel svoje središče v istem Sredozemlju.

XXVI

NEMŠKI ODPOR PROTI VERSAILLESU IN DRUGA EVROPSKA VOJNA

I. Od Versaillesa do Locarna. — Iz vsega, kar smo povedali v XXI. in XXII. poglavju, je jasno razvidno, da zmagovalci svetovne vojne 1914—18 niso znali urediti Evrope na temelju doseženih uspehov in razmerja takratnih sil. Razlogi so sledeči:

Ideološka zamisel Društva narodov, tega čisto fiktivnega organizma, ki naj bi spraval v sklad koristi vseh, je bila zgrešena. Društvo je kmalu postalo orodje obeh velesil, ki sta izšli iz vojne močnejši in bogatejši kot sta bili poprej, namreč Francije in Anglije in nekaterih manjših držav, ki so tema dolgovale svoj obstoj in so bile zato samo njih privesek.

Angleško-francoski blok je pričel delati velike napake in je zgrešeno vrednotil politične in gospodarske sile, ki so se pojavile kmalu po miru, vsiljenem po tem bloku, in se dvignile proti Versaillesu. Bila sta to fašizem in narodni socializem (nacizem).

Svetovna vojna se je vnela predvsem zaradi nagle nemške ekspanzije ob koncu devetnajstega in pričetku dvajsetega stoletja. Zapadne velesile in Rusija so imele vtis, da jih Nemčija ogroža s hegemonističnimi načrti. Nemčija pa se je čutila obkroženo, odrezano od ostalega sveta in potlačeno po nič manj hegemonističnih načrtih nasprotnikov. Med vojno je koalicija protinemških velesil dobila resno razpoko z izstopom Rusije po revoluciji l. 1917 tako, da so se po vojni sicer zmagovite zapadne velesile znašle brez opore na vzhodu. To bi jih bilo moralo opozoriti, da ni mogoče organizirati Evrope brez primerne upoštevanja Srednje in Južne

Evrope, tega ogromnega ozemlja, bogatega s pribivalstvom in življenjsko silo, ki se razteza od Baltika do Sredozemlja.

Napravile pa so veliko napako s tem, da so združile vse svoje napore v popravljanju stare Evrope, namesto da bi mislile na novo. Malo so upoštevale Italijo, ki so jo razočarale v njenih pravičnih kolonialnih težnjah, priznanih v londonskem paktu. Nemčijo pa so mislile stalno držati v osamljenosti in podrejenosti ter jo izločiti iz velikih mednarodnih tekmovanj. Ker za ta posel niso mogle več računati na pomoč Rusije, so mislile, da je ne bo težko nadomestiti z verigo držav od Baltika do Donave. Tako so okoli vzhodne Nemčije nastale nekake klešče, ki so jo ločile od Rusije. V tej verigi so bile države: Estonska, Letonska, Litva ali tako imenovane baltske države, Poljska, ki je dobila izhod na morje in zapleten preferenčni režim v svobodnem Gdanskju, Češkoslovaška in Jugoslavija. Zmanjšana Avstrija je postala varovanka Društva narodov in s tem del obkroževalnega sistema okoli Nemčije. Sistem je spopolnjevalo na zahodu prijateljstvo z Belgijo in Nizozemsko in pa tisti člen versajskega miru, ki določa demilitarizacijo Porenja, mejne pokrajine proti Franciji.

Temu zamotanemu mehanizmu pa je manjkala lastna življenjska sila. Bil je samo svojevoljno delo diplomatov, imel ni ne moralne, ne gmotne sile, ki bi mu omogočila življenje v tako težkih časih, kakršni nujno pridejo po vsaki dolgi vojni. Vprašanja, ki jih je ta postavila v Evropi, se niso dala rešiti na umeten način, ker so države-pokroviteljice morale stalno s prestižem, pa tudi gmotno podpirati na novo ustanovljene države. Po drugi strani pa tudi ni bilo več mogoče zamolčati vsako leto bolj vidnega dejstva, da sta Italija in Nemčija za ustvaritev nove Evrope neogibno potrebna elementa.

To usodno nerazumevanje je povzročilo, da so ostali brez uspeha vsi poskusi za okrepitev majave zgradbe versajskega miru. Mnogi razsodni duhovi so zaradi tega imenovali versajsko pogodbo premirje ne pa mir.

Zato lahko rečemo, da vojna, ki se je vnela dvajset let po tem zgrešenem miru, prav za prav ni nova vojna, temveč samo logičen in nujen konec velike borbe za novo svetovno ravnotežje, čigar obrisi se pričenjajo javljati v pričetku stoletja in ki bo po zaključku ustvarila nov politični zemljevid Evrope.

To, kar je danes očitno, so opazili v prvih povojnih letih samo nekateri bistrogledi duhovi. Med njimi je bil tudi naš Duce, ki je usmeril pot Italije odločno v tej smeri, ko je prevzel oblast. Večji del sedanjih politikov pa je bil prepričan o trdnosti versajske zgradbe. Ko so se pokazale na njej prve razpoke, so jih pričeli mašiti, ljubosumno se držeč svojega ozkega in nekritičnega stališča. Ker je Nemčija bila potlačena, je ta politika spočetka imela nekaj uspehov; dala je Franciji napačno mnenje, da vodi usodo Evrope. Celo mrežo sporazumov različnih imen in važnosti je spletla francoska diplomacija neposredno ali pa preko novo ustanovljenih

držav, ki so bile pod njenim vplivom. Omenimo le najvažnejše: zavezniška pogodba med Francijo in Poljsko l. 1921 in prijateljska pogodba s Češkoslovaško l. 1924, pogodba o Mali antanti med Češkoslovaško, Jugoslavijo in Romunijo (1920—21), sklenjena pod okriljem Francije, ki jo je podpirala prav do zloma češkoslovaške države (1939).

Ko Nemčija ni plačala prvega obroka visoke vojne odškodnine, je Francija, zanašajoč se preveč na gori omenjeno diplomatsko delo, mislila, da je prišel čas, da lahko napravi odločne korake. Anglija je tedaj zaslutila, da nosi ta politika v sebi kal velikih nevarnosti ter je dala to Franciji razumeti s svojim več kot rezerviranim stališčem. Po drugi strani pa se je tudi ona trdovratno branila doprinesiti svoj delež k pravični spremembi versajskega miru, posebno glede pravične razdelitve kolonij in surovin, tako da je njena odklonitev sodelovati s Francijo pri zasedbi Porurja imela samo omejen pomen.

Sicer je pa Francija sama v nekaj mesecih opazila, da ji to podjetje ne daje nobenega dobička, pač pa, da jo je Evropa zaradi njega zasovražila. Opustila je zasedbo z grenkim spoznanjem, da versajski mirovni mehanizem v praksi zelo slabo deluje.

To prvo razočaranje jo je napotilo k razmišljanju, ali ne bi bilo nemara bolje poiskati novo, bolj stvarno kombinacijo, ki bi nudila trdnejšo in hitrejšo oporo, kakor pa slepo zaupati versajski pogodbi. Najprej je bilo treba zopet doseči zaupanje Anglije, ki se je zdelo nekoliko omajano. Potem jo je bilo treba pripraviti do večjega zanimanja za zadeve evropske celine, ki bi dalo jamstva Franciji. Te napore francoske politike sta podpirali Italija in celo sama Nemčija, ki jo je skrbela v tem času predvsem resna notranja kriza. Dovedli so do sklenitve locarnskega pakta (16. oktobra 1925), s katerim se Francija, Belgija in Nemčija zavezujejo, da bodo spoštovale medsebojne meje, Italija in Anglija pa jamčita za njih nedotakljivost. Določbe versajske mirovne pogodbe glede demilitarizacije Porenja ostanejo še nadalje v veljavi.

Ob isti priliki so bile sklenjene pogodbe o medsebojni pomoči med Francijo, Poljsko in Češkoslovaško kot potrditev in utrditev prejšnjih pogodb o prijateljstvu.

II. Od Locarna do sankcijske krize. — Locarnski sporazumi so najvažnejše diplomatsko delo prvega desetletja povojne dobe. Kakšen je bil njihov prvi pomen? Na kratko ga lahko označimo takole:

Francija je zopet dobila občutek varnosti v teritorialnem statusu quo, ustanovljenem v Versaillesu. Kot nasprotno uslugo za to varnost se je odpovedala popolnemu uresničenju določb versajske pogodbe, ki je bilo tako nemogoče. Na finančnem in gospodarskem področju je bila ta pogodba popolnoma neustvarljiva, toda bila je revidirana na novih sejah in z novimi finančnimi načrti, kot n. pr. Youngovim in Dawesovim.

Nemčija je s svoje strani odstopila za trenutek od zahteve po spremembi političnih določb versajske pogodbe, kot protivna vrednost za to pa je nehala njena osamljenost, v kateri se je čutila skoro izobčeno iz evropskega občestva. To pot ni bila prisiljena, kot v Versaillesu, podpisati določb, ki jih je odklanjala in ki so ji škodovala; v Locarnu je bila prepuščena k razpravam z istimi pravicami kot ostale države in je svobodno podpisala dogovore, sklenjene z njimi. V potrditev dejstva, da si je znova priborila položaj velesile, je nekaj časa nato (18. septembra 1926) stopila v Društvo narodov, ki je z nemškim sodelovanjem mnogo pridobilo. To je bila srečna, toda kratka doba, v kateri je Društvo narodov zbudilo mnogo upanja, a se je kmalu razbilo ob naglem navalu mnogo silnejših dogodkov.

Ker je bilo jasno, da se Velika Britanija ne bo vezala z nadaljnji jamstvi na države evropske celine in ker so se locarnski dogovori tikali bolj splošnih stvari, sta Francija in Anglija dobili večjo svobodo pri iskanju trdnejših poroštev za status quo, ki sta ga še vedno imeli za nujno potrebnega. Posebno Francija je pridno sklepala nove pogodbe z vzhodnimi evropskimi narodi, s katerimi jo je že tako vezalo prijateljstvo. Za pogodbo s Poljsko l. 1921, ki je bolj splošnega značaja, je sledila pogodba o vzajemni pomoči l. 1925; ta je bila še izpopolnjena z vojaškim in gospodarskim sporazumom l. 1936. Prav tako je bila pogodba s Češkoslovaško (1924) izpopolnjena l. 1925 s pogodbo o vzajemni pomoči. Leto pozneje je Francija sklenila prijateljsko pogodbo z Romunijo in končno, ko je vodstvo francoske politike prešlo v roke skrajne levice, se je pričela politika sodelovanja z Rusijo, ki je privedla najprej do dogovora o nenapadanju (1932), pozneje pa do pogodbe o medsebojni pomoči (1935).

Zdi se torej, da je francoska politika dosegla velike uspehe, saj jo je na vzhodu varovala ozka mreža diplomatskih sporazumov, na zahodu pa vojaška pripravljenost in nepretrgan niz utrdb vzdolž meje ob Renu, imenovan »Maginotova črta«. Anglija je spodbujala Francijo v tej njeni samostojni diplomatski delavnosti, da bi imela zase večjo svobodo gibanja. To ji je dalo možnost, da se je približala Nemčiji ter sklenila z njo dogovor o medsebojni obvezi, da se ne bosta spustili v pomorsko tekmovanje (1935). Po podpisu tega anglo-nemškega pomorskega dogovora se je Anglija na videz počutila varno.

Toda vse to diplomatsko delo se ni dotaknilo bistva evropske slabosti, delovalo je le kot blažilno sredstvo, ni pa ozdravilo bolezni, ki je postajala vedno hujša in globlja. Uvedba obvezne vojaške službe v Nemčiji, ki je s tem prekršila prepoved v versajski mirovni pogodbi (marca 1935), je v francoskem in angleškem zunanjem ministrstvu povzročila veliko presenečenje in razburjenje. Angleži in Francozi so začeli dvomiti v trdnost diplomatske zgradbe, ki so jo bili zgradili s tolikim trudom, pričeli so misliti, kako bi jo popravili. Skušali so storiti to na najneprimernejši način,

izključivši iz razprav Nemčijo, čeprav je ta bila neposredno prizadeta. Francoska diplomacija je sprožila misel obnovitve nekdanje Antante, ki je delovala do versajskega miru. Toda Anglija je, kakor smo videli, dala razumeti, da se ne namerava trdneje vezati, kakor je to storila v Locarnu, Italija pa je imela višje razloge za to, da ohrani svoje rezervirano stališče. Prvi razlog je bil ta, da ji niso dali nobene nagrade za pomoč v srednje-evropskih zadevah ter se trdovratno upirali rešitvi že od l. 1919 odprtih vprašanj, do katerih nagle ureditve je Italija imela vso pravico. Navzlic temu je Italija pokazala dobro voljo in ni odklonila sodelovanja na razgovorih, ki so se vršili pozneje v Stresi. Uspehi teh razgovorov, dasi klavrnih, so zbudili nekaj upanja, ki pa je prav kmalu splahnelo zaradi dveh novih dogodkov. Prvič je nedopustno postopanje Anglije in Francije med etiopskim sporom (1936) dokončno odtrgalo od njih Italijo; drugič je pri francoskih volitvah istega leta zmagala in prišla na vlado zveza skrajnih levičarskih strank (Ljudska fronta), kar je poslabšalo odnošaje Francije s totalitarnimi državami (Italijo in Nemčijo) in usmerilo francosko politiko k Rusiji. Sledil je francosko-ruski poseg v Španiji proti Francovim nacionalistom in proti italijanskim in nemškim prostovoljcem.

Nemčija in Italija sta tedaj začutili potrebo po bolj tesni združitvi in sta sklenili sporazum v Berchtesgadenu (25. oktobra 1936). Dogodki so šli svojo pot naprej: med italijansko-etioopsko vojno je Nemčija zasedla po versajskem miru demilitarizirano Porenje, v marcu 1938 si je priključila Avstrijo, v septembru istega leta pa nemške dele Češkoslovaške. Monakovski sestanek v septembru 1938 je za trenutek zadržal krizo — pa samo za trenutek.

III. Novi Evropi naproti. — V začetku l. 1939 je bil položaj še naprej kočljiv. Toda tedaj sta se bili Italija in Nemčija odločili rešiti vsa vprašanja brez tuje pomoči po smernicah, določenih v Berchtesgadenu. V marcu je buknila kriza češkoslovaške države. Spričo njenega razpada je čutila Nemčija potrebo, zavarovati se s tem, da je razglasila protektorat nad Češko in Moravsko. April je prinesel krizo druge države, ki ni mogla živeti sama od sebe. Ta država je bila Albanija, ki je že prej potrebovala italijanske pomoči za svoj obstoj. Italija ji jo je širokosrčno dajala in je tudi sklenila z njo zavezniško pogodbo (1927). Toda zahrbtni albanski kralj Zogu je mislil, da bo lahko nekaznovano vodil dvolično politiko, ki je izdajala koristi njegove države in služila samo njegovim lastnim koristim. Potrebno je bilo v tako težkih časih izločiti to ognjišče zapletljajev na Balkanu, vendar tako, da bi ostala narodna čustva albanskega naroda nedotaknjena. Italija je izvedla to nalogo z brezprimerno naglico in odločnostjo; poslane čete so v kratkem času vojaško zasedle Albanijo. V Tirano so vkorakale 8. aprila, dan kasneje, kot jo je bil zapustil kralj Zogu. 12. aprila je albanska ustavodajna skupščina sama od sebe ponudila albansko krono Viktorju Emanuelu III. in njegovim naslednikom, Italijanski vladar

jo je 16. aprila sprejel, pustil pa je Albaniji značaj samoupravne države, ki je združena z italijanskim kraljestvom v personalni uniji.

Medtem je dozorevalo še neko drugo vprašanje, ki je izhajalo iz zmot versajskega miru. Med državami, ki jih je ustanovila pogodba iz l. 1919, je bila tudi Poljska. Prav za prav je ne smemo šteti med nove države, temveč med obnovljene, ker je že obstajala pred svojim razpadom konec 18. stoletja. Vzrokov za to obnovo ni manjkalo. Zmotno je bilo samo to, da so jo hoteli preveč povečati s tem, da so ji vključili brez potrebe skoraj popolnoma nemške kraje. To je bil predvsem tako imenovani poljski koridor v zvezi s posebnim režimom v mestu Gdansk.

Zemljepisno je Poljska celinska država, toda versajski diplomati, ki so hoteli iz nje napraviti veliko državo na škodo Nemčije, so ji dali izhod na morje, in sicer luko Gdansk. Iz tega nedvomno popolnoma nemškega mesta so napravili mednarodno mesto, v katerem je Poljska dobila take pravice, da je v resnici tam vladala. Da bi dobila zvezo z luko, so izrezali iz zahodnopruskega ozemlja širok pas in mu dali ime poljski koridor.

To je bilo popolnoma nasprotno narodnostnemu načelu, na katero se je Versailles s takim poudarkom skliceval. Posledice so se kmalu pokazale. Ko se je prebivalstvo Gdanska, ki je skoraj popolnoma nemško, ob prihodu Hitlerja na oblast opogumilo, se je razvijala v mestu vedno močnejša iredentistična agitacija. Po češko-slovaških dogodkih je postal položaj v Gdanku nevaren in Nemčija je dala razumeti, da ne more ostati neobčutljiva za pozive nemških iredentistov iz Zahodne Prusije.

Francija je bila, kot smo videli, tesno zvezana s Poljsko, ki je skupno s Češkoslovaško tvorila temelj njeni politiki v Vzhodni Evropi. Ko je Češkoslovaška izginila, je Francija tem bolj čutila potrebo, da podpre Poljsko. Po drugi strani je vedela, kaj čaka Poljsko, če pride do oboroženega spopada med njo in Nemčijo. Izmislila si je tedaj dvojen načrt. Najprej je mislila pritisniti na Rusijo, s katero je bila v prijateljskih stikih že od l. 1932 ter jo pripraviti do jamstva za teritorialni status quo v vzhodni Evropi, potem pa pritisniti na Anglijo, da se skupno s Francijo močnejše in bolj neposredno, kot je to storilá v Locarnu, vplete v evropske zadeve. Ta druga stran načrta se ji je posrečila zaradi razburjenja, ki so ga poslednji dogodki povzročili v Veliki Britaniji. Angleška vlada je res pretrgala stoletno tradicijo in se v aprilu odločila za uvedbo obvezne vojaške službe. Medtem je 31. marca angleški ministrski predsednik Chamberlain pred zbornico objavil, da je vlada Velike Britanije v sporazumu s francosko vlado ponudila Poljski jamstva v primeru, da bi bila njena neodvisnost ogrožena.

Enaka jamstva je v aprilu dala Romuniji in Grčiji, končno je bil sklenjen še dogovor o medsebojni pomoči med Anglijo in Turčijo (v maju) in med Francijo in Turčijo (v juniju). Prvi del načrta se velesilama ni obnesel. Mislili sta, da bo mogoče zvezati Rusijo z obveznostmi, ki bodo zahtevale veliko odgovornost in drage

vojaške priprave, in to samo z nekim nejasnim sklicevanjem na obrambo demokracije. Nista pa računali, da ima tudi Rusija svoje težnje in zahteve, ki so nasprotni temu, kar je bilo zgrajeno l. 1919. Versajska pogodba je prezrla obstoj Rusije in je obogatila z ruskimi ozemlji druge države, zlasti Poljsko. V Moskvi je istočasno delala tudi nemška diplomacija, manj glasno sicer, toda bolj učinkovito kot angleško-francoska. Nemška diplomacija se je pogajala o ruskih stvarnih težnjah in je obljubila Rusiji proste roke pri zadostitvi njenih narodnih zahtev, zato pa je od nje zahtevala, da se ne sme pridružiti francosko-angleški koaliciji.

Tako se je tudi zgodilo. 21. avgusta so se razširile po svetu vesti, da so tajna pogajanja med Moskvo in Berlinom uspela in da je njihov zaključek pred durmi. Te vesti so povzročile mnogo začudenja in razburjenja. Tri dni nato je bil res v Moskvi med obema državama podpisan dogovor o nenapadanju. Pogajanja Rusije z zahodnimi velesilami pa so bila po dolgem zavlačevanju brez uspehov pretrgana za vedno. Ti dogodki so prišli istočasno z utrditvijo osi Rim—Berlin. Že v maju je bila namreč sklenjena formalna politično-vojaška zveza med Italijo in Nemčijo (milanski dogovor 7. maja).

Položaj se je sedaj obrnil. Vse delo zapadnih diplomacij je hotelo utrditi nemško osamljenost, tako pa se je nasprotno utrdil nemško-italijanski blok in po razpadu Češkoslovaške je Poljska brez ruske podpore ostala popolnoma osamljena. Neposredno in neizogibno je morala slediti povečana iredentistična agitacija v Gdansk in v poljskem koridorju. Na večer pred podpisom rusko-nemškega dogovora, dne 23. avgusta, je mesto Gdansk zavrglo ustavo, vsiljeno mu z versajskim mirom in si izvolilo za glavarja predstavnika narodno-socialistične stranke Forsterja. Ves ostali mesec je minil med izmenjavanjem mučnih predlogov in nasprotnih predlogov med Londonom in Berlinom, medtem ko je predsednik Zedinjenih držav naslavljal klice za mir. Francija je naglo pozivala može pod orožje, a poljska vlada je 3. avgusta objavila ukaz o splošni mobilizaciji. Istega dne so bile v noti, izdani po samem Hitlerju, navedene vse nemške zahteve do Poljske: takojšno vrnitev Gdanska Nemčiji in skorajšnji plebiscit v poljskem koridorju.

1. septembra je Forster, novi poglavar Gdanska, kar odpravil veljavno ustavo in razglasil mesto za del nemške države. Istega dne sta Francija in Anglija objavili splošno mobilizacijo. Nemčija je takoj reagirala in njene čete so na nekaterih točkah prekoračile poljsko mejo. 2. septembra je angleška vlada poslala v Berlin angleško-francosko noto, ki je zahtevala takojšen umik Nemcev iz zasedenega ozemlja, če ne, se smatrata Francija in Anglija v vojnem stanju z Nemčijo.

V teh dramatičnih dneh je Duce neumorno delal načrte za mirno ureditev spora. Žal pa so se vsi njegovi napor razbili ob nepopustljivosti Poljske in njenih zaščitnikov. Nato je 1. septembra italijanska vlada določila svoje stališče v tem prvem delu spopada,

ki je sedaj postal neizbežen, in izjavila, da ne bo storila nobenega koraka vojaškega značaja. To stališče so označili z besedo »nevojskovanja«, kar je pomenilo, da ostaja Italija zvesta svoji zvezi z Nemčijo in se ne umika v pasivni položaj nevtralnosti, temveč da čaka samo trenutka, da vrže svoj meč na tehtnico.

Nemške operacije na Poljskem so bile bliskovite. Ko je bil presekani koridor, so se združile čete iz obeh Prusij. Drugi armadni zbor je medtem vdrl v Galicijo in stisnil srednjo Poljsko v železne klešče. 8. septembra so nemške čete prispele do predmestij Varšave, okoli katere se je pričela velika bitka. V tem trenutku se je zgodilo nekaj nepričakovanega in za sedanjo vojno značilnega. Ko je bitka že divjala okoli Varšave, so ruske čete šle čez poljsko mejo na Dvini in Dnjestru ter pričele zasedati vzhodno Poljsko. Rusija je bila ob začetku spopada objavila nevtralnost, opravičevala pa je ta svoj vojaški pohod s potrebo, da napravi red na svojih mejah, v ostalem pa da še dalje ohrani stanje nevtralnosti. V resnici je to naredila samo, da izkoristi ugodno priliko za dosego svojih narodnih zahtev, ki niso bile upoštevane v versajskem miru. Saj je tudi res zasedeno ozemlje na Poljskem imelo po večini ukrajinsko in belorusko prebivalstvo.

Ruska zasedba je dala poljski obrambi smrtni udarec. 22. septembra se je pohod na Poljsko končal. Nemci in Rusi so se sporazumeli gledečasne razmejitve osvojenih ozemelj. Poljska je bila v dvajsetih dneh zbrisana s političnega zemljevida Evrope. 19. septembra je Hitler govoril v Gdanskju ter izjavil, da Poljska ne bo več vstala v obliki, kakršno ji je dala versajska pogodba.

Tako se je končalo prvo poglavje evropske celinske vojne med Nemčijo in zavezniki. Pomorska vojna, zlasti podmorniška, pa se je nepretrgano nadaljevala, odločitve pa ni bilo. Konec jeseni in pozimi tega leta se je Rusija še bolj razširila. Zasedla je baltske države in po pravici so rekli, da je boljševiška Rusija prevzela program »velike Rusije«, kot si ga je zamislila že carska Rusija. Baltske države (Estonika, Letonska in Litva) so bile kmalu vključene v krog ruske politike in so morale dovoliti ruski vojski zasedbo nekaterih važnih strateških točk. Samo Finska se je Rusiji ponosno uprla in bila prisiljena voditi težavne zimske operacije v arktičnem snegu. Premoč ruskih sil pa je bila vendarle prevelika in vojna se je 12. marca končala z moskovskim miróm. Finska je morala odstopiti vzhodne dele svojega ozemlja (Karelijo in del Laponske), ohranila pa je samostojnost, ki jo je tako hrabro branila.

Medtem pa sta se oba velika nasprotnika pripravljala za spopad. Toda, ko je Nemčija mrzlično delala na povečanju svojih sil, predvsem letalstva in motoriziranega topništva, ki sta dokazala svojo veliko učinkovitost pri bliskovitem pohodu na Poljsko, so se zavezniki vedno bolj nagibali k defenzivni vojni, misleč, da nemška vojska ne bo mogla predreti »Maginotove črte«. Po tem njihovem načrtu naj bi sovražnik izčrpal svoje sile pri brezuspešnem poskusu vdora v Francijo, Velika Britanija pa bi stisnila s svojim močnejšim

brodovjem vedno ožji obroč okoli Nemčije in ji s tem zaprla vse gospodarske možnosti.

Ta dolgoročni načrt zaveznikov se je izkazal v praksi popolnoma neizvedljiv. Nemci se namreč, v popolnem nasprotju s tem, kar so računala vrhovna zavezniška poveljstva, niso takoj vrgli na francoske obrambne črte, ampak so izvedli genialen in ogromen obkoljevalni manever, ki se je pričel v prvih dneh aprila v Severni Evropi. Angleška pomorska blokada se je raztezala do severnega tečajnika, da bi tako preprečila Nemcem plovbo od Baltiškega morja do Atlantskega oceana. Toda nemška mornarica se je znala spretno izogibati blokadi. Tedaj je angleška vlada sklenila zožiti blokado in jo okrepiti s polaganjem min ob norveški obali. Norveška je zoper tako kršitev nevtralnosti protestirala, toda preprečiti britanske akcije ni mogla. Medtem ko se je razvijal med Norveško in Veliko Britanijo diplomatski spor, je Nemčija razglasila skandinavske države za nesposobne, da bi same branile svojo neodvisnost, jih vzela pod svoje varstvo in z bliskovito akcijo vojaško zasedla Dansko in važne strateške točke Norveške (Narvik, Trondhjem, Bergen, Stavanger, Kristiansand, Oslo — 9. aprila). Danska se je takoj vdala, na Norveškem pa je nastala notranja kriza: kralj in tedanja vlada sta odklonila varuštvo nemške armade in sta razglasila vojno stanje, del prebivalstva pa se je pod novo začasno vlado izjavil za pogajanja in je takoj prenehal z odporom.

Presenečena angleška poveljstva so popolnoma izgubila glavo. Poskusili so izkrcati ekspedicijski zbor, da bi pomagal norveškim četam, toda izkrcanje pri Namsosu in Andalsnesu, izvršeno z namenom presekat nemški pohod na sever, se ni obneslo in 2. do 3. marca so morali Angleži v naglici zapustiti norveško ozemlje.

Zasedba Norveške je bila samo prva etapa velikega obkroževalnega načrta. Nekaj dni pozneje je nemška vlada izdala enak razglas glede vojaškega varuštva nad Nizozemsko, Belgijo in Luksemburško. Ker so omenjene države odklonile to varuštvo, so jih začeli zasedati (11. maja). Po zasedbi Groningena in potem, ko je nemška vojska prispela do Zuiderskega jezera, je dne 14. maja nizozemska vojska kapitulirala, kraljica Viljemina pa je odšla na Angleško. Vsa teža nemške vojske se je sedaj vrgla na Belgijo in ogrožala s tem severno Francijo, katere meje proti Belgiji niso bile zavarovane z »Maginotovo črto«. S tem so bili spodbiti vsi načrti francoskega vrhovnega poveljstva in uničena vsa obrambna vrednost »Maginotove črte«, ki je sedaj bila ogrožena od zadaj. Medtem ko je levo kotlo francoske vojske, ki je bilo poslano v Belgijo, da podpre umikajoče se Belgijce, skušalo zadržati nemško napredovanje v Flandriji, so Nemci napravili (14.—15. maja) silen sunek iz Luksemburga proti središču francoske črte, ki se je pod pritiskom močne in nepričakovane sile letalstva in motoriziranih enot uklonilo. Drugo za drugim so padala mesta Dinant, Sedan in Longwy. Padla je tudi strateška črta Mozele in francoska vojska je bila presekana na dva dela. Desno krilo je zaman skušalo rešiti Alzacijo

in Loreno, Svobodno grofijo in Savojo; levo krilo pa je bilo razbito zaradi poraza belgijske vojske po padcu Bruslja in Louvaina (17. maja). Levo krilo nemške vojske je naglo napredovalo proti morju. Doseglo je dne 18. maja Chateau Cambresis in S. Quentin ter zasedlo po vrsti Amiens in Arras 21. maja, Boulogne 23. maja in Calais 24. maja. Reka Somme je bila torej dosežena na vsej dolžini do morja. Tudi tu je bila zavezniška vojska razbita na dva dela; v ozki trikot med Lillom-Ostendem-Dunquerquom je bilo stisnjenih okrog 300.000 mož anglo-francoske vojske, na njihovem krilu pa so se borili moralno že pobiti ostanki belgijske vojske. Položaj je bil brezupen, kralj Albert, ki je bil obenem vrhovni poveljnik svoje armade, ni vedel drugega izhoda, kot vdati se, kar je tudi storil dne 29. maja. Anglo-francoskim silam ni preostalo drugo, ko da poskusijo umakniti se čez morje, kar se jim je med 30. majem in 2. junijem tudi posrečilo.

Tako so angleške čete zapustile celino. Ostala je francoska vojska sama, razbita v več delov in demoralizirana. Padle so črte Mozele, Marne in Somme, pot v Pariz je bila odprta. Francoska vlada je skušala poživiti poslednje še obstoječe sile, odstavila je Gamelina, ki se ni pokazal kos svoji nalogi, in poklicala dva slavna veterana iz svetovne vojne Weyganda in Petaina. Tudi njuni naporji so bili zaman. Bilo je že prepozno. Če je bilo do tedaj še kako upanje, ga je razblinila dne 10. junija vojna napoved Italije Franciji in Angliji. Italija je sedaj prišla za orožje, kakor je to napovedala že septembra meseca.

Francoska vlada, ki se je do tedaj zdelo, da zapira oči pred stvarnostjo, se je končno vendar osvestila. Umik vojske je prehajal že v razpad, pomešan z begom tisočev in tisočev civilnega prebivalstva, prepuščenih samim sebi od nezmožnih in preplašenih oblasti. Dne 13. junija je vlada sklenila zapustiti Pariz ter opustila misel na njegovo obrambo. Dan kasneje so vkorakale nemške čete. Predsednik vlade Reynaud in nekateri drugi ministri so še nekaj dni snovali načrt za obupno obrambo na izvenfrancoskih tleh, v Alžiru ali kje drugje. Toda generala Petain in Weygand sta pokazala na velike pomanjkljivosti tega načrta in pridobila zase večino ministrov. Reynaud se je umaknil, novo ministrstvo pod predsedstvom Petaina pa je izvedlo posledice tega dramatičnega spora. Francija je 17. junija prosila od Nemčije premirja; isto je storila 20. junija pri Italiji. Prvo premirje je bilo podpisano v Compiègneškem gozdu dne 22. junija, drugo v Rimu (Villa Incisa) dne 24. junija. Toda poprej so še italijanski hrabri vojaki pričeli s sijajno akcijo po neprehodnih alpskih gorovjih (bitka za Mont Blanc), ki je dosegla vse svoje cilje.

Tako se je končalo drugo poglavje te vojne. V treh mesecih se je spremenilo lice Evrope. Najsi bo poznejši razvoj že kakršen bodi, doseženi in poslej nepreklicni rezultati so: Francija je prenehala biti evropska velesila, Anglija je z evropske celine izločena, nalogo, urediti novi evropski red, sta prevzeli sili osi.

IV. Razvoj vojne med italijanskim posegom in začetkom protiboljševiškega pohoda. — Poraz Francije in italijanski poseg sta dala vojni novo lice, ki ga lahko označimo takole: zastoj vojne delavnosti na celine, angleško-nemški spopad dobi značaj pomorske in zračne blokade in protiblokade, močna letalska in pomorska delavnost na Sredozemlju, v katerem si Italija prizadeva, pretrgati življenjska pota med Anglijo in njenim imperijem, krepko kolonialno delovanje, pri katerem služijo različne dežele italijanskega imperija kot izhodišča za napad proti angleškim afriškim posestim.

Med 18. in 19. avgustom 1940 je bila naglo zasedena britanska Somalija, dne 16. septembra so italijanske libijske čete pod poveljstvom maršala Grazianija prekoračile egiptsko-libijsko mejo in se pomaknile z bliskovitim napadom do Sidi el Barranija, ki je postal oporišče za nadaljnja ogroževanja angleškega gospostva nad sueškim prekopom.

Politika osi pa ni mislila samo na stvari, ki se neposredno tičejo vojne, ustvarila je tudi temelje za bodočo obnovo Evrope in ostalega civiliziranega sveta. Okrepila se je z novimi silnimi pridobitvami: dne 27. septembra je bila v Berlinu podpisana pogodba med Italijo, Nemčijo in Japonsko. Temelječ na naravni sorodnosti teh treh velikih držav glede vere, teženj, delavnosti in položaja, naj bi ta pogodba postala svetlo orodje miru in reda na svetu.

S to pogodbo je priznana Nemčiji in Italiji pravica do vodilne vloge v Evropi in Afriki, enaka vloga pa je namenjena Japonski v Vzhodni Aziji. Japonska na eni, Italija in Nemčija na drugi strani se zavezujejo, da si bodo v primeru tujega oboroženega napada medsebojno pomagale. V to zvezo more vstopiti vsaka država, ki hoče sodelovati pri obnovitvenem delu. In res so same od sebe pristopile Madžarska, Romunija in Slovaška, potem ko je Os izvršila veliko diplomatsko delo in uredila narodnostna in teritorialna nasprotja med Romunijo in Madžarsko z dunajskimi protokoli, podpisanimi dne 30. avgusta. 7. septembra je bil podpisan v Krajovi bolgarsko-romunski sporazum o vrnitvi Južne Dobrudže Bolgariji. S tem je bila na miren način izvršena revizija nesrečnih neuillyskih in trianonskih pogodb in na novo zagotovljen red v podonavsko-balkanskih državah. Romunija, katero je surova ruska zahteva 26. junija prisilila, da se odpove Besarabiji in Severni Bukovini, je z dunajskimi protokoli dobila jamstvo za nedotakljivost svojega ozemlja, na znotraj pa se je narodno gibanje krepko prizadevalo za njeno obnovo. Postavila se je pod vodstvom svojega »konduktorja«, generala Antonesca, lojalno na stran totalitarnih sil.

Medtem si je Anglija, pregnana z evropske celine, s svojimi spletkami zagotovila ugodna pomorska oporišča v Grčiji, strupeni nasprotnici Italije. Tako je bila italijanska svoboda delovanja v Sredozemlju in v samem Jadranu resno ogrožena. Številne grške kršitve albanskih mejá so dokazovale resnost položaja. 28. oktobra je italijanska vlada končno poslala v Atene noto, v kateri zahteva zasedbo nekaterih strateških točk na grškem ozemlju po italijan-

skih četah. Grška vlada pod predsedstvom diktatorja generala Metaxasa je na angleški pritisk to noto odbila. Italijanske čete so nato stopile v vojno in z zmagovitim začetnim zaletom vdrle v sovražnikovo ozemlje. Toda v novembru so se italijanske čete zaradi malega števila v primeri z dobro oboroženim in že davno pripravljenim nasprotnikom, zaradi težavnega ozemlja in neugodnega vremena ustavile ter nato nekoliko umaknile na obrambno črto, izbrano svobodno po preudarku italijanskega vrhovnega poveljstva tostran nekdanjih mejá. Na tej črti so se italijanske čete hrabro upirale še vedno močnejšemu sovražniku štiri mesece silno ostre zime ter mu prizadele krvave izgube, ki so nevdržno pripravljala njegov poraz.

Medtem je Anglija uvidela skrajno nevarnost, ki je pretila njenim afriškim posestim od italijanskih čet in se je proti koncu poletja odločila zbrati moštvo in sredstva iz vseh dežel britanskega imperija (Avstralija, Nova Zelandija itd.), Zedinjene države pa so ji pošiljale vedno večje količine vojnih potrebščin vseh vrst. Italija je tako imela čast, da sama nosi težo teh dveh največjih plutokracij na svetu. Napad na italijanske položaje se je pričel 9. decembra pri Sidi el Barrani: italijanske čete so se odločno branile, toda premagane po silni premoči nasprotnikovi so se morale umakniti proti Bardiji. To mesto se je upiralo Angležem do 5. januarja, Tobruk pa so zasedli šele 24. januarja. Dne 6. februarja je bil zaseden Bengasi, toda nasprotnikov zalet je bil zdaj izčrpan. Njegov namen, zapoditi Italijane s četrte obale in preobrniti položaj v Sredozemlju s tem, da bi obnovil svoje imperialne prometne zveze in zlomil italijansko odločnost, ni uspel.

Ves ta čas je italijanska mornarica s čudovitim naporom neumorno kljubovala sovražniku po vsem Sredozemlju. Naj navedemo kot dokaz bitko pri rtu Stilo (3. julija 1940) in pri rtu Teulada (28. novembra 1940) in vse druge nastope italijanskih lahkih sil proti sovražnikovim oporiščem (zaliv Suda, Malta), proti konvojem, proti sovražnikovim formacijam, predvsem pa dejstvo, da so ostale zagotovljene zveze z Libijo, kar je omogočilo pošiljanje pomoči, ki je bila sestavljena iz domačih čet, pa tudi iz nemškega ekspedicijskega zbora. 24. februarja je prišlo pri Agedabiji do prvega spopada med nemškimi in angleškimi oklopnimi silami. Z naglim pohodom se je italijansko-nemškim četam posrečilo, da so si znova osvojile Kirenajko do Solluma ter s tem potrdile popoln neuspeh angleškega poskusa.

Italijanska obramba Etiopije je zaradi neizpremenljivih zemljepisnih razlogov potekla drugače. Dasi z vseh strani napadene in ločene od domovine, so se italijanske čete držale presenetljivo dobro, podžgane po zgledih svojih častnikov, in so se vdale šele, ko je bila presežena meja človeških zmožnosti. Saj je še danes tam zelo živahno središče odpora v Gondaru. Vsekakor so italijanske čete do kraja izvršile svojo nalogo: prisilile so sovražnika, da je

moral osredotočiti veliko vojaštva in vojnih potrebščin daleč od Evrope, in ga utrujale.

Marca in aprila so dozoreli odločilni dogodki za položaj v Južni Evropi. 9. marca se je pričela italijanska ofenziva na grško-albanski fronti; čeprav popolno razbitje sovražnikove črte ni bilo doseženo, so bile sovražnikove izgube tako velike, da je postal brez moči. Po pristopu Bolgarije k trojnemu paktu dne 2. marca, so nemške oklopne sile prijateljsko pozdravljene prišle v to državo.

25. marca so se člani jugoslovanske vlade svobodno odločili, da podpišejo na Dunaju listino o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu. Toda medtem je vojaška zarota, ki so jo zanetili angleški, amerikalni in ruski agenti, vrgla zakonito vlado in regenta kneza Pavla in jo nadomestila z uzurpatorji, ki so pričeli blazno izzivati osni velesili. 6. aprila so nemške sile v sodelovanju z italijanskimi pričele ofenzivo proti Jugoslaviji in Grčiji. Pohod je bil bliskovit in je privedel italijanske čete v Ljubljano, Črno goro, Bosno, Dalmacijo, Epir in Macedonijo. Obe sovražnikovi armadi sta bili premagani; jugoslovanska je položila orožje 17., grška 23. aprila.

Jugoslavija, umetna tvorba angleško-francoskih računov, ki naj bi služila protiitalijanski in protinemški politiki, se je razsula. Madžari, Romuni in Bolgari so zasedli kraje, v katerih so v večini njihovi rojaki. Tako je bila Bolgarija odškodovana za svoje dolgo trpljenje in za svoje lojalno in trdno politično zadržanje z izhodom na Egejsko morje in s celo Macedonijo. Hrvatska, doslej zatirana po neznosnem srbskem centralizmu, se je razglasila za neodvisno državo pod vodstvom »Poglavnika« Antona Paveliča, neustrašnega zagovornika hrvatske stvari. 18. maja je bil v Rimu podpisan med Italijo in Hrvatsko dogovor, s katerim so bile določene meje in sklenjene prijateljske vezi med obema državama. Predstavniki hrvatskega naroda so naprosili Viktorja Emanuela III., naj dovoli enemu izmed savojskih princev, da sprejme hrvatsko kraljevsko krono. V Črni gori se je tudi ustanovila avtonomna država in Črnogorci so naprosili italijanskega kralja, naj jim imenuje svojega namestnika.

Del Dalmacije, z največjimi lukami in mesti je pripadel Italiji in sestavlja danes posebno pokrajino; Slovenija z Ljubljano je postala italijanska pokrajina z ustavo, ki jamči ohranitev njenih tradicij. Jadransko morje je popolnoma v oblasti Italije in narodov, ki priznavajo rimsko vodstvo. Evropa je sedaj neprodušno zaprta angleškemu vplivu. Kot poslednje svoje oporišče so izgubili Kreto, od koder so jih spodile izbrane nemške čete s krepko italijansko pomočjo.

Zvezi ruskih sovjetskih republik je pogodba, sklenjena v avgustu l. 1939 z Nemčijo, prinesla ogromne teritorialne dobičke, n. pr. večino poljskega ozemlja, zasedenega brez naporov, in baltske države. Izrabljajoč vojni položaj, je pozimi l. 1939—40 napadla malo Finsko, jo po čudovitem odporu samo zaradi svoje ogromne premoči premagala ter ji vzela kraje velike strateške vrednosti. Videli

smo že, kako je v mesecu juniju l. 1940 ravnala z Romunijo. Rusija je bila že pred nekaj leti opustila antimilitarizem in pacifizem komunističnih nauk ter si skušala z velikanskim tehničnim naporom ustvariti največji vojaški stroj na svetu. Besarabija ji še ni bila zadosti, pričela se je vmešavati v podonavsko-balkanske stvari, pri čemer se je posluževala starih teženj panslavizma. Spletkarila je tudi v zvezi z Londonom, kar se je jasno pokazalo pri jugoslovanskem državnem udaru v marcu. Skušala je z orožjem komunistične propagande zrušiti notranjo slogo v Nemčiji. Končno je še na nove meje privedla ogromno število armad, ki so bile naraščajoča grožnja za varnost Rajha in vse Evrope. Hitler je prehitel ta naklep s svojo običajno bliskovito naglico v odločitvah in je sklenil 22. junija razkrinkati nelojalnega nasprotnika ter je zapovedal napad. Na stran Nemčije je takoj stopila fašistična Italija ter dvignila prapor protiboljševiške križarske vojske, napovedane že l. 1919. Njene čete so kmalu prišle na novo vzhodno fronto, da se bore poleg finskih, ogrskih, slovaških, romunskih in španskih prostovoljskih oddelkov v orjaškem spopadu, čigar pomen je označil Duce takole:

»Že dvajset let so narodi tega sveta postavljeni pred neizbežno izbiro: fašizem ali boljševizem, Rim ali Moskva.«

»Spopad teh dveh svetov, ki smo ga mi želeli in začeli že v davnih letih revolucionarnih skvadrstov, se bliža koncu. Razvija se peto dejanje drame. Razvrstitev je končana. Na eni strani Rim-Berlin-Tokio, na drugi London-Washington-Moskva.«
